Gideon Rachman

Câștigător al Premiului Orwell pentru scrieri politice

EPOCA LIDERULUI CU MÂNĂ DE FIER

„Edificatoare şi terifiantă.
O lectură obligatorie."

Peter Frankopan

POLIROM

Gideon Rachman

EPOCA LIDERULUI CU MÂNĂ DE FIER

Cultul conducătorului şi amenințarea la adresa democrației

Traducere din limba engleză
de Dan Bălănescu

POLIROM
2023

POLIROM | Ne veți citi și mâine!

Gideon Rachman, *The Age of the Strongman: How the Cult of the Leader Threatens Democracy around the World*
Copyright © Gideon Rachman, 2021
First published as The Age of the Strongman in 2021 by The Bodley Head, an imprint of Vintage. Vintage is part of the Penguin Random House group of companies.
© 2023 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-9826-4
ISBN PDF: 978-973-46-9827-1
ISBN print: 978-973-46-9334-4

Lector: Lucian Dîrdală

Coperta: Radu Răileanu

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!

Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

Jurnalistul britanic GIDEON RACHMAN şi-a început cariera în 1984 la BBC World Service. A lucrat timp de 15 ani la *The Economist*, pentru care a fost corespondent la Washington, Bangkok şi Bruxelles. Din 2006 este editorialist specializat pe politică externă la *Financial Times*. În 2016 a primit Orwell Prize for Journalism, cel mai important premiu britanic pentru scrieri politice, şi a fost desemnat comentatorul anului de European Press Prize. Prima sa carte, *Zero-Sum World*, în care îmbină istoria cu predicţia, a apărut în 2010. În 2016 a publicat o altă lucrare bine primită, *Easternization: War and Peace in the Asian Century*, în care afirmă că ascensiunea noilor puteri din Asia marchează sfârşitul unei dominaţii de cinci secole a Occidentului asupra politicii globale.

În amintirea lui Jack Rachman (1934-2021)

Introducere

În primăvara anului 2018, Casa Albă se pregătea pentru un summit între Donald Trump și Kim Jong-un. În clădirea *Old Executive Office*, unde lucrează personalul responsabil cu securitatea națională al președintelui american, unul dintre consilierii lui Trump a remarcat, zâmbind ușor încurcat: „Președintelui îi place să se întâlnească față în față cu lideri autoritari".

Era clar că apetitul lui Trump pentru dictatori îi făcea chiar și pe unii dintre înalții lui oficiali să se simtă jenați. Gândul nerostit, lăsat să plutească în aerul Casei Albe, era că Trump însuși introdusese unele obiceiuri dictatoriale în inima celei mai mari democrații a lumii. Retorica violentă a președintelui, apetitul său pentru parade militare, toleranța pentru conflictul de interese și intoleranța pentru jurnaliști și judecători, toate acestea sunt trăsături ale unui „stil de mână forte" în politică – un stil despre care, până de curând, se credea că este străin democrațiilor mature din Occident.

Dar Trump era în ton cu epoca sa. Din anii 2000, ascensiunea liderilor de mână forte a devenit o caracteristică principală a politicii globale. În capitale atât de diferite precum Moscova, Beijing, Delhi, Ankara, Budapesta, Varșovia, Manila, Riad și Brasilia, autointitulații „lideri cu mână de fier"*1 (și, până acum, sunt toți bărbați) au ajuns la putere.

Cel mai adesea, acești lideri sunt naționaliști și conservatori din punct de vedere cultural, puțin toleranți față de minorități, de opoziție sau de interesele străinilor. În țară, pretind că iau apărarea oamenilor obișnuiți împotriva elitelor „globaliste". În străinătate, pozează drept întruchiparea națiunilor lor. Oriunde merg, încurajează un cult al personalității. Politica

liderilor de mână forte se dezvoltă pornind de la o retorică a violenței. Pe 24 februarie 2022, retorica s-a transformat în realitate atunci când Rusia a invadat Ucraina – declanșând cel mai mare război de pe teritoriul Europei din 1945 încoace.

Epoca liderului cu mână de fier a început cu ajungerea la putere în Rusia a lui Vladimir Putin în anul 2000. Ea va continua să fie o temă majoră a politicii mondiale în deceniul care vine. În SUA, Donald Trump încă are o influență puternică asupra politicii și pare că va candida la președinție din nou în 2024. Cele două superputeri emergente ale secolului XXI, China și India, au căzut ambele pradă politicii de mână forte. Deși operează în sisteme politice foarte diferite, Xi Jinping și Narendra Modi și-au dus țările către un stil de conducere mai personalizat, care îmbrățișează naționalismul, o retorică a forței și o ostilitate acerbă față de liberalism. Cele mai importante două puteri de la granițele estice ale Uniunii Europene, Rusia și Turcia, sunt conduse de autocraţi. Atât Vladimir Putin, cât și Recep Tayyip Erdoğan sunt la putere de aproape 20 de ani. Stilul de mână forte și-a făcut intrarea și în Uniunea Europeană, prin Viktor Orbán în Ungaria și Jarosław Kaczyński în Polonia. Chiar și în Marea Britanie, Boris Johnson a cochetat cu acest stil de politică – în atitudinea sa față de lege, de diplomație și de opoziția din propriul partid. La începutul lui 2022, două dintre cele mai mari țări din America Latină, Brazilia și Mexicul, sunt conduse de Jair Bolsonaro*2 și Andrés Manuel López Obrador (cunoscut în popor drept AMLO). Bolsonaro se situează la extrema dreaptă; AMLO face parte din stânga populistă. Dar ambii se potrivesc șablonului liderului de mână forte, încurajând cultul personalității și disprețul față de instituțiile statului.

Acest tipar internațional subliniază o temă centrală a cărții de față: stilul liderului de mână forte nu se limitează la sistemele autoritare. Astăzi este comun și în rândul politicienilor aleși din democrații. Un astfel de lider care operează într-o democrație, precum Donald Trump, se confruntă cu constrângeri instituționale de care nu se împiedică cei din tagma lui Xi Jinping sau Vladimir Putin. Dar

instinctele unui Trump, Duterte sau Bolsonaro sunt deconcertant de asemănătoare cu cele ale liderilor din sistemele autoritare.

Ascensiunea liderilor de mână forte în întreaga lume a schimbat în mod fundamental politica mondială. Ne aflăm în mijlocul celui mai susținut atac global la adresa valorilor democrațiilor liberale, din anii 1930 încoace. Din ruinele celui de-al Doilea Război Mondial, libertatea politică a avansat în lume vreme de aproximativ 60 de ani. Progresul nu a fost constant, iar definițiile democrației sunt imprecise, dar direcția generală în care se mergea era clară. În 1945 nu existau decât 12 democrații în lume. În anul 2002, numărul lor crescuse la 92, depășind pentru prima dată numărul autocrațiilor[1].

De atunci, grupul țărilor definite oficial drept democrații a rămas mai numeros decât regimurile autocratice. Dar s-a instalat un proces de eroziune democratică. Freedom House, care publică anual rapoarte despre libertatea politică din lume, a arătat că 2020 a fost cel de-al 15-lea an consecutiv de declin al libertății globale. După creșterea bruscă a libertăților civile și politice de după Războiul Rece, anul 2005 a marcat o cotitură. În fiecare an de atunci încoace, numărul țărilor în care libertatea s-a diminuat a fost mai mare decât numărul celor care au cunoscut o consolidare a libertăților politice și civile. După cum s-a exprimat Freedom House, „lunga recesiune democratică se adâncește”[2]. Ascensiunea liderilor de mână forte s-a aflat în centrul acestui proces. Motivul este că stilul politic al liderului de mână forte pune instinctele acestuia deasupra legii și instituțiilor.

Astăzi, liderii de mână forte operează într-un mediu politic global foarte diferit de cel al dictatorilor din anii 1930. Într-o epocă nucleară, războaiele între marile puteri nu mai sunt un fapt comun. Dar nici acest lucru nu mai poate fi considerat ca de la sine înțeles. Invadarea de către Putin a Ucrainei s-a transformat rapid într-un război „prin procură” între Rusia și NATO – în care alianța occidentală le transferă armament avansat ucrainenilor. Oficialii americani și europeni care au autorizat aceste transferuri erau foarte conștienți de pericolul de a intra astfel în conflict direct cu Rusia.

Și riscul unui război între SUA și China lui Xi Jinping este în creștere. În august 2022, forțele armate chineze au desfășurat cele mai amenințătoare exerciții militare organizate în jurul Taiwanului de la mijlocul anilor 1990 încoace – ca răspuns la o vizită făcută pe insula autoguvernată de către Nancy Pelosi, președinta Camerei Reprezentanților a SUA.

Un atac chinez asupra Taiwanului ar bulversa economia mondială, de vreme ce aproximativ 90% dintre cele mai avansate semiconductoare pe plan mondial sunt fabricate pe insulă de o singură companie (TSMC). Globalizarea modelează mediul în care liderii de mână forte iau decizii. Expansiunea dreptului internațional a creat totodată noi așteptări despre cum trebuie să se comporte liderii statelor. Dar tehnologiile secolului XXI le oferă conducătorilor autoritari noi modalități de comunicare directă cu masele, precum și noi instrumente periculoase de control social – mai ales capacitatea de a monitoriza deplasările și comportamentul cetățenilor. Pe măsură ce intră în uz, aceste instrumente ar putea consolida deriva autoritară a secolului XXI.

Joe Biden a făcut din promovarea globală a democrației un obiectiv principal al președinției sale. Dar a venit la putere în plină epocă a liderului cu mână de fier. Liderii populiști și autoritari modelează acum direcția politicii globale. Sunt purtați de un val de naționalism renăscut și de conflicte culturale și teritoriale care s-ar putea să fie prea puternice pentru a fi inversate de reafirmarea valorilor liberale și a leadershipului american de către Biden.

Chiar și în Statele Unite, victoria lui Biden nu a întors definitiv pagina politicii de mână forte. Donald Trump s-a descurcat destul de bine în alegerile prezidențiale din 2020 pentru a declanșa discuții imediate despre o nouă candidatură prezidențială a sa în 2024. Chiar dacă Trump se va retrage din politica la vârf, este probabil că alți competitori republicani vor adopta formula politică identificată de el.

Naționaliștii chinezi îl prezintă adesea pe Biden drept un lider bătrân și slab, care prezidează o Americă confruntată cu un declin ireversibil. Din contră, China se prezintă pe sine drept o putere renăscută, condusă de un lider puternic și

viguros. În cadrul ordinii mondiale emergente, președintele Chinei ar putea contesta în curând titlul conferit în mod uzual președintelui Statelor Unite – „cel mai puternic om din lume”.

Principala provocare pentru președinția lui Biden va fi să demonstreze vitalitatea democrației liberale atât în țară, cât și în străinătate. Dacă eșuează, președinția Biden s-ar putea dovedi a fi o simplă pauză în epoca liderului cu mână de fier.

Dacă liberalii vor să câștige bătălia cu politica de mână forte, trebuie să înțeleagă cu ce anume au de-a face. Cartea aceasta va încerca să răspundă la trei întrebări principale despre epoca liderului cu mână de fier. Când s-a generalizat tendința autoritară? Care sunt principalele ei caracteristici? Și de ce s-a întâmplat așa?

Pe 31 decembrie 1999, Vladimir Putin a venit la putere în Rusia. Avea să devină un simbol important și chiar o sursă de inspirație pentru o nouă generație de lideri autoritari în devenire care îi admiră naționalismul, îndrăzneala, disponibilitatea de a folosi violența și disprețul față de „corectitudinea politică”.

Dar, în primii săi ani la putere, Putin și-a dorit să fie văzut drept un partener de încredere într-o ordine mondială consacrată. Când Bill Clinton l-a întâlnit la Kremlin în iunie 2000, președintele SUA a declarat că omologul său rus era „pe deplin capabil să construiască o Rusie prosperă, puternică și să respecte libertatea, pluralismul și statul de drept”[3]. La prima întâlnire cu George Bush în 2001, Putin l-a impresionat pe președintele american, care a remarcat: „Am avut un dialog foarte bun. I-am simțit sufletul”.

Putin s-a profilat cu adevărat drept un dușman al ordinii mondiale dominate de SUA abia în 2007, la München, cu un discurs în care a denunțat America, urmat de atacul Rusiei asupra Georgiei vecine în 2008. De atunci înainte, stilul politic bombastic și agresiv al lui Putin a părut aberant în comparație cu pragmatismul prudent al celorlalți principali lideri globali din epocă: Barack Obama în SUA, Angela Merkel în Germania și Hu Jintao în China. Merkel l-a catalogat pe Putin drept un lider care folosește mijloace din secolul al XIX-lea pentru a

rezolva probleme din secolul XXI[4]. Dar, în loc să fie un anacronism, Putin a fost mai degrabă vestitorul evenimentelor ce urmau să vină. În mod simbolic, preluase puterea în zorii secolului XXI.

În 2003, la trei ani după ce Putin a ajuns la putere în Rusia, Recep Tayyip Erdoğan a devenit prim-ministrul Turciei. La fel ca în cazul lui Putin, adoptarea stilului de mână forte de către Erdoğan nu a ieșit la iveală imediat. Inițial salutat de foarte mulți în Occident drept un reformator liberal, Erdoğan a devenit tot mai autocratic în cele două decenii de când se află la putere – întemnițând jurnaliști și rivali politici, epurând armata, instanţele judecătoreşti și administrația publică, construindu-și un palat imens în Ankara și adoptând o viziune paranoică și conspirațională asupra lumii.

Rusia și Turcia sunt, ambele, țări mari, cu economii suficient de masive pentru a fi membre în G20. Dar nu mai sunt superputeri. Așa că momentul în care epoca liderului cu mână de fier s-a înrădăcinat cu adevărat ca fenomen global este identificat cel mai bine în 2012: anul în care Xi Jinping a preluat puterea în China.

În deceniile care au urmat morții lui Mao Zedong în 1976, Partidul Comunist Chinez s-a orientat cu prudență spre un stil de conducere mai colectiv. Dar, deși China este acum o țară incomparabil mai bogată și mai sofisticată decât era în epoca lui Mao, președintele Xi are în mod evident nostalgia unor teme maoiste din tinerețea sa. Sub conducerea sa, mașinăria propagandei de partid a început să creeze un cult al personalității în jurul „Unchiului Xi” (*Xi dada*). Orientarea spre conducerea de mână forte a fost cimentată când limitele mandatului prezidențial au fost abolite în 2018 – permițându-i teoretic lui Xi să fie conducător pe viață.

O altă putere asiatică emergentă, India, a urmat un traseu similar în 2014, odată cu alegerea lui Narendra Modi, liderul partidului naționalist hindus BJP. Ca lider al opoziției, Modi fusese suficient de controversat pentru a i se interzice intrarea în SUA din cauza îngrijorărilor pentru rolul său în pogromul antimusulman din statul său natal, Gujarat, în 2002. Ca lider al Indiei, s-a poziționat drept cel care îi poate înfrunta pe

dușmanii poporului din țară și din străinătate. Disponibilitatea lui de a bombarda niște pretinse baze teroriste din Pakistan, în 2019, i-a încântat pe mulți indieni și a pus bazele unei campanii reușite de realegere, în care Modi și-a asigurat votanții: „Când votați Lotusul [simbolul partidului său], nu apăsați un buton, ci apăsați pe un trăgaci pentru a împușca teroriștii în piept".

În 2015, stilul de mână forte a obținut un succes important în Uniunea Europeană, care se definește drept un club al democrațiilor liberale. În anul acela, Viktor Orbán, prim-ministrul tot mai autoritar al Ungariei, a devenit un erou pentru dreapta populistă din Occident conducând o campanie pentru a opri sosirea refugiaților și migranților din Orientul Mijlociu. În același an, Lege și Justiție, un partid populist de dreapta condus de Jarosław Kaczyński, a câștigat atât alegerile prezidențiale, cât și pe cele parlamentare din Polonia.

Criza migrației din Europa a servit și drept fundal pentru referendumul Marii Britanii privind Brexitul, în iunie 2016. Campania *Leave* condusă de Boris Johnson a profitat de teama de imigrația musulmană, afirmând în mod fals că Turcia era pe punctul de a adera la UE și că avea să inunde Marea Britanie cu noi migranți. Sloganul ales al campaniei *Leave*, „Redobândiți controlul", a atras multe voturi, purtând-o spre o victorie surprinzătoare. Steve Bannon, coordonatorul campaniei lui Trump în 2016, a pretins ulterior că momentul în care a știut că Trump va câștiga președinția a fost acela când Marea Britanie a votat pentru Brexit.

Așadar, atunci când într-adevăr a câștigat Casa Albă în noiembrie 2016, Trump nu făcea – oarecum – decât să se înscrie într-o tendință globală consacrată. Dar puterea economică și culturală unică a Statelor Unite a făcut ca ascensiunea lui Trump să schimbe atmosfera politicii globale, consolidând și legitimând stilul de mână forte și dând naștere unui val de imitatori.

Prima vizită în străinătate a lui Trump în calitate de președinte a fost în Arabia Saudită, în mai 2017. În același an, prințul moștenitor Mohammed bin Salman a devenit liderul de facto al acestei țări – cea mai bogată și mai puternică națiune

arabă. Noul lider şi-a construit rapid un profil global fără precedent în cadrul discretei și retrasei familii regale saudite. MBS, cum a ajuns acesta să fie cunoscut, a fost salutat de unii în Occident drept tipul de reformist autoritar de care avea nevoie Arabia Saudită – până când asasinarea și dezmembrarea lui Jamal Khashoggi, un jurnalist disident, i-a șocat pe fanii occidentali ai prințului moștenitor. Când MBS a fost îmbrățișat de un Vladimir Putin surâzător la următorul summit G20, imaginea aceasta a părut să sintetizeze ticăloșia și impunitatea epocii liderului cu mână de fier.

Brazilia, cea mai mare țară din America Latină, a fost prinsă în mrejele politicii de mână forte în 2018, odată cu alegerea lui Jair Bolsonaro în funcția de președinte. „Trump de la tropice" a ieșit la lumină după o carieră petrecută la periferia obscură a politicii de dreapta pentru a câștiga alegerile prezidențiale, după ce a adoptat multe dintre temele și sloganurile trumpismului – denunțând „corectitudinea politică", „globalismul", „presa știrilor false" și ONG-urile de mediu şi situându-se de partea deținătorilor de arme, a evanghelicilor, fermierilor și statului Israel.

În 2018, Africa părea să ofere o domolire a marșului de nestăvilit al politicii autoritare. Abiy Ahmed, noul lider al Etiopiei – a doua cea mai populată țară a continentului – a atras atenția comunității internaționale prin eliberarea deținuților politici și încheierea unui lung război cu Eritreea. I-a fost acordat drept răsplată Premiul Nobel pentru Pace în 2019. Dar în anul următor liderul etiopian a lansat o campanie militară împotriva rebelilor din provincia Tigray, care a generat mii de morți și acuzații de crime de război. Schimbarea radicală a lui Abiy a provocat temeri că va deveni cel mai recent lider internațional care este aclamat de Occident ca reformator liberal pentru ca apoi să se transforme într-un autocrat.

Această tendință a analiștilor occidentali de a confunda inițial liderii de mână forte cu niște reformatori liberali este ceva tipic. Când Erdoğan a venit prima oară la putere în Turcia, a fost descris în *New York Times* drept „un politician islamic care susține pluralismul democratic"[5]. În mod similar,

Nicholas Kristof, un editorialist de la *New York Times*, a anticipat în 2013 că Xi „va stimula o renaștere a reformelor economice și, probabil, și o destindere politică”. Și-a exprimat speranța că, sub președinția lui Xi, „corpul lui Mao va fi scos din Piața Tiananmen”[6]. Doi ani mai târziu, Thomas Friedman, un alt editorialist influent de la *New York Times*, l-a zugrăvit pe prințul moștenitor Mohammed bin Salman drept o vijelie reformatoare, având „misiunea de a schimba modul cum este guvernată Arabia Saudită”[7]. În 2017, pe măsură ce plângerile legate de palmaresul lui MBS în domeniul drepturilor omului s-au înmulțit, Friedman a părut să respingă aceste obiecții, scriind că „perfecțiunea nu este în meniu acolo. Cineva trebuia să facă și treaba asta – să împingă Arabia Saudită în secolul XXI”[8].

Și a mai fost apoi și editorialistul britanic care, în 2014, a salutat venirea la putere a lui Narendra Modi cu un articol intitulat „India are nevoie de un șoc, iar Modi este un risc care merită să fie asumat”. Cine a fost? Chiar eu. Și am mai și descris ascensiunea liderului indian de la un umil vânzător de ceai la liderul întregii țări drept „senzațională”[9]. Astăzi, după ce am văzut atitudinea disprețuitoare a lui Modi față de drepturile civile, aș alege un alt cuvânt.

Privind în urmă la catalogul acesta de predicții naive și de speranțe spulberate, este interesant să ne întrebăm de ce analiștii occidentali continuă să greșească. Retrospectiv, cred că este o combinație de încredere exagerată în forța ideilor politice și economice liberale născute din „victoria” în Războiul Rece și de confundare a dorinţelor cu realitatea. Drept urmare, formatorii de opinie occidentali au înțeles cu întârziere că tendința globală se întorcea împotriva liberalismului. Totuși, în 2020, la o generație după ce Putin a ajuns la putere, era greu să nu înțelegi ce se întâmpla. Valorile liberale precum libertatea de exprimare, independența justiției și drepturile minorităților erau sub asediu în întreaga lume[10].

Această sumbră tendință duce la două noi întrebări: ce este politica de mână forte și de ce este în ascensiune?

Argumentul că trăim într-o epocă a liderului cu mână de fier se

pretează unei obiecții evidente: este într-adevăr posibil să comparăm niște lideri aleși în mod democratic precum Trump sau Modi cu autocrați nealeși precum Xi sau MBS?

Astfel de comparații trebuie tratate cu atenție și cu un simț al proporțiilor, dar cred că sunt valabile – și chiar vitale. Liderii de mână forte analizați în această carte fac parte dintr-un continuum. La un capăt se situează autocrații necontestați precum liderii Chinei și Arabiei Saudite. Apoi sunt personajele de la mijloc, precum Putin și Erdoğan. Aceștia sunt supuși unor constrângeri democratice precum alegerile și libertatea limitată a presei; dar sunt totodată capabili să-și întemnițeze adversarii și să conducă decenii la rând. Apoi urmează politicienii care operează în cadrul democrațiilor, dar care arată dispreț pentru normele democratice și care par hotărâți să le erodeze; Trump, Orbán, Modi și Bolsonaro se situează la acest capăt al spectrului.

Totuși, această carte nu intenționează să fie un ghid al dictatorilor lumii. Deși analizez lideri autoritari precum Donald Trump și Benjamin Netanyahu, am exclus un tiran precum Kim Jong-un și alți lideri brutali, precum Aleksandr Lukașenko din Belarus sau Hun Sen din Cambodgia. *Epoca liderului cu mână de fier* descrie ascensiunea unei noi generații și a unui nou tip de lideri naționaliști și populiști, legați între ei prin disprețul lor față de liberalism și prin adoptarea unor noi metode de conducere autoritară. De la începutul secolului XXI, fenomenul mâinii de fier a pus stăpânire pe aproape toate marile centre de putere din lume: SUA, China, Rusia, India, UE și America Latină. Dimpotrivă, Hun Sen și Lukașenko controlează țări mici și sunt la putere din anii 1990; dinastia Kim conduce Coreea de Nord din 1948. Aceștia trei au cu toții trăsături ale liderului cu mână de fier, dar nu sunt esențiali pentru schimbarea petrecută în climatul politicii globale în ultimii douăzeci de ani.

Unii cititori britanici vor obiecta la includerea lui Boris Johnson în rândul liderilor de mână forte. Susținătorii prim-ministrului și ai Brexitului o pot considera o insultă fără nicio justificare. Dar când, într-un final, Johnson și-a împlinit ambiția de a deveni prim-ministru în 2019, s-a promovat ca un

personaj autoritar: cineva suficient de dur pentru a obține implementarea Brexitului cu orice mijloace. De pe băncile Parlamentului, Johnson se referise la modul de abordare a diplomației de către Trump ca la un model de interacțiune cu UE. Ca prim-ministru, a luat măsuri de care predecesoarea lui, Theresa May, se ferise, precum demiterea unor membri de frunte ai propriului partid și prorogarea activității Parlamentului, un act condamnat rapid drept ilegal. Donald Trump a afirmat că avea o afinitate cu Johnson, pe care l-a etichetat drept un „Trump britanic", iar Joe Biden a fost de acord, numindu-l pe Johnson „o clonă fizică și emoțională a lui Trump"[11]. Brexitul, cauza susținută de Johnson, a fost un moment esențial în reacția contra liberalismului globalizat.

Un motiv de îngrijorare în legătură cu liderii de mână forte aleși democratic este exact faptul că retorica și comportamentul lor se suprapun atât de clar cu comportamentul autocraților. Este frapant că oameni cu experiența sistemelor autentic autocratice s-au numărat printre primii care au tras un semnal de alarmă în legătură cu Donald Trump. În special exilații ruși precum Garry Kasparov și Masha Gessen s-au exprimat foarte clar cu privire la modul în care comportamentul lui Trump le amintea de Putin*[3] [12]. Dar SUA nu au fost o aberație unică în lumea democratică. Și alte sisteme politice menite să se bazeze pe instituții, legi și partide politice au început să scoată la iveală figuri autoritare precum Modi, Bolsonaro și Duterte.

Și în țările care erau deja autoritare a avut loc o deplasare spre modelul liderului de mână forte. China și Arabia Saudită nu au fost niciodată democrații, dar, înainte de Xi și MBS, conducerea lor era mai colectivă, grupată în jurul Partidului Comunist și al familiei regale saudite. Cu toate acestea, în ultimii ani ambele țări s-au deplasat spre un stil de guvernare mai personalizat.

Ca urmare a acestei deplasări internaționale spre politica personalizată, a devenit mai dificil de menținut o linie clară între țările democratice și cele autoritare. În mod tradițional, președinții SUA au trasat o distincție clară între „lumea liberă" (condusă de SUA) și țările nedemocratice. Dar Donald Trump a

minimalizat această diferență. Când i s-a spus în 2015 că președintele Putin (pe care tocmai îl lăudase) asasinase jurnaliști și adversari politici, Trump a replicat: „Cred că și țara noastră comite destule asasinate”[13]. Ca președinte, s-a uitat gânditor la Bob Woodward, spunându-i: „Mă înțeleg foarte bine cu Erdoğan… Cu cât sunt mai duri și mai răi, cu atât mai bine mă înțeleg cu ei…”.

În loc să apere presa liberă ca o parte esențială a unei societăți libere, Trump și-a petrecut timpul denunțând „presa știrilor false”. Și, în loc să laude instanțele judecătorești independente și alegerile libere din America, Trump i-a admonestat pe judecători că sunt părtinitori dacă au emis decizii împotriva lui; și a încercat să răstoarne rezultatul alegerilor prezidențiale din 2020, reclamând o fraudă. Comportamentul și limbajul lui Trump au fost adoptate de alți lideri ai unor țări democratice. Atât Netanyahu în Israel, cât și Bolsonaro în Brazilia s-au plâns că „știrile false” și „statul paralel” lucrează împotriva lor. Când Netanyahu a pierdut puterea în 2021, s-a plâns în stilul lui Trump că a fost victima „celei mai mari fraude electorale… din istoria oricărei democrații”.

Această ștergere a unei linii clare între conducerile sistemelor democratice și ale celor autoritare a fost un obiectiv-cheie al liderilor autoritari timp de decenii. La începutul lungii domnii a lui Putin în Rusia, m-am întâlnit cu purtătorul lui de cuvânt, Dmitri Peskov, la Kremlin. Screensaver-ul de pe monitorul calculatorului lui Peskov consta într-o serie de citate care se tot roteau, luate din romanul *O mie nouă sute optzeci şi patru* al lui Orwell – „războiul este pace”, „libertatea este sclavie” ș.a.m.d. Când l-am întrebat despre unele dintre acțiunile represive recente ale lui Putin, Peskov mi-a replicat zâmbind: „Toate sistemele noastre sunt imperfecte”. Discursul lui Trump a părut să confirme această veche poziție chineză și rusească. Iată un președinte american dispus să spună: și noi mințim, și noi ucidem, presa noastră este falsă, alegerile noastre sunt măsluite, tribunalele noastre sunt incorecte. După cum s-a exprimat Rana Mitter, istoric specializat în China: „Discursul antiliberal este util

pentru China deoarece o ajută să sugereze că nu există nicio diferență fundamentală între un stat autoritar și unul democratic... că este o problemă de grad, nu de tip”[14].

Liderii autoritari portretizați în această carte nu sunt „toți la fel”. Dar sunt similari. Iar similitudinile dintre ei sunt importante și edificatoare. Există patru caracteristici transversale comune stilului de mână forte: crearea unui cult al personalității; disprețul față de statul de drept; pretenția de a reprezenta poporul împotriva elitelor (cunoscută și sub numele de populism); și o politică impulsionată de teamă și de naționalism.

Liderii de mână forte vor să fie considerați indispensabili. Obiectivul lor este de a convinge oamenii că doar ei pot salva națiunea. „Doar eu pot rezolva”, le-a spus Trump americanilor. Distincţia dintre stat și lider se erodează, făcând înlocuirea liderului cu un muritor de rând să pară periculoasă și inimaginabilă. În mod ideal, aceştia vor fi admirați nu doar pentru puterea lor, ci și pentru moralitatea și intelectul lor.

Din nou, aceasta este o caracteristică întâlnită atât în autocrații, cât și în democrații. În China, Xi Jinping a făcut eforturi considerabile pentru a restaura cultul personalității, întâlnit ultima dată la Mao Zedong. „Gândirea lui Xi Jinping” a fost încorporată în Constituția Chinei, o onoare acordată până atunci doar lui Mao. Limitarea mandatelor președintelui chinez a fost eliminată, permițându-i teoretic lui Xi să conducă pe viață. În Shanghai, în 2020, chiar mi s-a arătat o pictură murală stradală a lui Xi, cu raze de lumină ieșindu-i din cap.

Acest tip de idolatrie este mai ușor de pretins într-o dictatură. Dar cultul personalității a intrat și în lumile semidemocratică și democratică. În India, campaniile electorale ale BJP s-au centrat pe Modi și pe pretențiile lui de înțelepciune, forță și moralitate personală. După cum s-a exprimat Ramachandra Guha, un istoric important din India: „Din mai 2014, vastele resurse ale statului au fost utilizate pentru a face din prim-ministru chipul fiecărui program, fiecărei reclame, fiecărui poster. Modi este India, India este Modi”[15].

În Rusia și Turcia, Putin și Erdoğan au încurajat și ei ideea că au o conexiune unică cu oamenii obișnuiți. În amândouă țările au fost forțate amendamente constituționale care le-au permis ambilor să rămână decenii la rând la putere – potențial, pe viață. În alte părți, prim-miniștri naționaliști precum Shinzo Abe din Japonia și Benjamin Netanyahu din Israel au stabilit noi recorduri de longevitate la putere. În Statele Unite, lui Donald Trump îi plăcea să își enerveze adversarii „glumind" despre extinderea mandatului său dincolo de opt ani. Măsura în care Partidul Republican a cedat în faţa cultului personalității a fost dezvăluită în 2020, când platforma partidului pentru alegerile prezidențiale a fost redusă la simpla afirmație că „Partidul Republican a susținut și va continua să susțină cu entuziasm agenda *America pe primul loc* a președintelui".

Un alt aspect comun al cultului personalității este contopirea intereselor liderului de mână forte cu cele ale statului. Este ceva destul de obișnuit ca membri ai familiei liderului să fie numiți în poziții-cheie în guvern. Erdoğan și-a făcut ginerele, Berat Albayrak, ministru de Finanțe – înainte să se certe cu el. Trump i-a oferit lui Jared Kushner, ginerele său, un rol esențial în diplomația SUA și în politica internă. În Brazilia, Jair Bolsonaro și-a folosit cei trei fii, Flavio, Eduardo și Carlos, drept locțiitori și purtători de cuvânt și l-a desemnat pe Eduardo ambasadorul Braziliei în Statele Unite. În Filipine, candidatul preferat al lui Duterte pentru a-l înlocui ca președinte era propria fiică, Sara. În cele din urmă, aceasta a fost aleasă vicepreședinte al lui Bongbong Marcos, fiul lui Ferdinand Marcos, fostul dictator din Filipine. În Marea Britanie, Boris Johnson și-a numit fratele, Jo, în cabinet și ulterior în Camera Lorzilor.

De asemenea, liderii de mână forte consideră în mod tipic că instituțiile și legea stau în calea a ceea ce trebuie făcut. Din nou, este o tendință întâlnită atât în democrații, cât și în autocrații – deși se manifestă în mod diferit, în funcție de contextul politic. Înainte de venirea la putere a lui Xi Jinping, gânditorii liberali din China insistau să se confere instanţelor judecătoreşti chineze o anumită independență față de

conducerea Partidului Comunist. Xi a respins această idee și a reafirmat dominația partidului condus de el, argumentând: „Nu trebuie să urmăm niciodată calea «constituționalismului», «separării puterilor» sau «independenței judiciare» din Occident”[16].

În Occident, independența judiciară a fost adesea prima țintă a noii generații de lideri autoritari. Una dintre primele măsuri ale guvernelor ungar și polonez, conduse de Viktor Orbán și Jarosław Kaczyński, a fost să modifice aranjamentele constituționale pentru a aduce instanțele judecătorești sub propriul control. În Regatul Unit, când Curtea Supremă a Regatului Unit a decis împotriva guvernului în chestiuni importante legate de Brexit, judecătorii săi au fost denunțați în *Daily Mail*, care îl susținea pe Johnson, drept „dușmani ai poporului”. În Statele Unite, Donald Trump a afirmat: „Când cineva este președintele SUA, autoritatea sa este totală”[17].

Pentru un lider de mână forte, legea nu este ceva ce trebuie respectat, ci o armă politică ce trebuie folosită împotriva adversarilor. Lavrenti Beria, șeful poliției secrete a lui Stalin, a exprimat cel mai bine acest lucru atunci când a spus: „Arată-mi omul și îi voi găsi vina”. Întemnițarea adversarilor politici este o practică standard. Un indiciu timpuriu că Vladimir Putin alunecase spre autocrație a apărut atunci când președintele a ordonat judecarea și condamnarea problematicului oligarh Mihail Hodorkovski, în 2005. Tiparul a continuat să se manifeste, cel mai recent cu închiderea liderului opoziției, Aleksei Navalnîi, în 2021. Odată ajuns la putere, Xi a inițiat rapid în China o campanie anticorupție, care a dus la arestarea și închiderea a peste un milion de persoane. Răspunsul lui la opoziția din Hong Kong a fost să ordone aruncarea în închisoare a liderilor mișcării democratice. În Filipine, senatoarea Leila de Lima, care investigase implicarea lui Rodrigo Duterte în echipele morții, a fost arestată și închisă în baza unor acuzații false legate de droguri. În Arabia Saudită, MBS a folosit o cruciadă anticorupție pentru a înspăimânta și a stoarce de bani o bună parte din elita țării care (într-un stil destul de saudit) a fost încarcerată în hotelul Ritz-Carlton și forțată să semneze cedarea unei părți din avere. Lui Trump i-

au lipsit aceste puteri arbitrare, dar, cu siguranță, a tânjit după ele. La alegerile prezidențiale din 2016, el și imitatorii săi au strigat lozinci de tipul „Închideți-o!”, cu referire la Hillary Clinton.

O perioadă îndelungată la putere le conferă liderilor autoritari capacitatea de a numi persoane loiale în instanțele judecătorești, așa cum a încercat să facă Trump în Statele Unite. În Filipine, Duterte a înțesat Curtea Supremă cu judecători înțelegători. Iar în Turcia, 4.000 de judecători și procurori au fost epurați, după declararea unei stări de urgență de către Erdoğan în 2016.

Instanțele judecătoreşti sunt cea mai importantă instituție pe care un lider de mână forte o controlează. Dar majoritatea liderilor autoritari sunt iritați de orice instituții independente care le pot controla sau contesta autoritatea. Presa este o țintă frecventă. La fel sunt și instituțiile de stat, precum serviciile de informații sau banca centrală. La câteva luni de la venirea sa la putere în 2019, AMLO a concediat șefii multor instituții de reglementare din Mexic.

De la contestarea puterii judecătorești mai este doar un pas până la contestarea democrației elective înseși. Natura antidemocratică a politicilor lui Trump a devenit clară atunci când acesta a încercat să răstoarne rezultatele alegerilor prezidențiale din 2020. O respingere a democrației este implicită în logica politicii de mână forte. După cum s-a exprimat odată Erdoğan: „Democrația este precum un tramvai cu care mergi până când ajungi la destinație”[18].

Liderii autoritari disprețuiesc instituțiile, dar „iubesc oamenii”. De obicei, pretind că au o înțelegere intuitivă și simpatie față de oamenii obișnuiți. Acesta este motivul pentru care fenomenul mâinii de fier este strâns legat de populism – un stil de politică ce disprețuiește elitele și experții și venerează înțelepciunea și instinctele omului din popor.

La rândul său, populismul este strâns legat de un stil al argumentației politice cunoscut sub numele de „simplism”[19]. Ideea ar fi că există soluții simple la probleme complexe care sunt zădărnicite de forțe infame. Uneori aceste soluții sunt atât de simple, încât pot fi rezumate în doar două cuvinte –

„Implementați Brexitul”, „Construiți zidul”. Deoarece se presupune că soluțiile la problemele complexe sunt evidente, cei care zădărnicesc aceste soluții simple sunt adesea considerați fie stupizi, fie malefici. Iar atunci când soluțiile simple se împotmolesc, liderul de mână forte promite să dărâme barierele legale pentru a se asigura că voința poporului este respectată.

Adesea, liderii autoritari pretind că legea și instituțiile statului nu sunt doar niște obstacole inutile în rezolvarea problemelor: în opinia lor, confuzia legală este un instrument deliberat folosit de elitele obscure. Este nevoie de un lider cu mână de fier pentru a elimina aceste comploturi și obstacole și pentru a dejuca conspirațiile „statului paralel”, pe care Boris Johnson l-a definit la un moment dat drept „oamenii care conduc în realitate țara”. În opinia lui Johnson, statul paralel britanic a conspirat pentru a dejuca Brexitul[20]. Statul paralel este un concept care era familiar în Turcia de decenii întregi înainte să fie adoptat de Trump, iar apoi de Bolsonaro, Netanyahu și alții.

Străinii obscuri despre care se consideră că ar complota împotriva națiunii sunt o altă țintă preferată. În China lui Xi, presa avertizează frecvent cetățenii să se păzească de comploturile occidentale care urmăresc să divizeze țara. În afara Chinei, mulți lideri autoritari au ales același baubau drept presupus manipulator, care lucrează în numele elitelor globaliste împotriva oamenilor de rând. După cum vom vedea, finanțistul George Soros a avut onoarea de a fi denunțat de Vladimir Putin, Donald Trump, Recep Tayyip Erdoğan, Viktor Orbán și Jair Bolsonaro. Pretenția de a lupta în numele oamenilor obișnuiți împotriva elitelor globaliste este, adesea, surprinzător de ușor de combinat cu acumularea unei bogății impresionante. Mulți dintre liderii populiști – inclusiv Putin, Orbán și Erdoğan – și-au folosit puterea politică pentru a se îmbogăți sau pentru a-și îmbogăți membrii familiei și prietenii.

De obicei, liderii de mână forte îmbrățișează ideile tradiționale în privința familiei, sexualității și genului. Rusia lui Putin a interzis „propaganda gay” și a adoptat un amendament care interzice căsătoria între persoanele de

același sex. Xi a interzis portretizarea de bărbați „efeminați” la televiziune. De regulă, liderii autoritari vorbesc disprețuitor despre „corectitudinea politică” a politicienilor cu idei mai liberale, care adesea se dovedesc a fi femei, precum Angela Merkel din Germania sau Jacinda Ardern din Noua Zeelandă.

Baza politică a liderilor de mână forte este adesea izbitor de asemănătoare. În fiecare țară, aceștia au dus campanii împotriva elitelor urbane și s-au promovat în rândul oamenilor care trăiesc în orașe mici și în zona rurală. În Statele Unite, Trump a pierdut în aproape toate marile orașe americane atât în 2016, cât și în 2020. De asemenea, a divizat electoratul american după linii educaționale, pierzând masiv în rândul absolvenților de facultate, dar câștigând aproape 80% din voturile bărbaților albi fără studii universitare. Nu este de mirare că a remarcat în 2016: „Îi iubesc pe cei slab educați”.

Acest tipar se manifestă și în afara SUA. În Regatul Unit, 73% dintre cei care și-au încheiat studiile fără nicio calificare au votat pentru ieșirea din UE; 75% dintre cei cu diplomă de licență au votat pentru rămânere. În Filipine, Rodrigo Durerte a dus o campanie împotriva „Manilei imperiale” și a elitelor ei liberale. În Franța, Emmanuel Macron a câștigat detașat în Paris în 2017, în vreme ce populiștii au prosperat în zonele „înapoiate” ale țării. În Ungaria și Polonia, deriva spre autoritarism a fost primită cu demonstrații antiguvernamentale masive în capitalele Budapesta și Varșovia, în vreme ce Orbán și Kaczyński se puteau baza pe loialitatea satelor și a orașelor mici.

Privind la aceste tipare, este foarte comod pentru liberalii urbani să conchidă că susținerea pentru politicienii populiști și pentru liderii autoritari poate fi explicată printr-o lipsă de educație sau chiar prin stupiditate. Dar, în economiile occidentale, „cei slab educați” și-au văzut foarte probabil salariile stagnând și nivelul de trai scăzând în ultimele decenii. În această situație, este foarte tentant să optezi pentru un candidat antisistem. Tentația devine cu atât mai puternică atunci când un lider promite să conducă cu mână de fier pentru a readuce vremurile bune și a face America (sau Rusia

ori Marea Britanie) „din nou măreață”. Ajungem astfel la ultimul element al stilului de mână forte în politică – naționalismul nostalgic.

Aproape toți liderii autoritari folosesc variante locale ale faimoasei promisiuni a lui Donald Trump. Discursul președintelui Xi despre „marea reînnoire a poporului chinez” este, în esență, o promisiune de a face China din nou măreață – readucerea țării la poziția sa legitimă de Regat din Mijloc. Liderii chinez și american nu sunt singurii care oferă perspectiva restaurării măreției naționale. Președintele Putin a descris colapsul Uniunii Sovietice drept o catastrofă și a făcut din restaurarea puterii globale a Rusiei obiectivul principal al mandatului său. Răposatul Shinzo Abe a menționat restaurația Meiji din secolul al XIX-lea, care a făcut din Japonia principala putere din Asia, drept o sursă de inspirație pentru el. În India, Narendra Modi conduce o mișcare naționalistă care face apel la mândria hindusă legată de un trecut glorios și uneori mitologizat, anterior imperiilor britanic și mogul. În Ungaria, Viktor Orbán a vorbit aluziv despre recâștigarea într-o bună zi teritoriilor pierdute de Ungaria după Primul Război Mondial. În Turcia, președintele Erdoğan se inspiră din gloria Imperiului Otoman, care s-a prăbușit la începutul anilor 1920. Iar în Marea Britanie, planul lui Boris Johnson pentru o „Britanie Globală” apelează la nostalgia pentru perioada în care Marea Britanie era principala putere globală – nu doar unul dintre cei 28 de membri ai clubului european.

Recursul la naționalismul nostalgic, peste tot în lume, este uimitor. Este și relativ nou. În Marea Britanie și SUA, până recent, cei mai de succes politicieni erau vizionari. Bill Clinton a vorbit de construirea unei „punți spre secolul XXI”. Iar David Cameron s-a poziționat ca un modernizator, mulțumit de Marea Britanie contemporană. Chiar China și Rusia, înainte de epoca lui Xi și Putin, păreau mai interesate să construiască un nou viitor decât să privească în urmă la gloriile de altădată sau să mediteze melancolic la umilințele din trecut.

Pentru a înțelege fenomenul mâinii de fier, trebuie să ne uităm mai atent la caracteristicile lumii moderne care au creat o piață politică pentru astfel de personaje.

Pentru o scurtă perioadă în istoria umanității, democrația liberală a părut a fi dominantă și necontestată. După căderea Zidului Berlinului în 1989, marile probleme economice și politice au părut a fi rezolvate. În economie, răspunsul era piața liberă. În politică, răspunsul era democrația. În geopolitică, America era acum singura superputere. În societate, extinderea drepturilor pentru femei și pentru minorități era calea evidentă de urmat. Toate marile probleme fiind rezolvate, guvernul era redus la „administrarea inevitabilului", după cum s-a exprimat Thomas Bagger, intelectual și diplomat german[21].

Dar supremația liberală necontestată a durat mai puțin de 20 de ani. În 2007, Vladimir Putin începuse deja să respingă fățiș convingerile politice și strategice care se aflau la temelia internaționalismului liberal. Criza financiară și economică din 2008 a subminat premisele economice din spatele consensului liberal. Cuvântul „neoliberalism" a început să fie folosit – atât de stânga, cât și de dreapta – ca un termen critic pentru a descrie excesele și erorile modelului economic dominant.

Criza financiară din 2008, combinată cu războiul din Irak și cu ascensiunea rapidă continuă a Chinei, a devalorizat de asemenea ideea că dominația occidentală se va întinde mult în viitor. În momentul în care Xi Jinping a ajuns la putere în 2012, devenise deja clar că supremația geopolitică a Vestului nu mai putea fi considerată indiscutabilă. Ideea că democrația liberală era cea mai bună cale spre pacea socială era de asemenea contestată pe măsură ce diviziunile sociale se lărgeau în Occident în mijlocul unui „război cultural" aprig disputat.

Toți liderii autoritari descriși în această carte s-au ridicat, în diferite feluri, împotriva consensului liberal care a dominat după 1989. Succesul lor este un simptom al crizei liberalismului. Criza aceasta este multidimensională, dar poate fi descompusă în patru elemente: economic, social, tehnologic și geopolitic.

De pe o scenă din Hong Kong, în 2017, Steve Bannon și-a prezentat explicațiile pentru ascensiunea lui Donald Trump și reacția negativă față de globalizare. Evenimentul a fost

presărat cu ironii. Ca fost bancher la Goldman Sachs, Bannon însuși profitase personal de „globalism”, iar acum se ocupa cu denunțarea lui. Într-adevăr, încasa un onorariu gras pentru că vorbea în fața unui grup de bancheri asiatici, a căror existență depindea de cooperarea economică dintre SUA și China pe care Bannon voia să o demoleze.

Bannon se află la extrema dreaptă a politicii occidentale. Dar, aflându-mă în public, am fost uimit de măsura în care analiza sa se suprapunea cu vederile stângii. Argumentul său era că rădăcinile revoltei populiste care a dus la Brexit și la alegerea lui Donald Trump se aflau în criza financiară din 2008. În opinia lui, eșuarea tentativei de a-i pedepsi și închide pe bancherii implicați în prăbușire – combinată cu stagnarea ulterioară a nivelului de trai al oamenilor obișnuiți – dusese inevitabil la o reacție adversă. Bannon argumenta că existau variante de dreapta și de stânga ale acestui populism: în vreme ce Trump și Nigel Farage purtau stindardul dreptei americane și britanice, Bernie Sanders și Jeremy Corbyn conduceau atacul populiștilor de stânga. Dar, cel puțin în Occident, populiștii de dreapta erau cei care reușiseră să obțină succese politice.

În SUA și în Europa, populiștii au prosperat în regiuni înapoiate cu șomaj ridicat, precum în nord-estul Franței, în așa-numita Rust Belt*4 din SUA, în Germania de Est și în orașele sărăcite de pe coasta Marii Britanii. Dar aceste condiții nu se limitează la Europa de Vest şi SUA. Fiona Hill, o specialistă în Rusia care a lucrat la Casa Albă în mandatul lui Trump și care a crescut în nord-estul Angliei, a ajuns să creadă că factorii care au determinat ascensiunea lui Putin în Rusia au fost similari cu cei care au generat susținerea pentru Brexit în Marea Britanie și pentru Trump în SUA. Distrugerea unor industrii tradiționale, de care depindeau regiuni întregi, a dat naștere dorinței de a avea la conducere un lider care promite să readucă prosperitatea și stabilitatea unei epoci apuse22. După cum a scris ulterior Hill, „Putin împărțea aceeași masă electorală ca Trump în SUA, cu nemulțumiri similare – persoane mai în vârstă, cuprinzând un procent mai mare de bărbați și mai puțin educate decât altele”23. Dar, deși economia post-criză ne ajută să înțelegem atracția exercitată de liderii

populiști în Occident, nu ne oferă o explicație completă. De pildă, cum se poate explica ascensiunea liderilor populiști în Asia, unde nivelul de trai a crescut puternic în ultimii ani?

Și în China și India economia joacă un anumit rol. Deși China a cunoscut o creștere enormă a bogăției naționale în ultimii patruzeci de ani, transformarea economică a creat învinși și învingători. În anii 1990, multor întreprinderi de stat chineze aflate pe pierdere li s-a permis să intre în faliment – 30 de milioane de lucrători pierzându-și locul de muncă. Bărbați care făcuseră parte din elita clasei muncitoare din industrie și-au pierdut poziția în societate[24]. Așadar, în China – la fel ca în Rusia, Marea Britanie și SUA – exista un grup de muncitori mai bătrâni, mai puțin educați, sensibili la apelul unui lider cu mână de fier care promitea să reînvie vremurile bune de altădată.

Atât în China, cât și în India, efectele perturbatoare ale unei perioade de globalizare rapidă – inclusiv migrația în masă a oamenilor și industriilor – au sporit atracția nostalgică față de un trecut mai stabil, omogen și centrat pe națiune. În plus, argumentul conform căruia corupția a făcut ca beneficiile globalizării să ajungă preponderent la o elită interconectată este foarte puternic într-o bună parte a lumii în curs de dezvoltare, ducând la apariţia cererii pentru un tip dur, care să poată trimite escrocii după gratii. Imediat ce a ajuns la putere, Xi Jinping a făcut din combaterea corupției principala sa preocupare internă. În mod similar, imaginea lui Narendra Modi, de om obișnuit care a pornit de jos, este esențială pentru atracția sa politică, permițându-i să pretindă că poate crea noi oportunități pentru clasele mijlocii frustrate și pentru India micilor orașe.

Mulți dintre liderii de mână forte care au apărut în afara Occidentului au profitat de frustrările create de statele slabe care păreau să fi eșuat în lupta cu infracționalitatea stradală și cu corupția la nivel înalt. Atât Rodrigo Duterte în Filipine, cât și Jair Bolsonaro în Brazilia i-au atras pe cei speriați de ratele ridicate ale criminalității din orașe[25]. Bolsonaro a venit la putere pe un val de dezgust public după scandaluri care dezvăluiseră corupția generalizată din cele mai înalte sfere ale

politicii și mediului de afaceri.

Etichetând o întreagă elită drept coruptă și egoistă și sistemul ca fiind „măsluit" împotriva omului obișnuit, populiștii au contribuit la crearea unei cereri pentru un personaj din afara acestora – un lider cu mână de fier care să poată lupta împotriva elitelor globaliste corupte și să ia apărarea oamenilor obișnuiți.

Dar „politica de mână forte" nu înseamnă doar economie. Doar atunci când nemulțumirile economice sunt legate de temeri mai ample – precum imigrația, infracționalitatea sau declinul național – liderii cu mână de fier își intră cu adevărat în drepturi.

Mulți din această nouă specie de lideri au insistat mai presus de toate asupra migrației. În vreme ce epoca liberală care a urmat Războiului Rece a fost simbolizată de distrugerea Zidului Berlinului, epoca liderului cu mână de fier a fost simbolizată de cererea de noi ziduri – „marele și frumosul zid" pe care Trump l-a promis de-a lungul graniței mexicane, zidul construit de Viktor Orbán pentru a împiedica refugiații sirieni să intre în Ungaria, zidul construit de guvernul Netanyahu pentru a separa Israelul de teritoriile palestiniene.

Pentru liderii autoritari populiști, unii migranți sunt în mod clar mai puțin bine-veniți decât alții. Una dintre primele decizii ale președintelui Trump a fost tentativa eșuată de a interzice tuturor musulmanilor să intre în Statele Unite. Într-adevăr, un element puternic de islamofobie străbate populismul naționalist atât în Occident, cât și în Asia. Pentru extrema dreaptă americană și europeană, imigrația musulmană reprezintă o amenințare pentru supraviețuirea civilizației „iudeo-creștine".

Minoritățile musulmane sunt o țintă favorită și pentru liderii de mână forte din Asia. În China, regimul lui Xi Jinping a inițiat un efort extraordinar și sinistru de „reeducare" a musulmanilor din Xinjiang, care sunt acuzați atât de separatism, cât și de simpatie pentru terorism. Peste un milion de musulmani au fost trimiși în lagăre de reeducare, ceea ce, cred unii, reprezintă cea mai mare încarcerare în masă de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Atât administrația

Trump, cât și administrația Biden au mers până la a eticheta modul în care au fost tratați uigurii drept „genocid”[26].

Sentimentele antimusulmane sunt esențiale și pentru succesul politic al lui Narendra Modi și stau la baza unora dintre cele mai controversate acțiuni ale prim-ministrului indian. În 2019, Modi a abolit statutul special al statului majoritar musulman Jammu și Cașmir, decizie însoțită de arestări în masă, de instituirea stării de asediu și de suspendarea internetului. Prim-ministrul indian a amenințat de asemenea să expulzeze sau să închidă sute de mii de musulmani din statul Assam, care sunt acuzați că sunt imigranți ilegali.

Adesea, liderii autoritari speculează o temere profundă că o majoritate dominantă este pe punctul de a fi înlocuită, suferind pierderi culturale și economice enorme în acest proces. Teoria conspirației potrivit căreia musulmanii plănuiesc să cucerească Occidentul a fost promovată de autori precum francezul Renaud Camus, a cărui carte *Le Grand remplacement* a devenit o lectură favorită a extremei drepte. În Ungaria, Viktor Orbán a argumentat că migrația în masă reprezintă o amenințare la adresa supraviețuirii înseși a poporului maghiar. În Israel, Benjamin Netanyahu a promovat o legislație care definește Israelul drept stat evreu, în parte în replică la o amenințare demografică percepută din partea minorității arabe.

Perspectiva ca actuala majoritate albă din Statele Unite să devină o minoritate până în 2045 a contribuit la alimentarea temerilor sociale și rasiale care au impulsionat ascensiunea lui Donald Trump. Sociologii au conchis că anxietatea legată de schimbările rasiale și demografice a fost un predictor puternic privind susținerea pentru Trump. Unii observatori atenți se întreabă acum dacă democrația însăși poate rezista presiunilor rivalităților rasiale și competiției de grup. După cum s-a exprimat Barack Obama în 2020: „America este primul experiment real pentru construirea unei mari democrații multietnice și multiculturale. Și nu știm încă dacă poate rezista…”[27].

Dovezile din alte mari democrații multietnice și

multiculturale, precum Brazilia și India, nu sunt deosebit de încurajatoare. Recensământul făcut în 2010 în Brazilia a arătat că, pentru prima oară, brazilienii albi au fost depășiți numeric de compatrioții lor negri și metiși. Discursul politic al extremei drepte braziliene amintește de argumentele folosite de susținătorii lui Trump din Statele Unite. Susținătorii lui Bolsonaro argumentau adesea că stânga obținuse puterea în mod nelegitim, cumpărând voturile minorităților rasiale prin plăți sociale sau prin corupție directă.

Teama de a nu-și pierde statutul majoritar pare mult mai puțin rațională în cazul hindușilor indieni, care formează aproape 80% din populația țării lor. Dar acest lucru nu a oprit figuri marcante din partidul lui Modi, BJP, să facă campanie împotriva așa-numitului „jihad amoros" – un pretins complot al musulmanilor de a se căsători cu fete hinduse pentru a scădea puritatea națiunii. Cinci state conduse de BJP au adoptat sau au luat în considerare legi împotriva „jihadului amoros"[28].

Autoritarismul nu este o protecție împotriva acestor temeri și tensiuni etnice. În China, aproximativ 92% din populație este reprezentată de chinezii han. Dar epoca Xi este caracterizată de o paranoia și o intoleranță în creștere față de minoritățile rasiale și etnice. Chen Quanguo, reprezentantul Partidului Comunist responsabil de represiunea din Xianjiang, elaborase anterior tacticile de asimilare forțată din Tibet.

Disponibilitatea de a „trata dur" grupurile nepopulare – străini, migranți, musulmani – face parte din atracţia liderilor de mână forte. Atitudinea lor macho crește probabilitatea ca aceştia să apeleze la ideile tradiționale ale forței masculine și să disprețuiască feminismul și drepturile LGBT. Într-o epocă în care moravurile sociale se schimbă rapid – și nu doar în Occident –, acest apel la valorile sociale tradiționale este o armă puternică și poate subestimată din arsenalul noilor autoritariști. În țări atât de diferite precum SUA, Rusia, Brazilia, Italia și India, există un grup numeros de bărbați nemulțumiți (și unele femei tradiționaliste) care par să fie încântați de un lider cu mână de fier de modă veche[29].

Măsura în care genul este o linie de demarcație între liderii

autoritari populiști și rivalii lor liberali a fost evidentă în alegerile prezidențiale din 2016 din SUA. Mulți din tabăra lui Trump s-au temut că acesta avea să sufere o lovitură fatală atunci când a ieșit la iveală o înregistrare în care se lăuda că apucă femeile „de păsărică". Dar controversa nu i-a împiedicat victoria, bărbații votând masiv pentru Trump în detrimentul lui Hillary Clinton. Teama de o femeie președinte s-ar putea să fi fost un factor mai puternic în alegerile din 2016 decât dezgustul față de un bărbat care apucă femeile „de păsărică".

Limbajul și atitudinea macho sunt chiar mai pronunțate în rândul liderilor de mână forte din afara SUA. Odată, Rodrigo Duterte a „glumit" exprimându-şi părerea de rău că nu luase parte la violul în grup asupra unei misionare asasinate. Jair Bolsonaro, în Brazilia, a spus că, dacă ar da vreodată peste niște bărbați care se sărută pe stradă, i-ar pocni drept în nas. Matteo Salvini, liderul autoritar aspirant al Italiei, a adus și a agitat niște păpuși gonflabile pe o scenă, asemănându-le cu adversarii săi politici de sex feminin. Președintele Putin s-a gândit și el să își cultive susținerea în rândul conservatorilor culturali atât din Occident, cât și din Rusia deplângând în mod regulat nebuniile „corectitudinii politice" din Occident, cu un accent deosebit pe feminism și pe drepturile homosexualilor. Când l-am întrebat pe Konstantin Malofeev, unul dintre ideologii lui Putin, ce anume considera a fi esența liberalismului occidental, mi-a răspuns: „Nicio graniță între țări și nicio deosebire între bărbați și femei"[30].

Naționalismul și tradiționalismul cultural ale noilor lideri autoritari au drept consecință faptul că, în multe privințe, sunt niște lideri nostalgici, retrograzi. Dar, într-o privință esențială, liderii autoritari sunt foarte adaptați vremurilor în care trăiesc: cu puține excepții, acești lideri sunt niște utilizatori foarte pricepuți ai rețelelor de socializare. Ascensiunea unor noi forme de comunicare politică a contribuit la alimentarea orientării către politica de mână forte. Donald Trump a făcut din Twitter principala sa formă de comunicare. În felul acesta, a stabilit o formă directă de comunicare cu alegătorii, care i-a permis să ocolească „presa știrilor false". O legătură directă între un lider de mână forte și discipolii săi este esențială

pentru instituirea unui cult al personalității, iar Twitter este mediul ideal pentru realizarea acestui lucru. În Brazilia, fanii lui Bolsonaro de pe Twitter erau la fel de înrobiți bărbatului pe care îl numeau „legenda”. Partidul BJP din India este la fel de expert în rețelele de socializare, utilizând Facebook și Twitter pentru a obține susținere pentru Modi și pentru a-i intimida pe adversarii acestuia.

Facebook și Twitter au avut un rol-cheie în subminarea rolului tradițional al presei, de arbitru al adevărului și al ficțiunii în cadrul știrilor. Campania prezidențială a lui Rodrigo Duterte din 2016 a deschis calea folosirii rețelei de socializare Facebook pentru a răspândi povești inventate care favorizau candidatul propriu. Ulterior, unii directori de la Facebook au numit Filipinele „pacientul zero”. Câteva luni mai târziu, răspândirea de narațiuni pro-Trump pe Facebook a fost la rândul ei esențială pentru ascensiunea propriului lider cu mână de fier al Americii. În vreme ce menirea presei tradiționale este să se întrebe dacă o poveste este sau nu adevărată, Facebook își întreabă utilizatorii dacă „le place” sau „nu le place” o postare: se apelează la emoție și loialitate, nu la rațiune. Cercetările făcute în Marea Britanie în timpul pandemiei de COVID-19 au arătat că persoanele care își iau majoritatea știrilor de pe rețelele de socializare prezintă o probabilitate mult mai mare să creadă în teorii ale conspirației. Aproximativ 45% dintre cei care au crezut că guvernul exagera în mod deliberat numărul deceselor cauzate de COVID-19 își luau cea mai mare parte a știrilor pe Facebook; dintre cei care au respins această teorie a conspirației, doar 19% se bazau pe Facebook pentru știri[31].

În zilele de început ale internetului, optimiștii liberali credeau că fluxul liber de informații va favoriza în mod inevitabil democrația, deoarece va fi mai greu pentru regimurile autoritare să cenzureze știrile. Există un anumit adevăr aici. China nu a blocat degeaba Twitter, YouTube și Facebook. În Rusia, Aleksei Navalnîi a folosit YouTube pentru a publica investigații video foarte compromițătoare despre afacerile corupte ale lui Putin și camarilei sale. Dar optimismul în legătură cu potențialul eliberator al rețelelor de socializare

trebuie să fie puternic temperat. Noile rețele de socializare s-au dovedit a fi, în egală măsură, ideale pentru tipul de comunicare politică favorizat de liderii de mână forte – sloganuri sau afirmații puțin credibile care fac apel la emoții și au șanse să fie rapid partajate de adepți, înainte să poată fi verificate de presă.

Cele mai recente evoluții în utilizarea internetului în China sunt chiar mai sinistre politic. Internetul și telefoanele mobile fiind acum esențiale pentru viața într-o societate modernă, autoritățile chineze sunt în măsură să monitorizeze activitățile cetățenilor în moduri cu adevărat orwelliene. Fiecare călătorie, fiecare tranzacție sau postare pe rețelele de socializare pot fi monitorizate. Cetățenii suspectați de activități subversive pot fi pedepsiți printr-un sistem de „credite sociale", în cadrul căruia orice activitate, de la promovarea la locul de muncă până la capacitatea de a contracta un credit sau chiar de a cumpăra un bilet de tren, poate fi pusă în pericol în cazul disidenților. Abilitatea tehnologică a Chinei, mai ales în domeniul inteligenței artificiale, face ca sistemul său de control social online să prezinte interes pentru guvernele autoritare de dincolo de granițele sale – și să fie potențial disponibil pentru a fi exportat către liderii autoritari aliați din străinătate.

Epoca liderului cu mână de fier a fost și o perioadă de profunde schimbări geopolitice. În anul 2000, superioritatea americană era necontestată. În perioada aceea, economia Chinei avea doar 12% din mărimea celei americane. În 2011, la trei ani de la criza financiară, avea 50% din mărimea economiei americane. În 2020, chiar înainte ca pandemia de COVID-19 să lovească, economia chineză avea două treimi din mărimea celei americane. Măsurată în puterea de cumpărare, China a devenit, de fapt, cea mai mare economie a lumii în 2014.

Dincolo de domeniul statisticii abstracte, efectele din lumea reală ies la lumină. China este acum cel mai mare producător din lume, cel mai mare exportator, cea mai mare piață pentru vehicule și telefoane mobile și cel mai mare producător de gaze cu efect de seră. În prezent are și o marină militară mai mare decât cea americană. Ascensiunea Chinei și relativul

declin al Statelor Unite sunt o parte a unei povești mai ample despre declinul influenței politice și economice a Occidentului și despre transferul bogăției și puterii spre Asia. Cunoașterea faptului că superioritatea globală a Americii se erodează cu repeziciune a stat la baza dorinței lui Trump de restaurare a măreției naționale.

Puterilor asiatice în ascensiune, precum China și India, deplasarea puterii la nivel global le-a inspirat ambiții de renaștere a măreției naționale și culturale care a fost eclipsată în epoca imperialismului occidental. Naționalismul asiatic este generat de așteptările tot mai mari; naționalismul occidental este generat de speranțele năruite. Dar rezultatul politic este surprinzător de similar: apelul de a face respectiva țară „din nou măreață".

După criza financiară din 2008, liderii chinezi au devenit mai încrezători în promovarea modelului lor autoritar de dezvoltare prin comparație cu haosul economic pe care democrația occidentală se presupune că l-ar fi creat. Într-adevăr, succesul economic al Chinei a sporit prestigiul modelului său, mai ales în Africa, unde influența chineză a crescut rapid în ultimul deceniu. Palmaresul dezastruos al multor lideri de mână forte africani din perioada de după obținerea independenței, precum Mobutu în Zair sau Mugabe în Zimbabwe, nu fusese o reclamă prea grozavă pentru autoritarism. În anii 1990, după sfârșitul Războiului Rece, în Africa s-a manifestat un val de democratizare. Dar, mai recent, succesul economic al unor lideri precum Paul Kagame din Rwanda sau Meles Zenawi din Etiopia a dat un nou impuls modelului autoritarist în Africa.

Cei patru ani de mandat ai lui Trump au afectat foarte mult „puterea soft" a Statelor Unite. O întrebare esențială pentru epoca Biden este dacă noul președinte va fi capabil să refacă prestigiul modelului democratic liberal american – și să oprească astfel ascensiunea globală a politicii de mână forte. Voi reveni la această întrebare în epilogul cărții. Dar, pentru a înțelege cum pot evolua lucrurile, trebuie să ne întoarcem la începuturi.

*1 În original *strongmen* (n.ed.).

*2 La alegerile prezidenţiale din octombrie 2022, Jair Bolsonaro a fost învins, în turul secund, de Luiz Inácio „Lula” da Silva, candidatul stângii (n.ed.).

*3 Dimpotrivă, în timpul Războiului Rece, disidenții sovietici îi dezaprobau de obicei pe liberalii occidentali care pretindeau că văd asemănări între URSS și SUA.

*4 „Centura de Rugină”, regiune geografică cuprinsă între New York și Midwest, dominată anterior de industria prelucrătoare (n.tr.).

1
Putin – arhetipul (2000)

Vladimir Putin era iritat – sau poate doar plictisit. Liderul rus răspunsese răbdător la întrebările unui mic grup de jurnaliști internaționali în restaurantul unui hotel modest din Davos. Apoi una dintre întrebări a părut să-l enerveze. S-a holbat la cel care o formulase, un american, și a spus sacadat, printr-un interpret: „Voi răspunde imediat la întrebare. Dar mai întâi dă-mi voie să te întreb despre inelul extraordinar pe care îl ai pe deget". Toate capetele din încăpere s-au întors. „De ce are o piatră atât de mare?" Câteva persoane din public au început să chicotească şi jurnalistul, al cărui inel era cercetat acum de toți cei din încăpere, părea stânjenit. Putin a adoptat un ton de falsă compasiune și a continuat: „Cu siguranță nu te deranjează că te întreb, pentru că nu ai purta așa ceva dacă nu ai încerca în mod deliberat să atragi atenția asupra ta". Au urmat și mai multe râsete. De acum, întrebarea inițială fusese uitată. A fost un masterclass de intimidare și de distragere a atenției.

Era în 2009, iar Putin se afla deja la putere de aproape un deceniu. Dar aceea a fost prima mea întâlnire cu liderul rus în carne și oase, în timpul vizitei sale la Forumul Economic Mondial. Capacitatea lui Putin de a părea amenințător fără să ridice vocea era uimitoare. Însă la fel erau și râsetele celor din public. În ciuda violenței regimului său – cum se văzuse deja atât în Cecenia, cât și în Georgia –, formatorii de opinie occidentali încă erau înclinați să-l trateze pe Putin ca pe un personaj negativ de pantomimă.

Mi-am adus aminte de incidentul de la Davos după mai bine

de un deceniu – exact înainte ca Rusia să invadeze Ucraina în 2022. Într-o întâlnire televizată de la Kremlin cu consilierii lui cei mai apropiați, Putin se amuza jucându-se cu Serghei Narîșkin, șeful serviciului său de informații externe – făcându-l pe temutul spion să arate ca un netot bâlbâit deoarece nu izbutea să repete corect pretextul pentru invadarea Ucrainei. Plăcerea pe care o gusta Putin umilind pe cineva în public era din nou afișată. Dar, de data asta, nu râdea nimeni. Liderul rus era pe cale să arunce Europa în cel mai mare război pe care l-a cunoscut aceasta din 1945 încoace. În câteva săptămâni după ce trupele rusești au trecut granița, peste 10 milioane de ucraineni și-au părăsit casele, mii de soldați și civili au fost uciși, iar orașul Mariupol de pe țărmul Mării Azov a fost distrus, victimele fiind aruncate în gropi comune.

Deși serviciile de informații occidentale avertizaseră de luni întregi că Rusia era pregătită să atace, mulți observatori experimentați ai lui Putin, atât din Rusia, cât și din Vest, refuzaseră să creadă. După mai bine de 20 de ani de când se afla la conducere, simțeau că îl înțeleg pe Putin. Era necruțător și violent, fără doar și poate, dar se credea totodată că era rațional, calculat și hotărât să integreze Rusia în economia mondială. Puțini îl credeau în stare să riște atât de nesăbuit.

Totuși, privind în urmă, e limpede că lumea din afară l-a înțeles mereu greșit. Din momentul în care a luat puterea, politicienii occidentali au văzut prea adesea ce au vrut ei să vadă și au minimalizat laturile cele mai întunecate ale putinismului.

De fapt, când Putin a ajuns liderul Rusiei, nu era evident că va rezista mult timp în funcție – cu atât mai puţin că va crea un nou model de conducere autoritară. Pe măsură ce haotica perioadă Elțîn din anii 1990 se apropia de final, ascensiunea lui Putin spre cea mai înaltă poziție era ușurată de foștii săi colegi din KGB. Aceasta era acceptată totodată de cei mai bogați și mai puternici oameni din Rusia, oligarhii, care l-au considerat un personaj neamenințător: un administrator capabil și un om de încredere ce nu avea să pună în pericol interesele consacrate.

Văzut din Occident, Putin părea o figură relativ liniștitoare.

În primul său discurs televizat de la Kremlin, ținut în 1999, în ajunul Anului Nou, la doar câteva ore după preluarea conducerii de la Elțîn, Putin a promis să „protejeze libertatea de exprimare, libertatea conștiinței, libertatea presei, drepturile de proprietate, aceste elemente fundamentale ale unei societăți civilizate”[1]. În martie 2000 a câștigat primele alegeri prezidențiale, iar ulterior a afirmat cu mândrie: „Am demonstrat că Rusia devine un stat democratic modern”[2].

Observatorii experimentați ai alegerilor din Rusia au argumentat că întregul proces a fost regizat cu atenție. Putin însuși abia dacă se obosise se facă campanie. Totuși, era semnificativ faptul că simțise nevoia să afirme că Rusia devenea o democrație liberală modernă. După 20 de ani, tot la Kremlin, Putin avea să urmeze o linie foarte diferită, declarând cu încântare că „ideea liberală s-a perimat”. Rusia, a afirmat el de această dată, nu avea nimic de învățat de la Occident. Liberalii „nu pot dicta nimic nimănui, așa cum au încercat să facă în ultimele decenii”[3].

Totuși, deși poate că inițial lui Putin i s-a părut convenabil să folosească retorica democrației liberale, primele sale acțiuni ca președinte au dat la iveală rapid un stil dur, de sorginte autoritară. În primul an de mandat, a acționat imediat pentru a controla sursele independente de putere, pentru a afirma autoritatea centrală a statului și pentru a folosi războiul ca să-și consolideze poziția personală – toate, măsuri care aveau să devină semne distinctive ale putinismului. Escaladarea războiului din Cecenia l-a făcut pe Putin să pară un erou naționalist, ce apăra interesele rusești și proteja cetățeanul obișnuit de terorism. Prin una dintre primele măsuri care i-au alarmat pe liberali, noul președinte a reinstituit vechiul imn național sovietic. De asemenea, a luptat împotriva unora dintre cei mai bogați oameni din Rusia. În mod semnificativ, oligarhii pe care i-a atacat la început erau cei care controlau organizații independente de presă, Vladimir Gusinski și Boris Berezovski. Într-un an de la venirea la putere a lui Putin, ambii fugiseră din țară. Berezovski, care îl susținuse pe Putin pentru președinție, a murit în circumstanțe suspecte în Marea Britanie în 2013[4].

Promisiunea inițială a lui Putin de a proteja libertatea presei s-a dovedit a fi o vorbă goală. Cele câteva rețele de televiziune independente ale Rusiei au fost prompt aduse sub controlul guvernului. Avansând rapid spre consolidarea controlului asupra presei, Putin a stabilit un șablon pentru alți lideri de mână forte din întreaga lume.

Viteza cu care Putin și-a consolidat puterea a corespuns rapidității ascensiunii sale în cadrul sistemului rusesc. Cu doar zece ani înainte să devină șef al statului, Putin fusese o figură modestă în serviciile de informații – lucrând ca ofițer pentru KGB în Dresda, în Germania de Est. Nu era o poziție strălucită sau de frunte. Principalul avanpost al KGB în Germania de Est se afla în Berlin; Dresda era un oraș provincial. Catherine Belton, biografa lui Putin, sugerează că este posibil ca acesta să fi avut un rol mai secret și mai infam decât o sugerează poziția lui relativ minoră și a prezentat dovezi că a avut legături cu grupuri teroriste care operau în Germania de Vest. Chiar și așa, Putin nu și-a impresionat colegii ca un personaj deosebit de puternic. „Niciodată nu a ieșit în față. Nu a fost niciodată în prima linie. Era întotdeauna foarte amabil", așa și l-a amintit un membru al Stasi, serviciul secret est-german[5].

Din Dresda, Putin a avut o imagine detaliată a prăbușirii imperiului sovietic după căderea Zidului Berlinului în 1989. Într-un fragment bine-cunoscut din memoriile sale, și-a amintit sentimentul de disperare pe care l-a trăit atunci când lumea comunistă s-a prăbușit în jurul lui. Așteptase instrucțiuni de la Moscova – „Dar Moscova tăcea". Pentru un patriot sovietic precum Putin, urmau lucruri și mai rele. În ajunul Crăciunului din 1991, Uniunea Sovietică însăși s-a dizolvat, iar steagul cu secera și ciocanul de deasupra Kremlinului a fost coborât pentru ultima dată pentru a fi înlocuit de drapelul Rusiei.

Spre deosebire de mulți alți foști și actuali membri ai serviciilor de informații rusești, Putin nu se născuse în sânul clasei conducătoare a Uniunii Sovietice. A crescut într-un mic apartament dintr-un bloc prăpădit, cu dependinţe comune, în cel mai măreț oraș al Rusiei, Leningrad – care acum a revenit la numele lui originar, Sankt-Petersburg. Familia lui Putin a fost profund marcată de istoria tragică a orașului – în special

de asediul nazist care a durat 900 de zile şi în care sute de mii de locuitori au murit fie de foame, fie în bombardamentele asupra orașului. Tatăl lui, numit tot Vladimir, a făcut parte ca militar dintr-un batalion de comando, legat de poliția secretă, care a luptat în spatele liniilor germane. Fratele mai mare al lui Putin, Viktor, a murit la vârsta de cinci ani în timpul asediului[6].

Vladimir s-a născut în 1952 și a crescut într-un mediu marcat de privațiunile și sacrificiile „Marelui Război pentru Apărarea Patriei". De la o vârstă fragedă a afișat un puternic devotament față de sistemul sovietic. Ca adolescent, a vizitat filiala locală a KGB pentru a cere sfaturi în privința disciplinei pe care să o studieze la universitate. Răspunsul pe care l-a primit, ca o ironie, a fost dreptul. Putin a absolvit această disciplină la Universitatea de Stat din Leningrad în 1975 și s-a alăturat imediat KGB.

Ambiția și autodisciplina de care a dat dovadă în tinerețe, precum și capacitatea de a părea neamenințător l-au ajutat pe Putin în haosul anilor 1990. A fost rechemat din Dresda la Leningrad în 1990, exact atunci când sistemul sovietic se prăbușea. Contactul lui cel mai important era Anatoli Sobceak, unul dintre foștii lui profesori de drept, care a devenit primul primar ales democratic al Sankt-Petersburgului în 1991. Putin l-a urmat pe Sobceak în administrație, devenind viceprimar și ieșind oficial din KGB în august 1991, cu doar câteva luni înainte de prăbușirea URSS. În calitate de adjunct al lui Sobceak, Putin și-a construit o reputație de funcționar capabil. Dar se pare că a avut și relații cu crima organizată care desfăşura operațiuni ilegale în port[7]. Când Sobceak și-a pierdut funcția în 1996, Putin s-a mutat la Moscova pentru a lucra la Kremlin.

Prima lui slujbă nu a părut deosebit de importantă: a lucrat în departamentul care administra proprietățile prezidențiale. Totuși, în realitate, portofoliul proprietăților Kremlinului era o sursă imensă de influență politică. În anul următor, a devenit adjunctul şefului administrației prezidențiale, iar în curând ascensiunea sa spre vârful puterii s-a accelerat. După cum au arătat Fiona Hill și Clifford Gaddy: „În mai puțin de doi ani și

jumătate..., Putin a fost promovat în poziții tot mai înalte, de la adjunct al şefului administrației prezidențiale la director al FSB, prim-ministru și apoi președinte interimar”[8]. Președintele Elțîn s-a dat la o parte pentru a-i permite lui Putin să preia puterea la începutul noului mileniu.

În mod inevitabil, viteza remarcabilă a ascensiunii lui Putin a generat speculații și teorii ale conspirației. Ascensiunea lui Putin a fost în mod clar facilitată de foștii săi colegi din KGB, acum redenumit FSB, care îi împărtășeau hotărârea de a reafirma puterea statului și furia pe care i-o stârnea averea extraordinară acumulată de câțiva oligarhi în anii 1990, când activele statului erau vândute pe nimic. Dar Putin a avut grijă totodată să-i asigure pe unii dintre cei care deveniseră bogați – în special familia Elțîn – că le va proteja interesele. Spre deosebire de Elțîn, bețiv notoriu, Putin era antialcoolic și avea o imagine de administrator capabil să restaureze ordinea într-o situaţie haotică. După cum și-a amintit mai târziu Valentin Iumașev, ginerele și șeful administraţiei prezidenţiale a lui Elțîn, „lucra întotdeauna strălucit. Își formula precis opiniile”[9]. În această etapă, Putin era atent să-și ascundă orice ambiție de a deveni succesorul autocraţilor care conduseseră odinioară Rusia, precum Petru cel Mare sau Stalin. Din contră, Putin insista frecvent: „Sunt doar un administrator” și „Am fost angajat”[10].

Totuși, după ce Putin s-a instalat în funcție, creatorii de imagine s-au pus pe treabă pentru a fabrica un profil de lider cu mână de fier pentru președintele rus. Gleb Pavlovski, unul dintre primii consilieri de relații publice care i-au ameliorat imaginea lui Putin, a spus ulterior despre președintele rus că „învață repede” și că este un „actor talentat”. Imagini-cheie au fost plasate în presa rusă și în toată lumea: Putin călare, Putin practicând judo, Putin făcând skanderbeg sau plimbându-se la bustul gol pe malul unui râu din Siberia. Aceste imagini au atras persiflările intelectualilor și cinicilor. Dar creatorii de imagine de la Kremlin s-au inspirat în mod deliberat din manualul Hollywoodului. După cum s-a exprimat ulterior Pavlovski, obiectivul era să se asigure că „Putin corespunde în mod ideal imaginii hollywoodiene de erou-salvator”[11].

Când a ajuns la putere, mulți ruși erau pregătiți pentru un lider de mână forte. Colapsul sistemului sovietic permisese apariția democrației și a libertății de exprimare. Dar, pe măsură ce sistemul economic sovietic s-a atrofiat și apoi s-a prăbușit, mulți ruși s-au confruntat cu o scădere drastică a nivelului de trai și a securității personale. Până în 1999, speranța de viață pentru bărbații ruși scăzuse cu patru ani, la 58. Un raport ONU punea acest lucru pe seama unei „accentuări a comportamentului autodistructiv", pe care o lega de „rate în creștere ale sărăciei, șomajului și insecurității financiare"[12]. În aceste condiții, un lider puternic care promitea să readucă vremurile bune avea o putere de atracție reală.

În general, este de folos dacă imaginea unui lider are cel puțin o anumită legătură cu proiectul politic de bază. Concentrarea consilierilor de relații publice pe pretinsa virilitate a lui Putin se potrivea cu preocuparea personală a lui Putin pentru restaurarea puterii naționale.

Una dintre remarcile sale cele mai faimoase este modul în care, în 2004, a descris prăbușirea Uniunii Sovietice drept „cea mai mare catastrofă geopolitică a secolului XX". Privind retrospectiv, acest comentariu ar fi trebuit să servească drept avertisment că Putin aspira să reunească într-o bună zi toate sau o parte dintre cele cincisprezece state independente ex-sovietice într-o singură entitate politică, condusă din nou direct de la Moscova. Dar, până la invadarea Ucrainei în 2022, chiar și mulți dintre cei mai fermi susținători ai lui Putin respingeau categoric această idee. După cum mi-a spus, cu regret, în 2014 Veaceslav Nikonov, un parlamentar pro-Putin și nepotul lui Veaceslav Molotov, fostul ministru de Externe sovietic: „Uniunea Sovietică a fost ca o oglindă. Odată ce s-a spart, nu mai poate fi refăcută"[13].

Deși amploarea ambițiilor teritoriale ale lui Putin a rămas în mod deliberat ambiguă, în privința hotărârii sale de a readuce Rusia între primele puteri ale lumii nu încape nicio îndoială. Feodor Lukianov, un universitar apropiat de Putin, mi-a spus în 2019 că, atunci când Putin a venit la putere, a crezut că exista riscul real ca, pentru prima dată după secole

întregi, Rusia să își piardă permanent statutul de mare putere la nivel mondial[14]. În vreme ce establishmentul britanic post-1945 se împăcase mai mult sau mai puțin cu ideea că treaba lui era „gestionarea declinului" după sfârșitul imperiului, Putin era hotărât să refacă statutul de mare putere al Rusiei.

Această hotărâre și resentimentul său față de ceea ce considera a fi jigniri și trădări din partea Americii l-au plasat pe Putin pe un curs de coliziune cu Occidentul. Un moment hotărâtor l-a constituit un discurs ținut de liderul rus la Conferința de Securitate de la München din 2007. Conferința de Securitate de la München este principala reuniune a elitei militare și de politică externă a Occidentului. În rândul asistenței se găseau cancelarul german, Angela Merkel, secretarul Apărării al SUA, Robert Gates, și senatorul John McCain, care în anul următor avea să devină candidatul republican la președinția SUA.

Discursul ținut de Putin a fost o provocare directă adresată Occidentului și expresia unei furii reci. Acesta a acuzat Statele Unite de o „hiperutilizare aproape nelimitată a forței – a forței militare – în relațiile internaționale" și de „cufundarea lumii într-un abis de conflicte". Putin din anul 2000, care își exprimase mândria față de transformarea Rusiei într-o democrație modernă, cedase locul unui om care denunța discursul occidental despre libertate și democrație drept un paravan ipocrit pentru politica forței. După cum s-au exprimat politologii Ivan Krastev și Stephen Holmes: „La München, Rusia a încetat să pretindă că acceptă narațiunea festivă potrivit căreia sfârșitul Războiului Rece a reprezentat o victorie comună a poporului rus și a democrațiilor occidentale în fața comunismului"[15].

Discursul lui Putin de la München nu a fost doar o reflecție furioasă asupra trecutului. Indica și calea de urmat. Președintele rus a avertizat Occidentul că intenționa să riposteze împotriva ordinii mondiale dominate de SUA. O bună parte din ceea ce urma să vină era implicită în discursul său: intervenția militară a Rusiei în Georgia din 2008, anexarea Crimeii din 2014, dislocarea de trupe în Siria din 2015. Și, în

fine, invadarea Ucrainei în 2022.

Expunerea făcută de Putin înainte de atacul asupra Ucrainei era o dezvoltare a temelor și argumentelor pe care le prezentase începând de la discursul său de la München din 2007. Narațiunea predilectă a Moscovei, repetată cu tot mai multă vehemență, spunea că Occidentul fusese hotărât de la bun început să distrugă puterea Rusiei – și că liderii occidentali își mințiseră în mod repetat omologii ruși, citând cu ipocrizie reguli și legi pe care ei înșiși le încălcau după aceea.

Criticii lui Putin din Rusia și din afara Rusiei au răspuns că toate acestea sunt niște prostii menite să-i servească interesele. Putinismul nu a vizat niciodată protejarea Rusiei de Occidentul acaparator. În schimb, este un sistem clientelar prin care Putin și elita rusă s-au îmbogățit. Putin îi protejează pe acei oligarhi care nu intră în politică și, la rândul lor, oligarhii îl protejează pe Putin și îi finanțează cercul.

În această viziune, naționalismul proclamat de liderul rus este doar un mijloc cinic de a distrage atenția de la corupția și criminalitatea de la vârf. După cum mi-a zis un liberal rus: „În Rusia, politica este un concurs între frigider și televizor. Oamenii se uită în frigider și văd că nu e nimic de mâncare acolo. Dar apoi deschid televizorul și îl văd pe Putin luptându-se pentru Rusia – și se simt mândri".

Așadar, care dintre aceste două povești este adevărată? Putin este un naționalist furios sau un manipulator cinic? Deși cele două narațiuni par să fie contradictorii, ambele conțin elemente de adevăr.

Incriminarea naționalistă a Occidentului, susținută de cei din jurul lui Putin, își are originile în anii 1990. La Moscova se argumentează în mod repetat că extinderea NATO prin integrarea țărilor din fostul imperiu sovietic (inclusiv Polonia și țările baltice) a reprezentat o încălcare directă a promisiunii făcute Rusiei după sfârșitul Războiului Rece. Intervenția NATO în războiul din Kosovo din 1998-1999 este adăugată listei de nemulțumiri, dovedind, în opinia Kremlinului, atât că NATO este un agresor, cât și că discursul occidental despre respectarea suveranității și a granițelor statale nu este altceva decât ipocrizie. Rușii nu se simt mai liniștiți de răspunsul

Occidentului potrivit căruia NATO acționa în replică la purificarea etnică și abuzurile în domeniul drepturilor omului comise de Serbia. Într-adevăr, după cum mi-a spus un politician liberal rus într-un moment de sinceritate: „Știm că am comis încălcări ale drepturilor omului în Cecenia. Dacă NATO poate bombarda Belgradul pentru asta, de ce n-ar putea acelaşi NATO să bombardeze și Moscova?”[16].

Kosovo este doar un element din polemica rusă bine pusă la punct împotriva ipocriziei occidentale – care include și războiul din Irak declanșat de SUA și aliații lor în 2003, după atentatele din 11 septembrie 2001. Pentru Putin, vărsarea de sânge masivă din Irak după căderea lui Saddam Hussein este o dovadă că autoproclamata goană după „democrație și libertate” a Occidentului nu aduce altceva decât instabilitate și suferință. Dacă menționezi la Moscova comportamentul brutal al forțelor ruse din Cecenia sau Siria, ți se va arunca întotdeauna în față războiul din Irak.

În mod crucial, pentru Putin, promovarea democrației de către Occident reprezenta o amenințare directă la adresa propriei supraviețuiri politice și personale. În 2004 și 2005, în multe dintre statele fostei Uniuni Sovietice – inclusiv în Ucraina, Georgia și Kîrgîzstan – au izbucnit „revoluții colorate” prodemocratice. Dacă demonstranții din Piața Independenței de la Kiev puteau doborî o guvernare autocratică în Ucraina, ce avea să împiedice ca același lucru să se întâmple în Piața Roșie? În Rusia, mulți credeau că ideea că aceste mișcări erau revolte spontane era o „poveste de adormit copiii”. Ca fost agent din serviciul de informații a cărui întreagă carieră profesională implicase conducerea de „operațiuni clandestine”, Putin a fost deosebit de înclinat să considere că CIA trăgea sforile în spatele revoluțiilor colorate. Obiectivul, credea Kremlinul, era să se instaleze regimuri marionetă prooccidentale. Rusia însăși putea fi următoarea pe listă.

Șocul războiului din Irak și revoluțiile colorate au reprezentat experiențele recente care au stat la baza discursului lui Putin de la München din 2007. Și, după cum vedea Kremlinul lucrurile, tiparul acesta al fărădelegilor Occidentului a continuat. Putin a argumentat că, în 2011,

puterile occidentale au intervenit pentru a-l răsturna pe Muammar Gaddafi, dictatorul libian, după ce le promiseseră în mod ipocrit rușilor că nu vor face așa ceva. Intervenția în Libia este un punct deosebit de dureros pentru Putin întrucât a avut loc între 2008 și 2012, când el ocupa poziția mai puțin importantă de prim-ministru, după ce, la finalul primelor sale două mandate prezidențiale, s-a dat la o parte în favoarea acolitului său, Dmitri Medvedev. După cum văd lucrurile susținătorii lui Putin, un Medvedev naiv a fost păcălit de Occident să susțină o rezoluție ONU ce permitea o intervenție limitată, iar apoi, în mod predictibil, puterile occidentale și-au depășit mandatul pentru a-l înlătura de la putere și a-l asasina pe Gaddafi. Pe ruși nu-i interesează răspunsul occidental că intervenția din Libia a avut într-adevăr la bază drepturile omului, dar că evenimentele au luat o altă turnură pe măsură ce revoluția libiană a căpătat amploare.

Însă pretinsa naivitate a lui Medvedev s-a dovedit totodată utilă pentru Putin: a înrădăcinat ideea că este indispensabil ca lider al Rusiei. Orice înlocuitor, chiar și unul ales de Putin însuși, ar lăsa țara vulnerabilă în fața Occidentului intrigant și nemilos. În 2011, Putin și-a anunțat intenția de a reveni la Kremlin ca președinte, după ce termenul prezidențial potențial fusese recent extins la două mandate consecutive de șase ani. Acest anunț a provocat demonstrații publice rar întâlnite la Moscova și în alte orașe, ceea ce, din nou, a sporit temerile lui Putin cu privire la planurile Occidentului de a-i submina puterea. Am fost la Moscova în ianuarie 2012 și am văzut marșurile și pancartele, dintre care unele conțineau referiri tăioase la soarta lui Gaddafi. Era ușor să înțelegi de ce Putin era alarmat. Faptul că Hillary Clinton, pe atunci secretar de stat al SUA, și-a exprimat susținerea publică pentru demonstranți i-a displăcut profund lui Putin și este posibil să fi justificat, în mintea lui, eforturile Rusiei de a submina campania prezidențială a lui Clinton din 2016.

Putin și-a asigurat realegerea, dar impresia lui că Occidentul rămânea o amenințare pentru Rusia a fost alimentată și mai mult de evenimentele din Ucraina din 2014. Perspectiva ca Ucraina să semneze în scurt timp un acord de

asociere cu Uniunea Europeană a fost considerată o amenințare serioasă la Kremlin, întrucât avea să atragă cel mai important vecin al Rusiei – cândva parte integrantă din URSS – în sfera de influență a Occidentului. Sub presiunea Moscovei, guvernul ucrainean al președintelui Viktor Ianukovici a adoptat o poziție contrară celei de până atunci. Dar acest lucru a provocat o altă revoltă populară la Kiev, forțându-l pe Ianukovici să fugă. Pierderea unui aliat ascultător la Kiev a fost un eșec geopolitic major pentru Kremlin. Răspunsul lui Putin a fost creșterea dramatică a mizei şi intrarea pe terenul utilizării forței militare.

În martie 2014, Rusia a invadat și a anexat Crimeea, o regiune care era parte a Ucrainei, dar care aparținuse Rusiei până în 1954 și era populată în mare parte de vorbitori de rusă. În baza unui acord cu ucrainenii, Crimeea era și baza flotei Rusiei de la Marea Neagră. În Occident, anexarea Crimeii și intervenția militară rusă în estul Ucrainei au fost considerate niște încălcări flagrante ale dreptului internațional. Însă, în Rusia, anexarea Crimeii a fost în general salutată ca un triumf – era îndelung așteptata ripostă a poporului rus. Ratele de aprobare a lui Putin în sondajele de opinie independente au sărit la peste 80%. În perioada de glorie imediat următoare, Putin s-a apropiat de atingerea obiectivului final al conducătorului de mână forte – identificarea completă a națiunii cu liderul. Veaceslav Volodin, președintele Parlamentului rus, jubila: „Dacă există Putin, există Rusia. Dacă nu există Putin, nu există nici Rusia”[17].

Putin însuși s-a lăudat că Crimeea fusese cucerită fără niciun foc de armă. Ușurința cu care a fost câștigată campania din Crimeea în 2014 s-ar putea să-l fi atras pe calea unui periculos calcul greșit în 2022. Planurile Rusiei pentru o invadare totală a Ucrainei se bazau pe ideea că, din nou, forțele armate ucrainene nu vor opune nicio rezistență reală.

Probabil că și slăbiciunea răspunsului dat de Occident la anexarea Crimeii a jucat un rol în calculele greșite ale lui Putin. Principalul răspuns a constat în sancțiuni economice, care nu au provocat mari pagube economiei ruse. Acestea au fost înăsprite într-o oarecare măsură după ce milițiile susținute

de Rusia au doborât un avion de linie malaysian (MH17) deasupra Ucrainei în iulie 2014, omorându-i pe toți cei 298 de oameni aflați la bord. Au fost impuse și alte sancțiuni, inclusiv expulzarea diplomaților, după ce agenți ruși au încercat să-l asasineze pe fostul agent FSB Serghei Skripal pe teritoriul britanic, la Salisbury, în 2018. Dar, în același an, Rusia a găzduit Campionatul Mondial de Fotbal. La finala de la Moscova, Putin a găzduit în boxa VIP-urilor doi lideri din UE – Emmanuel Macron din Franța și Kolinda Grabar-Kitarović din Croația. Asasinatele și anexările erau evident insuficiente pentru a face din liderul rus un proscris internațional.

Probabil că graba cu care liderii vestici au trecut peste anexarea Crimeii i-a confirmat lui Putin ideea că, deși Occidentul era ostil Rusiei și lui personal, era totodată slab și fățarnic.

Iar în timp ce Putin și susținătorii lui lansează acuzații de ipocrizie la adresa Occidentului, aceeași învinuire îi este adusă de multă vreme liderului rus de către criticii săi dinăuntrul și din afara Rusiei. Adevărata poveste a lui Putin, argumentează ei, nu este despre un conducător rus curajos care repară niște nedreptăți istorice și înfruntă ipocrizia Occidentului, ci despre un cvasidictator nemilos care încalcă dreptul internațional și folosește violența în mod repetat pentru a-și proteja propria poziție de lider și pozițiile acoliților săi.

Argumentul că narațiunea lui Putin este o mare minciună este frecvent întărit prin indicarea tuturor minciunilor mai mici care sunt folosite pentru a o susține. În ciuda dovezilor convingătoare prezentate de o anchetă olandeză detaliată, guvernul rus continuă să nege că a avut vreun rol în doborârea cursei MH17. Este negată și implicarea în tentativa de asasinare a lui Skripal sau în asasinarea unui alt fost agent rus, Aleksandr Litvinenko, în Marea Britanie în 2006. Prezența miliților ruse și a agitatorilor ruși (așa-numiții „omuleți verzi”) în Crimeea a fost inițial respinsă drept propagandă occidentală, doar pentru ca Putin să admită ulterior rolul Rusiei, odată ce anexarea a devenit un *fait accompli*. Între timp, alegerile din țară sunt în mod curent măsluite. Adversarii politici cu priză reală la public sfârșesc uneori prin a fi

asasinați – inclusiv Boris Nemțov, care a fost împușcat pe un pod de lângă Kremlin în 2015.

Altora li se fac înscenări și sunt întemnițați. Mihail Hodorkovski, cel mai bogat dintre oligarhii din anii 1990, care contribuise la finanțarea presei independente și a cauzelor opoziției, a fost arestat la bordul avionului său privat în Siberia, în octombrie 2003, și ulterior judecat și închis pentru zece ani. Aleksei Navalnîi, care, în ultimii ani, a fost cel mai proeminent și mai curajos adversar politic al lui Putin, a fost arestat și închis de treisprezece ori în baza a diverse acuzații fabricate[18]. Apoi, în vara anului 2020, a făcut obiectul unei tentative de asasinat și a intrat în comă după ce a fost otrăvit la bordul unei curse aeriene, în Siberia. După ce s-a recuperat într-un spital din Germania, Navalnîi s-a întors cu avionul în Rusia – unde a fost imediat arestat pe aeroport, judecat și închis din nou.

Navalnîi a fost cel care a propus un nume distrugător de eficient pentru Partidul Rusia Unită al lui Putin, etichetându-l drept „partidul escrocilor și al hoților". Printr-o campanie online și prin videoclipuri pe YouTube, a făcut o serie de dezvăluiri foarte urmărite despre corupția de la vârful Rusiei lui Putin. Se pare că tocmai de aceste acuzații de lăcomie și corupție se teme Putin cel mai mult. Publicarea așa-numitelor Documente Panama – un adevărat tezaur de documente scurse din acest centru financiar offshore în 2016 – a părut să îi lege pe Putin și pe unii dintre cei mai apropiați asociați ai săi de 2 miliarde de dolari care fuseseră strecurați peste hotare[19]. Filmul care prezintă palatul lui Putin de la Marea Neagră şi pe care Navalnîi l-a publicat atunci când s-a întors în Rusia pentru a se confrunta cu arestarea, în 2021, a devenit viral pe rețelele de socializare, ajungând la milioane de vizualizări în câteva zile. Presa de obicei abilă a Kremlinului a rămas tăcută o vreme. În cele din urmă, Arkadi Rotenberg, un oligarh miliardar și prieten din copilărie cu Putin, a ieșit în față și a pretins că palatul îi aparține[20].

Putin, se afirmă uneori, este „cel mai bogat om din lume"[21]. Oricare ar fi adevărul (sau chiar sensul) unei astfel de afirmații, nu există nicio îndoială că mulți dintre asociații și

colaboratorii apropiați ai liderului rus au devenit extrem de bogați. Nu este vorba doar de miliardari precum Roman Abramovici, proprietarul clubului de fotbal Chelsea*1, sau Oleg Deripaska, magnatul aluminiului: purtătorul de cuvânt al lui Putin, Dmitri Peskov, a fost fotografiat la nunta sa din 2015 purtând un ceas de 620.000 de dolari.

Dacă Putin este atât un naționalist autentic, cât și liderul unui regim corupt, legătura dintre cele două este cinismul profund și coroziv (pe care adepții lui îl numesc „realism") ce caracterizează abordarea liderului rus față de politică și viață. Tabăra lui Putin crede cu adevărat că guvernele occidentale vor să domine și să umilească Rusia și că discursul lor despre democrație și drepturile omului este doar ipocrizie și minciună. Pentru cercul lui Putin, acest lucru îndreptățește o Rusie mai slabă să mintă și să înșele în replică. În acest sens, linia oficială rusă în privința afacerilor internaționale este, în același timp, complet cinică și foarte sinceră. Guvernul se ocupă cu propagarea de minciuni despre propriul comportament și despre lumea mai largă, dar crede sincer că aceste minciuni sunt justificate ca parte a unei campanii mai ample împotriva ticăloșiei și agresiunii occidentale.

Același amestec de cinism și sinceritate se aplică și în cazul conduitei personale a oficialilor. O opinie despre Putin și cercul lui intim spune că motivele lor sunt pur venale. După cum mi-a spus un prieten rus: „Singurul lucru care îi deranjează cu adevărat este dacă te interpui între ei și mașina de făcut bani". Totuși, deși corupția e profundă în Rusia, asta nu înseamnă că Putin și consilierii lui nu sunt și niște naționaliști autentici, care cred că întăresc Rusia acasă și în străinătate. Ei argumentează că, preluând controlul asupra activelor Rusiei, au împiedicat ajungerea lor în mâini străine. Iar dacă au cules personal roadele acestei acțiuni – ei bine, așa merg lucrurile în lume.

Cu toate problemele cauzate de corupție, sancțiuni și oscilarea prețului petrolului, este adevărat că Rusia dinainte de războiul din Ucraina era mai prosperă și mai stabilă decât era în anii 1990. Campionatul Mondial de Fotbal din 2018 i-a oferit lui Putin șansa de a-și etala țara. Vizitând Rusia pentru prima

dată în calitate de turist, nu de jurnalist, am fost sincer surprins de prosperitatea și eficiența unor orașe centrale ca Moscova și Sankt-Petersburg – și chiar a unor avanposturi provinciale precum orașul Kazan. Desigur, s-au făcut eforturi uriașe pentru a prezenta Rusia într-o lumină cât mai favorabilă. Dar nu era pur și simplu o situație în care niște străini erau păcăliți de un sat potemkinian. Trenul de mare viteză dintre Moscova și Sankt-Petersburg, hotelurile ieftine, curate și bine administrate și cafenelele pline de viață din Moscova erau toate la locul lor când am vizitat țara un an mai târziu. Și unele părți din statul rus funcționau bine. Autoritatea fiscală și-a atras laude internaționale pentru colectarea în timp real de date legate de tranzacții[22]. Banca centrală este general admirată pentru modul de gestionare a sancțiunilor și pentru administrarea rublei.

Campionatul Mondial de Fotbal l-a adus pe Putin în centrul atenției. La meciul de deschidere – Rusia contra Arabiei Saudite – a stat lângă liderul saudit, Mohammed bin Salman. Era o pereche care stârnea interesul, pentru că MBS reprezenta o nouă generație de lideri de mână forte care îl considera în mod clar pe Putin un model și o sursă de inspirație. Un consilier britanic al prințului saudit a observat admirația vecină cu venerația a lui MBS pentru Putin. „Era fascinat de el. Părea să îl admire. Îi plăcea ce a făcut”[23].

Liderul saudit nu era singurul fascinat de Putin. Pentru o generație în afirmare de lideri autoritari și de conservatori culturali din afara Rusiei, Putin devenise un fel de erou și de model. Din perspectiva admiratorilor săi, liderul rus moștenise o țară umilită de dezagregarea Uniunii Sovietice. Prin forță și viclenie, îi restaurase statutul și puterea globală, ba chiar recâștigase o parte din teritoriul pierdut atunci când URSS se destrămase. Și îi delectase pe naționaliștii și populiștii din întreaga lume înfruntându-i cu succes pe niște liberali americani convinși că numai ei au dreptate, precum Hillary Clinton și Barack Obama. Dmitri Peskov, purtătorul de cuvânt al lui Putin, nu făcea pur și simplu propagandă atunci când spunea în 2018: „În lume există o cerere pentru lideri deosebiți, suverani, hotărâți… Rusia lui Putin a fost punctul de

plecare”[24].

Clubul fanilor lui Putin a avut numeroși membri în Occident de-a lungul anilor. Rudy Giuliani, avocatul și consilierul apropiat al lui Trump, și-a exprimat admirația față de anexarea Crimeii de către Putin în 2014, remarcând: „Ia o decizie și o pune în aplicare, rapid. Asta înseamnă să fii lider”[25]. Nigel Farage, fostul lider al UKIP și al Partidului Brexit și prieten al lui Donald Trump, l-a numit odată pe Putin liderul mondial pe care îl admiră cel mai mult, adăugând: „Felul în care a gestionat toată tărășenia cu Siria. Strălucit”[26]. Matteo Salvini, liderul partidului populist italian de dreapta Liga Nordului și fost viceprim-ministru al Italiei, și-a arătat admirația față de liderul rus lăsându-se fotografiat într-un tricou cu imaginea lui Putin în Piața Roșie[27]. Rodrigo Duterte, președintele retras recent al Filipinelor, a spus: „Eroul meu favorit este Putin”. Cu doar câteva zile înainte ca Rusia să declanșeze invazia din 2022, Donald Trump a numit amenințările lui Putin la adresa Ucrainei o acțiune de „geniu”.

Modul în care Putin a devenit un model și o sursă de inspirație pentru mulți alți lideri subliniază felul cum Rusia a schimbat atmosfera politicii mondiale în cursul celor douăzeci de ani în care acesta s-a aflat la putere. Până ca Xi Jinping să preia controlul la Beijing în 2012 stilul lui Putin arăta ca o anomalie ciudată printre liderii marilor puteri ale lumii. Autoritarismul său macho și încurajarea unui cult al personalității păreau nelalocul lor într-o epocă tehnocratică în care figurile politice dominante erau niște personaje calme, neostentative, precum Hu Jintao din China, Angela Merkel din Germania sau Barack Obama de la Casa Albă. Dar, în 2020, lideri care imitau sau împărtășeau autoritarismul macho al lui Putin se aflau la putere în China, India, Brazilia și Turcia – iar un club de fani ai lui Putin apăruse și în Occident. După cum a observat Anne Applebaum, înainte de invazia din Ucraina, o versiune idealizată a Rusiei lui Putin devenise o sursă de inspirație pentru „intelectualii de dreapta, acum profund critici față de propriile societăți şi care au început să le facă curte dictatorilor de dreapta cărora le displace America”[28].

În contrapartidă, când acești reacționari vestici denunțau

„globalismul” sau „liberalismul”, ideile lor erau preluate și amplificate în cercurile naționaliste din Rusia. În 2019, l-am întâlnit la Moscova pe Konstantin Malofeev, un intelectual și miliardar bărbos, care și-a făcut averea în băncile de investiții înainte să devină emisar între Kremlin și extrema dreaptă din Europa și America. Denunțarea globalismului și apărarea națiunilor și a rolurilor sexuale tradiționale de către Malofeev ar fi putut foarte bine să vină din gura lui Salvini, Farage sau Steve Bannon. Și, într-adevăr, Malofeev contribuise la obținerea unui împrumut de 2 milioane de euro de către Jean-Marie Le Pen, fondatorul Frontului Național din Franța, și sponsoriza conferințe care reuneau personaje de prim rang ale extremei drepte franceze, italiene, austriece și ruse[29].

Malofeev făcea campanie și pentru restaurarea monarhiei în Rusia și, plin de mândrie, mi-a arătat un portret al țarului său favorit, extrem de reacționarul Alexandru al III-lea. A fost pe drept cuvânt încântat când, după câteva luni, s-a anunțat că Rusia intenționa să își modifice Constituția pentru a-i permite lui Putin să candideze pentru încă două mandate de șase ani. Acest lucru îi va îngădui în principiu lui Putin să stea la Kremlin până în 2036, când va avea 84 de ani – o perioadă în fruntea Rusiei prin care l-ar depăși cu ușurință pe Stalin.

În 2022, Putin era pregătit să îndeplinească visurile ultranaționaliștilor precum Malofeev, angajându-se în cea mai mare și mai brutală aventură a perioadei petrecute de el la putere – lansarea unei invazii totale în Ucraina, menită să suprime existența acestei țări ca stat independent.

În capitalele occidentale au început să răsune semnale de alarmă în legătură cu intențiile lui Putin în iulie 2021, atunci când liderul rus a publicat un lung eseu despre legăturile istorice dintre Rusia și Ucraina – care părea să fie scris chiar de el și să exprime niște opinii foarte ferme. Eseul se intitula „Despre unitatea istorică a rușilor și ucrainenilor” și discuta pe larg ideea că rușii și ucrainenii sunt „un singur popor”.

Eseul lui Putin semăna cu o scrisoare din partea unui fost soț abuziv respins cu dispreț. Era plin de declarații de dragoste veșnică față de ucraineni, îmbinate cu amenințări de violență în caz că dragostea nu era reciprocă. Ucrainenii erau înfățișați

când ca frații de sânge ai rușilor, când ca neonaziști.

Liderul rus sublinia legăturile istorice de limbă, etnie și religie care uneau Rusia și Ucraina. Argumenta că aceste legături datau de secole și precedaseră cu mult Uniunea Sovietică. Putin chiar deplângea nesăbuința conducătorilor sovietici care puseseră o „bombă cu ceas extrem de periculoasă" sub legăturile dintre Rusia și Ucraina, dând oricărei părți din URSS dreptul de a se desprinde din uniune. „Rusia a fost jefuită, fără doar și poate", spunea el clocotind de furie.

Putin insista că Ucraina era un stat eșuat indus în eroare de străini puși pe uneltiri. Occidentul, sugera el, juca un „joc geopolitic periculos" și voia să se folosească de Ucraina ca de o „trambulină împotriva Rusiei". Tocmai acest tip de argument a pus bazele pentru ca Putin să prezinte un atac asupra Ucrainei drept un act necesar de autoapărare.

La câteva săptămâni după invazia din 24 februarie a devenit clar că speranţele lui Putin privind o victorie rapidă în Ucraina se spulberaseră. Dar liderul rus a refuzat să accepte în mod public că lucrurile merseseră prost – sau chiar că ţara lui era în război. Intervenţia din Ucraina, insista Kremlinul, era doar o „operaţiune militară specială".

După atacul lui Putin asupra Ucrainei, clubul de fani global al liderului Rusiei a amuțit – cel puțin pentru o vreme. Dar este cu siguranță posibil ca, odată cu trecerea timpului, Putin să aibă succes în refacerea legăturilor internaționale – nu numai cu „Sudul global", ci și cu extrema dreaptă din Europa și din America de Nord.

Dimpotrivă, un eșec definitiv al Rusiei în Ucraina ar aduce pagube misticii lui Putin și modelului liderului de mână forte pe care acesta îl reprezintă. Ar scoate la iveală faptul că, chiar și înainte de invadarea Ucrainei, modelul lui Putin întâmpina unele probleme. Asasinarea și închiderea criticilor interni ai lui Putin subliniază felul cum îndelungata sa conducere se bazează, în ultimă instanță, nu pe succes și pe aprobare populară, ci pe forță și represiune. Iar viitorul pe termen lung al Rusiei pare sumbru în multe privințe. Populația țării scade și îmbătrânește. Teritoriul Rusiei este vast, dar economia sa,

chiar și înainte de războiul din Ucraina, era aproximativ de dimensiunile celei italiene. Într-o lume care se decarbonizează, avuția națională a Rusiei rămâne periculos de dependentă de petrol și gaze.

Barack Obama a stârnit indignare și furie la Moscova în 2014, când a expediat Rusia ca nefiind altceva decât o „putere regională”[30]. Dar remarca a lovit în plin și pentru că avea ceva adevărat în ea. Vladimir Putin a avut grijă să evite să-l înfrunte pe Xi Jinping, liderul autoritar din est, deşi China își extinde influența în Eurasia și în sfera de influență râvnită de Moscova. În schimb, Putin a încercat să restabilească identitatea Rusiei de mare putere încordându-și mușchii în Georgia, apoi în Orientul Mijlociu – iar după aceea, în mod fatal, invadând Ucraina. Dar intervenția din Siria și lupta pentru controlul asupra Mării Negre l-au adus pe Putin într-un potențial conflict cu alt lider autoritar regional, și el hotărât să reînvie gloria trecutului imperial al țării sale: Recep Tayyip Erdoğan din Turcia.

*1 Clubul a fost vândut, în mai 2022, unui consorţiu de investitori (n.ed.).

2

Erdoğan – de la reformatorul liberal la liderul autoritar (2003)

Palatul prezidențial construit pentru Recep Tayyip Erdoğan se profilează spre vestul Ankarei, capitala Turciei. Construit pe un vârf de colină, pe un teren forestier cândva protejat, este un edificiu imens conținând o galerie de artă, un centru de conferințe, un buncăr antiatomic și peste o mie de camere. Suprafața totală a palatului este mai mare decât a Kremlinului sau a palatului de la Versailles. Când președintele Erdoğan s-a mutat în noua lui reședință, în octombrie 2014, a fost o confirmare a megalomaniei în creștere a conducătorului turc. Un deceniu și mai bine petrecut la putere înlăturase aparenţele de lider modest și fără pretenții, dezvăluind ambiția de a se asemăna mai degrabă cu un sultan otoman.

Paralelele dintre carierele lui Putin și Erdoğan sunt izbitoare. Amândoi au ajuns la putere în primii ani ai secolului XXI. Erdoğan a devenit mai întâi prim-ministru în 2003*1. Ambii lideri au fost inițial considerați în Occident niște reformatori, pregătiți să guverneze în limitele unei democrații. Amândoi au început să preia tot mai mult controlul asupra statului și societății, în paralel cu reafirmarea puterii țării lor pe scena internațională. Amândoi au devenit adversari fățiși ai Occidentului și critici ai liberalismului. În țară și în străinătate, Putin și Erdoğan au urmat tactici similare.

Ascensiunea unui lider de mână forte în Turcia nu este, într-un fel, surprinzătoare. Fondatorul republicii turce moderne a fost Kemal Atatürk, un lider carismatic al cărui cult al personalității continuă să fie celebrat, la decenii după

dispariția sa în 1938. Înainte de Erdoğan, istoria Turciei moderne a fost presărată cu lovituri de stat și perioade de conducere militară. Și totuși, Turcia joacă un rol important în povestea epocii liderului cu mână de fier. După atentatele teroriste din 11 septembrie, Statele Unite și Uniunea Europeană au devenit tot mai preocupate de problemele politice ale Orientului Mijlociu și ale lumii islamice. Formatorii de opinie occidentali erau în căutare de lideri musulmani „moderați", care să poată reconcilia islamul cu democrația și Occidentul. Erdoğan părea a fi omul pe care îl căutau.

Turcia era deja membră a NATO și, deși Erdoğan era mult mai religios decât liderii tradițional seculari ai Turciei, acceptase capitalismul și avansase printr-o politică democratică. De asemenea, Turcia este o țară și o economie suficient de mare – cu o populație de peste 80 de milioane de locuitori – ca să pară un model credibil pentru alte națiuni musulmane. Robert Kaplan, un influent jurnalist american, a surprins starea de spirit a acelei perioade atunci când a afirmat, în 2004, că „islamul moderat și reformist al lui Erdoğan oferă cea mai bună speranță de reconciliere a musulmanilor.... cu realitățile politice și sociale ale secolului XXI"[1].

L-am văzut pe Erdoğan pentru prima dată în acțiune la Bruxelles în 2004, la o conferință de presă în sprijinul candidaturii țării sale la Uniunea Europeană. Disponibilitatea sa de a sta într-o încăpere dosnică a Parlamentului European, răspunzând răbdător la întrebări din partea jurnaliștilor străini despre posibilitatea ca Turcia să „se alăture Europei", părea să confirme că era un lider care se împacă bine cu dinamica politicii democratice. Când l-am întrebat dacă îl îngrijora opoziția față de aderarea Turciei la UE, a dat un răspuns bine adaptat la sensibilitățile liberale: „Dacă Uniunea Europeană a decis să fie un club creștin, nu unul al valorilor comune, atunci să o spună acum"[2]. Olli Rehn, comisarul european responsabil cu gestionarea candidaturii Turciei la UE, mi-a spus cum se apropiase de Erdoğan datorită pasiunii lor comune pentru fotbal. Ce poate fi mai european de atât!

În contextul geopolitic al vremii, candidatura Turciei la UE

a fost considerată de o importanță vitală. Dacă Turcia devenea membră a UE, exista convingerea larg împărtășită că amenințările duale ale islamismului și loviturilor de stat militare din țară ar deveni cu siguranță de domeniul trecutului. Otto Schily, ministrul de Interne al Germaniei, a argumentat că, dacă Turcia ar adera la UE, acest lucru ar „demonstra lumii că este posibil ca musulmanii și Occidentul să conviețuiască în baza valorilor Iluminismului”[3]. O vreme, aceste speranțe au fost întruchipate de figura lui Recep Tayyip Erdoğan.

Nu doar politicienii europeni și jurnaliștii de la Washington au avut o încredere enormă în liderul turc. În calitate de președinte al SUA, Barack Obama a ales să-și țină primul discurs important privind politica externă la Ankara și, pe parcursul primului său mandat, a vorbit mai frecvent cu Erdoğan decât cu oricare alt lider străin[4]. După războiul din Irak, principalul obiectiv de politică externă al lui Obama a fost să pună bazele unei noi relații între SUA și lumea musulmană, iar liderul turc părea a fi un personaj-cheie.

Istoria politică a lui Erdoğan și primii lui ani ca prim-ministru au oferit, într-adevăr, unele temeiuri pentru speranța seducătoare că ar putea fi un model de reconciliere între islam, democrație și modernitate. Născut în 1954 într-o zonă săracă a Istanbulului, fiu al unui căpitan de feribot, Erdoğan s-a alăturat în adolescență Partidului Islamist al Salvării Naționale (Millî Selamet Partisi, MSP). După ce a fost jucător de fotbal semiprofesionist și muncitor în fabrică, a devenit activist de partid cu normă întreagă și a avansat până la conducerea filialei din Istanbul a partidului. Carisma și abilitățile sale de organizator local l-au ajutat să fie ales primar al orașului în 1994. Dar, în 1998, instanţele judecătoreşti din Turcia au dispus desființarea Partidului Bunăstării (cum se numea acum MSP) din cauza caracterului său islamist. În același an, Erdoğan a fost obligat să demisioneze din funcția de primar al Istanbulului și a fost închis pentru că a recitat un poem despre care judecătorii au spus că incita la ură religioasă. Poezia conținea versurile: „Moscheile sunt cazărmile noastre, cupolele coifurile noastre, minaretele baionetele noastre, iar

credincioșii soldații noștri”.

În loc să pună capăt carierei lui politice, așa cum intenţionase establishmentul secular al Turciei, cele patru luni și jumătate petrecute de Erdoğan la închisoare, în 1999, au contribuit la catapultarea lui la vârful puterii naționale[5]. Mulți musulmani fervenți îl considerau acum un erou pe care statul nu reușise să-l reducă la tăcere. După eliberare, a înființat și a condus un nou partid islamist de nișă, Justiție și Dezvoltare (cunoscut după inițialele sale turcești, AKP), care a câștigat alegerile generale în Turcia în 2002. După ce interdicția de a participa la viaţa politică s-a încheiat, Erdoğan a intrat în Parlament în urma unor alegeri parțiale și a devenit prim-ministru în 2003.

În această etapă, chiar și mulți democrați turci l-au susținut pe Erdoğan, care părea să fi triumfat în fața unei încercări de subminare a democrației. Liberalii erau încurajați de opoziția sa față de o conducere militară și de angajamentul său declarat în favoarea democrației și pluralismului. Noul lider turc părea să se poziționeze împotriva conceptului însuși de politică de mână forte, proclamând că „epoca politicii centrate pe propria persoană s-a încheiat”[6]. Inclusiv unele dintre primele sale acțiuni după ce a ajuns în funcţie au părut să justifice speranța că avea să fie democrat și reformator. Pe lângă că a insistat cu candidatura Turciei la UE, guvernul său a aprobat legi care întăreau drepturile minorităților și independența judiciară și care aboleau pedeapsa cu moartea[7]. L-a ajutat faptul că, în primii săi ani în funcție, Turcia a cunoscut o creștere economică generată de construcții și investiții, impulsionată în mare parte de speranțele că avea să se alăture curând Uniunii Europene. Creșterea economică a sporit credibilitatea lui Erdoğan atât în rândul alegătorilor turci, cât și în cel al investitorilor străini.

Câțiva sceptici au observat că în trecutul lui Erdoğan se găseau o mulțime de dovezi că acesta nu este liberal. Ca tânăr activist, în anii 1970 fusese actor principal, coregizor și scenarist asociat al unei piese de teatru conspiraționiste cu titlul *Mason-Comunist-Evreu*[8]. Ca primar al Istanbulului, în 1996 afirmase: „Democrația este ca un tramvai. Mergi cu ea

până ajungi la destinație. Iar apoi cobori”[9]. Destinația, se putea presupune, era o Turcie în care credința islamică juca din nou un rol central, anulând laicismul înscris de Atatürk în Constituția Turciei. Este notabil că majoritatea măsurilor liberale din primii ani ai lui Erdoğan i-au ajutat și pe islamiști să-și întărească poziția în societate. Liberalii occidentali au salutat anularea de către Erdoğan a unei interdicții care le împiedica pe femeile ce purtau văl islamic să studieze la universitate ca pe o consolidare a libertății și drepturilor femeilor[10]; islamiștii au salutat-o ca pe o creștere a pietății religioase.

Pe măsură ce au trecut anii, controlul tot mai puternic asupra puterii și lupta continuă a lui Erdoğan cu militarii turci i-au adus în prim-plan instinctele autocratice. După ce poliția turcă a pretins că a descoperit dovezi ale unui complot pentru o lovitură de stat în 2007, zeci de generali și ofițeri din armată au fost arestați și judecați. Din nou, unii liberali au aprobat, întrucât priveau armata ca pe adversarul istoric al democrației în Turcia. Dar existau și îngrijorări că o mare parte din dovezi fuseseră fabricate.

Occidentul a început doar treptat să înțeleagă cât de puternice erau tendințele antidemocratice ale lui Erdoğan. În timpul unei vizite în Turcia din 2011, discuțiile cu prietenii și cu colaboratorii m-au convins că latura întunecată a lui Erdoğan nu mai putea fi ignorată*[2]. Într-un articol cu titlul (ce-i drept, timid) „Nu fiți orbi la defectele lui Erdoğan”, remarcam că liderul turc era, fără îndoială, popular și carismatic: câștigase până atunci trei alegeri succesive și chiar şi adversarii săi considerau că, în general, votările erau curate. Dar am arătat și că „acum sunt considerabil mai mulți jurnaliști întemnițați în Turcia decât în China”. Și stilul personal al prim-ministrului devenea mai dictatorial. În timpul unei vizite la ONU, în New York, în 2011, unii dintre agenții lui de securitate s-au luat la bătaie cu personalul de securitate al ONU. Erdoğan anunțase că intenționa să se mute din biroul de prim-ministru în cel de președinte după modificarea Constituției pentru a extinde prerogativele prezidențiale, ceea ce nu prevestea nimic bun. În mod evident se instala la putere

pentru încă un deceniu, ceea ce, am notat în articolul meu, „va face din el răspunsul Turciei la Vladimir Putin”[11].

Opoziția internă – pașnică sau violentă – părea doar să sporească paranoia lui Erdoğan și să-i întărească hotărârea de a zdrobi orice rezistenţă. În 2013, mulți liberali și susținători turci ai secularismului au ieșit în stradă la protestele din parcul Gezi – stârnite inițial de știrea că liderul turc intenționa să construiască într-unul dintre puținele parcuri din centrul Istanbulului pentru a recrea niște vechi barăci din epoca otomană care, odinioară, fuseseră baza unei revolte a ofițerilor islamiști. Erdoğan intenționa și să construiască o moschee în Piața Taksim, centrul simbolic al Istanbulului, chiar lângă parcul Gezi.

Puterea rețelelor de socializare a contribuit la transformarea unui protest pe teme de mediu într-o mișcare antiguvernamentală masivă care, în punctul ei culminant, a scos un milion de oameni pe străzile Istanbulului. Demonstranții pe care i-am văzut adunați în Piața Taksim, la unul dintr-o serie întreagă de proteste continue, erau niște liberali urbani, care ar fi părut foarte firești la New York sau la Londra. Puține dintre femeile din mulțime purtau văl – spre deosebire de soțiile tuturor politicienilor veterani din AKP. Acesta era un „război cultural” turcesc – și i-a provocat lui Erdoğan un acces de paranoia și de ostilitate. I-a acuzat pe demonstranți că erau o unealtă a puterilor străine și a magnatului evreu George Soros.

Însă chiar și paranoicii au dușmani reali. În cele din urmă, protestele din parcul Gezi s-au stins. Dar, în august 2016, dușmanii lui Erdoğan din armată au trecut la acțiune. Niște soldați au venit să-l aresteze pe liderul turc la hotelul în care își petrecea vacanța sau, posibil, să-l asasineze, însă au descoperit că Erdoğan fusese avertizat și plecase cu doar o oră înainte. Pe când avioanele de vânătoare bombardau Parlamentul turc, Erdoğan a apărut la televizor – prin FaceTime – și a făcut apel la turci să iasă în stradă pentru a bloca puciul. După 24 de ore, liderul turc redobândise controlul. Dar aproximativ 250 de oameni fuseseră uciși. Iar Erdoğan însuși era profund marcat[12].

După lovitura de stat eșuată, Erdoğan a declarat stare de urgență, care a dus la o reprimare masivă a libertăților civile. Președintele a aruncat vina pentru tentativa de puci asupra adepților unui predicator rezident în SUA, Fethullah Gülen, cu care fusese aliat cândva. Există, într-adevăr, dovezi că susținători ai lui Gülen au fost puternic implicați în complotul împotriva lui Erdoğan[13]. În perioada care a urmat, zeci de mii de funcționari publici presupuși a fi „gülenișt” au fost arestați, pașapoartele a 50.000 de oameni au fost anulate, 4.000 de judecători și procurori au fost concediați și peste o sută de instituții media au fost închise[14]. Epurările au depășit cu mult rândurile güleniștilor, îndepărtând vocile independente și criticii liberali ai guvernării Erdoğan.

Unul dintre cele mai importante personaje închise în timpul reprimării a fost Selahattin Demirtaș, un politician kurd și o figură-cheie a opoziției parlamentare. Demirtaș își condusese partidul politic spre un succes istoric în alegerile din Turcia din 2015, când HDP câștigase suficiente locuri pentru a împiedica partidul AKP al lui Erdoğan să formeze o majoritate parlamentară pentru prima dată de când venise la putere, în 2002. HDP devenise primul partid kurd reprezentat în Parlamentul turc. Dar atrăsese susținere și din partea unui public mai larg, care a văzut în Demirtaș un personaj coerent și principial, capabil să îi țină piept lui Erdoğan.

După lovitura de stat, Demirtaș a fost arestat și acuzat de susținerea terorismului – mai precis, a PKK, mișcarea armată kurdă. A fost închis într-un penitenciar îndepărtat și acuzat de diverse infracțiuni legate de terorism care, împreună, îi aduceau o condamnare de până la 142 de ani. Juriștii străini care au urmărit cazul nu au fost convinși. Printr-un verdict nimicitor emis în 2020, Curtea Europeană pentru Drepturile Omului a cerut să fie eliberat imediat și a conchis că acțiunile statului turc „fuseseră doar un paravan pentru un scop politic ascuns”[15]. CEDO a fost ignorată. Erdoğan recursese la unul dintre instrumentele preferate ale liderilor de mână forte – închiderea adversarilor periculoși. Era o tactică pe care Vladimir Putin o folosise împotriva lui Aleksei Navalnîi și a lui Mihail Hodorkovski și pe care Xi Jinping o aplicase împotriva

liderilor mișcării democratice din Hong Kong, precum Joshua Wong, Agnes Chow și Jimmy Lai.

Vizitând din nou Turcia, în anul de după puciul eșuat, am găsit o atmosferă de teamă în cercul meu familiar de universitari și jurnaliști. Fiecare știa pe cineva care își pierduse slujba, fusese arestat sau fugise din țară. Mulți dintre cei care erau încă liberi se temeau pentru viața și libertatea lor. După cum mi-a spus un cercetător respectat pe plan internațional: „Lucruri pe care cândva le credeam inimaginabile se întâmplă acum zilnic".

Era o afirmație frapantă care își găsea ecou mult dincolo de granițele Turciei. Auzisem lamentări similare de la membrii inteligheției liberale, în orașe foarte diferite precum Delhi, Beijing și Budapesta. Ba chiar, în 2017 întâlneam același tip de scepticism și de teamă pentru viitorul democrației chiar și în Washington și New York. Începutul președinției lui Trump provocase o răsturnare ironică a speranțelor pe care experții americani și le exprimaseră odinioară în legătură cu Erdoğan. În 2004 se credea că liderul turc își va îndrepta țara spre democrația liberală și „realitățile politice ale secolului XXI" – în exprimarea sigură de sine a lui Robert Kaplan. Acum părea că Trump făcea ca SUA să semene mai degrabă cu Turcia.

Văzute din Istanbul în mai 2017, comparațiile păreau destul de frapante. Atât Trump, cât și Erdoğan erau niște naționaliști care promiseseră să își facă națiunile respectate și temute din nou. Amândoi transformaseră guvernarea într-o afacere de familie și își promovaseră ginerii. Corespondentul turc al lui Jared Kushner era Berat Albayrak, pe care Erdoğan îl numise mai întâi ministru al Energiei, iar apoi ministru al Finanțelor. Ambii președinți își datorau puterea politică orașelor mici și zonelor rurale. Amândoi acuzau aparatele birocratice din propriile țări că ar complota împotriva lor. Într-adevăr, ideea unui „stat paralel" ostil, care își urmărește propriile interese, popularizată de Trump în America, își avea originile în Turcia[16].

Ambii lideri au folosit sciziunile sociale înverşunate din propriile țări ca mijloc de a-și consolida susținerea politică. În Turcia, musulmanii fervenți și membrii de rând ai AKP păreau

pregătiți să accepte alunecarea lui Erdoğan în autocrație pentru că era văzut ca un apărător al credinței și națiunii împotriva dușmanilor din sistemul secular. În mod similar, cea mai loială bază de susținători ai lui Trump provenea din rândul evanghelicilor albi, care vedeau în președinte apărătorul lor împotriva Americii liberale. O țară dureros de divizată te ajută să-ți convingi susținătorii să tolereze erodarea libertăților civile în interesul triumfului politic asupra dușmanilor interni.

Şi similitudinile dintre modurile în care Trump și Erdoğan abordează presa și instanțele judecătorești stârnesc fiori. Până în 2017, Erdoğan a reușit să orchestreze arestarea mai multor jurnaliști și să demită judecători. Trump s-a limitat la a denunța „presa ştirilor false" și „așa-zișii judecători". Observând interacțiunile celor doi președinți, unii dintre colaboratorii lui Trump au ajuns la concluzia că șeful lor invidia oarecum impunitatea lui Erdoğan[17].

Un aspect al perioadei de când Erdoğan se află la putere pe care Trump se poate foarte bine să-l fi invidiat este longevitatea în funcție a liderului turc. În martie 2018, acesta a devenit cel mai longeviv lider al republicii turce – înregistrând, în total, 5.500 de zile în funcție ca prim-ministru și președinte și eclipsându-l astfel pe părintele fondator al republicii, Kemal Atatürk. Dar Erdoğan nu era preocupat doar să stea mai mult la putere decât Atatürk. În unele chestiuni importante, i-a subminat moștenirea și accentul pe secularism. Reconectând statul turc cu islamul, Erdoğan a insistat, în esență, pe o refondare a republicii turce. În loc să fie un stat „kemalist", aceasta avea să fie modelată după imaginea lui Erdoğan.

Un moment simbolic a fost în 2020, când guvernarea Erdoğan a transformat din nou Hagia Sofia în moschee. Construită drept catedrală de împăratul Iustinian în 536, aceasta a devenit moschee după căderea Constantinopolului în 1453. Sub Atatürk, clădirea a fost transformată în muzeu în 1935 și, până în 2020, devenise cel mai vizitat loc din Istanbul. Pentru islamiștii turci, reconvertirea Hagiei Sofia în moschee era un obiectiv vechi. După șaptesprezece ani în funcție, Erdoğan a reușit să-l îndeplinească. Conducând rugăciunile în

Hagia Sofia pe 24 iulie 2020, a proclamat: „Acesta a fost cel mai mare vis al tinereții noastre, iar acum s-a împlinit". Pentru Erdoğan, a fost un moment de importanță globală. „Renașterea Hagiei Sofia" reprezenta, a afirmat el, „voința musulmanilor din întreaga lume"[18].

Pretenția de a fi apărătorul credinței este destul de comună în rândul noii generații de lideri autoritari. Vladimir Putin susține că se consideră apărătorul a 800 de milioane de creștini din întreaga lume, după cum i-a spus odată lui José Manuel Barroso, președintele Comisiei Europene[19]. În India, Narendra Modi este un mândru naționalist hindus. Într-adevăr, la doar o săptămână după ce Erdoğan a prezidat reconvertirea Hagiei Sofia în moschee, Modi punea piatra de temelie a unui nou templu hindus în Ayodhya, unde se aflase o moschee până când a fost distrusă de militanții hinduși, în 1992. Pentru Modi, ca și pentru Erdoğan, era împlinirea unui vis de decenii. Deși liderii de mână forte ai Turciei și Indiei erau rivali în „ciocnirea civilizațiilor" – unul era un apărător al islamului, iar celălalt un naționalist hindus –, ei urmăreau proiecte politice și culturale frapant de asemănătoare: căutau să plaseze din nou religia în centrul națiunii și statului și să se opună liberalismului secular.

Ralierea credincioșilor este o stratagemă deosebit de utilă în perioade de dificultăți economice. Momentul triumfal al lui Erdoğan la Hagia Sofia a fost pus în scenă în toiul unei crize profunde generate de ani de gestionare economică defectuoasă și adâncite de pandemia de COVID-19. Liderul turc are o cunoaștere extrem de precară a economiei. De pildă, a insistat frecvent că mărirea ratei dobânzii cauzează inflație. Chiar şi înainte să lovească pandemia de COVID, Turcia era în pragul unei crize a datoriilor. În timp ce economia Turciei se împotmolea tot mai rău, Erdoğan s-a certat cu propriul ginere, iar Albayrak a fost nevoit să demisioneze din funcția de ministru de Finanțe al țării în noiembrie 2020. Însă inflația a continuat să crească, ajungând la 80% în 2022.

Folosirea distragerilor „războiului cultural" este o tactică evidentă pentru un lider autoritar care se confruntă cu probleme economice interne. O alta este folosirea

naționalismului și a aventurilor militare externe pentru a stimula patriotismul în țară. A funcționat pentru Vladimir Putin cu anexarea Crimeii în 2014. În perioada care a urmat represiunii post-puci, când economia Turciei era într-o situație dificilă, politica externă a lui Erdoğan a devenit și ea tot mai agresivă.

Faptul că aderarea Turciei la UE devenise tot mai puțin probabilă în timpul mandatului lui Erdoğan i-a permis liderului turc să adopte cu mai multă ușurință metodele unui lider de mână forte, atât în țară, cât și în străinătate. Erdoğan nu a retras niciodată oficial candidatura Turciei la UE, iar UE nu și-a retras niciodată oficial invitația de aderare. Dar, în lunga perioadă de când Erdoğan se află la putere, s-a instalat un proces de dezamăgire reciprocă. Pe măsură ce Turcia a devenit tot mai autocratică, s-a îndepărtat tot mai mult de standardele democratice pe care UE insistă ca membrii potențiali să le adopte. În plus, Erdoğan este acum privit cu o suspiciune profundă în unele țări ale UE, precum Olanda și Germania, unde liderul turc a fost acuzat că se amestecă în politica internă făcând apel direct la etnicii turci. În 2017, miniștrii din guvernul lui Erdoğan au fost împiedicați să facă campanie pe teritoriul Olandei (aproximativ 400.000 de turci trăiesc în Olanda) în favoarea unui „da" la referendumul din Turcia privind modificarea Constituției. În replică, Erdoğan i-a numit pe olandezi „fasciști" și i-a asociat cu nazismul[20]. Uneori, Erdoğan a folosit o retorică violentă și la adresa guvernelor grec, francez, cipriot și german. Faptul că nu se dă înapoi să atace verbal membri ai UE reflectă ranchiuna lui tot mai mare față de organizație – și dorința de a juca pentru galeria naționalistă din țară. Între timp, la Bruxelles, Paris și Berlin, Erdoğan nu mai este văzut ca un om care și-ar putea conduce țara spre un viitor în UE, ci este considerat autocratic, impredictibil și potențial periculos.

În primii săi ani la putere, când despre Turcia încă se vorbea serios ca despre o viitoare membră a UE – iar Erdoğan însuși încă era privit la Washington drept un liberal reformist –, abordarea politicii externe de către liderul turc fusese conciliatoare. Sloganul popularizat de Ahmet Davutoglu,

hiperactivul ministru de Externe al Turciei, era „zero probleme cu vecinii”. Cu toate acestea, în 2020 Davutoglu dispăruse de mult, iar turcii spuneau în glumă că noua politică era „zero vecini fără probleme”. În apărarea a ceea ce el percepea ca fiind interesele naționale ale Turciei, Erdoğan devenise tot mai dispus să-și asume riscuri și să folosească forța. La fel ca Putin, a căutat – cu un oarecare succes – să reafirme puterea națiunii sale dincolo de granițe. Acest lucru, la rândul lui, i-a consolidat prestigiul în țară.

Fragmentarea Siriei și alianța Americii cu milițiile kurde din această țară au amplificat temerile Turciei în privința separatismului kurd. În replică, Erdoğan a dislocat trupe turcești în Siria în 2016, care au ocupat efectiv o parte din țară, creând o zonă-tampon. De asemenea, Turcia a intervenit cu trupe și sprijin logistic pentru guvernul libian recunoscut internațional, schimbând situaţia în defavoarea unei ofensive a rebelilor susținute de Franța, Rusia și statele din Golf. În plus, flota militară turcă și-a încordat mușchii în Mediterana de Est în semn de protest față de explorarea gazelor de către Grecia în apele revendicate de Turcia. Iar în 2020 Turcia a intervenit decisiv într-un război dintre Azerbaidjan și Armenia legat de statutul regiunii Nagorno-Karabah. Dronele militare furnizate de turci au fost cruciale în înclinarea balanţei în favoarea Azerbaidjanului în conflictul care se accentua de multă vreme. În decembrie 2020, Erdoğan a luat cuvântul la o paradă a victoriei din Baku, capitala azeră, în calitate de oaspete de onoare. Înconjurat de steaguri turcești și azere, a proclamat: „Astăzi este o zi a victoriei și a mândriei pentru noi toți. Pentru întreaga lume turcică”[21]. La fel ca alți lideri de mână forte – precum Putin, Xi și Modi –, Erdoğan consideră că țara sa reprezintă o civilizație și o cultură în aceeaşi măsură ca și un stat.

Acest tip de aventurism militar face în mod inevitabil ca Erdoğan să aibă relații complicate și periculoase cu mulți dintre liderii autoritari din vecinătate. A fost mult timp la cuțite atât cu președintele Siriei, Bashar al-Assad, cât și cu premierul israelian, Benjamin Netanyahu. Liderul turc este privit cu multă suspiciune și la Riad, deoarece saudiții îl

consideră pe Erdoğan un susținător al dușmanilor lor de moarte din Frăția Musulmană. Antipatia este reciprocă, așa încât Erdoğan a fost încântat să permită scurgerea înregistrărilor serviciilor turcești de informații cu asasinarea jurnalistului Jamal Khashoggi în consulatul saudit în 2018[22]. Liderul turc a avut ciocniri repetate și cu Emmanuel Macron, președintele Franței, în privința Libiei, a islamului și a Mediteranei de Est. Chiar a sugerat că președintele francez este instabil psihic.

Relația lui Erdoğan cu Putin este deosebit de complicată. Uneori, liderul turc și cel rus au părut foarte apropiați. Erdoğan a apreciat susținerea imediată pe care Putin i-a oferit-o în momentul tentativei de lovitură de stat din 2016. Ba chiar la Ankara se zvonește că Putin chiar i-a telefonat lui Erdoğan în noaptea loviturii de stat, oferindu-i ajutor militar. De asemenea, Putin l-a convins pe Erdoğan să cumpere un sistem rusesc de apărare antiaeriană, care a stârnit indignarea aliaților Turciei din NATO. Totodată, interesele Turciei și Rusiei s-au ciocnit chiar în regiune, în Siria, Libia și Nagorno-Karabah. Intervenția Turciei în acest din urmă conflict a fost deosebit de surprinzătoare, întrucât Nagorno-Karabah, care a făcut parte din Uniunea Sovietică, este privită la Moscova ca domeniul privat al Rusiei. Din nou, a existat o latură islamică și culturală a conflictului, în condițiile în care azerii musulmani, susținuți de turci, se opuneau armenilor ortodocși, care erau mai apropiați de Rusia.

Când Turcia a doborât un avion rusesc, în 2015, la granița siriano-turcă, Erdoğan și-a cerut scuze într-un final pentru incident. (Ulterior a pretins că piloții turci implicați fuseseră trădători și güleniști.) În 2020, 34 de soldați turci au fost uciși într-un atac aerian în Siria, desfășurat de forțele aeriene siriene, poate cu participarea ruşilor. Dar, din nou, liderii de la Moscova și Ankara au avut grijă să evite escaladarea situației până la un conflict total.

Războiul din Ucraina a adăugat noi pericole și complicații relației dintre Erdoğan și Putin. Turcia a condamnat invazia și a donat drone înarmate Ucrainei pentru a sprijini lupta ei contra Rusiei. Totodată, turcii au refuzat să se alăture

sancțiunilor occidentale împotriva Rusiei – iar Erdoğan a întârziat personal candidaturile la NATO ale Finlandei și Suediei, invocând refuzul lor de a-i extrăda pe nişte „teroriști" kurzi în Turcia. În același timp, Turcia s-a poziționat ca potențial mediator, găzduind discuții la nivel inferior între părțile în conflict și contribuind la negocierea unui acord care să permită exportarea cerealelor ucrainene prin Marea Neagră.

Războiul a fost o sabie cu două tăișuri pentru Erdoğan. Poziția geografică a Turciei de paznic al intrării în Marea Neagră și statutul ei de membră a NATO au sporit mult influența internațională a Turciei. Însă războiul a provocat totodată pagube economiei deja fragile a Turciei și a adus țara în arena unui conflict major. Conflictele internaționale prezintă întotdeauna un risc pentru un conducător de mână forte. O victorie rapidă, urmată de o paradă militară și de un discurs însuflețitor, este ideală. Dar aventurile militare pot merge prost. Invadarea Insulelor Falkland în 1982 a fost menită să-i ofere un sprijin propagandistic generalului Leopoldo Galtieri din Argentina, dar a dus în schimb la o înfrângere militară și la prăbușirea lui. Iar conflictele care durează prea mult pot epuiza în cele din urmă susținerea politică. În 2020, trupele turcești se aflau în Siria de patru ani, înregistrând sute de morţi, și le lipsea o strategie clară de ieșire.

Nici represiunea internă, nici complicațiile externe nu au fost suficiente pentru a-i asigura complet lui Erdoğan poziția politică internă. Liderul turc poate să-i închidă și să-i hărțuiască pe mulți dintre adversarii săi politici și are tot mai mult control asupra instanțelor judecătorești, a presei și a mediului de afaceri, dar nu a suprimat democrația electorală.

Acest lucru a devenit dramatic de evident în 2019, când partidul lui Erdoğan, AKP, a pierdut alegerile pentru funcția de primar al Istanbulului, baza puterii inițiale a președintelui. Ca și Donald Trump un an mai târziu, Erdoğan nu a putut accepta înfrângerea. A acuzat că alegerile din Istanbul au fost fraudate. Spre deosebire de Trump, liderul turc a reuşit să forțeze repetarea alegerilor. Dar AKP a pierdut din nou, iar candidatul

opoziției, Ekrem Imamoğlu, a câștigat cu o marjă și mai mare a doua oară. Așa cum era de așteptat, opoziția turcă a jubilat. Ziarul *Cumhuriyet*, mulți dintre angajații căruia fuseseră închiși sub acuzații de terorism în 2018, a proclamat „înfrângerea zdrobitoare a autocraţiei”[23]. Alegerile din 2019 de la Istanbul au reamintit, cu siguranță, potențiala vulnerabilitate a lui Erdoğan – și faptul că Turcia rămâne un hibrid ciudat și instabil, oscilând între democrație și autoritarism.

Dar, după cum vom vedea, multe alte țări din lume, de la Filipine până la Ungaria, sunt în situații similare. Ba chiar și Statele Unite în epoca Trump au fost aproape să își piardă garanțiile democratice. În iunie 2020, când analistul turc Soner Çağaptay, stabilit la Washington, a enumerat „cei zece pași spre putere ai lui Erdoğan”, lista părea foarte familiară pentru mulți în SUA: „Atacă «elitele infame»”; oferă prosperitate; «fă Turcia din nou măreață»; creează știri false; spune că opoziția minte; demonizează presa și instanţele judecătoreşti; acuză-i pe adversari de terorism; redu-le libertățile; subminează și schimbă Constituția”[24]. Pasul 10 era un emoticon cu o coroană.

Erdoğan a oferit un model al deplasării unei democrații fragile spre un autoritarism dur. Mărimea și importanța Turciei, combinate cu longevitatea în funcție a lui Erdoğan și cu retorica lui directă, l-au transformat pe liderul turc într-un personaj important la nivel global. El a contribuit la spulberarea speranțelor firave legate de reconcilierea islamului cu liberalismul. Și a făcut ca Turcia să devină un jucător tot mai important în politica Europei, în Orientul Mijlociu și în războiul din Ucraina.

Dar, deși Turcia este un membru semnificativ al grupului G20 al economiilor de frunte ale lumii, ea nu este și nu va fi niciodată o superputere. Pentru ca politica de mână forte să schimbe lumea, tendința aceasta trebuia să treacă dincolo de Moscova și Istanbul și să se stabilească într-una dintre principalele puteri pe cale de afirmare ale lumii. Și tocmai asta s-a întâmplat la Beijing în 2012.

*1 În perioada aceea, poziția de prim-ministru era cea mai puternică din

țară. Reformele constituționale ulterioare ale lui Erdoğan au crescut puterea președinției.

*2 Unii dintre colaboratorii mei au fost ulterior închiși, judecați sau au plecat în exil, așa că aș prefera să nu le dau numele.

3

Xi Jinping – China și revenirea cultului personalității (2012)

„Argumentul că țările puternice trebuie să caute să obțină hegemonia nu se aplică şi Chinei”, a declarat Xi Jinping. Tonul lui era ferm și nu invita la dezbatere. Era în noiembrie 2013, la aproape exact un an de când Xi fusese numit liderul Chinei, iar eu făceam parte dintr-un mic grup de străini invitaţi să îl întâlnească în Marea Sală a Poporului din Beijing.

Liderul chinez ne-a lăsat să așteptăm câteva minute, înainte să intre cu pași mari în încăpere, strângând câteva mâini și pozând pentru o fotografie de grup. După ce s-a așezat într-un fotoliu confortabil, Xi a început întâlnirea declarându-se „profund mișcat de sinceritatea pe care ați arătat-o”. Amabilitățile elaborate oferite de noul lider al Chinei contrastau puternic cu nervozitatea și amenințarea pe care văzusem că le emana Vladimir Putin la Davos cu câțiva ani înainte. Xi vorbea măsurat și fără notițe. Aerul său de autoritate calmă era susținut de grandoarea decorului. O imensă pictură murală a Marelui Zid Chinezesc împodobea peretele din spatele lui. Afară era Piața Tiananmen, inima ceremonială a Beijingului. Aliniaţi frumos în fața lui, ascultând cu atenție, erau un grup de participanţi care includea foști prim-miniștri, precum Gordon Brown din Marea Britanie și Kevin Rudd din Australia, lideri corporatiști precum Eric Schmidt de la Google și câțiva universitari și jurnaliști.

Într-un scurt discurs, urmat de întrebări, Xi ne-a explicat planul său de a eradica sărăcia și de a transforma China într-o țară „moderat prosperă”. A afirmat plin de siguranță că

economia chineză va continua să crească cu 7% pe an, propulsată de urbanizarea continuă a țării. Dar acest lucru era compensat de promisiunea că China nu își va folosi niciodată puterea pentru a amenința lumea. Totul suna liniștitor de tehnocratic și de rațional. Prin comparaţie cu liderul chinez anterior, Hu Jintao – care citea adesea ca un robot din notițe –, disponibilitatea lui Xi de a răspunde la întrebări părea reconfortant de spontană.

Nicolas Berggruen, omul de afaceri german care organizase întâlnirea, a rezumat ulterior impresiile generale ale grupului. A conchis că noul președinte chinez urma tradiția lui Deng Xiaoping, liderul care deschisese țara și îi liberalizase economia începând cu 1978. După cum s-au exprimat Berggruen și Nathan Gardels: „Xi este un adevărat discipol al lui Deng Xiaoping, deși în vremuri mai puțin dure, mai liniștite”[1].

Alți comentatori occidentali au îndrăznit să fie chiar mai optimiști. În vara lui 2013, John Simpson, un jurnalist BBC veteran, compara ascensiunea lui Xi cu numirea lui Mihail Gorbaciov la conducerea Uniunii Sovietice și lansa ideea că „următorii cinci până la șapte ani vor schimba totul” în China, ducând la apariția unui Parlament ales prin vot popular[2].

Era un gând amețitor. Dar, privind retrospectiv, comentatorii occidentali ar fi trebuit să îl compare pe Xi nu cu Gorbaciov sau cu Deng, ci cu Mao Zedong. Când am citit ulterior descrierea lui Mao făcută de istoricul Frank Dikötter, mi-am reamintit de primele mele impresii despre Xi: „Mergea încet și vorbea rar, întotdeauna cu multă solemnitate. Zâmbea des şi cu bunăvoinţă”[3]. Din nefericire, paralelele dintre Xi și Mao nu se limitau la felul cum se comportau. Pe măsură ce Xi s-a instalat la putere, a devenit evident că admirația sa pentru „Marele Cârmaci” era profundă și autentică. La fel ca Mao, şi Xi a început să-și consolideze puterea proprie, instituind un cult al personalității și reafirmând controlul Partidului Comunist asupra fiecărui aspect al dezvoltării Chinei. Până în 2017, a ajuns să folosească limbajul inconfundabil al lui Mao, proclamând: „Guvernul, armata, societatea și școlile, Nordul, Sudul, Estul și Vestul – partidul le conduce pe toate”[4]. Iar

conducătorul partidului nu era altul decât Xi Jinping.

Declarația aceasta a fost făcută de Xi în octombrie 2017, la Congresul al XIX-lea al Partidului Comunist Chinez. În perioada aceea eu eram în Shanghai pentru o conferință, ceea ce m-a ajutat să înțeleg intensitatea cultului personalității lui Xi și teama pe care o inspira. La congresul partidului, o nouă ideologie călăuzitoare, „Gândirea lui Xi Jinping despre socialismul cu caracteristici chineze pentru o nouă eră", a fost înscrisă în constituția partidului. Drept urmare, Xi a devenit primul lider în viață de la Mao încoace care și-a văzut ideile încorporate în documentul fondator al partidului.

Lungimea discursului lui Xi a oferit un alt indiciu al megalomaniei sale incipiente. Liderul chinez a vorbit timp de trei ore și 23 de minute – și întreaga țară, până la grădiniță, a fost încurajată să stea să se uite la televizor. Un universitar care mi-e prieten mi-a spus că, la una dintre universitățile de frunte din China, decanii tuturor facultăților au fost instruiți să se adune într-o sală din campus și să urmărească discursul. Cei care nu au putut veni au fost sunați de oficialii de partid, care le-au cerut să își justifice gestul și, în cazul unuia dintre ei, chiar să își facă selfie-uri în timp ce urmărea discursul. Conținutul lui reflecta hotărârea lui Xi de a se identifica cu puterea tot mai mare a Chinei. Acesta a declarat: „Națiunea chineză… s-a ridicat, s-a îmbogățit și a devenit puternică – iar acum primește cu entuziasm perspectivele strălucite de reînnoire… Va fi o eră în care China va intra în centrul atenției"[5].

Câteva luni mai târziu, Xi și-a consolidat și mai mult puterea personală. În martie 2018, s-a anunțat că China va aboli limitarea numărului de mandate pentru președinția țării – deschizându-i calea lui Xi pentru a conduce pe viață. Impactul practic și simbolic al acestei decizii a fost enorm. Limitarea mandatelor prezidențiale fusese introdusă în 1982 de Deng, ca parte a unei încercări deliberate de a se îndepărta de conducerea personalizată a lui Mao și de concentrarea puterii în mâinile unui singur om. Acum Xi dădea ceasul înapoi în mod deliberat.

Fiecare an părea să marcheze o intensificare a cultului lui

Xi. Într-o altă vizită pe care am făcut-o în China la începutul anului 2020, am urmărit cu o fascinație plină de înfiorare cum un prieten al meu îmi prezenta noua aplicație „Gândirea lui Xi Jinping", instalată acum pe mai mult de 100 de milioane de telefoane din China. Tuturor membrilor de partid, studenților și angajaților companiilor de stat li s-a spus să studieze zilnic gândirea lui Xi, iar timpul de studiu și rezultatele obținute la teste erau monitorizate. După cum mi s-a plâns un cunoscut cadru universitar din Beijing: „Trăim în tot mai mare măsură într-un stat totalitar"*1. Semnele cultului personalității s-au înmulțit: străzile orașelor erau dominate de bannere cu extrase din gândirea lui Xi, iar afișele stradale din Shanghai îl înfățișau pe marele lider cu raze de lumină ieșindu-i din cap.

Liberalii și intelectualii chinezi, consternați și totodată dezorientați de viteza schimbării, încercau să înțeleagă în ce punct o luaseră lucrurile într-o direcție greșită. Un reputat economist mi-a spus că a început să realizeze ce se întâmplă atunci când Xi a susținut un discurs în 2013 în care argumenta că este greșit să crezi că conducerea lui Deng a marcat o ruptură drastică în raport cu Mao. Din contră, insistase Xi, Deng construise pornind de la moștenirea lui Mao.

Atât la nivel faptic, cât și personal, acesta era un argument ciudat. Țara pe care a preluat-o Deng la sfârșitul lui 1978 fusese pusă la pământ de Mao. Era cumplit de săracă, iar multe milioane de oameni muriseră ca urmare a experimentelor politice și economice ale lui Mao, Marele Salt Înainte (1958-1961) și Revoluția Culturală (1966-1976). Deng respinsese ideea că toată înțelepciunea putea fi găsită în „Cărticica roșie" a lui Mao și s-a angajat în schimb să „caute adevărul în fapte". Pragmatismul său a permis Chinei să accepte investiții străine și să descătușeze antreprenoriatul intern. Rezultatele economice au fost spectaculoase, probabil chiar fără precedent în istoria omenirii. Țara pe care a moștenit-o Xi în 2012 era de peste 50 de ori mai bogată decât cea pe care Deng o preluase în 1978 – cu un PIB despre care se estima că crescuse de la doar 150 de miliarde de dolari la 8.277 de miliarde de dolari6.

La nivel personal, Xi avea multe motive să fie foarte neîncrezător în moștenirea lui Mao. S-a născut în 1953, la

patru ani după proclamarea Republicii Populare Chineze. Tatăl lui Xi, Xi Zhongxun, a fost un comandant militar și un tovarăș al lui Mao din anii 1930, care a devenit șef al departamentului de propagandă al Partidului Comunist în 1962. Tânărul Xi Jinping era un copil al elitei, educat la Şcoala „1 August", amplasată într-un fost palat și cunoscută ca „leagănul liderilor"[7]. În 1962, tatăl lui ajunsese în poziția de vicepremier.

Dar apoi, așa cum se întâmpla atât de des în epoca aceea, a intrat în dizgrație ca urmare a unei dispute doctrinare obscure. Xi senior a fost plasat în arest la domiciliu și a devenit un nimeni pentru mai bine de 15 ani, petrecând lungi perioade în detenție sau lucrând ca muncitor în fabrică. Xi Jinping a fost obligat să-și denunțe tatăl. Una dintre surorile lui s-a sinucis. Când școala lui a fost închisă, în 1968, Xi a fost exilat în zona rurală pentru a se alătura unei brigăzi muncitorești din provincia Shaanxi. Surghiunul era o experiență obișnuită pentru membrii elitei chineze în timpul Revoluției Culturale, iar tânărul Xi, ca mulți alții, a fost forțat să-și abandoneze studiile și să devină lucrător la fermă și muncitor în construcții.

Dar în 1975, anul în care tatăl lui a fost reabilitat politic, perioada de exil a lui Xi Jinping a putut lua sfârșit. Viitorul lider chinez s-a întors la Beijing, unde a fost admis la Universitatea Tsinghua – echivalentul chinezesc al Harvardului sau Oxfordului – pe unul dintre locurile rezervate pentru „muncitori, țărani și soldați". La fel ca mulți alți viitori lideri ai Partidului Comunist, Xi a studiat ingineria[8].

Biografii oficiali ai lui Xi i-au folosit exilul rural – inclusiv o perioadă în care se spune că ar fi trăit într-o peșteră – pentru a-l portretiza pe liderul chinez drept un bărbat familiarizat cu greutățile vieții de la țară. Xi însuși a vorbit despre exilul său rural ca fiind atât formativ, cât și pozitiv. Într-un lung articol redactat în 2002, care urmărea în mod clar să-i îmbunătățească imaginea pe când urca în ierarhia Partidului Comunist, Xi a scris: „Am ajuns la ţărâna galbenă (la țară) când aveam 15 ani. Eram pierdut, şovăielnic; când am plecat, la 22 de ani, aveam niște obiective clare în viață și încredere în mine. Platourile nordice ale provinciei Shaanxi reprezintă rădăcinile mele ca

slujitor al statului”[9].

Unii dintre criticii liberali ai liderului chinez au o viziune mai puțin indulgentă asupra perioadei exilului său rural, arătând că Xi a ratat un deceniu crucial de educație și sugerând că este, drept urmare, necultivat și prost informat în abordarea guvernării. Xi are tendința de a face referiri ostentative la propria educație. În timpul unei călătorii în Franța, a pretins că ar fi citit operele a 19 autori francezi de primă importanță, printre care Diderot, Voltaire și Sartre[10]. În timpul unei călătorii în Rusia, a pretins că a citit nu doar Tolstoi și Dostoievski, ci și Pușkin, Gogol și o mulțime de alți autori ruși.

Nu se poate pune la îndoială faptul că, cu toată mitologizarea tinereții lui Xi, căderea în dizgrație a familiei sale trebuie să fi fost o experiență îngrozitoare. Dar reacția lui Xi la greutățile pe care i le provocase sistemul maoist a fost revelatoare. În loc să respingă Partidul Comunist, tânărul Xi s-a străduit din răsputeri să obțină reabilitarea, solicitând în repetate rânduri să fie reprimit în partid până să reușească la cea de-a șaptea încercare, în 1974.

În 1978, Xi și-a început lunga carieră de activist al Partidului Comunist, lucrând patru ani ca secretar al lui Geng Biao, membru al Comisiei Militare Centrale. Acest lucru l-a ajutat pe viitorul lider să se familiarizeze cu problemele militare, ceea ce urma să aibă o semnificație deosebită decenii mai târziu, când a supervizat o acumulare rapidă de armamente și construcția unor noi baze militare în zone disputate din Marea Chinei de Sud. Totuși, în 1982, Xi a lăsat în urmă Beijingul și armata pentru a începe o viață de birocrat de partid în provincie – un teren de testare tradițional, dar dificil pentru oficialii comuniști care aspirau în cele din urmă la o poziție importantă la Beijing. Din 1985 până în 2002, Xi a lucrat în provincia de coastă Fujian, o zonă aflată în centrul transformării economice rapide a Chinei, cu legături comerciale strânse cu economia capitalistă prosperă a Taiwanului. După cum observă Kerry Brown, anii petrecuți de Xi în Fujian începând din 1985 „reprezintă coloana vertebrală a carierei sale înainte de conducerea centrală”[11]. Din Fujian,

unde devenise într-un final guvernator al provinciei, Xi a ajuns să conducă Partidul Comunist în Zhejiang, o altă provincie de coastă cu dezvoltare rapidă, înainte să meargă la Shanghai în 2007. În același an, Xi a fost promovat în Comitetul Permanent al Biroului Politic al Partidului Comunist, un organism cu șapte membri aflat la vârful puterii politice din țară. Acum era clar luat în calcul ca potențial viitor lider al Chinei, o imagine consolidată atunci când a fost desemnat să prezideze comitetul care pregătea Jocurile Olimpice din 2008.

În general, vedetele politice în ascensiune din China nu dezvăluie prea multe despre sine – iar cele care o fac sfârșesc adesea rău. Însă, chiar înainte ca Xi să preia poziția de vârf şi propagandiștii partidului să înceapă să creeze un mit al conducătorului, unele elemente ale biografiei sale l-au evidențiat ca fiind ceva mai mult decât un aparatcic insipid, în special faptul că viitorul lider chinez era căsătorit cu o cântăreață celebră. Pe când se afla la Fujian, Xi s-a căsătorit a doua oară, cu Peng Liyuan, care a avut gradul de general în Armata Populară de Eliberare, dar era și o vedetă TV în China. Concertele ei în care interpretează cântece patriotice, îmbrăcată în uniformă militară, pot fi găsite pe YouTube și pe rețelele de socializare chineze. Cuplul are o fiică, Xi Mingze, născută în 1992, care a fost educată la o școală de limbă franceză din China și și-a luat diploma de licență la Harvard, în SUA, unde a studiat sub pseudonim și a absolvit în 2014. Un disident chinez mi-a spus că singurul lucru care l-a făcut să aibă gânduri pozitive despre Xi a fost întâlnirea cu fiica lui. Nu era copilul răsfățat la care se așteptase, ci părea inteligentă și deschisă la lumea de afară. Și un șef de stat european care luase cina cu familia Xi în Beijing mi-a spus cât de impresionat fusese de fiica președintelui.

Disponibilitatea lui Xi de a-și trimite unicul copil să învețe în SUA sugerează o anumită receptivitate. Dar alte frânturi ale vieții sale private dezvăluie o puternică latură naționalistă, precum remarca făcută când a vizitat în 2009 Mexicul, unde Xi a fost înregistrat plângându-se conaționalilor săi de „străinii cu burta plină care arată China cu degetul”. Acest lucru arăta că, sub aspectul exterior calm și elegant pe care liderului chinez îi

place să îl etaleze în fața lumii, există și o doză de mânie în viziunea lui asupra lumii.

Pe când China se pregătea să ungă în funcție un nou conducător, în 2012, un candidat despre care se vorbea mult era Bo Xilai, ambițiosul și carismaticul lider al imensului oraș Chongqing, care i-a alarmat pe liberalii chinezi prin naționalism și cochetarea lui cu temele și sloganurile „roșii" ale epocii Mao Zedong. Când Bo a fost arestat în mod spectaculos în anul acela și, ulterior, închis pentru conspirație la crimă, China părea să fi fost salvată de amenințarea cezarismului. Aşa încât în cel mai important rol de conducere din China, secretar general al Partidului Comunist Chinez, în noiembrie 2012, a fost numit Xi. Acesta a fost apoi ales președinte al Chinei la Congresul Național Popular din martie 2013. Au fost 2.952 de voturi pentru și unul împotrivă, cu trei abțineri.

Prima inițiativă specifică a lui Xi în calitate de lider al Chinei i-a dezvăluit înclinația spre populism și cruzime. A fost o cruciadă anticorupție care i-a doborât pe unii dintre cei mai puternici oameni din China, inclusiv un număr extraordinar de mare de vechi membri de partid. După unele estimări, 14% din cadrele de conducere ale partidului au fost arestate și închise ca parte a campaniei anticorupție. Lui Wang Qishan, aliatul de încredere al lui Xi care a fost pus la conducerea campaniei, îi plăcea să-i șocheze pe străini lăudându-se cu numărul celor pe care îi trimisese la închisoare. Cineva care îl vizitase la birou mi-a spus că Wang deschisese conversația remarcând: „Lumea spune că am închis sute de mii de oameni. Dar cifra este mai mare. Depăşeşte milionul". Declarația lui nu conținea nicio hiperbolă. După cum a observat Richard McGregor în 2019: „De la finele anului 2012, autoritățile au anchetat peste 2,7 milioane de oficiali și au pedepsit alți peste 1,5 milioane. Sunt incluși aici şi șapte de la nivelurile de vârf (Biroul Politic și executivul) și vreo două duzini de generali de rang înalt"[12].

Arestările și întemnițările la o astfel de scară creează un sentiment mai larg de insecuritate și teamă. Chiar și adepți aparent loiali ai lui Xi mi-au mărturisit uneori aceste

sentimente. O prăbușire a bursei din 2015 a dus la o serie de arestări în rândul oficialilor implicați în reglementarea financiară, stârnind panică printre unii din bancherii care erau obișnuiți să lucreze cu ei[13]. Un manager al unei bănci occidentale de prim rang mi-a spus că observase că unii dintre angajați ezitau să mai călătorească, temându-se că vor fi arestați la aeroport. Câțiva ani mai târziu, un om de afaceri important mi-a spus șocat că unul dintre prietenii lui apropiați, o stea politică în ascensiune care era adjunct al șefului Partidului Comunist în Chongqing, se aruncase de pe acoperișul unui hotel din Beijing după ce fusese acuzat de corupție la o ședință de partid. „Cred că pur și simplu nu a putut suporta să-și petreacă tot restul vieții în pușcărie", a spus meditativ prietenul meu, care credea că adevăratul motiv al sinuciderii lui Ren Xuefeng ar fi putut fi o epurare politică generată de diferende ideologice cu președintele Xi[14]. Chiar și oficialii chinezi cu o vizibilitate internațională semnificativă puteau cădea brusc în dizgrație. Meng Hongwei, care în 2016 a devenit primul cetățean chinez ajuns la conducerea Interpolului, organizația internațională de poliție criminală, a fost el însuși arestat când s-a întors în China, în 2018. Câteva luni mai târziu, în presa chineză au apărut articole conform cărora Meng recunoscuse fapte de corupție, deși familia lui insista că fusese luat la ochi din cauza opiniilor sale reformiste[15].

Oficialii de partid și apologeții sistemului, care anterior ar fi putut cataloga relatările despre corupția oficială drept exagerate, au adoptat rapid noua linie a epocii Xi: că sistemul chinez se confruntase cu o amenințare potențial fatală din cauza corupției și că Xi răspunsese decisiv. Orice sugestie că familia Xi ar fi făcut și ea avere în mod misterios era pedepsită fără milă. Când o știre de acest gen a fost transmisă de Bloomberg News, agenția de presă a fost ferm plasată în afara marelui *firewall* care păzește internetul chinez[16].

Inevitabil, mulți au interpretat cruciada anticorupție a lui Xi drept o reglare de conturi politice și un mijloc de consolidare a puterii. Ar putea foarte bine să fie adevărat. Dar Xi pare a fi și sincer înspăimântat de ideea că corupția ar putea

duce la pierderea puterii de către Partidul Comunist. Iar el crede că sfârșitul sistemului monopartid ar fi fatal pentru obiectivul său mult trâmbițat, „marea reînnoire” a poporului chinez.

În mod special, pe liderul Chinei îl bântuie prăbușirea Uniunii Sovietice. În 2013, după primul an la putere, membrii Partidului Comunist din întreaga Chină au fost invitați la proiecții ale unui film documentar despre prăbușirea URSS. Filmul înfățișa acest eveniment drept o tragedie, iar personajul negativ al întregii povești era Mihail Gorbaciov, ultimul lider sovietic ale cărui politici reformiste de transparență și de transformare economică erau descrise nu doar ca greșite, ci și ca imorale și nepatriotice. Într-un discurs ținut în fața Comitetului Central al Partidului Comunist în 2013, Xi însuși a întrebat: „De ce s-a prăbușit Uniunea Sovietică? De ce Partidul Comunist sovietic a pierdut puterea?”. Răspunsul lui a fost: „Istoria URSS și cea a partidului au fost complet negate... Lenin a fost respins, la fel și Stalin... Confuzia ideologică era generalizată... Armata nu era sub controlul partidului. În cele din urmă, Partidul Comunist al Uniunii Sovietice... a fost dispersat ca un stol de vrăbii. Uniunea Sovietică, ce fusese o țară comunistă extraordinară, s-a prăbușit. Aceasta este lecția pe care trebuie să o învățăm din greşelile trecutului”[17].

Xi are în comun cu Putin convingerea că prăbușirea Uniunii Sovietice a fost un dezastru. Ca și liderul rus, Xi nu crede că această prăbușire a fost doar o consecință a greșelilor liderilor sovietici. El consideră că Occidentul a stimulat în mod deliberat procesul, prin promovarea unor idei liberale subversive, şi este decis să împiedice orice campanie similară în China. Această linie de gândire a fost expusă foarte clar la începutul perioadei de când Xi se află la putere, prin distribuirea către cadrele de partid a unui „Comunicat asupra stării curente a sferei ideologice”. Denumit mai succint „Documentul 9” (și, ulterior, făcut public în presă), comunicatul prezintă forțele occidentale ostile de care China trebuie să se păzească. Acestea includ concepte precum „valorile universale”, „societatea civilă” și „ideea occidentală despre jurnalism”[18].

Xi și acoliții lui văd în aceste idei niște importuri periculoase, străine Chinei. Dar ei știu că sunt totodată atractive pentru mulți intelectuali chinezi și pentru unii membri ai clasei de mijloc în creștere. Intelectualii liberali au fost o parte importantă a dezbaterii despre China în anii anteriori venirii la putere a lui Xi. Personajele cele mai cunoscute pe plan internațional erau artistul Ai Weiwei și laureatul Premiului Nobel Liu Xiaobo, dar în spatele lor se afla un grup mult mai mare de universitari, avocați și jurnaliști care sperau cu toții să vadă China devenind treptat o țară mai democratică, cu instanţe judecătoreşti independente și cu o mai mare libertate de exprimare.

Cetățenii chinezi suficient de curajoși să susțină aceste idei nu au fost niciodată feriți de persecuții. Liu Xiaobo a fost arestat și închis în 2009 (și a murit în închisoare în 2017). Ai Weiwei a fost închis în 2011 și, în cele din urmă, a plecat în exil în 2015. Dar, la începutul secolului XXI, liberalii chinezi au îndrăznit să spere că lucrurile ar putea evolua treptat în favoarea lor. Ideea de „constituționalism" – care cere ca toate componentele societății, inclusiv Partidul Comunist, să se supună principiilor statului de drept – a fost dezbătută deschis în publicațiile academice și în unele ziare îndrăznețe, precum *Nanfang Zhoumo*. Dar astfel de dezbateri au fost amuţite în epoca Xi. În 2015, un mare număr de apărători ai drepturilor omului au fost arestați. Nu doar vocile dezaprobatoare ale liberalilor au fost amuțite. Ca o supremă ironie, având în vedere că Xi îl elogiase pe Marx drept „cel mai mare gânditor al timpurilor moderne", studenții care erau membri ai societăților marxiste de la universități de frunte din Beijing au fost și ei arestați. După câte se pare, vina lor a fost că au luat puțin cam prea în serios ideile lui Marx despre lupta de clasă și au încercat să-i organizeze în sindicate pe muncitorii prost plătiți[19].

Ca vizitator regulat al țării, închiderea dezbaterii a fost pentru mine uimitoare. În anii dinaintea venirii la putere a lui Xi, îmi amintesc că luam cina într-un restaurant din Beijing unde universitarii conservatori și liberali erau dispuși să dezbată în public dacă China ar trebui să devină o democrație.

Aşa ceva ar fi de neînchipuit acum. Ba China a încetat chiar să pretindă că încurajează libertatea de dezbatere. La finele anului 2019, Universitatea Fudan, cea mai prestigioasă din Shanghai, a eliminat din statutul său angajamentul faţă de „libertatea de gândire". Câteva săptămâni mai târziu, i-am luat un interviu lui Eric Li, un membru în consiliul de administrație al Institutului Chinez de la Fudan și un cunoscut intelectual pro-Xi. Li nu avea regrete față de schimbările de la Fudan. Ba chiar le saluta ca parte a unei înfrângeri necesare a ideilor liberale în China. „De mai multe decenii, națiunea chineză tot dezbate ce fel de societate și de guvernare vrea… Există oameni care sunt liberali, care vor ca China să fie o țară liberală. Cred că această dezbatere s-a încheiat."[20]

Totuși, chiar în vreme ce Li vorbea, dezbaterea despre libertatea de exprimare în China și modelul Xi de conducere autoritară era pe punctul de a se deschide din nou. În timp ce mergeam să mă întâlnesc cu Li pentru a lua prânzul, în Shanghai, citisem articole despre o nouă boală virală misterioasă care izbucnise în orașul Wuhan, aflat la aproximativ 700 de kilometri distanță. La vremea aceea, nu părea o problemă suficient de semnificativă ca să merite discutată. Dar în mai puţin de două săptămâni acea mulțumire de sine fusese zdruncinată pe măsură ce virusul se răspândea, omorând sute, iar apoi mii de oameni și împingând la carantină în masă şi lockdownuri în toată China.

De la început, guvernul de la Beijing s-a străduit să prezinte COVID-ul ca pe un dezastru natural, în care guvernul central sau președintele Xi nu avea nicio vină. Dar această linie de argumentare a început să nu mai stea în picioare pe măsură ce pandemia se răspândea – mai ales după moartea cauzată de virus a lui Li Wenliang, un tânăr medic din Wuhan. Căutându-se originile virusului, s-a aflat că, la începutul crizei, dr. Li dăduse alarma într-un grup de discuții online. Acest lucru i-a atras o vizită din partea poliției, care l-a forțat să-și ia angajamentul că nu mai răspândește zvonuri și să semneze o declaraţie. Pe patul de moarte, dr. Li a făcut o afirmaţie care s-a propagat cu repeziciune: „Cred că o societate sănătoasă nu ar trebui să aibă o singură voce". Era ușor să o interpretezi ca pe

o incriminare a stilului autoritar al lui Xi Jinping.

Unii critici interni ai lui Xi au fost chiar mai direcți. În martie 2020, Ren Zhiqiang, membru de partid și magnat al imobiliarelor, a publicat o scrisoare deschisă în care acuza Partidul Comunist de incompetență și condamna „stupiditatea marelui lider”[21]. La fel ca alți critici interni ai lui Xi, Ren a fost redus la tăcere. În septembrie 2020, a fost condamnat la 18 ani de închisoare pe baza unor acuzații de corupție.

Revărsarea de emoție pe rețelele de socializare în urma morții doctorului Li a fost, probabil, momentul de pericol maxim pentru Xi în timpul crizei coronavirusului. Dar, în săptămânile care au urmat, guvernul chinez a recâștigat controlul asupra narațiunii. Linia oficială a fost că, departe de a greși în primele etape ale crizei, Xi acționase decisiv pentru a mobiliza națiunea și a stăvili epidemia. Nu doar China, ci întreaga omenire îi datora președintelui Xi recunoștință pentru că le oferise un răgaz ca să se pregătească pentru virus. Dacă Occidentul nu reușise să folosească acel timp așa cum trebuie – ei bine, acest lucru era o dovadă suplimentară a superiorității sistemului chinez. Eforturile propagandistice ale Chinei au fost sprijinite de aprecierile exuberante ale Organizației Mondiale a Sănătății, al cărei director general, Tedros Ghebreyesus, s-a întâlnit cu Xi pe 28 ianuarie și a ieșit apoi să laude China pentru „stabilirea unui nou standard pentru controlul epidemiilor”, elogiind Beijingul pentru „disponibilitatea sa de a împărtăși informații”[22].

Narațiunea favorabilă lui Xi a câştigat popularitate în 2020, pe măsură ce China a ajuns să ţină în frâu pandemia, iar lumea occidentală se clătina sub impactul ei. Primul deces cauzat de coronavirus a fost înregistrat în SUA la finele lui februarie 2020 – când numărul de cazuri deja atinsese un maxim și începuse să scadă în China. Un an mai târziu, Statele Unite aveau 500.000 de decese. Statisticile oficiale din China înregistraseră, prin comparație, mai puțin de 5.000 de decese în Republica Populară[23].

Pentru președintele Xi, un potențial dezastru se transformase într-un triumf de PR. La o ceremonie de decernare a unor medalii cetățenilor obișnuiți pentru

activitatea lor în combaterea COVID-19, el a declarat că „pandemia dovedește încă o dată supremația sistemului socialist cu caracteristici chineze”[24]. La un an după ce Wuhanul fusese carantinat într-o atmosferă de panică, orașul a găzduit o expoziție despre bătălia încununată de succes a Chinei împotriva COVID-19, în care au fost prezentate, conform relatării de la BBC, „modele de lucrători din domeniul medical în costume de protecție… și, oriunde priveai, portrete gigantice ale lui Xi Jinping”. În același timp, guvernul chinez a început să promoveze ideea că poate virusul nu își avea originea în China, la urma urmei. După cum arătau panourile expoziției din Wuhan, COVID-19 apăruse simultan „în mai multe locuri din lume”[25].

Dar, deși guvernul chinez a reușit să controleze narațiunea despre COVID-19 în interiorul Chinei, imaginea lui Xi avusese de suferit în lumea din afară. Un sondaj Pew efectuat în vara lui 2020 a arătat că părerile negative despre liderul Chinei crescuseră exponențial în Europa și America de Nord. În Germania, de pildă, 78% dintre respondenți au spus că nu au nicio încredere în capacitatea lui Xi „de a face ce trebuie în ceea ce privește problemele lumii”, o schimbare negativă de 17 puncte procentuale în interval de un an. Neîncrederea în Xi a atins niveluri similare în SUA și Marea Britanie și era chiar mai mare în Japonia și Coreea de Sud[26]. Totuși, pandemia de COVID-19 nu a fost singurul factor care a afectat imaginea lui Xi în lumea exterioară. Represaliile Chinei în Hong Kong și Xinjiang dezvăluiseră duritatea și intoleranța regimului său.

În vara lui 2019, în Hong Kong au izbucnit proteste generate de teama că urma să fie adoptată o nouă lege care ar fi permis extrădarea cetățenilor din Hong Kong în China continentală. În scurt timp, agenda mișcării de protest s-a extins, cuprinzând şi preocupări mai ample legate de protejarea autonomiei teritoriului față de Beijing – incluzând libertăți prețuite precum independența justiției și presa liberă. În punctul lor culminant, protestele au scos în stradă peste două milioane de demonstranți, dintr-o populație totală de 7,4 milioane. Protestele au continuat cu violență luni de zile, ducând adesea la bătălii în toată regula între poliție și demonstranți.

Revenirea Hong Kongului sub stăpânire chineză în 1997 este văzută la Beijing drept un moment-cheie în „marea reînnoire” a națiunii – trăgând în sfârșit linie sub era colonială, asociată cu „secolul de umilință” care a început atunci când Hong Kongul a fost cedat Marii Britanii, în 1842. Dar incapacitatea inițială a lui Xi de a pune capăt acestei semianarhii pe pământ chinez – sau chiar de a risca o vizită în Hong Kong – a amenințat să îl facă pe liderul cu mână de fier al Chinei să pară slab.

La fel ca în cazul coronavirusului, propagandiștii chinezi s-au căznit să pună o anumită distanță între Xi și problemele din Hong Kong. S-a spus că proiectul de lege privind extrădarea care i-a scos inițial pe oameni în stradă fusese o inițiativă locală, nu era ideea conducerii de la Beijing. Dar, în călătoriile mele în Hong Kong, mi-a fost clar că stilul autoritar al lui Xi a fost un element de context important care a condus la rebeliunea din Hong Kong. Având în vedere că China continentală își menținea suveranitatea totală asupra Hong Kongului, direcția iliberală pe care o luase politica chineză și reducerea spațiului pentru disidență îi speriaseră pe mulți locuitori ai Hong Kongului. Chiar şi personaje pro-Beijing din oraș erau frustrate din cauza incapacității lor de a-l convinge pe Xi să adopte o abordare mai flexibilă – și se întrebau dacă recomandările lor chiar ajunseseră pe biroul lui. Mulți s-au temut că Xi credea în propaganda Beijingului: că problemele din Hong Kong erau rezultatul acţiunilor forțelor străine ostile.

În vara lui 2020 – când lumea exterioară era distrasă de pandemie și de alegerile din SUA – Xi a făcut o mutare decisivă pentru a zdrobi mișcarea prodemocratică din Hong Kong. O nouă lege a securității naționale, elaborată pe continent, a fost impusă în teritoriu, oficiali de partid fiind trimiși de la Beijing să supravegheze și să impună noul sistem. În doar câteva luni, cei mai importanți lideri ai mișcării democratice din Hong Kong au fost arestați, urmând să fie condamnaţi la mulţi ani de închisoare. Protestele din Hong Kong i-ar fi pus probleme oricărui lider chinez, întrucât vizau cele mai sensibile probleme cu care se confrunta Partidul Comunist – democrația și unitatea națională. Cu toate acestea, răspunsul dur al lui Xi a

fost caracteristic pentru reacția sa față de orice formă de opoziție din China.

Reprimarea musulmanilor uiguri în China, în îndepărtata provincie Xinjiang din nord-vest, a fost un subiect care a apărut frecvent în discuțiile mele cu protestatarii din Hong Kong. Aceștia vedeau în decizia Beijingului de a închide peste un milion de uiguri în lagăre de reeducare o confirmare înfiorătoare a hotărârii nemiloase a lui Xi de a le impune viziunea sa de unitate națională tuturor cetățenilor chinezi, cu orice preț.

Privind retrospectiv, poate că și săptămâna în care l-am întâlnit pe Xi în Beijing, în noiembrie 2013, a marcat un moment crucial în istoria provinciei uigure Xinjiang. Cu cinci zile înainte, separatiști uiguri intraseră cu o mașină într-un grup de pietoni în apropierea Pieței Tiananmen, ucigând cinci oameni[27]. Un atac terorist în inima Republicii Populare Chineze era genul de provocare peste care Xi nu ar fi trecut niciodată, mai ales având în vedere incidentele violente din alte locuri din țară. În anul următor, China a lansat campania „loviturii dure" împotriva terorismului. Destul de curând, a devenit evident că nu era o simplă campanie de aplicare a legii, ci un efort de a sili întreaga populație uigură să asimileze cultura chineză Han și să accepte voința Partidului Comunist.

Sub supravegherea lui Xi, a fost construită o rețea de lagăre în Xinjiang și a fost lansată o campanie în masă de internări în lagăre. În 2018, un comitet ONU a estimat că peste un milion de persoane fuseseră reținute – altfel spus, aproximativ 10% din populația uigură[28]. Inițial, guvernul chinez a negat existența lagărelor, după care le-a descris drept „lagăre de instruire și educare vocațională", menite să combată extremismul și să-i ajute pe uiguri să-și găsească slujbe. Dar mărturiile exilaților și refugiaților au zugrăvit un tablou diferit, îngrozitor. Acuzațiile includeau separarea forțată a sute de mii de copii de părinții lor, tortură și abuzuri sexuale, precum și studiul obligatoriu al gândirii lui Xi Jinping ca parte a unui program de îndoctrinare în masă. Au apărut și relatări despre sterilizare și avorturi forțate. Statisticile publice chineze, care arătau o reducere cu 60% a ratei natalității în Xinjiang, au generat acuzații că aceste

măsuri mergeau dincolo de o reprimare brutală și produceau un genocid cultural[29].

Decizia administrației Trump de a cataloga acţiunile Chinei în Xinjiang drept genocid a fost respinsă de Beijing ca făcând parte din iniţiativele unei guvernări haotice și necinstite. Dar, în 2021, administrația Biden a menținut acest verdict, la fel şi Parlamentul canadian. Un aviz juridic dat de un grup de avocați specializați în drepturile omului din Marea Britanie a calificat acuzația de genocid drept „plauzibilă" în baza dreptului internațional, observând că „dl Xi controlează direcția generală a politicii de stat și a susținut o serie de discursuri în care a recomandat tratarea într-o manieră punitivă a uigurilor". Implicația clară era că Xi era personal responsabil pentru genocid[30].

Naționaliștii chinezi dezaprobă atenția tot mai mare acordată de Occident provinciei Xinjiang, afirmându-se că este un efort ipocrit de a găsi o vină Chinei pentru a-i bloca ascensiunea. Dar formula lui Xi de autoritarism în țară și asertivitate în străinătate a făcut inevitabilă o atenţie internațională mai mare asupra Chinei. Faptul că China este superputerea emergentă a secolului XXI face să fie mai dificil pentru conducerea țării să argumenteze că „treburile ei interne" nu ar trebui să-i privească pe cei din afară.

Sub Xi, conducerea chineză a început, de asemenea, să renunțe la inhibițiile legate de promovarea modelului său de guvernare în străinătate. Administrațiile chineze anterioare încercaseră să evite presiunea occidentală în domeniul drepturilor omului sugerând că toate țările ar trebui lăsate să-și urmeze propria cale de dezvoltare. Occidentul, argumentau ele, nu ar trebui să ţină predici Chinei și, în schimb, China nu ar trebui să ţină predici restului lumii. Cu toate acestea, în epoca Xi, purtătorii de cuvânt chinezi au promovat un „model chinezesc" de dezvoltare, prezentat ca o alternativă la democrația în stil occidental, mai potrivit pentru națiunile în curs de dezvoltare.

În 2018, Xi însuși a ținut un discurs în care a sugerat că „noul tip de sistem politic partinic" al Chinei ar putea servi drept model pentru alte țări din lume – o idee promovată

energic de presa de stat[31]. În condițiile în care UE tocmai suferea lovitura Brexitului, iar SUA erau puternic polarizate în mandatul lui Trump, modelul lui Xi de stabilitate politică, putere economică și asertivitate națională atrăgea tot felul de admiratori internaționali din Africa, America Latină și chiar Europa.

China și-a extins influența internațională și prin inițiativa „Centura și drumul" („Belt and Road") a lui Xi, care a implicat miliarde de dolari în împrumuturi și investiții chineze pentru a susține proiecte de infrastructură în Asia, Europa și Africa. Investițiile și influența chineze s-au extins chiar și în America Latină, o regiune considerată cândva ograda Statelor Unite. Când l-am intervievat, în 2021, președintele Columbiei, Iván Duque, și-a declarat ferm prietenia cu America. Dar totodată a insistat că firmele chineze vor continua să construiască metroul din Bogotá – întrucât făcuseră cea mai bună ofertă[32]. Departe de a fi singură, Columbia a fost un fel de codașă în America Latină în privința acceptării investițiilor chineze.

Capacitatea Chinei de a-și câștiga prieteni în străinătate prin împrumuturi și investiții este esențială pentru creșterea puterii sale internaționale. Dar aceste eforturi sunt complicate de tendinţa în creștere a regimului Xi de a utiliza forța și intimidarea atunci când se confruntă cu eșecuri pe plan internațional. Răspunsul Beijingului chiar și la critici blânde în privința epidemiei de COVID-19 a fost feroce. După ce guvernul australian a propus o anchetă internațională privind originile bolii, China a impus ca represalii tarife vamale asupra unor exporturi australiene.

Între timp, China a crescut presiunea în diversele sale dispute teritoriale. Amenințările împotriva Taiwanului au sporit în mod considerabil, crescând temerile la Washington că China s-ar putea simți suficient de puternică pentru a încerca invadarea unei democrații înfloritoare cu 23 de milioane de locuitori, pe care Beijingul o consideră o provincie renegată. Disputa privind Taiwanul datează de la începuturile Republicii Populare Chineze. Forțele Kuomintangului, înfrânte de Mao în 1949, au fugit peste mare pe insulă și și-au întemeiat acolo propriul regim. De atunci, Beijingul s-a angajat să „reunească"

Taiwanul cu China continentală – la nevoie, cu forța. În stilul său pragmatic, Deng Xiaoping sugerase că problema Taiwanului putea fi lăsată spre soluționare generațiilor viitoare. Dar Xi a schimbat linia Beijingului, transmițându-le deschis liderilor taiwanezi că problema nu mai poate fi pasată de la o generație la alta. Exercițiile militare din Strâmtoarea Taiwan s-au intensificat.

Atunci când Nancy Pelosi, președinta Camerei Reprezentanților a SUA, a vizitat Taiwanul, în august 2022, răspunsul Beijingului a fost extrem de dur, Xi autorizând cele mai ample exerciții militare din Strâmtoarea Taiwan din ultimele decenii. Răspunsul belicos al Chinei a venit pe fundalul războiului din Ucraina – un război în care Xi l-a sprijinit tacit pe Putin. SUA și aliații lor au trebuit să ia în considerare posibilitatea de a înfrunta în curând provocări militare din partea a două mari puteri revizioniste – Rusia și China.

Linia de conduită tot mai agresivă a Chinei în privința Taiwanului reflectă, în parte, o modificare a balanţei puterii globale. Pe parcursul ultimei generații, Beijingul a investit bani grei în forțele sale armate. Flota militară chineză are acum mai multe nave decât cea americană. Luând în considerare preocuparea evidentă a lui Xi pentru locul său în panteonul liderilor chinezi, Taiwanul este o țintă tentantă. Dacă Mao a fost eroul care a întemeiat Republica Populară, iar Deng a fost liderul care a angajat țara pe drumul prosperității, Xi poate crede că următoarea sarcină este de a demonstra că acum țara sa este o mare putere globală – prin înfruntarea Statelor Unite în chestiunea Taiwanului. Dacă Xi poate fi liderul care desăvârșește în cele din urmă „reunificarea” națiunii prin cucerirea Taiwanului, locul lui în panteon ar fi asigurat.

În realitate, organizarea unei invadări a Taiwanului ar fi o întreprindere extrem de riscantă. Probabil ar întâmpina o rezistență acerbă și ar putea necesita până la un milion de soldați. Un atac al chinezilor asupra Taiwanului ar putea duce și la un război cu SUA. Cu toate acestea, fanteziile fățișe cu privire la cucerirea Taiwanului sunt astăzi obișnuite în cercurile naționaliste din China. Hu Xijin, redactorul-şef al

publicației naționaliste *Global Times*, a scris un articol tipic în octombrie 2020, care proclama: „Singura cale de urmat pentru China continentală este să se pregătească pe deplin pentru război și să aplice forțelor separatiste din Taiwan o pedeapsă decisivă în orice moment. Pe măsură ce aroganța forțelor separatiste continuă să crească, punctul de cotitură istorică se apropie”[33]. Genul acesta de retorică înfierbântată poate că nu reflectă gândirea liderilor chinezi. Dar în mediul de presă foarte controlat creat de Xi amenințările înfiorătoare la adresa Taiwanului sunt, cel puțin, tolerate. Ca lider cu mână de fier autointitulat, există pericolul ca Xi să se simtă presat să joace cartea sentimentului naționalist în țară.

În ultimii ani, majoritatea dezbaterilor occidentale despre o potențială agresiune chineză s-au axat pe Taiwan și pe Marea Chinei de Sud. Dar, în 2020, evoluția cea mai surprinzătoare a avut loc în munții Himalaya. O ciocnire între trupele indiene și cele chineze din cauza unui teritoriu disputat de acolo a dus la uciderea a vreo 20 de soldați indieni, alături de un număr neprecizat de pierderi în rândul chinezilor.

Această dispută fatală a sporit posibilitatea ca cele două superputeri emergente ale secolului XXI, China și India, să se îndrepte spre un conflict. În India și în Occident, conflictul a fost prezentat și ca o ciocnire între un stat autoritarist gigantic și cea mai mare democrație a lumii. Așa și era. Și totuși, tabloul era mai complicat. Pentru că, pornind dintr-un punct foarte diferit, India democratică se deplasase și ea către modelul liderului de mână forte.

*1 Numărul citatelor neatribuite din această secțiune reflectă necesitatea de a-mi proteja prietenii chinezi de pedepse.

4

Modi – politică autoritară în cea mai mare democrație a lumii (2014)

Lutyens' Delhi este sediul puterii din India. Este numit după arhitectul britanic sir Edwin Lutyens, care a proiectat un cartier spațios, cu peluze atent îngrijite, clădiri și fântâni mărețe, separând această zonă de gălăgia din restul orașului. Cartierul este sediul celor mai importante clădiri guvernamentale din India – inclusiv biroul prim-ministrului, precum și ministerele Apărării, Finanțelor și Afacerilor Externe. Vizitele la aceste ministere-cheie sunt uneori animate de priveliștea coloniilor de maimuțe care escaladează pervazurile din gresie galbenă ale ferestrelor.

Politicienii de la vârf și înalții funcționari indieni guvernează o țară cu 1,4 miliarde de locuitori din interiorul acestor clădiri. Dar, după alegerea lui Narendra Modi în funcția de prim-ministru al Indiei în 2014, o parte dintre cei mai puternici oameni ai Indiei au părut mai degrabă niște insurgenți populiști decât o elită conducătoare. Cu toate acestea, un ministru, instalat comod în inima cartierului Lutyens' Delhi, mi-a servit în 2018 o denunțare disprețuitoare a „elitei din Lutyens". În mod tradițional, grupul acesta administrase India după obținerea independenței, a spus el, dar acum era îndepărtat pe bună dreptate de Modi. Vechea elită pierduse contactul cu „India reală". Părea a fi versiunea indiană a unei prelegeri pe care o auzisem și la Washington de la oficiali din administrația Trump, iar în Londra de la adepți triumfători ai Brexitului.

În India, evanghelia populismului era propovăduită chiar

de politicieni cu calificări „globaliste” impecabile, precum ministrul Aviației Jayant Sinha, fost consultant McKinsey, cu un masterat la Harvard. După cum mi-a spus Sinha, pe jumătate batjocoritor, „pot vorbi despre Davos cu dumneata toată ziua, dacă vrei”[1]. Ca și Steve Bannon, Sinha folosea „Davos” ca pe un sinonim pentru globalismul dezrădăcinat pe care pretindea că îl respinge. A susținut că Modi, spre deosebire de Partidul Congresului din opoziție, păstra legătura cu India credinței și a spiritualității. Proiectul lui era să corecteze erorile părinților fondatori ai Indiei moderne, în special ale lui Jawaharlal Nehru, care adoptase în mod eronat ideile occidentale, crezând că sunt universale. În schimb, Modi întemeia guvernarea Indiei pe cultura ei unică. „În viziunea noastră”, a declarat Sinha, „tradiția precedă statul. Oamenii simt că tradiția lor este amenințată. Avem o viziune asupra lumii bazată pe credință, spre deosebire de viziunea rațional-științifică”.

În India, ca și în alte părți, ascensiunea populismului este intim legată de stilul autoritar de conducere. Ca și Xi și Putin – dar și ca Trump în America și Erdoğan în Turcia –, Modi se prezintă drept un om care are o legătură directă cu poporul. Promite să lupte împotriva elitei corupte de la vârful societății și să aducă dreptate și prosperitate omului obișnuit. Pentru a-i pune la punct pe cei puternici, liderul trebuie să aibă forţă – atât morală, cât și fizică. În campania electorală din 2014, Modi, în vârstă de 64 de ani, a fost zugrăvit ca un forțos propriu-zis – cu mare accent pe „pieptul lui de 56 de inci”.

Victoria lui Modi a fost un moment crucial în epoca liderului cu mână de fier. Cu doi ani înainte, Xi Jinping preluase puterea în China. Acum, Modi aducea stilul de mână forte în India. Cu circa 1,4 miliarde de locuitori fiecare, China și India au împreună aproximativ 40% din populația globului, iar aceste două țări sunt superputerile emergente în „secolul Asiei”*[1]. În doar doi ani de zile, amândouă cedaseră stilului autoritar de conducere.

Unii s-ar putea întreba dacă este legitim sau edificator să tratezi un lider ales democratic precum Modi la fel ca pe Xi, care este șeful unui stat cu partid unic, sau chiar ca pe Putin. Nu devine absurdă ideea unui „stil de mână forte” dacă

include lideri care operează în circumstanțe și culturi politice atât de diferite? Xi și Putin, de pildă, au schimbat constituțiile țărilor lor pentru a le permite să conducă pe viață, în timp ce Modi este nevoit să se confrunte cu electoratul o dată la cinci ani. E adevărat şi că intelectualii indieni și o parte a presei încă exprimă critici usturătoare la adresa liderului lor național într-o manieră care este de neimaginat în China și din ce în ce mai dificilă în Rusia.

Cu toate acestea, există unele caracteristici ale conducerii de mână forte care acoperă atât democrațiile, cât și dictaturile și care sunt foarte evidente în India lui Modi. Prima și cea mai evidentă este încurajarea unui cult al personalității. Orator carismatic, Modi este în elementul lui atunci când se adresează mulțimilor – și foarte rar acceptă întrebări spontane. Pe lângă evidențierea puterii sale în fața dușmanilor Indiei, cei care se ocupau de crearea imaginii lui Modi au cultivat cu grijă ideea că liderul indian este un om religios și ascetic, a cărui unică preocupare e binele poporului.

În mod neobișnuit pentru un lider în funcție într-o țară democratică, Modi a acceptat ca unele monumente să primească numele lui cât se află încă la putere. În 2021, cel mai mare stadion de crichet al Indiei a fost redenumit Stadionul Narendra Modi. Echipa prim-ministrului responsabilă cu rețelele de socializare a postat un tweet triumfător: „Cel mai mare stadion al lumii dedicat celei mai mari personalități a lumii”[2]. Câteva zile mai târziu a fost lansat un satelit indian pe care era gravat chipul lui Modi. Laudele aduse prim-ministrului de colegii de partid sunt adesea teribil de lingușitoare. Shivraj Singh Chouhan, ministrul principal al statului Madhya Pradesh, l-a numit pe Modi „darul lui Dumnezeu pentru India”. Au fost produse filme populare despre viața lui Modi, înfățișându-l pe prim-ministru într-o aură de sfințenie. Suresh Prabhu, un ministru din cabinet, a calificat *Come Let Us Live*, un film despre copilăria lui Modi, drept „motivațional și dătător de inspirație”[3].

Liderul indian acordă o importanță deosebită multora dintre temele populiste și naționaliste esențiale pentru puterea de atracție a liderilor autoritari din alte părți ale lumii. În

moduri diferite, cu toții au promis restaurarea unei epoci pierdute de măreție națională; totuși, caracteristica specific indiană este că Modi apăra ideologia „Hindutva”, adică a naționalismului hindus. Promisiunea lui este nu doar că va face India măreață din nou, ci, mai precis, că-i va face pe hinduși măreți din nou. Aproximativ 80% dintre indieni sunt hinduși. Dar Modi și mulți dintre adepții săi îmbrățișează o versiune a istoriei Indiei în care hindușii sunt înfățișați drept un grup asuprit de-a lungul istoriei. Într-un discurs adresat Parlamentului indian în iunie 2014, la scurt timp după câștigarea alegerilor, Modi s-a referit la indienii care suferă de „1.200 de ani de o mentalitate de sclav”[4]. Ideea de bază este că indienii nu au fost „înrobiți” doar în cei aproximativ 200 de ani de stăpânire britanică, ce a început la mijlocul secolului al XVIII-lea. Opresiunea acoperă o parte mult mai mare a istoriei, incluzând mileniul anterior, în care cei mai importanți conducători ai țării au fost mai întâi budiști, iar apoi musulmani, ambele grupuri fiind distribuite în roluri de intruşi străini.

După cum văd lucrurile mulți dintre adepții lui Modi, nici măcar obținerea independenței Indiei în 1947 nu a pus capăt subjugării hindușilor. În cea mai mare parte a epocii postindependență, India a fost condusă de Partidul Congresului, pe care Modi și Partidul Bharatiya Janata (BJP) îl acuză că s-a bazat pe o „bancă de voturi” musulmană, în schimbul cărora celor aproximativ 200 de milioane de musulmani din India, susţin ei, li s-au acordat privilegii speciale*[2]. Subramanian Swamy, un membru al BJP din Rajya Sabha (camera superioară a Parlamentului indian), se folosea de acest sentiment de nedreptate al hindușilor când s-a plâns: „Noi reprezentăm 80% din populație, dar suntem tratați ca și cum am fi 10%”[5]. Într-o țară imensă în care concurenţa pentru locuri de muncă, oportunități educaționale și resurse este acerbă, orice sugestie că minorităților li se acordă privilegii injuste are forță politică. Identitatea BJP de partid hindus este subliniată de simplul fapt că în alegerile din 2014 nu a existat nici măcar un musulman printre cei 282 de membri BJP aleşi în Lok Sabha, camera inferioară mai puternică a

Parlamentului.

Viața și cariera lui Modi se împletesc profund cu mișcarea naționalistă hindusă. Născut în 1950 în micul oraș Vadnagar din statul Gujarat, Modi s-a alăturat unei organizații naționaliste numite Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) când avea 8 ani și a rămas membru de atunci. Înființată în 1925, RSS era dedicată ideii că India este, în esență, o națiune hindusă. Fondatorul ei, K.B. Hedgewar, era un admirator al fasciștilor europeni de genul lui Benito Mussolini din Italia, cărora le-a imitat fascinația pentru uniforme și pregătirea paramilitară.

Un fost activist RSS și un naționalist hindus, Nathuram Godse, l-a asasinat pe Mahatma Gandhi în 1948, la scurt timp după obținerea independenței Indiei. Campania nonviolentă a lui Gandhi de eliberare de sub stăpânirea britanică a făcut ca acesta să fie considerat de mulţi „părintele națiunii”. Dar mulți din RSS îl disprețuiau pe Gandhi din cauza insistenței lui că hindușii „nu se pot certa cu islamul”. Divizarea Indiei care a însoțit obținerea independenței a creat două state, India și Pakistan – cel din urmă un stat majoritar musulman. Transferurile forțate de populație și violența colectivă care au însoțit divizarea au dus la moartea a până la două milioane de oameni. În acest context, insistența lui Gandhi pe idealul coexistenței pașnice cu islamul a fost denunțată de RSS drept „conciliere”[6], creând fundalul tumultuos pe care a avut loc asasinarea lui. Etosul militarist al RSS contrasta puternic cu pacifismul lui Gandhi.

Astăzi, Modi și RSS susțin public viziunea convențională conform căreia Gandhi a fost un erou național și „părintele națiunii”. Dar unii parlamentari BJP sunt pregătiți să exprime public o viziune radical diferită: ideea că asasinul lui Gandhi a fost un erou național – și că Modi, ca naționalist hindus, ar trebui considerat adevăratul fondator al națiunii indiene[7]. Neîntrerupta legătură personală și politică a lui Modi cu RSS face obiectul multor speculații, dar nu există nicio îndoială că apartenența la această organizație i-a oferit o trambulină pentru a avansa de la originile sale umile și provinciale la conducerea ţării.

Modi s-a născut într-o castă inferioară și, în adolescenţă, și-a

ajutat tatăl să administreze magazinul de ceai al familiei de lângă gara din Vadnagar. Originile sale de umil vânzător de ceai sunt acum cruciale pentru imaginea lui Modi și, cu siguranță, contrastează puternic cu familia Gandhi, de viță nobilă, care continuă să domine Partidul Congresului – și a cărei dinastie politică a furnizat trei prim-miniștri, Nehru, Indira Gandhi și Rajiv Gandhi*3. La vârsta de 13 ani, tânărul Narendra s-a căsătorit, dar căsătoria aranjată s-a destrămat repede. În schimb, Modi și-a făcut familie din RSS, avansând rapid în ierarhia organizației. Până astăzi, Modi a rămas necăsătorit și (zice-se) celibatar8. Lipsa de legături familiale a lui Modi este un avantaj politic de primă importanță într-o țară în care politicienii sunt acuzați frecvent, adesea pe bună dreptate, că își favorizează în mod necinstit membrii propriilor familii. Vorbește cu cei mai fervenţi susținători ai lui și ți se va spune deseori că Modi este un om altruist și ascetic, care și-a dedicat viața bunăstării oamenilor obișnuiți.

În 1987, Modi intrase în BJP, partidul politic care avea o strânsă afiliere cu RSS. A fost un moment oportun. La vremea aceea, BJP avea doar doi membri în Parlament; în 1996, devenise cel mai mare partid din Parlamentul indian. Ascensiunea lui meteorică fusese alimentată de susținerea de către partid a demolării unei moschei din orașul Ayodhya, despre care a pretins că ar fi fost construită pe un loc sfânt pentru hinduși. Controversa legată de Ayodhya a alimentat ciocnirile dintre hinduși și musulmani pe tot cuprinsul Indiei în 1992, ciocniri care, la rândul lor, au mobilizat susținerea pentru BJP. La vremea respectivă, Modi era un obscur activist de partid. Dar energia și carisma lui l-au condus spre o promovare rapidă în ierarhia partidului, al cărui secretar general a devenit în 2001. În același an, Modi a fost numit ministru principal în statul lui natal, Gujarat, după ce titularul s-a retras pe motive de sănătate.

Gujarat este un stat cu peste 60 de milioane de locuitori situat pe coasta de vest a Indiei. În timpul mandatului de ministru principal al lui Modi, economia statului a crescut mult mai repede decât media națională a Indiei, cimentându-i reputația de politician pragmatic și favorabil mediului de

afaceri. Succesul economic al statului Gujarat sub conducerea sa a fost crucial pentru ascensiunea lui Modi la nivel național. I-a permis liderului BJP să fie zugrăvit ca fiind, mai presus de toate, un reformist economic, mai degrabă decât un naționalist hindus.

Într-adevăr, o caracteristică pe care Modi o are în comun cu mulți alți lideri de mână forte este că, inițial, a fost salutat în presa occidentală ca exact tipul de reformator energic de care țara lui avea nevoie. Eu însumi am scris unul dintre acele articole pro-Modi. În timpul unei vizite în India, în 2013, fusesem luat prin surprindere de amploarea pesimismului și cinismului pe care le întâlnisem. Prim-ministrul țării era în acel moment Manmohan Singh – pe care îl cunoscusem în anii 1990 și îl admirasem ca pe un reformator curajos și principial[9]. Dar, în 2013, eruditul și introvertitul Singh părea să-și fi pierdut energia, iar Partidul Congresului era, din nou, în mod clar sub controlul dinastiei Gandhi. Economia încetinea, oamenii de afaceri indieni erau nemulţumiţi, iar pe străzile din Delhi și din alte orașe indiene avuseseră loc demonstrații de masă împotriva corupției. Mulți dintre cei care manifestau pentru schimbare doreau venirea la putere a lui Narendra Modi, care promitea să aducă „miracolul economic din Gujarat" în întreaga Indie.

Dar exista și o altă față, mult mai înfricoșătoare, a reputației lui Modi. Fusese ministru principal în 2002, când izbucniseră în Gujarat revoltele antimusulmane, ducând la moartea a aproximativ o mie de oameni. De atunci, Modi fusese mereu acuzat că încurajase tacit pogromul antimusulman. Sistemul juridic al Indiei a conchis că nu existau suficiente probe pentru a-l aduce în fața instanței în 2012. Dar reputația sa era suficient de pătată pentru a i se interzice intrarea în SUA până la alegerea sa în 2014.

Cu toate acestea, într-un articol publicat chiar înainte de alegerile din 2014, eu am argumentat că „India are nevoie de un șoc, iar Modi este un risc care merită să fie asumat"[10]. Originile umile ale lui Modi, provenit dintr-un mic oraș indian, contrastau reconfortant cu calificările de conducător înnăscut ale lui Rahul Gandhi, portdrapelul Partidului Congresului, ai

cărui tată, bunică și străbunic fuseseră toți prim-miniștri ai Indiei. Ascensiunea lui Modi, spuneam eu, „ar transmite un mesaj tonic într-o țară în care șansele prea multor oameni sunt încă distruse de sărăcie, de clasă sau de castă". Cât despre masacrele din Gujarat, ele „au avut loc cu peste un deceniu în urmă". De atunci, „mandatul dlui Modi ca ministru principal se distinsese mai mult prin accentul pe reformele economice decât prin nemulțumiri colective"[11].

Acum citesc aceste cuvinte cu o oarecare jenă. Dar atunci şi personaje mai cunoscute decât mine ajungeau la aprecieri similare despre Modi. În 2015, președintele Obama, scriind în revista *Time*, l-a elogiat pe noul prim-ministru indian ca reflectând „dinamismul și potențialul ascensiunii Indiei"[12]. Și mulți intelectuali și liberali indieni cunoscuți au fost dispuşi să îi acorde noului prim-ministru prezumția de nevinovăție. După un timp de gândire, Raghuram Rajan, un distins economist care fusese convins să părăsească Universitatea din Chicago pentru a conduce Banca Centrală a Indiei în 2013, a decis să rămână și să lucreze cu guvernul Modi.

Ca să fim fi corecți cu Modi, primii lui ani în funcție nu au confirmat cele mai negre temeri ale criticilor săi. A existat doar puțină violență intercomunitară, cele mai grave exemple datând încă din epoca pre-Modi, precum revoltele și asasinatele din 1984 împotriva membrilor comunităţii sikh.

Cu toate acestea, revenind în India în mai 2018, am găsit o mulțime de dovezi de degradare a discursului naționalist și o cultură a violenței și a urii în rândul membrilor obișnuiți ai partidului BJP, aflat la guvernare. Într-un caz – mult discutat în Delhi la vremea respectivă –, o fată musulmană de 8 ani fusese violată în grup și ucisă în nordul Indiei. Unii lideri locali ai BJP participaseră la mitinguri și marșuri în sprijinul celor acuzați de crimă, care erau hinduși. Prim-ministrul însuși fusese vizibil neinteresat să vorbească despre acest caz. În replică, 49 de funcționari publici superiori pensionari i-au trimis lui Modi o scrisoare deschisă, în care l-au acuzat de instigarea „unui climat înfiorător de ură, teamă și brutalitate în India", adăugând că „în India de după obținerea independenței acesta este cel mai sumbru moment prin care trecem"[13].

Totuși, disperarea liberalilor din Delhi a părut a fi o sursă de dispreț și chiar de amuzament printre susținătorii BJP și intelectualii pro-Modi. La fel ca susținătorii lui Trump din Washington, aceștia aveau tendința să argumenteze că ei reprezentau sentimentele oamenilor obișnuiți care muncesc din greu, nu ale elitelor liberale îngrijorate din capitală. S. Jaishankar, ministrul indian al Afacerilor Externe, el însuși provenit din rândul elitei – tatăl său a conceput programul nuclear militar al țării –, mi-a spus că criticii interni și străini ai lui Modi trebuie să înțeleagă profunzimea relației prim-ministrului cu India de dincolo de Delhi[14].

Alții erau mult mai direcți și mai bombastici în respingerea valorilor liberale occidentale. Subramanian Swamy, care are un doctorat în economie la Harvard, a cerut chiar ca toți musulmanii indieni să își piardă dreptul de vot dacă nu recunosc că „strămoșii lor erau hinduși". (Este ceva obișnuit în BJP să se argumenteze că majoritatea musulmanilor indieni au fost inițial hinduși, care au fost convertiți cu forța în perioada dinastiei mogulilor.) După cum vedea Swamy lucrurile, starea curentă a politicii internaționale demonstrează că, „acolo unde populația musulmană este numeroasă, sunt întotdeauna probleme"[15]. Deși Modi însuși rareori se exprima atât de direct, era fericit să-i lase pe veteranii și trepădușii din partid să se dedea la acest gen de retorică. După cum mi-a zis un jurnalist din Dehli, „Modi nu spune cele mai rele lucruri cu gura lui. Doar pozează pentru selfie-uri cu cei care o fac".

Dar oare Modi chiar *ar face* cele mai rele lucruri? Am plecat din Delhi în 2018 indecis. Modi era clar popular. Asigurase o creștere economică rezonabilă și promovase reforme sociale importante, precum instalarea de toalete în casele a sute de milioane de indieni care trăiesc fără lucruri de strictă necesitate. Dar unele dintre reformele sale economice au demonstrat o predilecție pentru gesturi arbitrare și dramatice. În 2016 a abolit brusc 80% din masa monetară a țării. Afirmația guvernului că această măsură va fi o acțiune anticorupție eficientă apela la imaginea populară a bogaților corupți cu teancuri de bani necinstiți împrăștiate prin casă. De fapt, cei care se bazau mult mai mult pe numerar erau săracii

Indiei – în vreme ce superbogații preferau mai probabil conturile bancare din străinătate. Demonetizarea a fost o măsură populistă clasică, ce a lovit economia, dar nu a afectat pe termen lung popularitatea lui Modi.

Din nefericire, liderii de mână forte au tendința să devină constant mai autocrați și mai arbitrari cu cât stau mai mult în funcție[16]. Și Putin și Erdoğan au devenit mai radicali în al doilea și al treilea mandat la putere. Iar un model similar s-a instalat şi în al doilea mandat al lui Modi.

Liderul indian s-a îndreptat spre alegerile din 2019 având în față ceea ce părea a fi o provocare serioasă din partea Partidului Congresului și a puzderiei de partide regionale din India. Dar campania a fost transformată în avantajul lui Modi de o confruntare militară cu Pakistanul, cu care India purtase trei războaie după obținerea independenței. Pe 14 februarie 2019, 40 de polițiști indieni au fost uciși în Caşmir de un atentator sinucigaș, într-un atac revendicat de un grup islamist din Pakistan. În 2008, guvernul condus de Manmohan Singh se abținuse să recurgă la represalii împotriva unui Pakistan dotat cu arme nucleare, după ce teroriști instruiți acolo au ucis 166 de oameni în atacuri desfășurate în cel mai mare oraș al Indiei, Mumbai. Dar guvernul Modi a adoptat o linie de conduită mai agresivă și mai îndrăzneață, autorizând lovituri aeriene împotriva unor presupuse baze teroriste din Pakistan pe 26 februarie. Guvernul indian a pretins că a ucis sute de teroriști într-un atac asupra taberei de antrenament Jaish-e-Mohammed, afirmație ridiculizată de guvernul pakistanez.

Indiferent ce s-a întâmplat în realitate în timpul acelui raid, reacțiile celei mai mari părți a presei indiene au fost entuziaste. Atacul a avut loc cu doar două luni înainte de începutul procesului de votare în cadrul alegerilor din India, așa că a picat la țanc pentru a înmulți dovezile care îl recomandau pe Modi ca lider cu mână de fier. Într-unul din ultimele sale mitinguri de campanie, prim-ministrul s-a lăudat: „Când votați Lotusul [simbolul electoral al BJP], nu apăsați butonul unei mașini, ci apăsați pe trăgaci pentru a împușca teroriștii în piept… Credeți că abordarea aceasta este bună? Sunteți fericiți? Nu stați cu fruntea sus? Nu vi se umflă pieptul

de mândrie?”[17]. A fost un mesaj extrem de eficient. La votare, care a început pe 11 aprilie, BJP și-a crescut substanțial majoritatea parlamentară, câștigând 55% din locurile din Parlament pe baza unei cote-părți din voturi de 37%, față de 31% în 2014. Raidul din Balakot fusese un punct de cotitură.

Orice val de sentimente antipakistaneze în India riscă să se transforme într-un antagonism crescut față de minoritatea musulmană a Indiei, adesea prezentată de naționaliștii hinduși înflăcărați ca o „coloană a cincea”. Și, într-adevăr, la câteva luni după realegere, agenda Hindutva a BJP a devenit mai explicită și mai radicală. În august 2019, guvernul Modi a abolit statutul constituțional special al singurului stat indian cu majoritate musulmană, Jammu și Cașmir, și a continuat cu o reprimare masivă a libertăților civile, inclusiv prin reținerea fără proces a unor politicieni de frunte din Cașmir. Corespondenților străini din Delhi și politicienilor din opoziție li s-a interzis să viziteze regiunea. Este adevărat, guvernul indian m-a invitat într-un turneu special de „stabilire a faptelor” în acest stat, însă am declinat invitația deoarece corespondentului *FT* din Delhi tot nu i se permitea accesul în Cașmir. Un grup care a acceptat invitația administrației Modi de a merge într-o excursie sponsorizată de guvern în Cașmir a fost format din aproape 30 de membri ai Parlamentului European – proveniți în mare parte din partide de extremă dreaptă, Franța, Polonia și Marea Britanie fiind puternic reprezentate[18].

Administrația Modi a apărat abolirea statutului special al Cașmirului ca reprezentând corectarea unei anomalii constituționale. Argumentul era că, de atunci înainte, toți indienii trebuiau tratați în mod egal. Dar, de fapt, părea că musulmanii erau selectați pentru un tratament special, mai rău. În statul Assam, aflat la granița cu Bangladeshul majoritar musulman, un exercițiu de înregistrare a cetățeniei a constatat că circa două milioane de rezidenți, în principal musulmani, erau imigranți ilegali – fără drept de a trăi în India.

Apoi guvernul Modi a trecut la înregistrarea cetățeniei în întreaga Indie. Milioane de oameni riscau pierderea cetățeniei dacă nu puteau prezenta documente, demonstrându-și dreptul

de a trăi în India. Într-o țară cu un nivel scăzut de alfabetizare, cu o păstrare necorespunzătoare a evidențelor și cu un sistem juridic șubred, amenințarea era îngrozitoare. Construcția unor lagăre de detenție pe tot cuprinsul Indiei a stârnit temeri că India lui Modi ar putea chiar să imite China lui Xi prin încarcerarea a milioane de musulmani. Sentimentul că musulmanii erau acum considerați cetățeni de mâna a doua a fost intensificat de un amendament la Legea Cetățeniei, adoptat în decembrie 2019, prin care oricărui hindus care fugea de persecuție în străinătate i se dădea dreptul la cetățenia indiană – un drept care avea să le fie refuzat musulmanilor aflați în aceeași situație. (Argumentul BJP era că în lume exista un singur stat în care hindușii se puteau refugia, în vreme ce musulmanii puteau cere azil în multe țări majoritar musulmane.)

În țările democratice, o justiție independentă, o presă liberă și organizații neguvernamentale viguroase sunt protectorii tradiționali ai libertăților civile. Dar, în India lui Modi, aceste instituții sunt tot mai amenințate. Presiunea guvernamentală asupra editorilor și proprietarilor instituţiilor de presă – sporită prin boicoturi publicitare, concedieri selective și hărțuiri pe rețelele de socializare – a redus spațiul pentru criticarea guvernului. Amartya Sen, un economist laureat al Premiului Nobel acum rezident în SUA, a remarcat că prietenii lui din India ezitau să critice guvernul la telefon, adăugând: „Oamenii se tem, nu am mai văzut așa ceva până acum”[19].

Discuțiile cu intelectuali indieni din Delhi și Mumbai îmi aminteau tot mai mult de conversațiile cu omologii lor din Istanbul și Moscova. Încă existau oameni curajoși și principiali gata să critice guvernul în termeni duri. Dar se simţea tot mai puternic că astfel de critici pun în pericol cariere – sau chiar libertatea și siguranța personală. Au existat cazuri de editori importanți și de prezentatori de știri care și-au pierdut slujbele după ce au luat poziție împotriva BJP. Pratap Bhanu Mehta, un academician indian eminent și un critic făţiş al guvernului, a scris în 2019: „Lațul se strânge în jurul tuturor instituțiilor independente din India”[20]. Parcă pentru a demonstra această idee, Mehta a demisionat brusc în același an din funcția de

prorector al Universității Ashoka, o instituție privată, iar apoi a părăsit cu totul universitatea în 2021, determinând mai bine de 150 de cadre universitare să semneze o scrisoare de protest împotriva „presiunii politice” care dusese la demisia lui.

Amnesty International a fost obligată să-și închidă porțile în India în 2021 după ce conturile sale bancare au fost înghețate pe motiv că primise ilegal bani din străinătate. Organizația a argumentat, plauzibil, că adevăratul motiv pentru care fusese aleasă ca țintă era activitatea sa legată de tratamentul aplicat musulmanilor și Cașmirului[21]. Atacarea organizațiilor neguvernamentale pentru că ar fi presupuse instrumente ale intruziunii străine este comună și în Rusia și China.

În 2014, Brijgopal Loya, un judecător care audia un caz împotriva lui Amit Shah, unul dintre aliații politici esențiali ai lui Modi, a murit în circumstanțe misterioase. Familia lui Loya a afirmat că trupul lui era plin de sânge atunci când le-a fost înapoiat. A cerut o anchetă oficială, însă a fost refuzată. Noul judecător a respins rapid cazul împotriva lui Shah, care acum este ministru de Interne[22]. Shah însuși nu se sfiește să încurajeze violența. Când au izbucnit proteste în universitățile indiene, în 2020, împotriva noilor legi discriminatorii ale lui Modi privind cetățenia, Shah a sugerat că studenților implicați ar trebui să li se „dea o lecție și să fie pedepsiți”. Nu mult după aceea, poliția din Delhi nu a intervenit când o gloată violentă și înarmată i-a bătut pe studenții de la Universitatea Jawaharlal Nehru.

În această atmosferă, unii indieni cunoscuți au ales să scrie codificat. Shivshankar Menon, unul dintre cei mai eminenți foști diplomați ai Indiei, care a fost la un moment dat cel mai important consilier național pe probleme de securitate, a părut să-și spună punctul de vedere într-o recenzie a cărții lui Frank Dikötter *Cum să fii dictator*. Menon a observat cum dictatorii din secolul XX studiați de Dikötter „confundau cu toții persoana liderului cu națiunea, foloseau ultranaționalismul sau xenofobia… rasa și etnia pentru a identifica un inamic precum evreii sau musulmanii și pentru a-l prezenta pe lider ca pe un om simplu, spartan și muncitor”. Fără să dea nume, Menon își încheia recenzia observând „rezonanțele

contemporane ale cărții, în politica urii, ultranaționalismul și cultul personalității de la noi... Este un avertisment pentru noi toți cei de aici”[23].

Guvernul Modi – ca și administrația Trump din SUA – trata criticile venite din partea foștilor oficiali sau a profesorilor universitari pur și simplu ca pe o dovadă a stării de decădere a elitei intelectuale a țării. Universitățile din India erau privite ca niște instituții suspecte care adăposteau liberali neserioși și pretins virtuoși[24]. După cum a observat Shruti Kapila, un istoric din cadrul Universității Cambridge, Modi era acum „în epicentrul unui arc global de antagonism și furie împotriva elitelor tradiționale, a presei și a intelectualilor, pe măsură ce democrația este remodelată sub un populism autoritar”[25].

Măsura în care lucrurile s-au schimbat în India a fost recunoscută în ediția din 2021 a raportului *Freedom in the World*, publicat de Freedom House, un ONG american. Pentru prima dată din 1997 încoace, India a fost retrogradată din categoria „țară liberă” în cea de „parțial liberă”. Freedom House și-a justificat retrogradarea indicând un „tipar multianual” de erodare a libertăților și a deplâns faptul că „Modi și partidul său împing în mod tragic India spre autoritarism”. Având în vedere că India reprezintă aproximativ 20% din populația globului, schimbările din această țară contribuie mult la deplasarea echilibrului global dinspre democrație spre autoritarism.

Afinitatea ideologică și personală dintre Trump și Modi și mișcările care îi susțin a fost evidențiată de aparițiile comune ale celor doi lideri în India și SUA. În septembrie 2019, Modi a vorbit în fața unei mari mulțimi exaltate, formată în principal din indieni expatriați din Houston, Texas, în cadrul unui eveniment care a fost rapid supranumit „Howdy Modi”. Câteva luni mai târziu, Trump a vizitat India și s-a adresat unei mulțimi de 125.000 de oameni în statul natal al lui Modi, Gujarat. Ambii politicieni au pus lupta împotriva „terorismului islamic” în centrul mesajului lor electoral. Una dintre primele acțiuni ale lui Trump ca președinte a fost tentativa de a legifera o „interdicție pentru musulmani”, care să-i împiedice pe cetățenii din mai multe țări musulmane să intre în SUA.

Eforturile lui Modi din al doilea mandat, restricționând în mod potenţial dreptul musulmanilor la cetățenia indiană, reflectau o gândire similară. Observând vizita lui Trump din 2020 în India, Jason Stanley, profesor de filosofie politică la Universitatea Yale, a argumentat că, prin accentul comun pus pe etnonaționalism, atât Modi, cât și Trump cochetau cu temele fasciste. După cum vedea Stanley lucrurile, „esența ideologiei fasciste este realizată prin schimbarea legilor cetățeniei pentru a privilegia un singur grup etnic... Vizita triumfală a lui Trump în India demonstrează tocmai ce a devenit etnonaționalismul global”[26].

Cu toate acestea, acuzațiile de fascism aruncate în față lui Trump sau Modi de universitari liberali nu au fost neapărat dezagreabile pentru cei doi lideri. Amândoi se hrăneau din polarizarea creată de politicile lor interne. Întâlnirile Trump-Modi de la Delhi din februarie 2020 au avut loc pe fundalul unor ciocniri sângeroase între hinduși și musulmani în alte zone ale orașului, stârnite de protestele împotriva noii legi indiene privind cetățenia. În Delhi, la fel ca în America mai târziu în acel an, poliția a fost acuzată de participare la violențele împotriva grupurilor minoritare.

Totuși, spre deosebire de situația politică internă a lui Trump, cea a lui Modi în 2020 părea tot mai sigură. Sistemul parlamentar al țării sale îi permitea liderului autoritar al Indiei să își consolideze poziția pe baza a puțin peste o treime din susținerea electoratului. Spre deosebire de Trump, Modi lăsa mesajele care stârneau cea mai multă discordie pe seama locțiitorilor săi politici, ceea ce-i permitea să-și lustruiască imaginea de om altruist din sânul poporului, situat deasupra încăierărilor politice. În plus, presa și instanțele judecătorești indiene erau mult mai docile decât forțele cu care se confrunta Trump. Deși Curtea Supremă a Indiei rămâne, formal, independentă de guvern, unii judecători păreau neliniștitor de apropiați de Modi. Unul dintre ei l-a descris pe premier drept un „vizionar aclamat internațional”; un altul l-a numit „cel mai popular, mai iubit, mai energic și mai vizionar lider al nostru”[27].

Gestionarea greșită a epidemiei de COVID-19 – care a

contribuit foarte mult la subminarea conducerii lui Trump – a fost mai puțin păguboasă pentru Modi. Impunerea unei carantine sau a distanțării sociale este întotdeauna extrem de dificilă într-o țară săracă, dens populată ca India. Cu toate acestea, Modi a greșit jenant cu răspunsul Indiei – nu o dată, ci de două ori. Decizia lui pripită de a impune o carantină dură, cu un preaviz de doar patru ore, în martie 2020, a avut efectul contraproductiv de a-i determina pe lucrătorii manuali care își pierduseră slujbele să se reverse din marile orașe ale Indiei înapoi în zonele lor rurale. Acest lucru a determinat răspândirea bolii în țară chiar mai repede. Când carantina s-a dovedit a fi economic și social nesustenabilă, India s-a confruntat cu una dintre cele mai grave epidemii din lume.

Popularitatea personală a lui Modi a părut să nu fie afectată de acest dezastru. La mijlocul lui iunie 2020, când pandemia se dezlănțuia cu violență, popularitatea liderului indian era la nivelul foarte ridicat de 74%. După cum arăta Gilles Verniers, politolog la Universitatea Ashoka: „Oamenii cred că prim-ministrul are intenții bune. Au încredere că va lua decizii puternice și curajoase și nu îl consideră responsabil pentru consecințe”[28].

În februarie 2021, BJP jubila că India lui Modi trecuse cu bine peste criza provocată de COVID. Partidul de la guvernare a aprobat o moțiune care proclama triumfător: „Se poate spune cu mândrie că India... a biruit COVID-19 sub conducerea capabilă, inteligentă, angajată și vizionară a prim-ministrului Modi... Partidul își aclamă fără echivoc liderul pentru că a prezentat India în fața lumii ca pe o națiune mândră și victorioasă în lupta împotriva COVID-ului”[29]. Pentru a face extrem de clar mesajul că victoria era a lui Modi, indienilor vaccinați li s-a dat un certificat care avea pe el portretul prim-ministrului.

Dar declarațiile privind triumful asupra COVID-ului s-au dovedit a fi tragic de premature. În primăvara lui 2021, India a fost lovită de un al doilea val masiv al pandemiei, care a fost agravat de faptul că guvernul Modi a fost dispus să permită desfășurarea unor mitinguri electorale în Bengalul de Vest, la care a participat însuși prim-ministrul. Și Kumbh Mela, un

festival religios hindus, și-a continuat pregătirile, permițând ca milioane de pelerini să descindă într-un singur oraș. Când a lovit al doilea val, spitalele din întreaga Indie au rămas fără paturi și oxigen – iar în parcuri și chiar şi în parcări se făceau incinerări în masă. Imagini televizate tragice au fost transmise în întreaga lume, făcând din India un simbol al proastei gestionări a COVID-ului. Chiar și așa, popularitatea lui Modi nu a scăzut prea mult. În vara lui 2021, când al doilea val al pandemiei se dezlănțuia cu violență, popularitatea sa era la 64%. Cinicii au observat că prim-ministrul își schimbase stilul, lăsându-și o barbă lungă de genul celor preferate de asceții hinduși, și speculau că ar putea fi vorba de o tentativă de a se poziționa ca un lider spiritual, deasupra scandalurilor politicii de zi cu zi și a gestionării pandemiei[30].

Apelul la mândria națională, în aceeași măsură ca orice pretenție de autoritate spirituală, a fost vital pentru menținerea puterii politice a lui Modi – așa cum a devenit evident atunci când guvernul său s-a confruntat cu demonstrații uriașe ale fermierilor. Elementul declanșator l-au constituit trei legi, aprobate în septembrie 2020 și menite să liberalizeze agricultura. Guvernul Modi a propus abolirea vechiului sistem prin care fermierii își vindeau produsele statului la un preț fix. În schimb, producătorii aveau să fie liberi să-și vândă produsele direct sectorului privat. Acesta este tipul de reformă liberală care le place economiștilor și tehnocraților din locuri precum Banca Mondială. Dar a declanșat o reacție puternic negativă ce nu fusese anticipată de conducerea BJP, care se mândrește cu faptul că simte „India reală”.

Aproximativ 50% dintre indieni încă își câștigă existența muncind pământul și mulți au fost alarmați de ideea că prețurile garantate ar putea fi anulate. Peste 500.000 de demonstranți au descins în Delhi și și-au instalat tabere în afara orașului. Runde succesive de negocieri și promisiuni că implementarea legilor va fi amânată nu au reușit să pună capăt mișcărilor de protest. Guvernul Modi era evident derutat și a sugerat că demonstrațiile erau stârnite de forțe „antinaționale” sau străine. Disha Ravi, un activist pentru

protecţia mediului în vârstă de 22 de ani, a fost chiar arestat pentru că a distribuit un document ce enumera moduri în care activiștii îi puteau susține pe fermierii protestatari. Ravi a fost acuzat că era în cârdășie cu Greta Thunberg, activista suedeză pentru protecţia mediului. Printre alți străini acuzați că se amestecă în treburile interne ale Indiei s-a numărat și vedeta pop Rihanna, care își exprimase într-un tweet îngrijorarea în privința fermierilor. Acest gen de ieșiri violente ale susținătorilor BJP provoacă adesea nedumerire sau dispreț în afara Indiei. Dar în interiorul țării naționalismul este un instrument foarte eficient pentru mobilizarea sprijinului în favoarea lui Modi și pentru intimidarea criticilor săi.

Criticii occidentali ai Indiei sunt adesea acuzați de colonialism remanent. Dar Occidentul nu mai este o amenințare plauzibilă pentru securitatea Indiei. Din contră, ciocnirile sângeroase dintre trupele indiene și cele chineze din vara anului 2020 au șocat administrația din Delhi și opinia publică indiană. Hiperpartizanatul politicii indiene a fost abandonat pentru o scurtă perioadă, Modi organizând consultări de urgență cu liderii opoziției. Guvernul indian a încercat să diminueze complicațiile economice tot mai mari cu China prin interzicerea unor aplicații chineze care se bucurau de popularitate. Strategii indieni au acționat și pentru a consolida legăturile militare și diplomatice cu SUA, Japonia și Australia.

Pe măsură ce antagonismul dintre SUA și China s-a accentuat – iar discuțiile despre un al doilea Război Rece s-au intensificat –, Washingtonul a privit tot mai mult spre India ca spre un membru crucial al unei alianțe emergente de democrații care s-ar putea opune expansionismului Chinei. Ca măsură strategică, avea sens. Dar oricine cunoștea bine deriva ideologică a lui Modi și a partidului său știa că politicienii occidentali erau în pericol de a adopta o viziune asupra lumii serios suprasimplificată – în care India democratică funcționa ca un bastion ideologic împotriva Chinei autoritare. În realitate, se putea argumenta la fel de bine că însăşi alunecarea Indiei în iliberalism consolida, de fapt, tendința globală spre autoritarism.

Totuși, aceste nuanțe incomode nu au fost bine-venite în capitalele occidentale. La Washington, accentul tot mai ferm pe rivalitatea cu Beijingul l-a făcut pe Modi să pară un aliat indispensabil. La Londra, India a fost din nou considerată „perla coroanei” – de data aceasta, nu a Imperiului Britanic, ci a unei strategii post-Brexit pentru „Marea Britanie globală”. Și chiar și în interiorul Uniunii Europene exista o mișcare influentă care împărtășea suspiciunea profundă a lui Modi față de islam. Într-adevăr, teama de musulmani și de migranți impulsionase ascensiunea politicii autoritare și în interiorul UE.

*1 În termeni reali, economia Chinei o depăşeşte acum de cinci ori pe cea a Indiei – și este a doua ca mărime din lume. Măsurată pe baza puterii de cumpărare, China are cea mai mare economie din lume, iar India o are pe a treia.

*2 Acuzațiile amintesc de felul în care Donald Trump a mobilizat resentimentele americanilor albi împotriva „acțiunii afirmative” pentru minoritățile rasiale.

*3 Indira Gandhi, prim-ministru între 1966 și 1977 și din 1980 până la asasinarea ei în 1984, nu era rudă cu Mahatma Gandhi. Era totuși fiica lui Nehru și mama lui Rajiv Gandhi.

5

Orbán, Kaczyński și ascensiunea Europei iliberale (2015)

„Bună, dictatorule” nu este chiar un salut obișnuit pe care să îl adresezi liderului unui stat membru al UE. Dar acestea au fost cuvintele folosite de Jean-Claude Juncker, președintele Comisiei Europene, atunci când l-a întâmpinat pe Viktor Orbán, prim-ministrul Ungariei, la un summit UE, în mai 2015.

A fost o glumă îndrăzneață pentru a mai aplana o situație profund incomodă. UE este menită să fie o comunitate de democrații liberale. Se mândrește că a contribuit la garantarea libertății politice în țările din Europa Centrală și de Est, care au răbdat atâţia ani ca parte a blocului sovietic. Pentru a adera la UE, Ungaria și alți nou-veniți, precum Polonia și România, au trebuit să subscrie la „criteriile de la Copenhaga”, o declarație privind valorile politice având în centrul ei democrația.

Dar, în vara lui 2015, era clar că Ungaria lui Viktor Orbán se îndrepta în direcția opusă. Având în spate o majoritate parlamentară de două treimi, Orbán eroda constant instituțiile independente ale țării pe măsură ce aducea instanțele judecătoreşti, presa, serviciul public, universitățile și instituțiile culturale sub controlul partidului său, Fidesz. Organizațiile neguvernamentale care obiectau față de stilul tot mai autoritar al lui Orbán erau supuse unor controale fiscale sau închise. În acelaşi timp, acoliții prim-ministrului erau recompensați cu poziții înalte și cu contracte publice lucrative.

Toate acestea erau măsuri clasice din manualul liderului de mână forte. Dar Orbán era și teoretician. Își dorea să explice în detaliu o ideologie alternativă la lecțiile liberale predate de la

Bruxelles și Washington. Într-o serie de discursuri și intervenții politice, a prezentat argumente în favoarea „iliberalismului". Liderul Ungariei a caricaturizat liberalismul ca o ideologie elitistă favorizată de „globaliști", hotărâți să șteargă granițele și culturile naționale. În anul anterior salutului neortodox al lui Juncker, Orbán declanșase alarma la Bruxelles cu un discurs în care se angaja „să construiască un nou stat, așezat pe temelii iliberale și naționale în interiorul Uniunii Europene"[1].

Poate că salutul înţepător al lui Juncker trebuia să servească drept avertisment codificat pentru liderul Ungariei. Dacă e aşa, atunci a dat greş. De fapt, proiectul Orbán era abia la început de drum. Ceea ce l-a propulsat a fost criza refugiaților care a lovit Europa în vara lui 2015, împreună cu atacurile teroriste islamiste care au zguduit Europa în anul acela.

Atacul terorist criminal săvârșit în ianuarie 2015 împotriva săptămânalului satiric francez *Charlie Hebdo* i-a oferit lui Orbán prima ocazie de a se impune ca una dintre cele mai puternice voci din Europa, trăgând semnalul de alarmă cu privire la imigrația din lumea musulmană. Alături de mulți alți lideri mondiali, Orbán a participat la un marș în Paris pentru a-și demonstra solidaritatea cu francezii. Dar a mers și mai departe, declarând „toleranță zero față de imigranți... Nu vrem să vedem în mijlocul nostru minorități al căror bagaj cultural diferă de al nostru. Vrem să păstrăm Ungaria pentru unguri"[2].

În anumite privințe, această opoziție vocală față de imigrație din partea liderului Ungariei era stranie. Mai puțin de 5% din populația țării sale s-a născut în străinătate, majoritatea celor în cauză fiind etnici maghiari care se mutaseră în țară din România[3]. (A se compara cu 12% din populația Franței și a Statelor Unite care s-a născut în străinătate și 14% din populația Marii Britanii.) Dar, deși este omogenă cultural, Ungaria are o populație mică și o istorie care i-a permis lui Orbán să prezinte cultura țării sale ca fiind amenințată cu dispariția. Pe tot parcursul carierei lui politice, Orbán a revenit obsesiv la inechitățile Tratatului de la Trianon din 1920, în urma căruia Ungaria a pierdut circa două treimi

din teritoriu, după ce s-a aflat în tabăra învinșilor în Primul Război Mondial.

Pentru Orbán, principala problemă a liberalismului de tip Bruxelles este că acesta nu acceptă importanța națiunii. El a afirmat că pretinsa insistență a UE în favoarea deschiderii granițelor amenința să producă pentru Ungaria un alt Trianon prin mijloace diferite: „Nu dintr-o trăsătură de condei, așa cum s-a întâmplat în urmă cu o sută de ani la Trianon; acum vor să ne predăm de bunăvoie țara altora, de-a lungul mai multor decenii… unor străini care vin de pe alte continente, care nu vorbesc limba noastră”[4].

După ce și-a exprimat, la începutul lui 2015, opoziția vehementă față de imigrația din culturi nonmaghiare, Orbán era perfect plasat pentru a profita politic pe măsură ce criza refugiaților s-a extins în Europa. Patru ani de război civil devastator în Siria și peste un deceniu de conflicte în Afganistan și Irak trimiseseră milioane de refugiați la granițele Europei. Majoritatea sirienilor care plecaseră din țară erau prinși în Turcia. Dar, când turcii au relaxat controalele la frontieră, în 2015, mulți sirieni, precum și alți nenorociţi din Afganistan, din Irak și din alte părți au pornit spre vest prin Balcani, către Europa Occidentală.

Ungaria se află drept în calea lor. Și, deși foarte puțini refugiați se arătau interesați să se stabilească acolo, guvernul Orbán i-a hărțuit. În scene haotice și tulburătoare, în apropierea gării din Budapesta, sirienilor și altor imigranți li se arăta foarte puțină simpatie și, adesea, nu li se ofereau hrană și adăpost. Guvernul ungar a acționat rapid, construind un gard din sârmă ghimpată de 175 de kilometri de-a lungul graniței Ungariei cu Serbia și, ulterior, cu Croația.

Decizia cancelarului german Angela Merkel de a deschide granițele țării sale pentru mai mult de un milion de refugiați a fost motivată, în mare parte, de oroarea față de ceea ce se întâmpla în Ungaria lui Orbán. Imaginile cu familii de refugiați chinuite– care fugeau de război înghesuite în trenuri aglomerate – erau prea dureroase și evocatoare pentru mulți germani ca să fie acceptate după Holocaust.

Dar, deși Orbán a devenit un căpcăun pentru liberali, era

considerat erou de un nou soi de populiști de dreapta, precum și de conservatorii tradiționali care erau alarmați de ideea că UE pierduse controlul propriilor granițe. În septembrie 2015, a fost invitat special să vorbească la congresul Uniunii Creştin-Sociale (CSU) din Germania, sora bavareză a Uniunii Creștin-Democrate (CDU) a lui Merkel. „C”-ul din numele ambelor partide vine de la „creștin”, iar prim-ministrul Ungariei le-a spus conservatorilor germani adunați acolo: „Această criză oferă ideologiei creștine șansa să recâștige supremația nu doar în Ungaria, ci şi în întreaga Europă… Gata cu vorbăraia liberală. Se încheie o epocă”[5].

Sentimentul că viitorul Europei ar putea într-adevăr să aparțină populismului naționalist a primit un nou impuls în anul acela prin schimbarea politică din Polonia. În luna mai, Andrzej Duda, candidatul partidului Lege și Justiție (Prawo i Sprawiedliwość, PiS), a câștigat alegerile prezidențiale în Polonia. În octombrie 2015, pe fondul crizei refugiaților, PiS, care era condus de Jarosław Kaczyński, și-a consolidat controlul asupra Poloniei câștigând alegerile parlamentare, după o campanie care a exploatat frica de imigrația musulmanilor. Lege și Justiție era partidul orașelor mici și al zonei rurale. Politica sa avea un ton naționalist și reacționar, „împachetat” în lamentări despre elitele corupte care vând țara străinilor. De asemenea, a adoptat cea mai conservatoare formă de catolicism.

Promovarea unor valori sociale puternic conservatoare era esențială pentru respingerea liberalismului occidental – respingere care lega proiectele lui Orbán și Kaczyński. După cum spuneau Ivan Krastev și Stephen Holmes, acești doi lideri reprezentau o „contraelită antioccidentală, cu origini predominant provinciale”, care își atrăgea susținere din „afara centrelor metropolitane conectate global”[6]. Atât Orbán, cât și Kaczyński și-au descris politica drept „contrarevoluționară” și au argumentat că susțin valorile tradiționale împotriva unei noi forme de totalitarism care nu acceptă nicio opoziție – liberalismul.

Evenimentele din Europa au fost primite cu înflăcărare de dreapta națională din SUA, pe site-uri precum Breitbart și

Drudge. Iar ele se desfășurau tocmai când un candidat neconformist își pregătea candidatura neverosimilă la președinția SUA, în baza unei promisiuni de „oprire totală și completă” a intrării tuturor musulmanilor în Statele Unite[7]. Steve Bannon, șeful de campanie al lui Trump în 2016, l-a numit pe Orbán „erou” și „cel mai important tip de pe scena actuală”[8].

Trumpiștii nu aveau decât dispreț pentru Merkel, care era prudentă și favorabilă migranților. Europa cu care se identificau ei era continentul lui Orbán și Kaczyński. Kaczyński împărtășea o bună parte din iliberalismul lui Orbán, ca și naționalismul și valorile lui sociale reacționare. În calitate de lider de facto al Poloniei, una dintre cele șase mari națiuni ale UE, avea la dispoziție o scenă mai mare decât Orbán.

Kaczyński este figura dominantă în cadrul partidului de guvernământ – într-o măsură mult mai mare decât președintele Duda. Dar este și un singuratic care nu vorbește engleză și care se simte mai bine acasă cu pisicile și cărțile sale decât păşind ţanţoş pe scena internațională. Când a fost pentru scurt timp premier al Poloniei, între iulie 2006 și noiembrie 2007, Kaczyński a ales să locuiască împreună cu mama sa, nu la reședința de stat oficială, și şi-a donat 20% din salariu unei organizații filantropice pentru pisici[9].

Revenind la putere, s-a mulțumit să se prezinte ca un discipol al lui Orbán, spunându-i liderului Ungariei în 2016 că „Viktor Orbán a demonstrat că în Europa se poate face ceva. Ne-ai oferit un exemplu, iar noi învățăm din exemplul tău”[10]. Aceste cuvinte modeste mascau o realitate mai degrabă sinistră. La fel ca Orbán, şi Kaczyński își învățase lecția din propriul mandat inițial. Ambii lideri deciseseră că, dacă voiau să facă niște schimbări politice și culturale reale și durabile, trebuiau să controleze instituțiile statului, în special instanțele judecătorești, presa și școlile. Cât despre el, cinicul și abilul Orbán îl considera pe misticul său aliat polonez mai degrabă ciudat. După ce au avut o întâlnire de o zi la granița polono-slovacă, în ianuarie 2016, se zice că Orbán i-ar fi spus unui confident: „Tocmai mi-am petrecut ziua cu un nebun”*[1].

Cum Kaczyński nu era interesat să își construiască un profil

în afara Poloniei, i-a rămas lui Orbán să devină chipul politicii autoritare iliberale în UE. Reputația globală pe care a câștigat-o în timpul crizei refugiaților din 2015 nu a slăbit odată cu trecerea timpului. Patru ani mai târziu, el a apărut pe coperta revistei *Foreign Affairs* – lectură la cafea pentru establishmentul american – sub titlul „Autocrația acum". Faptul că Orbán figura pe copertă alături de Putin și Xi, precum și de liderii Turciei și Filipinelor reprezenta un nivel uimitor de recunoaștere pentru conducătorul unei națiuni de doar zece milioane de oameni.

Experiența câștigării unei audiențe globale și a ținerii unor prelegeri pentru bogații vest-europeni despre viitorul politicii a fost amețitoare pentru liderul ungar. Decenii la rând, după căderea Zidului Berlinului, țările postsovietice fuseseră distribuite în roluri de elevi și candidați, cărora UE le spunea cum să-și restructureze economiile și sistemele politice. Acum era rândul lor să dea lecții. În discursul său despre starea națiunii de la începutul lui 2020, Orbán a proclamat: „Credeam că Europa este viitorul nostru. Astăzi știm că noi suntem viitorul Europei"[11]. Dar capacitatea prim-ministrului Ungariei de a atrage atenția întregii lumi în calitate de principal autocrat populist al Europei a fost și o culminare ironică a unei ascensiuni politice începute în 1989, când regimul comunist a luat sfârșit în Ungaria.

Orbán s-a născut în 1963, într-un sat aflat la vreo 50 de kilometri de capitala Ungariei, Budapesta. A crescut în sărăcie, într-o casă fără apă curentă; ulterior a descris „experiența de neuitat" a primei lui întâlniri cu o baie modernă la vârsta de 15 ani[12]. Dar, deși provenea dintr-o familie de lucrători agricoli, tatăl lui Orbán avea facultate și Viktor însuși era un elev strălucit, care a intrat la o școală selectă și apoi la universitate. Ca lider politic, Orbán a menținut legătura cu originile sale – și cu pasiunea din tinerețe pentru fotbal, dispunând construirea unui nou stadion de fotbal la Felcsút, unde a crescut. La facultatea de drept din Budapesta, Orbán s-a remarcat prin personalitatea sa dominatoare și carismatică. A devenit parte a unui grup unit de studenți liberali și a beneficiat de stagii, subvenții și burse acordate de filantropul evreu George Soros,

originar din Ungaria.

Punctul de cotitură în viața și cariera lui Orbán a venit în vara lui 1989, când strânsoarea Uniunii Sovietice asupra Europei Centrale a început să slăbească. Pe 16 iunie, grupuri de opoziție ungare au organizat o demonstrație în Piața Eroilor din Budapesta, care a atras peste 200.000 de oameni. Discursurile au fost transmise la televiziune în direct, iar un tânăr activist bărbos, în vârstă de doar 26 de ani, a profitat de ocazie. Urcând ultimul pe scenă, Orbán a ținut un discurs de șapte minute care l-a făcut celebru. „Dacă avem încredere în forţa noastră, atunci vom putea pune capăt dictaturii comuniste", a declarat el. „Dacă suntem suficient de curajoși, putem sili partidul de guvernământ să organizeze alegeri libere."

A fost un apel la democrație care a reverberat de-a lungul anilor și a devenit un jalon istoric. De asemenea, l-a ajutat pe Orbán să se consacre ca figură politică centrală în Ungaria postcomunistă. În 1991, un sondaj de opinie a arătat că Orbán era deja al treilea cel mai popular politician din țară[13]. Doi ani mai târziu, a devenit liderul Fidesz, un partid liberal ale cărui conducere tânără și stil informal și dezgheţat contrastau puternic cu foștii aparatcici ai Partidului Comunist.

Dar alegerile din 1994 au fost o dezamăgire pentru Fidesz, care s-a descurcat prost. A fost un punct de cotitură pentru Orbán. A început să se îndepărteze de mai vârstnicii liberali urbani din Budapesta – mulți dintre ei evrei – și a îmbrățișat o politică mai conservatoare și mai naționalistă care s-a dovedit a fi populară în orașele mici și în localităţile rurale. Noua strategie a schimbat norocul partidului: în 1998, Fidesz a câștigat alegerile, iar Orbán a devenit prim-ministru, rămânând în funcție timp de patru ani. Deriva lui de dreapta încă nu prea fusese observată în afara țării. Când am vizitat pentru prima dată Ungaria, la începutul anilor 2000, ca să urmăresc cum decurgea procesul de aderare a țării la UE, am ajuns acolo cu convingerea că Orbán încă era eroul liberal din 1989. M-am lămurit rapid că realitatea era cu totul alta.

Adevăratul succes al lui Orbán a venit în 2010. După opt ani în opoziție, norocul partidului Fidesz s-a schimbat din nou, de

data aceasta printr-un scandal de corupție care a fost o lovitură nimicitoare pentru socialiștii aflați la guvernare, precum și prin urmările crizei financiare din 2008. În alegerile din 2010, partidul a repurtat o victorie zdrobitoare. În mod decisiv, a câștigat o majoritate de două treimi în Parlament, ceea ce i-a permis lui Orbán să ducă la bun sfârșit o reformă constituțională.

În ceea ce avea să devină un tipar bine-cunoscut pentru alți lideri autoritari, prim-ministrul maghiar și-a folosit mandatul democratic pentru a eroda democrația; și a profitat de prerogativele sale legale pentru a șubrezi statul de drept. În 2011, în Parlament a fost aprobată o nouă Constituție, care acorda majorității parlamentare puterea de a numi judecători la Curtea Constituțională. Curtea a fost treptat populată cu judecători favorabili lui Orbán și deposedată de o parte din prerogativele ei de control jurisdicţional. Funcționari loiali Fidesz au fost puși la conducerea presei de stat, iar prietenii și partenerii de afaceri ai lui Orbán au început să cumpere restul presei.

Prieteni de-ai mei care lucrează în presa din Ungaria mi-au spus la scurt timp după aceea povești de groază despre promovarea cu neruşinare a unor neadevăruri și a propagandei proguvernamentale. Unii dintre ei au luat calea exilului. Attila Mong, unul dintre cei mai respectați reporteri din țară, a protestat împotriva noii legi a presei din 2010 cu un minut de tăcere în emisiunea lui de la radioul public. A fost concediat și, în cele din urmă, a părăsit țara.

Dar alți foști liberali au căzut la pace cu regimul și au învățat să profite de pe urma lui. În cursul unei vizite la Budapesta, la scurt timp după ce Orbán a revenit la putere, în 2010, am luat cina cu György Schöpflin, pe care l-am cunoscut în timpul Războiului Rece, când trăia în exil la Londra. Cadru universitar la London School of Economics, Schöpflin fusese o prezență constantă în studiourile BBC World Service și un adversar ferm al regimului comunist din Ungaria. Dar acum era membru al Parlamentului European din partea Fidesz, justificând fără probleme, într-un restaurant scump din Budapesta, politicile lui Orbán ca pe o apărare necesară a

națiunii ungare.

Tactica pe care Orbán era pregătit să o folosească pentru a-și apăra viziunea despre Ungaria și propria poziție politică devenea tot mai radicală cu cât rămânea mai mult la putere și cu cât devenea mai sigur pe sine. În perioada care a urmat crizei refugiaților, Orbán a decis să îl demonizeze pe George Soros, fostul său binefăcător. Denunțarea unui pretins „Plan Soros" de inundare a Ungariei cu musulmani a devenit o parte esențială a campaniei sale pentru a fi reales în 2017 – în care Soros apărea rânjind pe afişele electorale din toată Ungaria. Nu exista niciun astfel de plan. În schimb, este adevărat că, atunci când criza refugiaților din Europa a atins un punct critic, Soros a scris un articol de opinie în care argumenta că UE trebuie să își redefinească politica de azil și să primească cel puțin un milion de refugiați pe an, pe care să-i distribuie în toate statele membre ale blocului[14]. El însuși era un susținător generos al instituțiilor filantropice pentru refugiați. În timpul alegerilor din 2017, Soros, care nu candida, a fost transformat în imaginea unui complot internațional tenebros despre care se pretindea că plănuia să inunde Ungaria cu musulmani.

Natura întunecată a campaniei anti-Soros a devenit și mai limpede un an mai târziu, când Orbán a susținut un discurs pentru a marca aniversarea revoluțiilor din 1848 din Europa. Orbán a făcut aluzie la Soros și a folosit imagini antisemite clasice, declarând că Ungaria se confrunta cu „niște adversari care sunt diferiți de noi": „Nu li se vede faţa, căci şi-o ascund privirilor... Nu sunt naționali, ci internaționali. Nu cred în muncă, ci fac speculaţii cu bani. Nu au patrie, dar cred că toată lumea le aparține"[15].

După ce a repurtat încă o victorie electorală, Orbán și-a continuat vendeta. Unul dintre cele mai generoase gesturi ale lui Soros față de pământul său natal îl constituiseră înființarea Universității Central-Europene (CEU) în 1991 și stabilirea sediului său la Budapesta. În următoarele decenii, CEU și-a construit o reputație globală, atrăgând tinere talente și profesori din toată lumea, precum Michael Ignatieff, biograful lui Isaiah Berlin, și Tim Crane, care a renunțat la poziția sa de șef al departamentului de filosofie de la Cambridge pentru a se

alătura CEU. Dar deschiderea universității față de idei din întreaga lume și legătura ei cu Soros au transformat-o într-o țintă pentru Orbán, care a adoptat o lege prin care a forțat-o să se mute din Budapesta la Viena în 2019.

Cu cât Orbán rămânea mai mult la putere, cu atât își consolida mai mult controlul asupra instituțiilor statului și societății civile. În 2019, jurnalistul ungur Paul Lendvai observa că „fiecare instituție de presă este acum controlată de regim".

Cum se întâmplă de atâtea ori, zdrobirea sistemului judiciar şi a presei independente a deschis ușa corupției. Mulți dintre vechii prieteni ai lui Orbán s-au îmbogățit din afaceri. Până în 2018, Transparency International a estimat că aproximativ 40% din contractele publice din Ungaria erau alocate după un proces care implica un singur ofertant[16]. În 2017, o investigație făcută de OLAF, gardianul UE împotriva corupției, a recomandat ca István Tiborcz, ginerele lui Orbán, să fie anchetat deoarece firmele sale măsluiseră oferte de zeci de milioane de euro ca să obţină contracte cu bani europeni pentru iluminatul municipal. Cum era de aşteptat, Ungaria a ignorat recomandarea, iar OLAF nu a putut face nimic în această privință[17]. Tiborcz este acum unul dintre cei mai bogați o sută de oameni din Ungaria. La momentul respectiv se credea că al doilea cel mai bogat om din țară era Lőrinc Mészáros, un prieten din copilărie al lui Orbán.

Duhoarea corupției din jurul liderului maghiar nu l-a împiedicat să joace rolul regelui-filosof. În facultate, scrisese o disertație despre Antonio Gramsci, filosoful italian marxist care argumentase că puterea politică izvorăște adesea din controlul asupra instituțiilor culturale puternice. Ca prim-ministru, Orbán a demarat un program gramscian de transformare societală. Obiectivul lui, a declarat el, era să creeze „o nouă eră culturală". Până și programa pentru grădiniţă din Ungaria a fost modificată pentru a promova „identitatea națională, valorile culturale creștine, patriotismul"[18].

Orbán a continuat să-și promoveze ideile de democrație „iliberală" și în afara Ungariei și a acoperit cu laude lideri de

mână forte precum Vladimir Putin. A fost primul lider din UE care a susținut candidatura lui Donald Trump la președinție în 2016. A lăudat în mod regulat China lui Xi și a construit o relație strânsă cu Benjamin Netanyahu din Israel. Liderul israelian era pregătit să treacă cu vederea faptul că Orbán folosea antisemitismul în campaniile politice interne în schimbul unui aliat valoros la masa UE. În UE, Orbán s-a pronunțat împotriva sancțiunilor impuse Rusiei, spunând că UE trebuie să admită că „Putin și-a făcut țara din nou măreață”[19]. La fel ca Putin, Xi și Erdoğan, Orbán nu avea în plan să plece prea curând de la putere. „Voi rămâne în politică în următorii 15 sau 20 de ani”, a anunțat el în 2016[20]. În septembrie 2021, după ce Angela Merkel s-a retras de la conducerea Germaniei, Orbán a devenit cel mai longeviv prim-ministru din cele 27 de state membre ale UE.

Apariția unui lider autoritar în interiorul UE a fost o imensă provocare pentru aceasta. Un secret stânjenitor știut de toată lumea era că guvernul german îl tolerase pe Orbán pentru că îi era util. În cea mai mare parte a perioadei Orbán-Merkel, voturile Fidesz din Parlamentul European au contribuit la asigurarea unei majorități funcţionale pentru Partidul Popular European (PPE), care era dominat de creștin-democrații lui Merkel. Drept urmare, CDU a făcut tot posibilul pentru a închide ochii la erodarea democrației din Ungaria și a evita astfel ca în urma unei confruntări cu Orbán PPE să-şi piardă prețioasa majoritate parlamentară. Când, la un eveniment din Bruxelles, imediat după criza refugiaților, l-am întrebat pe Manfred Weber, președintele Parlamentului și membru al CSU, partidul-frate al CDU, de ce partidul lui continua să colaboreze cu Fidesz, Weber, părând ușor stânjenit, m-a informat că Orbán nu întrecuse încă măsura.

În cele din urmă s-a ajuns la un moment de cotitură în 2019, când Orbán l-a atacat pe Jean-Claude Juncker, acuzându-l pe președintele Comisiei că era în cârdășie cu George Soros într-un complot menit să oblige Ungaria să accepte refugiați. Juncker este o figură foarte respectată în Parlamentul European, iar acum se întrecuse în mod clar măsura. În 2021, când Fidesz era pe punctul de a fi exclus din PPE, Orbán a ales

să părăsească singur gruparea[21].

Dar apartenența la principala grupare de centru-dreapta din Europa nu era singurul paravan protector pentru Viktor Orbán și Fidesz. Existau și rațiuni procedurale care împiedicau democrațiile Uniunii Europene să ia măsuri drastice împotriva liderului de mână forte al Ungariei. Sancțiunea evidentă în baza legislației UE era suspendarea dreptului de vot al Ungariei – sau oprirea fluxului de fonduri europene către Ungaria, care asigurau multe dintre contractele profitabile din care se îmbuibaseră acoliţii lui Orbán. Problema e că, potrivit normelor juridice complexe ale UE, deciziile importante de acest tip trebuie luate adesea cu unanimitate de voturi. Iar în 2016, după alegeri, Orbán avea un aliat crucial în Partidul Lege și Justiție din Polonia. O axă informală apăruse în UE: Polonia proteja Ungaria și Ungaria proteja Polonia – iar liberalii europeni au fost lăsați să fiarbă pe tușă.

În Polonia, partidul Lege și Justiție acționase rapid pentru a prelua controlul asupra instituțiilor independente. Într-o mișcare care a imitat evoluțiile din Ungaria lui Orbán – și a anticipat evenimentele din America lui Trump –, noul guvern a luat în colimator Curtea Constituțională. După ce a câștigat alegerile din 2015, Lege și Justiție a refuzat să aprobe numirea în funcţie a noilor judecători de către Platforma Civică, fostul partid de guvernământ, numind alţi cinci judecători favorabili guvernului. De asemenea, a modificat legea pentru a face mai dificilă respingerea propunerilor guvernamentale de către Curte. Kaczyński a fost sincer în privința motivațiilor sale. Fără aceste schimbări, a arătat el, „toate acțiunile noastre ar putea fi contestate”. Într-un discurs parlamentar care a atras ovații în picioare din partea reprezentanților partidului Lege și Justiție, Kornel Morawiecki, un legislator proguvernamental, a proclamat: „Binele națiunii este mai presus de lege”[22]. După cum vedea lucrurile partidul Lege și Justiție, „binele națiunii” implica deplasarea ireversibilă a Poloniei într-o direcție mai naționalistă și cultural conservatoare – respingând liberalismul cosmopolit al Bruxelles-ului, cu accentul său pe drepturile homosexualilor și pe internaționalism.

În ultimele zile ale lui 2015, noi legi au fost forțate în Parlament, permițând guvernului să demită înalţi funcționari publici și angajați ai presei de stat. Din nou, legislatorii proguvernamentali au recunoscut cinstit care au fost motivele. Elżbieta Kruk, un parlamentar de la Lege și Justiție, a argumentat că, „în loc să creeze un scut mediatic pentru a apăra interesele naționale poloneze, jurnaliștii simpatizează frecvent cu opiniile negative despre Polonia”[23]. Deteriorarea standardelor presei de stat a fost rapidă și uimitoare. Când am vizitat Polonia la finele lui 2017, un universitar important mi-a spus că, în opinia sa, presa de stat ajunsese să fie chiar mai aservită guvernului decât în anii 1970, când Partidul Comunist conducea cu mână de fier. O mențiune crucială la această opinie sumbră era că ziarele și alte organe de presă independente continuau să funcționeze și să critice guvernul. Dar masa principală de votanți a guvernului, din afara marilor orașe, avea mult mai multe șanse să-și ia informațiile de la principalele posturi de televiziune.

Pentru cei care cultivaseră ideea că Polonia era modelul unui stat cu partid unic ce trecuse cu succes la o democrație liberală, aceste evoluții erau deprimante. Dar, privind retrospectiv, existaseră de ceva vreme semnale de avertizare. Prima dată când am realizat că sub suprafața politicii poloneze se petrecea ceva îngrijorător a fost cu prilejul unei vizite la Cracovia în 2013, cu doi ani înainte ca partidul Lege și Justiție să recâștige controlul președinției și Parlamentului.

La cină, mi s-a povestit despre popularitatea teoriei conspirației legate de Smolensk. Catastrofa aviatică de la Smolensk se petrecuse în 2010, când un avion care îl transporta pe președintele polonez Lech Kaczyński, fratele geamăn identic al lui Jarosław, se prăbușise în Rusia, omorându-i pe președinte și pe mulți alți importanți oficiali guvernamentali, inclusiv pe președintele băncii centrale, comandanți militari și 18 membri ai Parlamentului. Anchete succesive, inclusiv ale guvernului polonez, ajunseseră la concluzia că prăbușirea fusese un accident tragic, cauzat de o ceață deasă și de erori de pilotaj.

Dar Jarosław Kaczyński – poate orbit de durere sau poate

simțind un avantaj politic – nu a acceptat niciodată că dezastrul aviatic în care a murit fratele său fusese un accident. În schimb, el și acoliții lui au promovat ideea că Rusia plănuise să asasineze o bună parte a elitei poloneze și că guvernul polonez acoperise intenționat dovezile. Kaczyński a sugerat chiar că adversarii lui politici polonezi erau direct responsabili pentru moartea fratelui său, strigând în Parlament către băncile opoziției: „L-ați distrus! L-ați omorât!”[24].

Având în vedere lunga istorie de agresiuni ale Rusiei împotriva Poloniei – și amintirea masacrării elitei poloneze la Katîn de către Uniunea Sovietică în 1940 –, nu este surprinzător că mulți polonezi priveau cu suspiciune un accident petrecut pe teritoriul Rusiei în care murise o bună parte din conducerea țării. Dar anchetele succesive nu au reușit să găsească vreo dovadă care să confirme un asasinat – ca să nu mai vorbim de ideea că polonezii înșiși fuseseră în cârdășie cu rușii. Cu toate acestea, în 2013, după cum mi s-a spus la Cracovia, această teorie a conspirației nesusţinută de dovezi contribuia la articularea politicii poloneze, aproximativ o treime dintre polonezi fiind convinşi că dezastrul aviatic de la Smolensk a fost un asasinat în masă care fusese mușamalizat.

În perioada aceea era tentant să minimalizezi importanța unor astfel de sondaje. Poate că erau un simptom al unei democrații imature: la urma urmei, Polonia nu era decât la o generație distanță de deceniile de guvernare a partidului unic. De fapt, după cum avea să se dovedească, nu doar Polonia era vulnerabilă la teorii ale conspirației promovate de partide de extremă dreaptă și de lideri iresponsabili. Atunci când partidul Lege și Justiție a câștigat alegerile în Polonia după ce promovase teoria conspirației privind catastrofa de la Smolensk, Donald Trump își lansa campania prezidențială după ce promovase teoria conspirației potrivit căreia Barack Obama nu se născuse în SUA. Iar după câțiva ani, în Statele Unite, Donald Trump și republicanii au reușit să-i convingă pe circa 70% din votanţii lor – aproximativ o treime din totalul electoratului – că alegerile prezidențiale din SUA din 2020 fuseseră furate. În același an, sondajele de opinie din Polonia

sugerau că 45% din populație credea că „puterile străine contribuie în mod deliberat la răspândirea COVID-ului”[25]. În cazul lui Kaczyński, ca și în cel al lui Trump, teoriile conspirației nu erau un detaliu întâmplător: erau absolut esențiale pentru politica lor. După cum a spus unul dintre confidenții liderului polonez: „În gândirea sa politică nu există accidente… Dacă se întâmpla ceva era uneltirea unui actor extern. «Conspirație» este cuvântul lui preferat”[26].

Spre deosebire de Trump și Orbán, Jarosław Kaczyński a continuat să rămână în fundal. Liderul formal al partidului Lege și Justiție era Andrzej Duda, care a fost ales președinte în 2015 și reales în 2020. Duda părea cordial și ușor anost. Am participat de două ori cu el la câte o conferință în 2020, la Davos și la Tallin, în Estonia, și a fost destul de prietenos. La Davos a petrecut atât de mult timp aranjându-și cravata și zâmbindu-și singur în oglindă înainte de eveniment, încât nu am avut timp să schimbăm mai mult de câteva cuvinte. În Estonia, s-a limitat la a încerca să atragă plin de încredere (și în engleză) investiții străine în Polonia și a dat mâna cu mine, amabil, la recepția care a urmat. (M-am îngrijorat puțin când am descoperit, câteva zile mai târziu, că Duda venise infectat cu coronavirus; din fericire, am scăpat.)

Dar, deși Duda făcea o figură convențională în străinătate, în țară el și colegii lui de partid purtau un război cultural total și promovau politici profund reacționare. Partidul Lege și Justiție era adesea acuzat că cochetează cu antisemitismul, dar, la alegerile din 2020, duşmanul l-au reprezentat homosexualii. La un miting de campanie, Duda a afirmat că promovarea drepturilor persoanelor LGBT era o ideologie „mai rea decât comunismul”. Ca de obicei, linia partidului s-a bucurat de o susținere puternică din partea televiziunii publice, care a difuzat reportaje cu titluri ce afirmau că „ideologia LGBT distruge familia”[27]. După ce a fost reales, partidul Lege și Justiție a promovat o nouă lege care aproape că abolea dreptul la avort. Această mișcare i-a determinat pe sute de mii de oameni să protesteze pe străzile Varșoviei[28].

Semnificația globală a ceea ce s-a întâmplat în Ungaria și Polonia nu a fost evidentă în 2015, când Orbán și Kaczyński au

dat lovitura. Dar, privind retrospectiv, aceste evenimente au fost un semnal de alarmă pentru alte democrații occidentale. Stilul autoritar de a face politică nu se mai limita la Asia sau la țările de la periferia Europei, precum Rusia și Turcia. Era înrădăcinat acum chiar în Uniunea Europeană. În anul următor, politica autoritară populistă avea să obțină un succes șocant în două țări considerate în general a avea cele mai sigure democrații liberale din lume: Regatul Unit și Statele Unite.

*1 Această poveste mi-a fost spusă de un prieten al lui Orbán. Nu am nicio dovadă independentă care s-o confirme. Dar am inclus-o fiindcă m-a făcut să râd.

6

Boris Johnson și Marea Britanie în epoca Brexitului (2016)

L-am cunoscut pe Boris Johnson la o nuntă de țară în Anglia, în 2002. Era deja o vedetă politică și de presă, care răspândea în jur un iz de pericol și scandal. Boris, așa cum era universal cunoscut, fusese ales în Parlament în anul anterior și era redactor-şef la *Spectator*, o revistă cu tiraj redus, importantă pentru conservatorii britanici. Era un om cu o mulțime de adoratori în rândul dreptei eurosceptice, încă de pe vremea când fusese corespondent al ziarului *Daily Telegraph* la Bruxelles, între 1989 și 1994. Cu un amestec de umor, fler și imaginație, reportajele lui Johnson stârniseră indignarea conservatorilor în privinţa presupuselor planuri ale UE de a crea un superstat european care amenința independența și vechile libertăți ale Marii Britanii.

În 2002 lucram și eu în calitate de corespondent străin la Bruxelles pentru *The Economist*, așa încât prima mea conversație cu Johnson a fost despre prietenii noștri comuni din capitala Uniunii Europene. Cu câteva luni înainte scrisesem un articol în revista *Prospect* în care argumentam că ar fi o greșeală ca Marea Britanie să adopte moneda unică europeană nou-lansată, euro. În cortul acela mare de nuntă, cu un pahar de șampanie în mână, Johnson mi-a spus că îmi citise articolul și că era de acord cu perspectiva mea asupra subiectului[1]. I-am mulțumit și am spus: „Dar, știi, mulți dintre prietenii tăi din Bruxelles cred că, în secret, ești pro-UE”. Johnson s-a uitat la mine, cu o expresie ușor jignită: „Sigur că sunt pro-UE!”, a exclamat el. „Cum aș putea să nu fiu?”

Privind retrospectiv, era o remarcă profund ironică. În 2016, la vreo 14 ani după discuția noastră, Johnson avea să conducă campania încununată de succes pentru ieșirea Marii Britanii din UE. Brexitul a fost cea mai puternică lovitură primită de proiectul european de la crearea sa în anii 1950.

Rolul central al lui Johnson în realizarea Brexitului înseamnă că numele său va fi de-a pururea legat în istorie de cel al lui Donald Trump și de revolta populistă care a măturat lumea anglo-americană în 2016. Printr-o coincidență, Trump a fost în Marea Britanie chiar pe 23 iunie, ziua referendumului pentru Brexit, și a jucat golf la centrul său de recreere din Turnberry. A înțeles imediat care va fi rezultatul, prezicând că şi America va avea propriul „moment Brexit" la alegerile prezidențiale din Statele Unite din noiembrie[2]. Steve Bannon, managerul de campanie al lui Trump, a remarcat ulterior că momentul în care a „știut" că Trump avea să câștige a fost când Marea Britanie a votat pentru Brexit. După cum vedea Bannon lucrurile, victoria lui Trump și campania de succes pentru Brexit, condusă de Johnson, erau amândouă parte a unei revolte populiste împotriva „globalismului".

Trump însuși s-a înțeles de minune cu Nigel Farage, liderul Partidului pentru Independența Regatului Unit, care contribuise la punerea Brexitului pe agendă, cu ani înainte ca Johnson să se alăture acestei cauze. Farage a reușit chiar să fie primul politician străin care l-a vizitat pe Trump după victoria sa improbabilă. Dar, imediat ce Johnson a fost numit prim-ministru și portdrapel al Brexitului, Trump l-a revendicat ca fiind unul de-ai lui, etichetându-l chiar ca „Trump al Marii Britanii". Stânga americană a văzut lucrurile în același fel, tratându-l în mod constant pe Johnson ca pe un dușman. După cum a arătat Joe Biden, exista chiar o oarecare asemănare fizică între cei doi lideri. Viețile lor personale erau și ele similare. Cea de-a treia soție a lui Trump, Melania, este cu 24 de ani mai tânără decât el. Cea de-a treia soție a lui Johnson, Carrie, este cu 23 de ani mai tânără decât el.

Ba chiar, oriunde am călătorit recent – de la Delhi la Beijing și Moscova –, analiștii politici făceau alăturarea „Trump și Brexit". Dar, pentru mulți susținători pătimași ai lui Boris, a-l

pune pe eroul lor în aceeași categorie cu Donald Trump – ca să nu mai vorbim de Vladimir Putin sau Xi Jinping – este incorect. După cum văd ei lucrurile, a-l eticheta drept „lider autoritar" pe Johnson este o insultă nejustificată din partea susținătorilor rămânerii în UE, nedispuși să își accepte înfrângerea. Pentru fanii săi, Johnson este un democrat sadea, a cărui campanie pentru Brexit a asigurat triumful voinței poporului asupra celei a elitei.

Și mulți dintre cei mai înverșunați adversari ai lui Johnson ar respinge ideea că acesta este un lider „de mână forte" – dar din motive diferite. Ei îl consideră pe Johnson nehotărât și incapabil să facă față cerințelor poziției sale, o acuzație care a căpătat tot mai multă forță pe măsură ce Marea Britanie se poticnea în primele etape ale crizei coronavirusului. Departe de a fi puternic și hotărât în timpul pandemiei, Johnson a fost portretizat de criticii săi ca fiind prea slab pentru a ține situația sub control.

Toate aceste amendamente la ideea că Boris Johnson ar fi un „lider de mână forte" au o anumită forță. Dar există similitudini clare – la nivel de teme și de metode – între Johnson și Trump. Amândoi au candidat ca tribuni ai poporului împotriva elitei. Amândoi au argumentat că politicienii elitiști îi puseseră pe străini înaintea propriilor concetățeni. Sloganul lui Trump a fost „America pe primul loc". Când a făcut campanie pentru Brexit, Johnson a traversat Marea Britanie într-un autobuz, cerând țării să nu mai plătească Uniunii Europene 350 de milioane de lire sterline pe săptămână (o cifră foarte contestată) și solicitând: „Să finanțăm în schimb sistemul nostru de sănătate (NHS)". În politica externă, amândoi au luat în vizor alianțele tradiționale ale țării. Cel mai important plan de acțiune al lui Johnson a fost de a scoate Marea Britanie din Uniunea Europeană. Trump a spus foarte clar că vede NATO ca fiind împotriva intereselor americane și s-a jucat cu ideea retragerii din alianța occidentală. „Ordinea internațională liberală", construită de generațiile anterioare de oameni de stat americani și britanici, a fost puternic perturbată de șocurile gemene pe care le-au provocat „Brexitul și Trump".

Atât Trump, cât și Johnson au profitat de ostilitatea față de imigrația în masă. Pentru Johnson, era un fel de schimbare. Ca primar al Londrei între 2008 și 2016, își subliniase entuziasmul de a conduce un oraș multicultural, dintre ai cărui locuitori o treime se născuseră în străinătate. Când l-am urmărit pe Johnson în campania sa pentru primărie, în 2008, l-am văzut participând la o „ceremonie de acordare a cetățeniei" unor noi britanici, după care mi-a mărturisit cât de emoționat fusese. Fără îndoială, a simțit că era genul de afirmație potrivită pentru reprezentantul unui ziar proimigrație. Dar, în ciuda palmaresului său de glume nepotrivite făcute ocazional despre rasă, nu am pus cu adevărat la îndoială sentimentele sale proimigrație. Genul acesta de opinii erau obişnuite în cercurile liberale londoneze în care ne mișcam amândoi.

Cu toate acestea, campania lui Johnson pentru Brexit a exploatat în mod deliberat ostilitatea față de imigrația în masă. Sloganul campaniei pentru Brexit, „Redobândiți controlul", era în general interpretat ca referindu-se, în primul rând la redobândirea controlului asupra granițelor Marii Britanii. Unul dintre cele mai controversate aspecte ale apartenenței Marii Britanii la UE a fost libera circulație a persoanelor între statele membre ale UE. După ce Polonia și alte țări relativ sărace din Europa Centrală au aderat la UE, în 2004, peste două milioane de europeni s-au mutat în Marea Britanie. Acest lucru a stârnit reacții ostile puternice și îngrijorări că Marea Britanie era „năpădită" de imigranți.

Campania pentru Brexit – pusă la cale de Dominic Cummings, care juca un rol de Bannon în calitate de filosof și strateg al campaniei – a întreținut în mod deliberat aceste temeri legate de migrație, afirmând că Turcia, o țară musulmană, urma să adere la UE. Afișe de campanie afirmau direct: „Turcia (populație 76 de milioane de locuitori) aderă la UE". „Întrucât rata natalității în Turcia este atât de ridicată", explica o declarație a organizaţiei Vote Leave, „ne putem aștepta să vedem încă un milion de oameni adăugându-se la populația Marii Britanii, în opt ani, doar din Turcia"[3]. De fapt, Turcia nu era deloc pe aproape de aderarea la UE. Candidatura ei rămăsese în suspensie de la deschiderea oficială a

negocierilor, în 2004. Dar, în ultimele săptămâni ale campaniei, Vote Leave a ţinut-o una şi bună pe tema Turciei și imigrației. Aceste tactici de intimidare erau deosebit de eficiente după ce un milion de refugiați sirieni intraseră în Germania în anul anterior.

Disponibilitatea lui Johnson de a folosi astfel de tactici arăta până unde era dispus să meargă pentru a ajunge în vârf. Cu alte ocazii, subliniase cât de mândru este de descendenţa lui turcă. Străbunicul său, Ali Kemal, fusese un jurnalist turc liberal, care pentru scurt timp deţinuse funcția de ministru. Relatări ale unor surse implicate în campania pentru Brexit sugerează că, în spatele ușilor închise, Johnson s-a arătat nemulțumit de campania de criticare a Turciei și chiar a „avut crize de furie”[4]. Dar niciodată nu şi-a exprimat îndoielile în public. Era dispus să facă tot ce era necesar pentru a câștiga, chiar dacă asta presupunea să mintă și să incite la ură de rasă.

Decizia organizaţiei Vote Leave de a alimenta teama de imigrație a fost vicleană. Campania *Remain* era axată aproape în întregime pe beneficiile economice ale apartenenței Marii Britanii la UE. Dar sondajele au dezvăluit ulterior că votanții Brexitului nu erau influențați în primul rând de economie. După cum au susținut Roger Eatwell și Matthew Goodwin într-o analiză postreferendum: „Cei care erau pentru rămânerea în UE vorbeau întruna despre riscurile economice, pe când cei care erau pentru ieșire erau preocupați în principal de pretinsele amenințări la adresa identității lor și a grupului lor național”. Șase din zece persoane care au votat pentru Brexit au afirmat că prejudicierea semnificativă a economiei britanice ar fi „un preț care merită plătit pentru Brexit”[5].

În perioada următoare votului pentru Brexit s-a acordat multă atenție zonelor „înapoiate” economic care votaseră *Leave*, în special din nordul Angliei, ce fusese puternic lovit de dezindustrializare. Dar votul *Leave* din Marea Britanie – la fel ca votul pentru Trump din „Centura de Rugină” (Rust Belt) din SUA – nu a fost un simplu strigăt de suferință economică. Campania *Leave* i-a vizat cu succes pe cei care erau deranjați de imigrație și de schimbările sociale – și care, adesea, legau imigrația de declinul și insecuritatea economice. Aproximativ

64% dintre cei care au votat *Leave* credeau că imigrația fusese rea pentru economie, iar o proporție chiar mai mare, 72%, credeau că aceasta subminase cultura britanică. Mulți care au votat *Leave* încetaseră să mai participe la vot la alegerile generale, dar au profitat de referendumul privind Brexitul ca de o șansă de a schimba „sistemul". Prezența la vot în cadrul referendumului a fost de 72% – mai mare decât la oricare alegeri din ultimii 25 de ani[6]. Tocmai această mobilizare a unor noi votanţi, mai mult decât orice, a stricat socotelile campaniei *Remain*.

Ca primar al Londrei, Johnson i-a elogiat dinamismul și diversitatea. Dar Londra a votat puternic pentru rămânerea în UE. El a condus campania *Leave* spre victorie mobilizând nemulțumirea Marii Britanii nonmetropolitane.

Transformarea lui Johnson într-un apărător al Marii Britanii „înapoiate" nu a fost singurul mod în care Brexitul a reprezentat o dezavuare a trecutului lui. Poate fără asemănare în eșalonul de top al politicienilor britanici, viața lui fusese legată de Bruxelles și de proiectul european. Tatăl lui Johnson, Stanley, lucrase pentru UE și, timp de doi ani, tânărul Boris urmase Școala Europeană din Bruxelles, o instituție de învățământ pentru copiii oficialilor UE. La Școala Europeană, în suburbia Uccle, a cunoscut-o pe Marina, care urma să devină a doua lui soție și cu care a fost căsătorit timp de 25 de ani. Majoritatea membrilor familiei Johnson sunt eurofili devotați. Fratele lui, Jo, a urmat cursurile Colegiului Europei din Bruges, o școală de formare pentru elita UE, iar ulterior a demisionat din guvernul Johnson în semn de protest față de politicile fratelui său cu privire la Brexit. Sora lui, Rachel, s-a opus vehement Brexitului și s-a alăturat liberal-democraților, partidul cel mai proeuropean din Marea Britanie.

Dar, deși Bruxelles-ul a făcut parte din viața și educația lui Boris Johnson, adevăratii lui ani de formare i-a petrecut în cele mai tradiționale instituții de elită britanice. Și-a făcut educația secundară la Colegiul Eton, care produsese alți 19 prim-miniștri britanici înainte de Johnson. Contemporanii și-l amintesc pe Johnson ca pe o vedetă socială și intelectuală, mult mai memorabilă decât David Cameron, colegul său de la Eton.

Dar unii dintre dascălii lui Johnson i-au văzut și defectele. Într-o scrisoare către părinții lui, Martin Hammond, profesor la Eton, nota: „Boris pare ofensat atunci când i se atrage atenţia că nu dă deloc dovadă de responsabilitate… Presupun că el crede sincer că este o grosolănie din partea noastră să nu-l privim ca pe o excepție, ca pe unul care ar trebui să fie considerat scutit de rețeaua de obligații ce îi leagă pe toți ceilalți”[7].

Era o observație pătrunzătoare. Johnson pare să creadă că oamenii extraordinari și marile personalități nu ar trebui să fie obligați să respecte aceleași reguli ca toți ceilalți. Într-un articol din 2003 din *Spectator*, şi-a exprimat simpatia pentru premierul italian Silvio Berlusconi, un miliardar a cărui venire la putere ca outsider populist a anticipat ascensiunea ulterioară a lui Donald Trump. Berlusconi a fost acuzat de corupție și abuz de putere – ulterior a fost inculpat pentru evaziune fiscală și condamnat la închisoare –, dar Johnson îl găsea fermecător și îl compara favorabil cu birocrații „despotici” de la Bruxelles, declarând că Berlusconi era „mai bun decât toți bandiții ăia la un loc”[8].

După Eton, Johnson a continuat cu studiul limbilor clasice la Colegiul Balliol, Oxford – și a devenit președintele Oxford Union, un ritual de iniţiere pentru unii prim-miniștri anteriori, precum Heath, Asquith și Gladstone. O fotografie faimoasă cu Johnson la Oxford îl arată pozând cu cravată albă și frac, împreună cu câţiva colegi din Clubul Bullingdon, alături de fostul coleg de la Eton și viitorul prim-ministru David Cameron. Bullingdon este faimos pentru că membrii săi din clasa superioară se îmbată şi comit acte de huliganism. Un membru mi-a povestit ulterior cum l-a inițiat Johnson în club: „Au năvălit toți în camera mea și au răvășit-o. Apoi Boris s-a întors, mi-a strâns mâna și a spus: «Felicitări, omule, ai intrat»”.

Pe măsură ce cariera sa jurnalistică și politică a luat avânt, Johnson și-a folosit farmecul și simțul umorului pentru a-și remodela imaginea – dintr-un bădăran din clasa superioară a societății într-un tip popular și vesel. La fel ca Trump, Johnson și-a construit profilul public prin intermediul programelor

populare de televiziune, în cazul său emisiunea TV de satiră *Have I Got News for You*. În vreme ce *The Apprentice* l-a zugrăvit pe Trump ca fiind necruțător și hotărât, Johnson și-a cultivat o imagine publică de ins stângaci și comic. Făcându-i pe oameni să râdă, era văzut drept foarte diferit de politicianul normal, ambalat atrăgător. Datorită clăii lui de păr blond ciufulit, era o figură imediat recognoscibilă care a atins rapid Sfântul Graal al politicienilor – să fie universal recunoscut după prenume. (De fapt, Boris este al doilea lui prenume; primul său prenume real este Alexander, iar unii membri ai familiei încă îi spun Al.)

Imaginea lui Johnson de antipolitician i-a permis să supraviețuiască unor incidente și încurcături ce ar fi pus capăt carierei altor politicieni. La fel ca alt seducător de dreapta, președintele american Ronald Reagan, Johnson părea să aibă capacitatea de a ieşi mereu basma curată. În 2004, a fost forțat să demisioneze din conducerea grupului conservator după ce l-a mințit pe liderul partidului, Michael Howard, în legătură cu o aventură. În 2012, într-o cascadorie publicitară făcută în timpul Jocurilor Olimpice de la Londra, Johnson a rămas suspendat de un cablu, la înălțime, fluturând nefericit niște steaguri ale Marii Britanii, până când a putut fi salvat. După cum a arătat cu un amestec de afecțiune și exasperare David Cameron, pe atunci prim-ministru, pentru aproape orice alt politician acest lucru ar fi fost un dezastru de PR. Dar Johnson l-a transformat cumva într-un triumf. De fapt, a devenit una dintre cele mai cunoscute imagini ale lui Johnson – ajutându-l să-și construiască o imagine de mucalit simpatic și patriot.

În 2016, popularitatea și abilitatea sa electorală au făcut ca poziția lui Johnson față de Brexit să fie crucială în cadrul referendumului național care fusese convocat de David Cameron. Dar, cu doar câteva luni înainte de vot, era încă neclar ce tabără avea să susțină. La vremea aceea l-am întrebat pe Christopher Lockwood – prietenul comun la a cărui nuntă l-am cunoscut pe Johnson – ce credea de fapt Boris despre Europa. Lockwood, care lucrase ca adjunct al lui Johnson în redacţia din Bruxelles a ziarului *Daily Telegraph*, a ridicat din umeri. „Cred că e cu adevărat schizofrenic în legătură cu acest

subiect.” Dubla sa personalitate s-a manifestat atunci când s-a apropiat momentul pentru luarea deciziei. Incapabil să se hotărască ce tabără să susțină, Johnson a scris două articole pentru *Telegraph*: unul pentru Brexit, altul împotrivă. Legenda spune că i-a plăcut mai mult articolul pro-Brexit – iar restul e istorie.

În realitate, Johnson a luat decizia în baza mai multor calcule. Existau indicii în privința căii pe care avea să o aleagă Boris în biografia pe care i-a făcut-o eroului său politic, Winston Churchill. Acolo, Johnson a scris: „Într-o anumită măsură, toți politicienii își asumă riscuri în legătură cu evenimentele viitoare. Încearcă să anticipeze ce se va întâmpla, pentru a se plasa în tabăra potrivită”. Johnson a interpretat chiar opoziția lui Churchill față de nazism în această lumină mai degrabă cinică, scriind că, la începutul anilor 1930, când pe Churchill îl cam părăsise norocul, „își mizase toți banii pe un cal numit antinazism… iar pariul său a fost câştigător într-un mod spectaculos”. M-am gândit la acest pasaj în februarie 2016, când Boris a anunțat că va face campanie pentru Brexit, și am scris într-un articol: „Dl Johnson a pariat pe un cal numit euroscepticism. Speră în mod evident că și pariul său va fi câştigător într-un mod spectaculos și că îl va purta până în Downing Street nr. 10”[9].

Implicarea lui Johnson în campanie a contribuit într-adevăr la obținerea unei victorii neașteptate pentru Vote Leave, cu 51,89% la 48,11%. Dar, când a apărut în fața casei sale din Londra, în dimineața de după vot, Johnson părea mai degrabă șocat și tulburat decât triumfător. Faptul că a fost întâmpinat cu urlete de o mulțime de tineri furioși, susținători ai rămânerii în UE, l-a năucit evident pe un om care era obișnuit să fie popular – și care se așteptase întotdeauna și poate chiar sperase ca Vote Leave să piardă la limită. Ulterior, David Cameron a dezvăluit că, atunci când Johnson l-a informat că vrea să facă campanie pentru *Leave*, și-a continuat rapid discursul cu un text în care prezicea că „Brexitul va fi zdrobit ca un broscoi sub grapă”. Cameron a conchis că Johnson crezuse sincer că Brexitul va pierde, „dar nu a vrut să rateze ocazia de a fi în tabăra romantică, patriotică, naționalistă”[10].

Neașteptata victorie a campaniei *Leave* a avut consecințe pentru amândoi. În aceeași dimineață, Cameron a demisionat din funcția de prim-ministru. Johnson a fost imediat desemnat de casele de pariuri drept succesorul său probabil. Calea spre Downing Street nr. 10, pe care pusese ochii încă de când, copil fiind, își proclamase ambiția de a fi „regele lumii", era larg deschisă.

Și totuși, în ultima clipă, trofeul i-a fost suflat. Michael Gove, care condusese campania *Leave* împreună cu Johnson, a anunțat că apropierea de Johnson îl convinsese că Boris nu era potrivit pentru cea mai înaltă funcție din țară. Căutând un candidat mai bun, Gove s-a uitat în oglindă și a văzut omul potrivit. Reacția lui Johnson, când a fost contestat de colegul său apropiat, nu a fost genul de reacție la care te-ai fi așteptat din partea unui „om predestinat" sau a unui lider cu mână de fier în formare. A cedat. În loc să lupte, Johnson a făcut o estimare rapidă a aritmeticii electorale din interiorul Partidului Conservator, care acum se întorcea împotriva lui, și s-a retras din competiția pentru poziția de lider al partidului. În schimb, o figură relativ anostă, Theresa May – care votase *Remain* –, a fost aleasă lider al Partidului Conservator și a devenit următorul prim-ministru.

May a înțeles foarte bine că, dacă voia să păstreze susținerea din partea partidului său, trebuia să livreze Brexitul și să-i convingă pe conservatorii care susțineau ieșirea din UE că acum era unul dintre ei. Așa că l-a numit rapid pe Johnson în funcția de secretar de stat pentru Afaceri Externe. Ceea ce părea a fi un compromis inteligent nu a funcționat de fapt niciodată pentru niciunul dintre ei. Johnson a fost văzut în general ca un secretar de stat pentru Afaceri Externe ineficient, iar May ca un prim-ministru jalnic. În mod previzibil, a fost incapabilă să încheie cu UE un acord Brexit care să îndeplinească promisiunea imposibilă a campaniei *Leave* privind un comerț fără fricțiuni și fără obligațiile impuse de apartenența la UE. În interiorul Partidului Conservator, acest eșec nu a fost pus pe seama promisiunilor nerealiste făcute de campania *Leave.* În schimb, susținătorii nemulțumiți ai ieșirii din UE au afirmat că May nu crezuse niciodată cu

adevărat în cauza lor și astfel fusese atrasă pe calea compromisurilor dezastruoase de un „establishment *Remain*” încorporat în administraţia publică britanică.

Nemulțumirea în creștere față de May i-a oferit lui Boris Johnson o a doua șansă la funcția supremă. În vara lui 2018, a demisionat din funcția de secretar de stat pentru Afaceri Externe, poziționându-se încă o dată ca apărătorul adevăraților eurosceptici conservatori. Argumentul lui Johnson era că May fusese prea slabă în relația cu Europa și cu „establishmentul *Remain*” din Marea Britanie. Doar el avea forța de a realiza Brexitul. Cu puțin timp înainte de a-și da demisia din funcția de secretar de stat pentru Afaceri Externe, Johnson a spus unui grup de colegi parlamentari conservatori: „Îl admir din ce în ce mai mult pe Donald Trump… Imaginați-vă că Trump ar face Brexitul. S-ar bate al naibii de tare… Ar fi tot felul de eșecuri, mult haos. Toată lumea ar crede că a înnebunit. Dar, de fapt, s-ar putea ajunge undeva. E o idee foarte, foarte bună”[11].

Eliberat de responsabilitatea ministerială, Johnson s-a lansat în teorii ale conspirației în stilul lui Trump, sugerând că, dacă Brexitul nu se va realiza, „cred că oamenii se vor simți trădați și cred că vor simți că a existat o mare conspirație a statului paralel din Marea Britanie, oamenii care conduc cu adevărat țara, pentru a întoarce votul de la referendum”. A sugerat și că ar izbucni violențe de stradă, spunând că aceia care încercau să se pună de-a curmezişul Brexitului se „joacă cu focul” și „vor culege furtună”[12].

În mai 2019, nemulțumirea față de Theresa May din interiorul Partidului Conservator ajunsese la o asemenea intensitate, încât aceasta a fost obligată să demisioneze din funcţia de prim-ministru. De data aceasta, având mult mai mult timp la dispoziție ca să pregătească o campanie adecvată pentru conducerea partidului și cu o echipă de oameni ambițioși în jurul lui, Johnson și-a atins în sfârșit obiectivul. La vârsta de 55 de ani, era liderul Partidului Conservator și prim-ministrul Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord.

Instalat în Downing Street nr. 10 și având-l din nou alături pe Dominic Cummings, Johnson a început să își îndeplinească

promisiunea că va fi un lider puternic și nemilos. May nu reușise să-și treacă prin Parlament acordul pentru Brexit deoarece prea mulți „adepți ai unui Brexit dur" din Partidul Conservator, aliați cu Johnson, votaseră constant împotrivă – crezând că acordul lui May lăsa Marea Britanie încă prea strâns legată de UE. Johnson s-a confruntat cu problema opusă. Dacă mergea pe varianta unui Brexit prea dur sau amenința să părăsească UE fără niciun acord, și-ar fi pierdut majoritatea parlamentară, fiindcă prea mulți membri ai Partidului Conservator care fuseseră pentru rămânerea în UE ar fi refuzat să-l susțină. Instigat de Dominic Cummings, Johnson a făcut o mișcare din manualul liderului de mână forte: a prorogat Parlamentul la finele lui august 2019. Acest lucru însemna că ședințele Camerei Comunelor erau suspendate, în încercarea de a o împiedica să stea în calea Brexitului. Când mai mulți membri importanți ai propriului partid au obiectat față de astfel de tactici, Johnson a luat decizia dură de a exclude 21 de parlamentari din Partidul Conservator. Printre victime se numărau sir Nicholas Soames, nepotul lui Churchill, și Kenneth Clarke, un veteran din epoca Thatcher și cel mai vechi parlamentar din Cameră[13].

Adepții indignați ai rămânerii în UE au contestat legalitatea deciziei lui Johnson de a proroga lucrările Parlamentului și au reușit să obțină invalidarea ei la Curtea Supremă a Regatului Unit. Faptul că decizia Curții a fost comunicată exact în aceeași zi în care Camera Reprezentanților din Washington, DC, a anunțat procedura de punere sub acuzare a lui Donald Trump a contribuit la consolidarea paralelei Johnson-Trump, sugerând că pe ambele maluri ale Atlanticului se contura o criză a statului de drept.

Cummings avea o atitudine vădit disprețuitoare față de constrângerile legale sub care operau guvernele normale. Într-o postare pe blog din martie 2019 – presărată, în stilul lui caracteristic, cu majuscule și trimiteri literare și științifice aleatorii –, Cummings îi sfătuise pe susținătorii Brexitului să ignore promisiunile pe care le făcea guvernul May Uniunii Europene, scriind: „Un guvern serios – nu unul intimidat de funcționari și de consultanța lor juridică de rahat… – se va lipsi

de aceste angajamente și de orice lege internă care le-ar impune”[14].

Disponibilitatea lui Johnson de a încălca legea pentru a forța Brexitul fusese repudiată de Curtea Supremă și de Marea Britanie liberală indignată. Dar se potrivea cu dispoziția publicului. Un sondaj făcut la începutul lui 2019 arăta că 54% dintre cetățeni erau de acord cu afirmația că „Marea Britanie are nevoie de un conducător puternic, dispus să încalce regulile”; doar 23% nu erau de acord[15]. Toleranța publică sau chiar dorința de a avea un lider cu mână de fier de un fel sau altul era în puternic dezacord cu imaginea, prețuită de elita britanică, a unei națiuni tolerante, care respectă legea. Dar era în acord cu tendințele globale.

La congresul Partidului Conservator din anul acela, care a avut loc imediat după ce Curtea Supremă se pronunţase împotriva lui Johnson, prim-ministrul a fost întâmpinat ca un erou învingător. Pe coridoarele centrului de conferințe din Manchester m-am întâlnit cu un parlamentar conservator, adept al Brexitului, care părea uluit când a ieșit de la ședința asociației regionale a partidului său. „E ca la un nenorocit de miting din Nürnberg aici”, a spus el, povestind că Johnson nu rostise decât două fraze din discursul lui înainte să fie întrerupt de scandări: „Boris, Boris!”. Cultul personalității, o componentă esențială a stilului liderului de mână forte, fusese instituit.

La prima vedere, înfrângerea la Curtea Supremă era un regres major pentru Johnson. Dar imaginea de ansamblu era că lucrurile se petrecuseră conform strategiei lui Cummings, care viza forțarea unor noi alegeri, ceea ce i-ar fi permis să reia strategia de succes a campaniei *Leave* din 2016, „popor contra elită”. Ideea era să prezinte dificultățile trecerii Brexitului de Parlament și de instanțele judecătorești drept rezultatul unui complot elitist menit să stea în calea voinței poporului. În mod neașteptat – și dezastruos pentru ei –, laburiștii și liberal-democrații din opoziție au decis să îi îndeplinească dorința lui Johnson și au fost de acord cu un neobișnuit scrutin de iarnă, în decembrie 2019. Cummings, un maestru al sloganurilor din trei cuvinte, a propus *Get Brexit*

Done („Să înfăptuim Brexitul”) ca temă a campaniei. Johnson a fost ajutat enorm și de faptul că Partidul Laburist era condus de Jeremy Corbyn, un bătrân activist de extremă stângă, urmărit de acuzații de antisemitism.

Alegerile, ținute pe 12 decembrie, i-au asigurat lui Johnson un moment de triumf politic, prin readucerea Partidului Conservator la putere, cu o majoritate de 80 de locuri în Camera Comunelor. Toate compromisurile politice și morale pe care le făcuse pe drumul spre putere – și toate greutățile și umilințele – păreau să fi fost date la o parte. În calitate de prim-ministru victorios cu un nou mandat, a negociat un nou acord Brexit dur, care scotea Marea Britanie atât din piața unică europeană, cât și din uniunea vamală a UE.

În realitate, acordul lui Johnson a implicat și unele concesii majore cu privire la Irlanda de Nord. Pentru a evita restabilirea unei frontiere controlate strict între Irlanda de Nord și Republica Irlanda, care ar fi pus în pericol Acordul de pace din Vinerea Mare, Marea Britanie fusese de acord ca unele bunuri care intrau în Irlanda de Nord din restul Regatului Unit să fie supuse controalelor vamale – instituind practic o graniță internă în Regatul Unit, care traversa Marea Irlandei. A fost o erodare extraordinară a controlului Regatului Unit asupra propriului teritoriu, care ar fi trebuit să fie o anatemă pentru orice naționalist suveranist. Într-adevăr, Theresa May declarase că niciun prim-ministru britanic nu ar fi putut să fie vreodată de acord cu o astfel de înțelegere. Dar Johnson pur și simplu a refuzat să recunoască realitatea a ceea ce semnase, negând că ar fi urmat să existe controale asupra bunurilor care circulau între Irlanda de Nord și restul Regatului Unit. Ca de atâtea ori în viața sa, a scăpat – cel puțin pentru o vreme. Detaliile neconvenabile ale acordului au fost în mare parte ignorate, pe fondul entuziasmului generat de suspendarea Parlamentului și de alegeri.

În cele din urmă, la finele lui ianuarie 2020, Marea Britanie a ieșit din UE. Johnson își respectase promisiunea din campanie de a „înfăptui Brexitul”. Cu o largă majoritate parlamentară și avându-l alături pe Dominic Cummings, Johnson părea perfect plasat pentru a guverna timp de cinci

ani, reînnoind Marea Britanie și restabilindu-i locul în lume.

Dar 31 ianuarie 2020, ziua în care Brexitul s-a produs în sfârșit, a fost și ziua în care Marea Britanie a anunțat primul său caz de coronavirus. Retorica libertariană a lui Boris Johnson – care se potrivise atât de bine într-o campanie împotriva Uniunii Europene – era periculos de nepotrivită în gestionarea epidemiei de COVID-19. În vreme ce alte țări din Asia și Europa se închideau, Johnson a reacționat lent, îngrijorându-l nu atât prejudiciile economice, ci cât era de greu să le ceară britanicilor să nu mai meargă la pub.

Chiar și după ce devenise clar că coronavirusul era o problemă globală, Johnson, preocupat de divorțul său iminent și de sarcina celei care urma să devină a treia lui soție, a ratat cinci ședințe consecutive ale comitetului guvernamental COBRA, însărcinat cu gestionarea urgențelor naționale. La începutul lui martie, când pandemia se instalase deja în Italia, Johnson se lăuda că „a dat mâna cu toți" în timpul unei vizite la un spital. Şedinţele în plen ale Camerei Comunelor au continuat, politicienii îngrămădindu-se laolaltă ca de obicei. Până când situaţia l-a obligat pe Johnson să impună o carantină națională, Italia, Spania, Franța și Germania luaseră deja măsuri.

Lentoarea cu care a reacționat guvernul lui Johnson a avut o contribuție importantă la numărul mare al deceselor din Marea Britanie, cel mai mare din Europa Occidentală. Spre deosebire de Donald Trump sau de Jair Bolsonaro din Brazilia, odată ce a impus carantina, Johnson a făcut spectacol din respectarea recomandărilor științifice – deși, ocazional, le blestema în particular*1. Dar țara și Johnson însuși au plătit scump pentru neglijența lui inițială. La începutul lui aprilie 2020, Johnson a devenit primul lider din lume internat în spital cu COVID-19. La scurt timp după aceea, a fost mutat la terapie intensivă și, pentru câteva zile, viața a părut să-i fie în pericol. Reacția unora dintre cei mai înflăcărați susținători ai săi a depășit cu mult șocul și simpatia obișnuite și a arătat măsura în care o parte a Marii Britanii cedase unui cult al personalității. Allison Pearson, o cunoscută editorialistă, a scris în *Daily Telegraph*: „Boris este iubit – cu adevărat iubit – într-

un fel pe care presa metropolitană nu a început niciodată să-l înțeleagă… Fiți convinși, sănătatea lui Boris Johnson este sănătatea corpului politic și, prin extensie, sănătatea națiunii înseși”[16].

Când Johnson a ieșit din spital, susținătorii lui (și o bună parte din țară) au sperat că însănătoșirea sa va injecta o parte din optimismul și energia lui caracteristice în lupta Marii Britanii cu coronavirusul. Însă prim-ministrul a părut inițial că îşi pierduse din prestanţă – bolnav, nesigur, fără energie și direcție. Sir Humphrey Wakefield, socrul lui Dominic Cummings, l-a comparat pe Johnson, într-o manieră care nu i-a fost de ajutor acestuia, cu un cal schilodit pe viață, remarcând: „Dacă te grăbești să pui iarăși la treabă un cal, nu-și va reveni niciodată”.

Până la urmă, cariera lui Cummings a fost cea care s-a încheiat prematur. În mai 2020, s-a aflat că încălcase regulile lockdownului impuse de guvern. Infectat cu coronavirus, Cummings a ales să-și ducă soția și copilul la peste 300 de kilometri în nord, pentru a-și petrece convalescența la ferma părinților săi din ținutul Durham. Cummings a supraviețuit scandalului care a urmat, dar în cele din urmă a fost dat afară din Downing Street nr. 10, spre finalul lui 2020, după numeroase certuri cu colegii. A devenit rapid un critic fățiș al lui Johnson, afirmând că este complet nepotrivit pentru funcția de prim-ministru.

După ce a scăpat de Brexit și de Cummings, Johnson a avut o șansă clară de a abandona stilul de mână forte și de a deveni un prim-ministru mai convențional. După ce inițial a gestionat greşit coronavirusul, Johnson şi-a refăcut prestigiul personal în urma campaniei relativ reușite de vaccinare împotriva COVID-19. Contrastul dintre viteza cu care Marea Britanie și-a vaccinat populația și campania poticnită a UE a fost prezentat de Johnson ca o justificare retroactivă pentru Brexit.

Dar Johnson nu era chiar pregătit să abandoneze stilul de mână forte. Principala problemă era că obligațiile și contradicțiile din acordul Brexit pe care îl negociase se întorceau să-l bântuie. În ciuda afirmațiilor sale, Brexitul implica o creștere substanțială a birocrației și bariere

nontarifare pentru exporturile britanice. În ianuarie 2021, prima lună în care noile dispoziţii comerciale au devenit complet operaţionale, exporturile britanice către UE au scăzut cu 41%. O parte a scăderii putea fi pusă pe seama efectelor pandemiei. Dar o bună parte din prăbușire era consecința Brexitului însuși. Situația era și mai proastă în Irlanda de Nord, unde noile controale vamale afectau aprovizionarea supermarketurilor.

Răspunsul guvernului Johnson a fost să caute un dușman – și să amenințe cu încălcarea dreptului internațional. Lordul David Frost, negociatorul-șef cu UE al lui Johnson, a afirmat că la originea problemei se afla refuzul UE de a accepta decizia democratică a Marii Britanii de a pleca. În plus, Marea Britanie a trecut la suspendarea unilaterală a unora dintre aspectele protocolului pentru Irlanda de Nord – ceea ce însemna încălcarea unui tratat internațional pe care prim-ministrul îl negociase recent.

În țară, Johnson a continuat să cocheteze cu stilul de mână forte – în special atacând instituții independente care limitează puterea unui prim-ministru. Înfuriat de decizia Curții Supreme a Regatului Unit că suspendarea Parlamentului fusese ilegală, cabinetul Johnson a propus o legislație care să reducă puterea justiției de a respinge decizii ale guvernului. Chiar și avocații conservatori au fost scandalizați. Edward Garnier, care îndeplinise funcția de adjunct al procurorului general în guvernul Cameron, a obiectat: „Acest guvern pare să uite că, la fel ca noi toți, și el trebuie să se supună legii… Aceasta este o țară unde domnește statul de drept, nu o dictatură”[17].

Stilul personal al lui Johnson a rămas cordial și aparent prietenos. Evita amenințarea rece a unui Putin sau paranoia bombastică a unui Erdoğan. Dar, într-un fel foarte englezesc, introdusese în Marea Britanie elemente importante ale stilului autoritar de a face politică. Își arătase disponibilitatea de a încălca atât legile interne, cât și pe cele internaționale. Își demonizase adversarii ca fiind inamici elitiști ai poporului. Aliații săi politici făcuseră aceeași descriere instanțelor judecătorești și puseseră în mod repetat la îndoială imparțialitatea altor instituții naționale importante, precum

administrația publică și BBC. Johnson denaturase adevărul în campania referendumului pentru Brexit într-o manieră care depășea cu mult înflăcărarea normală a dezbaterii politice. Și instaurase în interiorul propriului partid un cult al personalității care i-a forțat pe mulți parlamentari să își abandoneze principiile pentru a-și salva cariera.

Dar înclinația lui Johnson de a încălca regulile și incapacitatea lui de a fi mereu onest – evidentă încă de pe când era elev la Eton – au început până la urmă să-i facă probleme. În timpul pandemiei, la nr. 10 pe Downing Street au avut loc o serie de petreceri ilegale – încălcând regulile stricte de carantină pe care le impusese țării chiar guvernul lui Johnson. Când faptele au început să iasă la iveală, Johnson a fost evaziv în Parlament – expunându-se periculoasei acuzații că mințise Camera Comunelor. În climatul politic care se deteriora, o serie de alte scandaluri politice – dintre care multe implicau comportamente nepotrivite ale parlamentarilor conservatori – au avut și ele un efect negativ asupra popularității lui Johnson.

Două înfrângeri dezastruoase în alegerile parțiale, suferite de conservatori în iunie 2022, au sugerat că vraja electorală a lui Boris se risipea – determinând o serie de demisii ministeriale păguboase. În timp ce guvernul se prăbușea în jurul lui, Johnson a făcut apel la manualul liderului de mână forte – pretinzând că parlamentarii conservatori nu aveau niciun drept să-l înlăture din funcție deoarece triumful partidului în alegerile din 2019 fusese un vot personal pentru el ca lider al țării. Când eforturile sale disperate de a se agăța de putere s-au dovedit zadarnice, Johnson a recurs la limbajul conspirațiilor, preferat de liderii autoritari – avertizând că, odată ce el pleca de la putere, „statul paralel” ar fi putut încerca să anuleze Brexitul.

Faptul că Marea Britanie este un sistem parlamentar și că prim-miniștrii depind de încrederea colegilor lor a dus la demiterea lui Johnson. În acest sens, sistemul britanic a ajutat la protejarea Regatului Unit împotriva amenințărilor reprezentate de cultul personalității și de autoritarism. În alte privințe însă, Marea Britanie este deosebit de vulnerabilă la stilul autoritar de a face politică. Are o Constituție nescrisă și s-

a bazat pe ceea ce istoricul Peter Hennessy numește modelul de guvernare de tip „băiat bun” – convingerea că toți politicienii din sistem se vor comporta cu „reținere” și cu respect față de convențiile tradiționale. Din afară, Boris Johnson pare întruchiparea „băiatului bun”. Dar, în realitate, după cum a observat cândva cu perspicacitate profesorul lui de la Eton, nu se simte constrâns de „rețeaua de obligații care îi leagă pe toți ceilalți”.

Având în vedere că Marea Britanie este una dintre cele mai vechi democrații din lume, ascensiunea și decăderea unui populist care încalcă regulile ca prim-ministru al țării a marcat o schimbare semnificativă în politica europeană și mondială. Rush Doshi, directorul politicii față de China în administrația Biden, afirmă că Xi Jinping și cercul său au luat votarea Brexitului foarte în serios, văzând-o ca pe o parte a unei „triade” de lovituri aplicate ordinii mondiale conduse de Occident, formată din „Brexit, alegerea lui Donald Trump și răspunsul inițial deficitar al Occidentului la pandemia de coronavirus”[18].

Cât s-a aflat la putere, Johnson, ca și susținătorii săi, a continuat să susţină că decizia Marii Britanii de a ieși din UE a avut la bază instincte liberale, democratice, precum susținerea comerțului liber și a democrației bazate pe națiune. Din acest motiv, au argumentat ei, Brexitul ar trebui văzut ca afirmarea unor principii liberale esențiale. Dar, atunci când le-am prezentat această opinie analiștilor din afara Marii Britanii – fie ei din Moscova, Washington sau Beijing –, ea a fost aproape invariabil primită cu nedumerire sau batjocură. În afara Marii Britanii, Brexitul a fost înțeles exact așa cum era: o lovitură serioasă dată puterii și coerenței Occidentului și valorilor democratice liberale pe care alianța occidentală le respectase în mod tradițional.

Cu toate acestea, Marea Britanie este doar o putere medie. Brexitul nu putea să dea singur peste cap relațiile internaționale. Apariția stilului de mână forte în Statele Unite, cea mai puternică națiune a lumii, a fost momentul cu adevărat transformator pentru politica globală.

*1 Consilierul lui, Dominic Cummings, a dezvăluit ulterior că Johnson se împotrivise lockdownurilor în particular și l-a învinuit pentru mii de decese inutile.

7

Donald Trump – liderul cu mână de fier american (2016)

În noiembrie 2015, cu un an înainte ca Donald Trump să fie ales, am vizitat Washingtonul. Scopul meu era să îmi fac o impresie despre alegerile prezidențiale care urmau. Dar am plecat din oraș uimit. Sondajele de opinie arătau că Donald Trump era favoritul clar pentru nominalizarea republicană la alegerile prezidențiale din 2016. Un democrat ocupase Casa Albă timp de opt ani de zile, prin urmare părea rezonabil să crezi că era rândul republicanilor să câștige președinția. Dar nici măcar în think tank-urile de dreapta nu am putut găsi pe nimeni care să creadă că Trump va câștiga nominalizarea, ca să nu mai vorbim de președinție. Niciunul dintre contactele mele republicane nu se angajase să lucreze pentru campania lui Trump, ceea ce, într-un oraș plin de oameni ambițioși, era o confirmare elocventă a faptului că era ignorat pe motiv de lipsă de șanse. Tendința generală de a nu crede în șansele lui Trump a fost sintetizată de un clip TV care, ulterior, s-a viralizat: acesta îi arăta pe amfitrionul George Stephanopoulos și pe invitații lui izbucnind în râs la simpla sugestie că Trump ar putea câștiga[1].

Chiar și la vremea aceea, mi s-a părut că ne grăbim să fim atât de sfidători. Într-un articol din acel noiembrie despre ascensiunea politicii radicale în Occident, am sugerat că era arogant să ignorăm șansele lui Trump, argumentând că „mulți democrați se amuză că, dacă republicanii ar fi atât de nebuni încât să îl nominalizeze pe Trump, ar fi cu siguranță zdrobit de Hillary Clinton în alegerile prezidențiale. Dar nici măcar acest

lucru nu poate fi luat drept sigur. Cel mai recent sondaj național despre o înfruntare între Trump și Clinton îl dădea învingător pe dl Trump cu o diferență de 5 puncte procentuale”[2]. Nu era greu să identifici factorii care alimentau ascensiunea unui candidat ca Trump. Era vorba despre „o pierdere a încrederii în elitele politice tradiționale”, combinată cu „o creștere a insecurității economice, o reacție puternic ostilă împotriva imigrației, teama de terorism și declinul presei tradiționale”[3].

Toate aceste lucruri erau suficient de evidente cu un an înainte ca Trump să fie ales. Așadar, privind în urmă, este interesant să ne întrebăm de ce establishmentul american a fost atât de refractar în a recunoaște un fenomen politic care era chiar sub nasul lui. Răspunsul, cred, se află în excepționalismul american – sentimentul că politica și societatea americane erau imune la patologiile politice care afectau alte țări mai puțin norocoase. Ideea a fost rezumată de titlul (ironic) al unui roman din 1935 despre ascensiunea unui dictator în SUA – *It Can’t Happen Here* (*Nu se poate întâmpla aici*)–, care și-a găsit mulți noi cititori după victoria lui Trump.

Un astfel de excepționalism nu era caracteristic doar Americii: am recunoscut o mulțumire de sine similară în sistemul britanic. Britanicii, la fel ca americanii, se mândresc cu lunga lor istorie de stabilitate democratică – extremismul politic și vulnerabilitatea la dictatură sunt general percepute ca fiind vicii ale Europei continentale, străine Marii Britanii. Dar țările cu o credință prea puternică în propria virtute politică excepțională pot deveni, ca o consecință, mai vulnerabile la viciile politice. Francezii ar putea să se uite la o candidată precum Marine Le Pen și să simtă damful puternic al regimului de la Vichy. Germanii sunt mereu cu garda ridicată împotriva a orice are iz de nazism. Dar mulți experți americani au aruncat o privire la Donald Trump și, pur și simplu, au izbucnit în râs. Omul era o glumă, un animator. Așa ceva nu se putea întâmpla aici.

Dar multe dintre forțele sociale și politice care au alimentat ascensiunea politicii de mână forte în ale locuri din lume erau prezente și în Statele Unite. După cum s-a exprimat ulterior

Fiona Hill, care a funcționat în administrația Trump în calitate de consilier superior pentru relația cu Rusia*1: „Am fost suficient de aroganți ca să credem că ce li se întâmplase Ucrainei și Moldovei nouă nu ni s-ar putea întâmpla niciodată”4. Hill se referea la amestecul Rusiei în alegeri. Dar, după cum a mai argumentat ea, experiența rusească furniza lecții mai ample și pentru Occident. Suferințele generate de problemele economice au contribuit la creșterea dorinței de a avea un lider autoritar – cineva care putea face Rusia măreață din nou.

Ignorată de o bună parte a elitei americane, în anii de dinaintea alegerii lui Donald Trump, în Statele Unite a avut loc o creștere a numărului de „morți din disperare”, amintind de Rusia anilor 1990. În noiembrie 2015, aceeași lună în care am făcut turul think tank-urilor din Washington, economiștii Angus Deaton și Anne Case au scris despre o creștere uimitoare a ratei deceselor în rândul americanilor albi din clasa muncitoare. Au descoperit că rata mortalității la bărbații albi fără facultate crescuse cu 22% între 1999 și 2014. În aceeași perioadă, veniturile ajustate cu inflația în gospodăriile conduse de absolvenți de liceu scăzuseră cu 19%5. În mod semnificativ, nu exista o scădere similară a speranței de viață în rândul albilor cu facultate. Deaton și Case au raportat că mortalitatea în creștere în rândul clasei muncitoare albe era stimulată de „o epidemie de sinucideri și nenorociri cauzate de abuzul de substanțe: alcoolism, boli hepatice, supradoze de heroină și de opioide pe bază de rețetă”6.

Grupul social afectat de ceea ce Deaton și Case au numit „morți din disperare” s-a prezentat la vot în număr imens în 2016 pentru a vota cu Donald Trump. Reflectând asupra acelor cifre, am ajuns să mă întreb dacă experților (inclusiv mie) care se plângeau de numeroasele minciuni ce-i ieșeau din gură lui Trump nu cumva le scăpase esențialul. Pentru cei mai loiali susținători ai săi, Trump spunea un adevăr mai mare: că lucrurile stăteau prost în America și aveau să stea și mai prost și că elita americană era coruptă și egocentrică.

Vorbind cu votanții lui Trump în campania electorală din 2016, am auzit multe variațiuni pe această temă. La un miting

în Portsmouth, New Hampshire, în luna ianuarie, am trăit pentru prima dată experiența de a urmări stilul dezlânat, incoerent al unui Trump dezlănțuit în campanie. După aceea, am intrat într-o conversație cu unul dintre susținătorii săi, care venise din Michigan cu mașina pentru a-și vedea eroul vorbind. Când am încercat să sugerez că Trump spune o groază de minciuni, răspunsul a fost: „Este singurul care spune lucrurilor pe nume". Ulterior, în același an, aveam să port o conversație similară cu un votant *Leave* din Marea Britanie, cu câteva săptămâni înainte de votul pentru Brexit. Sugerasem că ieșirea din UE ar afecta economia britanică. „Nu poate fi mai rău de atât pentru mine", a venit răspunsul. „Ceva trebuie să se schimbe. Și poate că asta e schimbarea." Disperarea celor „rămași în urmă" din punct de vedere economic era un factor comun care lega ascensiunea lui Trump de politica populistă și autoritară din alte locuri din lume. Dar un factor chiar mai puternic erau tensiunile etnice și rasiale.

În țări precum India, Israel și Ungaria, ascensiunea politicii autoritare a fost strâns legată de temerile unui grup majoritar care, în mod tradițional, este dominant în societate, dar care acum se simte amenințat de schimbările demografice și de imigrație. Cei mai înflăcărați susținători ai lui Narendra Modi afirmă că în India cultura hindusă este subminată de minoritatea musulmană a țării. În Israel, Benjamin Netanyahu a susținut efortul reușit de a declara Israelul stat evreu, o mișcare legată de temerile privind ponderea în creștere a populației arabe. În Ungaria, Viktor Orbán a sugerat adesea că însăși supraviețuirea națiunii ungare este amenințată de imigrația musulmană. Atât Netanyahu, cât și Orbán au construit ziduri fizice pentru a proteja granițele propriei țări de intruşi – un imperativ reluat de faimoasa cerere din 2016 a lui Trump de a construi un zid la granița dintre SUA și Mexic.

În Ungaria, Israel și India, statutul majoritar al etnicilor maghiari, evrei și hinduși nu este, de fapt, amenințat. Etnicii maghiari formează 85% din populația Ungariei; evreii reprezintă puțin sub 75% din populația Israelului; iar hindușii constituie 80% din populația Indiei. Dimpotrivă, în Statele Unite se estimează acum că albii vor reprezenta sub 50% din

populație pe la mijlocul anilor 2040, deși încă vor fi cel mai numeros grup individual[7]. În grupul cel mai tânăr – cei sub 18 ani –, albii constituie deja sub jumătate din populație. Cea mai mare minoritate emergentă este populația hispanică din SUA, care se estimează că va alcătui 24,6% din populația americană în 2045, prin comparație cu 49,7% pentru albi, 13,1% pentru negri și 7,9% pentru asiatici.

Teama de schimbările demografice și de imigrație a fost esențială pentru mesajul lui Trump din 2016. Acele temeri au fost exprimate într-un articol intitulat „Flight 93 Election”[*2], de Michael Anton, care ulterior a fost numit în cadrul Consiliului pentru Securitate Națională în administrația Trump. Anton tuna și fulgera împotriva „importului continuu de străini din lumea a treia” în Statele Unite. Îl saluta pe Trump ca pe singurul candidat care voia să oprească imigrația și, prin aceasta, să spună: „Vreau ca țara mea să trăiască. Vreau ca poporul meu să trăiască. Vreau să pun capăt nebuniei”[8]. Pentru cei care împărtășeau viziunea lui Anton asupra lumii, solicitarea lui Trump cu privire la un zid de-a lungul graniței dintre SUA și Mexic și la o „oprire totală și completă” a imigrației musulmane în Statele Unite era o dovadă convingătoare că el era exact tipul de lider de mână forte de care America avea nevoie pentru a „pune capăt nebuniei”.

Trump a obținut majoritatea voturilor albilor atât la alegerile prezidențiale din 2016, cât și la cele din 2020. După cum a observat Pew Research Center la scurt timp după alegerile din 2016, Trump obținuse cea mai mare marjă câștigătoare în rândul albilor fără studii superioare dintre toți candidații de după 1980. Patru ani mai târziu, Trump a câștigat din nou cu ușurință votul albilor, deși marja lui ușor redusă poate să fi constituit diferența dintre victoria din 2016 și înfrângerea din 2020[9].

Faptul că Trump a câștigat votul albilor nu este, în sine, o dovadă concludentă că temerile și antagonismele rasiale i-au alimentat votul. Dar cercetările sociologice indică neîndoielnic această direcție. *Identity Crisis*, un studiu aprofundat despre alegerile din 2016, a conchis că atitudinile față de rasă și etnicitate au fost cei mai buni indicatori individuali ai unui vot

în favoarea lui Trump[10]. Trump a devenit eroul alegătorilor albi care se simțeau în pericol din punct de vedere economic sau social și care, în mod crucial, învinuiau minoritățile etnice pentru situația lor. Autorii John Sides, Michael Tesler și Lynn Vavreck au subliniat că sondajele de opinie despre votanții republicani arătau că „îngrijorările legate de pierderea locului de muncă erau mai puțin asociate cu susținerea lui Trump decât îngrijorările privind pierderea locurilor de muncă în favoarea minorităților”[11].

În momentul în care Trump candida pentru președinție, astfel de temeri erau dominante în rândul votanților republicani, dintre care două treimi erau de acord că „discriminarea împotriva albilor devenise o problemă la fel de mare ca discriminarea împotriva negrilor”[12]. Trump a devenit eroul celor care credeau că natura însăşi a Americii era în pericol și că albii erau tratați incorect. Dificultățile economice erau doar o parte a problemei. Mulți dintre votanții lui Trump erau mânați în egală măsură de sentimentul pierderii statutului social ca şi de pierderile economice directe. După cum a arătat Cameron Anderson, un psiholog social de la Berkeley: „Este foarte dificil ca persoanele și grupurile să se împace cu ideea pierderii statutului și a puterii lor... Acestea răspund la astfel de pericole cu stres, anxietate, furie și, uneori, chiar cu violență”[13].

Temerile că albii pierdeau controlul în SUA erau reflectate de o mișcare pronunțată împotriva ideii înseși de democrație și de cererea pentru un lider cu mână de fier. Un studiu asupra votanților republicani realizat de Larry Bartels, un politolog de la Universitatea Vanderbilt, a ajuns la concluzia că 50,7% erau de acord că „modul de viață tradițional american dispare atât de repede, încât poate că este nevoie să folosim forța pentru a-l salva”. Alți 47,3% au fost de acord că „uneori liderii puternici trebuie să încalce regulile pentru a rezolva problema”. Rezultatele sondajului au anticipat disponibilitatea unei majorități a republicanilor de a accepta atacurile lui Trump asupra democrației, care au culminat cu efortul său de a întoarce rezultatul alegerilor prezidențiale din 2020 și cu luarea cu asalt a Capitoliului în ianuarie 2021. Disponibilitatea

lor de a accepta acuzațiile nefondate ale lui Trump de fraudare a alegerilor reflecta convingerea lor că acesta acționa în interesul unui bine superior: prezervarea modului de viață tradițional american, pe care îl asociau cu o țară majoritar albă[14]. De aceea, în 2016, o bună parte din electoratul american era pregătit și aștepta un „lider puternic". Și l-a găsit în Donald Trump.

Filosofia politică a lui Trump era clară de decenii. Poate că a fost cel mai limpede expusă într-un interviu pe care l-a acordat revistei *Playboy* în 1990, într-o perioadă când încă nu era altceva decât un om de afaceri de prost-gust, faimos pentru construirea de cazinouri, pentru faptul că-şi înșela nevesta și pentru lamentările de la televizor. Ulterior, interviul acesta a devenit lectură obligatorie pentru diplomații și corespondenții de presă care aveau să se confrunte cu America lui Trump, la fel cum generațiile anterioare care încercau să înțeleagă China sau Uniunea Sovietică ar fi putut încerca să citească vestita Cărticică roșie a lui Mao sau cartea lui Lenin *Ce-i de făcut?*

Autoritarismul instinctiv al lui Trump era deja complet expus în 1990. La vremea respectivă, Mihail Gorbaciov, liderul Uniunii Sovietice, era un erou pentru mulți americani datorită rolului său în încheierea Războiului Rece și în liberalizarea sistemului sovietic. Dar Trump s-a arătat disprețuitor față de Gorbaciov. „A manifestat o slăbiciune extraordinară", s-a plâns el, „distruge Uniunea Sovietică"[15]. Predicția lui Trump despre prăbușirea URSS s-a adeverit la sfârșitul lui 1991. Trump a apreciat favorabil reprimarea tinerei mișcări democratice din China de către Partidul Comunist Chinez prin comparație cu slăbiciunea lui Gorbaciov. Masacrul din Piața Tiananmen avusese loc cu doar nouă luni înainte de interviul acordat de Trump revistei *Playboy* și, comentând evenimentele, acesta a exprimat o opinie neobișnuită pentru un american bine-cunoscut: „Au fost răi, au fost oribili, dar i-au redus la tăcere în forță. Asta îți arată puterea forței. Țara noastră este percepută acum drept slabă"[16].

Și alte teme care aveau să devină cât se poate de familiare în timpul președinției lui Trump erau deja foarte vizibile în

1990. De exemplu, paranoia lui autocompătimitoare: „Tot restul lumii râde de noi”. Și protecționismul: „Aș impune o taxă pentru fiecare Mercedes-Benz care intră în țară și pe toate produsele japoneze”. Dar Trump a afișat și o apreciere abilă a propriilor calități politice potențiale: „Știu ce se vinde și știu ce vor oamenii”.

În 2016, a demonstrat acea înțelegere intuitivă referitoare la „ce se vinde” și „ce vor oamenii”. Fără încetare, Trump făcea declarații care ultragiau sistemul politic și îi determinau pe mulți să anticipeze că era terminat: Barack Obama nu era născut în Statele Unite; John McCain nu era un erou de război; prinderea femeilor „de păsărică” nu era decât o „conversație de vestiar”. Dar aceste declarații nu l-au distrus pe Trump. De fapt, se poate chiar să-i fi adus mai multă susținere. Pentru marele segment al publicului convins că America era pe un drum greșit și care tânjea după un lider de mână forte dispus să „încalce regulile pentru a rezolva problema”, discursul prin care Trump spărgea tabuurile era semnalul că el era omul pe care îl doreau.

Apoi, în 2016, unele dintre condițiile sociale și economice care duseseră la ascensiunea politicii autoritare în alte locuri din lume au apărut și în Statele Unite. Odată cu apariția lui Donald Trump, SUA au produs un politician cu ideologia și instinctele politice necesare pentru a valorifica această dorință latentă de a avea un lider cu mână de fier. Totuși, din fericire pentru Statele Unite, țara avea și instituții și convenții politice care se dezvoltaseră de-a lungul secolelor de politică democratică. Povestea președinției lui Trump este, în multe privințe, povestea luptei dintre stilul autoritar al președintelui și limitările democratice, consacrate de legislația, instituțiile și precedentele americane.

Încă de la începutul cursei sale pentru președinție și pe tot parcursul celor patru ani ai mandatului, instinctul lui Trump a fost să guverneze ca un lider autoritar, nu ca un președinte ales democratic. Politica lui se baza pe un cult al personalității. În discursul de acceptare ținut la convenția republicană din 2016, Trump a denunțat corupția sistemului american și a proclamat: „Doar eu îl pot îndrepta”. În 2020, Partidul

Republican era atât de înrobit de Trump, încât a renunțat la publicarea unei platforme politice detaliate și, în schimb, a anunțat: „Partidul Republican a susținut și va continua să susțină cu entuziasm agenda *America pe primul loc* a președintelui”.

Ca președinte, Trump a clarificat foarte repede faptul că cei numiți de el trebuiau să-i fie loiali lui personal, nu legii. Când James Comey, directorul FBI, a fost invitat la un dineu privat cu noul președinte, Trump i-a cerut în mod repetat să-și proclame „loialitatea”. Comey a șovăit și a fost concediat câteva luni mai târziu[17]. Scrisoarea prin care era concediat a fost înmânată de un om care înțelegea ce voia să spună președintele prin loialitate – Keith Schiller, fosta gardă de corp a lui Trump. La prima ședință de guvern, Trump a smuls angajamente jenante de loialitate de la membrii cabinetului în fața camerelor de televiziune. Mike Pence, vicepreședintele, a dat tonul slugărniciei proclamând: „Cel mai mare privilegiu al vieții mele este să servesc ca vicepreședinte președintelui care își respectă cuvântul dat poporului american”. Reince Priebus, șeful de cabinet al lui Trump, i-a mulțumit președintelui și a spus că „este o binecuvântare să vă servesc agenda”. „Este o onoare să vă pot servi”, a declarat Jeff Sessions, procurorul general[18].

Dar toți acești oameni au descoperit că loialitatea nu era reciprocă și că a te umili în fața lui Trump nu era o garanție pentru siguranța locului de muncă. Câteva luni mai târziu, Priebus a fost concediat. Sessions, primul senator republican care îl susținuse pe Trump pentru președință, și-a enervat șeful atunci când s-a recuzat din „investigația privind Rusia”, legată de posibila coluziune dintre campania lui Trump și Kremlin. În noiembrie 2018, și el a fost concediat. Pence a rezistat până la sfârșit, dar, în cele din urmă, a fost denunțat de președinte – care l-a acuzat de trădare pentru că nu i-a susținut efortul de a schimba rezultatul alegerilor prezidențiale din 2020. Pence a fost nevoit să se pună la adăpost într-un loc sigur în timp ce mulțimea care îl susținea pe Trump făcea ravagii în Congres, strigând „Spânzurați-l pe Mike Pence!”.

În dramatica, deși târzia sa despărțire de președinte, Pence

a refuzat să susțină minciunile lui Trump despre frauda electorală. Dar, după cum Pence știa, minciunile fuseseră esențiale încă de la început pentru cariera politică a lui Trump. Încă o dată, aceasta este o caracteristică a noii epoci a politicii de mână forte. Vladimir Putin și propagandiștii săi au consacrat tehnica „furtunului cu minciuni" ca instrument politic fundamental. Ideea este de a răspândi atât de multe teorii diferite ale conspirației și „fapte alternative" (ca să folosim expresia consilierei lui Trump, Kellyanne Conway), încât adevărul pur și simplu devine o versiune printre altele a evenimentelor[19].

Pentru liderii de mână forte, un „furtun cu minciuni" poate servi la atingerea unor scopuri importante. Aspect însemnat, el facilitează sustragerea de la asumarea responsabilității. Toate dovezile pot foarte bine să sugereze că COVID-19 își are originile în China sau că zborul MH17 a fost doborât de rachete rusești, purtătorii de cuvânt chinezi și ruși tot vor inventa o diversitate de teorii alternative pentru a ascunde realitatea a ceea ce s-a întâmplat de fapt. Într-adevăr, crearea de narațiuni false a fost esențială pentru majoritatea liderilor autoritari ai epocii noastre – indiferent că e vorba de Viktor Orbán, care insistă că George Soros plănuiește să inunde Ungaria cu refugiați, de Jarosław Kaczyński, care insistă că dezastrul aviatic de la Smolensk a fost un complot rusesc, de Recep Tayyip Erdoğan, care pretinde că un „lobby al ratei dobânzii" complotează împotriva Turciei, sau de Boris Johnson, care sugerează că un „stat paralel" s-a pus de-a curmezișul votului pentru Brexit. Întotdeauna vor fi consumatori pentru aceste teorii printre loialiștii care își doresc foarte mult să creadă cele mai bune lucruri despre liderul sau țara lor. Acesta este un fenomen pe care psihologii îl numesc „raționament motivat": o formă de gândire părtinitoare ce îi conduce pe oameni la concluziile pe care ei le consideră cele mai satisfăcătoare emoțional, în detrimentul celor justificate de dovezi.

Trump a înțeles instinctiv puterea unor astfel de iluzii – poate pentru că el însuși trăia într-o lume a fanteziei, în care orice atingea el se transforma în aur și în care a fost mereu un „învingător", în ciuda numeroaselor falimente. Așadar, acei

americani care nu puteau suporta ideea că au un președinte negru au fost hrăniți cu minciuna satisfăcătoare emoțional că Barack Obama nu s-a născut în Statele Unite și, de aceea, nu era un președinte legitim. Adepților lui Trump care nu puteau accepta ideea că acesta pierduse alegerile din 2020 li s-a spus, în schimb, că eroul lor fusese victima fraudei electorale. Senatorul Ted Cruz, care odată îl numise corect pe Trump „mincinos patologic", a sfârșit prin a apăra cea mai mare și mai semnificativă minciună a lui Trump, cea despre alegerile furate, de la tribuna Senatului.

Dacă președinția lui Trump s-a încheiat cu o mare minciună, a și început cu una: afirmația evident falsă că mulțimi record se adunaseră la Washington pentru a-i aplauda discursul inaugural. Pe tot parcursul mandatului său, președintele a continuat să cocheteze cu minciuni evidente și, uneori, să le susțină, retransmițând tweeturi cu teorii ale conspirației, precum ideea că Osama bin Laden este încă în viață. De asemenea, i-a lăudat ca fiind „patrioți" pe adepții teoriilor conspiraționiste de la QAnon, care credeau că președintele conducea o bătălie împotriva unei bande de elită de pedofili și traficanți sexuali și care au fost în fruntea mulțimii ce a luat cu asalt Capitoliul în 2021. Într-adevăr, părea că nicio teorie a conspirației nu era prea nebunească sau prea dezgustătoare pentru a fi încurajată de Trump. În decembrie 2015, acesta a apărut chiar în emisiunea lui Alex Jones, care pretinsese în mod repetat că masacrarea a 20 de copii – de șase și șapte ani – la Sandy Hook în 2012 fusese o înșelătorie. „Reputația ta este uimitoare", i-a spus Trump lui Jones, „nu te voi dezamăgi"[20]. Una peste alta, *Washington Post* a enumerat aproximativ 22.000 de afirmații false sau înșelătoare pe parcursul celor aproape patru ani ai președinției lui Trump[21].

Un dictator adevărat poate forța o întreagă societate să-i accepte minciunile. În mare parte, face acest lucru prin impunerea autorității sale absolute asupra tuturor instituțiilor țării. Trump a luat măsuri în această direcție, concediind în mod repetat funcționari și oficiali guvernamentali considerați a fi insuficient de docili și încercând să numească persoane loiale în locul lor. Dar, în cele din urmă, instituțiile-cheie din

America au rezistat. Minciunile pe care echipa lui Trump le-a împrăștiat în efortul de a demonstra că alegerile din 2020 au fost „aranjate” au fost respinse de multiple instanțe. Dovezile și adevărul contau încă în sistemul juridic. În mod rușinos și periculos, o majoritate de membri republicani ai Camerei Reprezentanților a acceptat marea minciună a lui Trump despre alegerile din 2020, la fel ca 11 membri ai Senatului.

Pe parcursul mandatului său a fost clar că Trump îi invidia pe ceilalți lideri „cu mână de fier” ai lumii – autocrați autentici care chiar erau capabili să își arunce adversarii la închisoare și să supună instituțiile statului voinței lor. Adesea, Trump era nemilos în criticile sale la adresa liderilor democratici, numindu-l pe premierul canadian Justin Trudeau „foarte slab și incorect” și evidențiindu-și aversiunea față de Angela Merkel, cancelarul federal al Germaniei. Dimpotrivă, chiar atunci când administrația sa a început un război comercial cu China, Trump l-a elogiat pe Xi Jinping ca pe un „mare lider” și un „om foarte bun”.

Memoriile lui John Bolton, consilierul pentru securitate națională al lui Trump în perioada 2018-2019, și ale Fionei Hill, director pentru relația cu Rusia în Consiliul pentru Securitate Națională din 2017 până în 2019, oferă informații remarcabile despre relația colegială și plină de admirație a lui Trump cu Xi și cu alți autocrați, precum Putin și Erdoğan. Observarea atentă a șefului ei a convins-o pe Hill că Trump suferea de „invidie autocrată”[22]. Hill arată cum Trump îl poreclea pe Erdoğan „Sultanul” și cum „adesea făcea haz cu el pe seama faptului că el, Trump, invidia capacitatea aparent nelimitată a lui Erdoğan de a-și impune voința în țară”[23]. Spre neplăcerea lui Bolton, Trump s-a înțeles foarte bine cu Viktor Orbán atunci când liderul maghiar l-a vizitat la Casa Albă în mai 2019. David Cornstein, ambasadorul lui Trump în Ungaria și vechi prieten al președintelui, a spus ulterior că „lui Trump i-ar plăcea grozav să aibă situația pe care Viktor Orbán o are, iar el nu”[24].

În conformitate cu propriile tendințe autoritare, Trump nu numai că a renunțat la presiunea exercitată în mod tradițional de America asupra Chinei în privința drepturilor omului, dar l-a și încurajat activ pe Xi în unele dintre cele mai grave abuzuri

ale sale. Bolton își amintește că, la un summit G20, „Xi i-a explicat lui Trump de ce, practic, construia lagăre de concentrare în Xinjiang. Potrivit interpretului nostru, Trump a spus că Xi trebuie să continue construirea lagărelor, despre care el credea că sunt ceea ce trebuie”[25]. Când Casa Albă a redactat un comunicat pentru a marca 30 de ani de la masacrul din Piața Tiananmen, documentul a fost blocat de Trump personal[26].

Cu Vladimir Putin a fost o poveste similară. Trump a blocat un comunicat în care Rusia era criticată la împlinirea a zece ani de la invadarea Georgiei și, de asemenea, inițial s-a opus sancționării Rusiei după ce Moscova a folosit arme chimice în Marea Britanie, în cursul tentativei de asasinat asupra lui Serghei Skripal, un fost agent rus. Niciuna dintre relațiile lui Trump cu șefi de stat străini nu a fost mai atent examinată decât raporturile sale cu Putin. Dovezile clare ale intervenției rusești în alegerile prezidențiale din 2016 au determinat o lungă investigație a posibilei coluziuni dintre Moscova și campania lui Trump, o investigație pe care Trump a etichetat-o constant drept „farsa Rusiei”. Chiar oficialii lui Trump au admis că, uneori, nu aveau nicio idee despre natura reală a relației dintre președinții rus și american. Bolton notează enigmatic că „opinia personală a lui Trump despre liderul rus a rămas un mister”[27]. Un oficial britanic care a participat la întâlniri cu Trump mi-a spus mai târziu: „Cu siguranță se petrece ceva acolo. Este incredibil de evaziv în legătură cu Putin și cu Rusia”[28].

Este posibil să existe unele aspecte ascunse ale relației dintre Trump și Putin care nu au ieșit încă la lumină. Dar, sincer vorbind, nu este nevoie de nicio explicație specială pentru comportamentul îngăduitor al lui Trump. Atât prin fapte, cât și prin vorbe, Trump a arătat foarte clar că admiră conducătorii de mână forte și preferă atât politica, cât și compania lor în defavoarea celor ale șovăitorilor liberali. După cum i-a spus lui Bob Woodward: „Cu cât sunt mai duri și mai răi, cu atât mă înțeleg mai bine cu ei”[29].

De fapt, Trump nu numai că s-a înțeles bine cu liderii autoritari – în multe privințe, îi și invidia pentru că se

eliberaseră de constrângerile legale și instituționale care încă îl restricționează pe președintele SUA. Bolton notează că Trump l-a asigurat pe Erdoğan că putea opri urmărirea penală la New York a unei bănci turcești, Halkbank, acuzată de încălcarea sancțiunilor impuse Iranului: „Era ca și cum Trump încerca să arate că are tot atâta autoritate arbitrară ca Erdoğan”[30]. Viziunea lui Trump asupra diplomației era centrată pe ideea liderilor autoritari care își fac favoruri reciproce și, în felul acesta, își demonstrează puterea și generozitatea. Chris Ruddy, șeful Newsmax și prieten al președintelui, mi-a spus că Trump fusese deosebit de încântat de o conversație cu Xi, în care președintele SUA îi ceruse eliberarea a trei baschetbaliști americani care intraseră într-o încurcătură în China: „Xi a spus că se rezolvă – iar lui Trump i-a plăcut acest lucru”[31]. Fiona Hill a conchis că Trump aspira să facă parte dintr-un club exclusivist de autocrați superbogați, „o elită în sine, foarte bogată, foarte puternică și foarte faimoasă”, și că „dorea să guverneze ca ei. Își dorea putere brută fără controale instituționale care să-i stea în cale”[32].

Trump nu admira doar prerogativele arbitrare ale lui Xi, Putin și Erdoğan. Le invidia și abilitatea de a rămâne decenii la rând la putere. La o întâlnire cu Xi din 2018, Trump a afirmat în mod fals că în Statele Unite se pregăteau măsuri pentru anularea limitei constituționale de două mandate în ceea ce priveşte președinția, astfel încât și el să poată sta decenii la putere. Xi s-a dovedit expert în a specula vanitatea lui Trump, spunându-i președintelui, într-o conversație telefonică ulterioară, că speră în amendarea Constituției[33]. Aceste conversații private aruncă o lumină revelatoare asupra comentariilor publice ale lui Trump, care a vorbit despre imitarea măsurii luate de China de a aboli limitarea numărului de mandate prezidențiale. Remarca sa despre extinderea mandatului lui Xi – „Cred că e grozav… poate va trebui să încercăm și noi într-o zi” – a fost expediată drept o glumă de către apologeții lui Trump[34]. Dar discuțiile sale cu Xi – precum și eforturile sale de a răsturna rezultatul alegerilor prezidențiale din 2020 – sugerează că Trump își dorea sincer să devină conducător pe viață. Fiona Hill nu crede că președintele

pur și simplu glumea când a vorbit despre capacitatea lui Xi de a conduce pe viață: „Frecvența referirilor spunea altceva. Era cât se poate de serios”[35].

Pe tot parcursul mandatului său și în special la apogeul dezastruos al președinției sale, Trump s-a delectat cu retorica forței. În discursul pe care l-a ținut pe 6 ianuarie 2021, când și-a îndemnat susținătorii să mărșăluiască spre Capitoliu, Trump a declarat: „Niciodată nu veți lua țara înapoi dând dovadă de slăbiciune. Trebuie să arătați forță și trebuie să fiți puternici”[36]. Discursul a demonstrat multe dintre trăsăturile definitorii ale mărcii Trump de politică de mână forte. Era marea minciună: „Am câștigat aceste alegeri și le-am câștigat cu o majoritate covârșitoare”. Erau teoriile conspiraționiste despre „presa știrilor false”. Iar apoi era efortul tipic de a specula nesiguranța și nemulțumirile motivate rasial ale audienței sale aproape în totalitate albe: „Voi sunteți adevăratul popor. Voi sunteți poporul care a construit această națiune. Nu voi sunteți cei care au distrus națiunea noastră”[37]. Trump își acuza adversarii că au distrus țara chiar atunci când distrugea structura de profunzime a democrației americane. Iar susținătorii săi scandau „Opriți furtul!” pentru a promova propriile eforturi ale lui Trump de a fura alegerile.

Din fericire, furtul a fost dejucat, iar Joe Biden a fost învestit la 20 ianuarie 2021. Dar, deși eforturile lui Trump de a submina democrația și instituțiile americane au eșuat, el reușise să corupă multe minți, conducând o bună parte a electoratului american pe calea întunecată a teoriilor conspirației și autoritarismului. Sondaje făcute imediat după luarea cu asalt a Capitoliului au sugerat că majoritatea votanților republicani au simpatizat cu invadarea sediului democrației americane.

Drept urmare, sfârșitul președinției lui Trump în 2020 nu a pus capăt relaţiei încurcate a Americii cu epoca liderului cu mână de fier. Temele autoritare pe care Trump le-a injectat în discursul politic american vor supraviețui mandatului său. Ele includ credința că sistemul american este atât de putred, încât un lider de mână forte „dispus să încalce regulile” este necesar pentru a îndrepta lucrurile. Într-adevăr, teama și

resentimentele multor alegători albi care au propulsat trumpismul vor fi probabil intensificate de înfrângerea lui Trump – mai ales fiindcă a coincis cu revendicările reînnoite privind un tratament mai bun pentru americanii negri, asociate cu mișcarea *Black Lives Matter*. Întrebarea pare a fi nu dacă trumpismul va supraviețui după 2021, ci dacă Trump însuși va rămâne conducătorul mișcării sau dacă un membru al familiei sale ori un alt republican ambițios va duce cauza mai departe.

Criza pe care a generat-o Trump în principala democrație a lumii este un avantaj uriaș pentru China, Rusia și liderii autoritari. La urma urmei, cum ar putea America să conducă riposta împotriva autoritarismului când propria sa democrație este atât de grav rănită? Având în vedere puterea militară, politică și culturală a SUA, ceea ce se întâmplă în America dă tonul politicii din întreaga lume. Statele Unite nu au fost sub nicio formă prima țară din lume care a căzut pradă tentației politicii de mână forte – după cum am văzut, Rusia, Turcia, China, India și unele țări din Europa au ajuns acolo înainte. Dar alegerea unui astfel de lider în SUA, în 2016, a dat un impuls autoritarismului populist în întreaga lume. Din Brasilia la Riad și Manila, Trump-ii aspiranţi au prins curaj și au învățat lecțiile necesare.

*1 Iar ulterior a jucat un rol central în audierile pentru punerea sub acuzare a lui Trump.

*2 Articolul se referă la zborul din 11 septembrie 2001 în care pasagerii au preluat controlul avionului din mâinile teroriștilor care intenționau să îl facă să se prăbușească peste Casa Albă sau peste Congresul SUA în Washington. Avionul s-a prăbușit pe un câmp, ucigându-i pe toți cei aflați la bord.

8

Rodrigo Duterte și erodarea democrației în Asia de Sud-Est (2016)

„Pur și simplu am vrut să te felicit pentru că am auzit de treaba nemaipomenită [pe care ai făcut-o] în problema drogurilor... Multe țări au această problemă, noi avem o problemă, dar tu faci o treabă extraordinară și pur și simplu am vrut să te sun și să-ți spun asta.”[1]

Cuvintele prin care Trump l-a felicitat pe Rodrigo Duterte în aprilie 2017 se încadrau într-un tipar de pălăvrăgeală cu liderii de mână forte din întreaga lume. Kim Jong-un era „foarte deschis, minunat”, iar Xi Jinping era „un tip puternic”[2] [3]. Dar, în cazul lui Duterte, Trump decisese să laude cea mai scandaloasă și mai brutală politică cu care era asociat președintele statului Filipine: execuția sumară a oamenilor acuzați de trafic sau de consum de droguri.

Rodrigo Duterte a fost ales președinte în Filipine în mai 2016, cu doar șase luni înainte ca Trump să câștige președinția SUA. Liderul filipinez a depus jurământul pe 30 iunie 2016, la vârsta de 71 de ani*[1]. Aproape imediat, echipele morții au fost dezlănțuite. În discursul său inaugural, Duterte și-a asigurat audiența că era pe deplin hotărât să rămână în limitele legii. Dar, cu doar câteva zile înainte, își îndemnase publicul din Manila să ia legea în propriile mâini: „Dacă știți vreun dependent, duceți-vă și omorâți-l singuri”[4]. Potrivit Amnesty International, peste 7.000 de oameni au fost uciși în primele șase luni ale mandatului prezidențial al lui Duterte ca parte a „războiului său împotriva drogurilor”[5].

Rutina descrisă în numeroase relatări jurnalistice și în

rapoartele pe tema drepturilor omului se desfășura după cum urmează. Duterte numea public sute de suspecți[6] [7] [8]. Apoi începeau asasinatele. Uneori suspecții erau împușcați de poliție pentru că „se împotriveau arestării". Alteori, justițiari mascați pe motociclete îi răpeau și îi ucideau. Victimele erau înjunghiate în stradă, acasă în fața familiilor sau chiar, într-un caz, pe masa de operație, în fața personalului medical îngrozit, după ce prima lovitură eșuase. Zeci de copii au fost uciși în schimburile de focuri, pe care Duterte i-a ignorat pe motiv că ar fi fost „victime colaterale"[9]. Numărul total de victime în „războiul împotriva drogurilor" rămâne contestat: cifrele oficiale îl evaluau la aproximativ 6.000 în iulie 2020; dar Comisia pentru Drepturile Omului din Filipine sugerează că ar putea fi nu mai puțin de 27.000 de victime[10] [11]. Temându-se pentru viețile lor, sute de mii de suspecți s-au predat guvernului, astfel că statul Filipine are acum unul dintre cele mai aglomerate sisteme penitenciare[12]. După măcelul inițial, ulterior învestirii lui Duterte, rata omuciderilor a scăzut. Dar politica crimelor aprobate de stat nu a fost niciodată abandonată.

Dintre toți liderii care au apărut în epoca liderului cu mână de fier, Duterte se detașează drept cel mai fățiș agresiv. În timp ce Trump a glumit odată că ar putea împușca pe cineva pe Fifth Avenue fără să piardă voturi, Duterte chiar și-a pus teoria la încercare. S-a lăudat deschis că a omorât oameni: că a înjunghiat pe cineva mortal într-o încăierare între beți pe plajă, că a împușcat mortal niște suspecți de crimă sau că a aruncat un alt criminal dintr-un elicopter[13] [14] [15]. Aceste laude nu numai că nu l-au costat voturi, ci chiar au fost o parte importantă a puterii sale de atracție. Îi plăcea grozav porecla „Duterte Harry", după polițistul justițiar interpretat de Clint Eastwood în filmele cu Dirty Harry.

În timpul campaniei prezidențiale, Duterte nu și-a ascuns intenția de a dezlănțui echipele morții. Din contră, a fost angajamentul său distinctiv: „Voi toți care vă ocupați cu drogurile, nenorociților, chiar o să vă omor. Nu am răbdare"[16]. Liderii brutali nu sunt o mare noutate. Dar există trei motive suplimentare care fac din Duterte un personaj global

semnificativ în epoca liderului cu mână de fier. Primul este că a perfecționat și, uneori, a inițiat tehnici populiste care au fost apoi folosite eficient de Trump și de alții – atacuri asupra elitelor, folosirea inovativă a rețelelor de socializare, minciunile persistente și politicile „simpliste". Al doilea este că, după ce a câștigat alegerile, Duterte a demonstrat cum un lider autoritar populist poate să-și consolideze puterea și să erodeze democrația prin construirea unui cult al personalității, prin intimidarea sistematică și închiderea adversarilor și prin subminarea independenței presei și justiției. Aceste tehnici au fost folosite și în Rusia, Ungaria și India – și încercate de Trump în SUA. Al treilea motiv pentru care Duterte este important pentru epoca liderului cu mână de fier este că atât Filipinele, cât și Asia de Sud-Est în întregul său au jucat un rol esențial în lupta globală dintre autoritarism și democrație în ultimii 40 de ani. Având în vedere că Asia de Sud-Est este „domeniul privat" al Chinei, însemnătatea regiunii ca model pentru democrația internațională va crește probabil în anii care vin.

Pentru majoritatea europenilor și americanilor, 1989, anul căderii Zidului Berlinului, se detașează drept *annus mirabilis* în triumful democrației asupra autoritarismului. Demonstrațiile uriașe care au contribuit la doborârea statelor cu partid unic din Germania de Est, Cehoslovacia și România au ajuns să fie cunoscute ca revoluții ale „puterii poporului". Dar expresia „puterea poporului" fusese, de fapt, popularizată de demonstrațiile de masă din Filipine din 1986, care i-au doborât pe dictatorul militar Ferdinand Marcos și pe soția lui iubitoare de pantofi, Imelda.

Controlul exercitat de Marcos asupra puterii timp de 20 de ani a fost slăbit de reacțiile puternic ostile împotriva unor alegeri prezidențiale furate și a asasinării lui Benigno Aquino, un politician de opoziție de prim rang. După ce SUA și-au retras îndelungata susținere pentru Marcos, acesta a fugit din țară; văduva lui Aquino, Corazon, a devenit președinte în locul lui. Revoluția „puterii poporului" din Filipine a fost prima dintr-o serie de tranziții către democrație în Asia de Est – au urmat Coreea de Sud (1987), Taiwan (1987-1996) și Indonezia (1998). În aceste trei țări, la fel ca în Filipine, perioada de înflorire a

autocrației era asociată cu un lider autoritar: Park Chung-hee în Coreea de Sud, Chiang Kai-shek în Taiwan și Suharto în Indonezia.

Totuși, Filipine oferă cel mai dramatic exemplu de țară est-asiatică ce a regresat politic. Una dintre primele măsuri ale lui Duterte ca președinte a fost simbolică – reînhumarea trupului lui Ferdinand Marcos în Cimitirul Eroilor Naționali. De asemenea, acesta a dizolvat grupul operativ care încerca încă să recupereze miliardele de dolari pe care Marcos le furase din vistieria statului. Duterte dă ceasul înapoi în mod vizibil către epoca autocrației – și o face cu sprijinul vocal al unei părți semnificative a populației filipineze. După cum a observat Sheila Coronel în 2019, la mijlocul mandatului său prezidențial Duterte se bucura de o rată de popularitate de aproape 80%[17]. În parte, popularitatea lui Duterte decurge din faimoasele programe de cheltuieli, precum creșterea salariilor pentru lucrătorii din sectorul public și asigurarea educației gratuite în colegiile de stat. Dar și „războiul împotriva drogurilor" și disprețul de lider de mână forte față de statul de drept stăteau bine în sondaje.

Avem motive să ne temem că această revenire la autocrație devine o tendință regională. Când am locuit în Thailanda la începutul anilor 1990 în calitate de corespondent pentru *The Economist* în Asia de Sud-Est, această țară își restabilea democrația după lovitura de stat militară din 1991. Democrația a fost treptat restabilită pe parcursul unui deceniu. Dar, după lovitura de stat din 2014, Thailanda a revenit la o conducere militară. Birmania (Myanmar) vecină s-a îndreptat spre democrație mai târziu, odată cu eliberarea din închisoare a lui Aung San Suu Kyi în 2010, dar armata a preluat din nou controlul în februarie 2021 și Suu Kyi a fost iar arestată*[2].

Indonezia, cea mai mare țară din regiune și a patra cea mai populată țară din lume, este condusă de un președinte civil discret, Joko Widodo. Când l-am întâlnit pe Jokowi (așa cum este îndeobște cunoscut) la Londra în 2016 mi s-a părut o schimbare reconfortantă față de imperialul Suharto, care a guvernat Indonezia timp de o generație, începând de la mijlocul anilor 1960, ca șef al unui regim militar brutal. Într-

adevăr, Jokowi m-a surprins ca, probabil, cel mai modest lider mondial pe care l-am întâlnit vreodată, lăsând cea mai mare parte a discuției în seama ministrului Comerțului, Tom Lembong, și evitând calm întrebările dificile despre abuzurile istorice la adresa drepturilor omului comise de armată. Modestia vizibilă și originea umilă a lui Jokowi i-au consacrat reputația de om al poporului, preocupat mai ales de calitatea vieții indonezienilor obișnuiți. Dar, cu trecerea timpului, până și Jokowi a devenit mai autocrat. Și-a consolidat poziția politică prin acceptarea islamiștilor dogmatici și a figurilor militare din epoca Suharto. Jokowi nu este Duterte, dar descrierile anterioare entuziaste conform cărora ar fi un „Obama al Indoneziei" par acum destul de naive[18].

Spre deosebire de modestul Jokowi, Duterte a devenit un personaj cunoscut la nivel global. În parte, acest lucru s-a datorat stilului său deliberat scandalos. Dar comunitatea internațională a avut și alte motive, pe lângă teribilismul lui grotesc, pentru a-i acorda atenție președintelui filipinez. Duterte a fost unul dintre primii lideri de mână forte ce au demonstrat că o persoană pe care experții o considerau complet nepotrivită pentru conducerea unei națiuni era capabilă să câștige cea mai puternică poziție din țară, cu un nou tip de politică populistă.

Campania de succes a lui Duterte în alegerile prezidențiale din 2016 a demonstrat puterea unei mari minciuni cu care alegătorii au rezonat – pentru că părea adevărată. În cazul lui Duterte, era vorba despre afirmația că Filipine risca să devină un „narco-stat". Experții au luat în râs această afirmație. Cu siguranță există o problemă cu drogurile în Filipine, mai ales cu folosirea amfetaminei (sau *shabu*) în cele mai sărace zone din țară. Dar, potrivit ONU, consumul general de droguri în Filipine se situează sub media mondială, aproximativ 1% din populație consumând amfetamină în 2016[19].

Însă, la fel ca în cazul diverselor afirmații false ale lui Trump despre imigrație, cum ar fi aceea că imigranții sunt în mod disproporționat responsabili pentru infracțiuni, pretinsa epidemie a drogurilor invocată de Duterte a devenit punctul central pentru anxietăți și temeri mai generale. Ca și Trump,

Duterte s-a specializat în afirmații scandaloase care l-au menținut în centrul atenției și i-au făcut pe rivalii lui să pară, prin comparație, anoști și temători.

Într-o altă paralelă cu Trump, Duterte a beneficiat de capriciile sistemului electoral. Ambii au câștigat președinția fără să obțină majoritatea voturilor. În cazul lui Trump, colegiul electoral i-a furnizat o victorie la limită în 2016. În cazul lui Duterte, alegerile prezidențiale într-un singur tur au fost cele care i-au acordat victoria candidatului cu cele mai multe voturi. Pe 9 mai 2016, Duterte a depășit alți patru candidați și a obținut 39% din voturi, în vreme ce adversarul cel mai apropiat, Mar Roxas, a obținut 23,45%.

A fost o victorie suficient de clară pentru a avea un mandat decisiv. Ca de atâtea ori într-o epocă a naționalismului populist, internaționaliștii liberali au rămas nedumeriți în privința celor întâmplate. Pentru mulți care priveau din afară, statul Filipine păruse să progreseze în perioada lui Aquino. Acesta devenise, conform revistei *The Economist*, „plictisitor și de succes", cu o creștere economică medie de 6% pe an[20].

Dar Duterte a găsit o bază politică în clasa mijlocie precară, speriată de infracționalitate și înfuriată de faptul că sistemul politic nu reușea să o combată. Precum Modi și Trump, Duterte a exploatat și neîncrederea în politicieni, precum și aversiunea oamenilor față de corupție. Trei sferturi dintre membrii Congresului Național din Filipine provin din dinastii politice tradiționale, care sunt percepute, oarecum justificat, drept corupte și nepăsătoare[21]. Gloria Macapagal Arroyo, președinte între 2001 și 2010, a fost acuzată de devalizarea loteriei de stat, în vreme ce predecesorul ei, Joseph „Erap" Estrada, o fostă vedetă de cinema, a fost condamnat pentru deturnarea masivă de fonduri publice. (Era și un mare băutor, pe care mi-l voi aminti întotdeauna ca fiind singurul politician care a adormit efectiv în timp ce îl intervievam.)

Duterte a câștigat puterea candidând împotriva elitei viciate a „Manilei imperiale". A declarat că se simțea inconfortabil în compania membrilor acesteia, cu originea sa provincială și cu accentul său regional. Duterte a pretins că, la facultatea de drept din Manila, împușcase și rănise un student snob care îşi

bătuse joc de el din cauza felului său de a vorbi[22]. (Incidentul nu l-a împiedicat să își ia diploma de licență în drept.) Încă insistă să-și petreacă o parte din săptămână în orașul său natal, Davao, unde a guvernat decenii la rând, și preferă vechea titulatură de „primar” în locul celei de „președinte”.

La Duterte, comportamentul simplu și nepretențios se contopește cu grosolănia. Discursurile sale sunt niște fluxuri incoerente ale conștiinței, presărate cu vulgarități și trecând de la bisaya la tagalogă și la o engleză stricată. La fel ca în cazul lui Trump și Bolsonaro, stilul bădărănesc îl diferențiază de establishmentul politic mai manierat. Totuși, deși este clar conștient de faptul că stilul lui îl avantajează politic, Duterte nu joacă teatru. O evaluare psihologică pe care a fost nevoit să o facă în contextul divorțului său din iulie 1998 a identificat „o tendință generală de a-i înjosi și a-i umili pe alții” și a ajuns la concluzia că suferă de tulburare de personalitate narcisică[23]. Personalitatea sa în ansamblu – furia, misoginismul și ura lui – pare autentică pentru că așa și este. Într-o țară în care clasa politică este considerată fundamental duplicitară, iar elita ca fiind ruptă de problemele oamenilor obișnuiți, mulți îi împărtășesc furia.

În ciuda mesajului său antiestablishment, odată ce a preluat funcția prezidențială, Duterte s-a arătat bucuros să facă favoruri membrilor elitei din Manila. Este apropiat de senatorul Bongbong Marcos, fiul lui Ferdinand Marcos. După ce fosta președintă Arroyo a fost achitată de acuzațiile de corupție care îi fuseseră aduse, în primele luni ale administrației lui Duterte, i-a mulțumit public noului președinte pentru că a „creat atmosfera” ce a condus la exonerarea ei[24]. În noiembrie 2020, Duterte a numit-o consilier prezidențial.

Această reconciliere cu cei de genul lui Arroyo și Marcos nu este tocmai surprinzătoare pentru că, la fel ca ei, Duterte este de fapt un membru ereditar al elitei politice filipineze. În ciuda imaginii sale atent cultivate de om obișnuit, tatăl său, Vicente, a fost un guvernator provincial, care ulterior a lucrat în cabinetul lui Marcos. Duterte a fost un elev slab, fiind exmatriculat din mai multe școli. Dar, ajutat de relațiile mamei

sale, a devenit viceprimar în Davao, al treilea oraș ca mărime din țară, în 1986, la scurt timp după căderea regimului Marcos. Doi ani mai târziu a fost ales primar și a deţinut acest post, cu câteva întreruperi, timp de peste 20 de ani[25].

La fel ca în cazul lui Putin și Erdoğan, debutul lui Duterte în politica din orașele mari s-a dovedit a fi o bază utilă de putere și o ocazie de a dobândi abilități politice pe o scenă mai mică. În anii 1980, Davao se afla în mijlocul unei zone de război. Noua Armată Populară (NAP), o gherilă comunistă care era puternică în insula sudică Mindanao, asasina ofițeri de poliție. Grupurile de autoapărare îi vânau pe susținătorii stângii. Separatiștii musulmani din etnia moro duceau o campanie de teroare. Pe deasupra, mai exista și un val de infracționalitate, asociat cu bandele de traficanți de droguri. Pentru a recăpăta controlul, Duterte a aplicat o strategie de tipul dezbină și stăpânește. I-a primit pe foștii comuniști în administrația sa – managerul său de campanie și directorul de cabinet, Leoncio Evasco Jr., era un fost membru NAP. De asemenea, a numit un viceprimar care să reprezinte interesele etnicilor moro și a acordat amnistie separatiștilor ce depuneau armele. Însă grupurile care nu au acceptat noua ordine a lui Duterte au fost urmărite fără milă, mai presus de toate cele implicate în traficul de droguri.

În 2009, o echipă a Comisiei pentru Drepturile Omului din Filipine a intrat într-o carieră dezafectată din afara orașului Davao. Acolo a găsit mii de oase umane, rămășițele victimelor Echipei Morții din Davao (Davao Death Squad, DDS), un grup de justițiari care asasinase peste 1.400 de consumatori și de traficanți de droguri în timpul mandatului de primar al lui Duterte[26]. Ancheta, condusă de principalul critic al lui Duterte, Leila de Lima, a fost rapid închisă de Vitaliano Aguirre II, un prieten al lui Duterte din facultatea de drept, pe care ulterior acesta avea să-l numească ministru al Justiției.

În septembrie 2016, la scurt timp după alegerea lui Duterte ca președinte, de Lima, acum senatoare, a condus o nouă anchetă în privința DDS, care a produs mărturii explozive. Foști membri ai Echipei Morții au mărturisit în fața Comisiei pentru Justiție a Senatului că Duterte le supraveghease

personal operațiunile și executase cu mâna lui indivizi suspectați de consum sau trafic de droguri. Au afirmat că grupul era finanțat prin deturnarea salariilor unor angajați fictivi ai primăriei. Răzbunarea lui Duterte împotriva senatoarei de Lima a fost rapidă și brutală. În urma presiunilor venite din partea președintelui, aceasta a fost exclusă din Comisia pentru Justiție a Senatului. În februarie 2017, a fost arestată ca urmare a unor acuzații fabricate de trafic de droguri, bazate pe mărturii ale unor ofițeri de poliție și ale unor deținuți. Aceste infracțiuni nu erau eligibile pentru cauțiune. În 2021 era încă în închisoare, în așteptarea procesului – dar și-a anunțat intenția de a candida pentru realegerea în Senat în mai 2022.

Deși a negat acuzațiile formulate de Comisia pentru Justiție din Senat – și a făcut tot posibilul pentru a discredita investigația –, Duterte are o poziție publică complicată în privința DDS. I-a lăudat frecvent acțiunile și s-a mândrit că a ucis personal traficanți de droguri. Odată, în timpul emisiunii sale TV de duminică dimineața în calitate de primar, a părut să mărturisească: „Ei spun că eu sunt Echipa Morții? Adevărat, e adevărat". Ulterior a pretins că a glumit, dar intenția lui generală părea clară: să-și asume meritele pentru asasinatele DDS fără să-și admită rolul în mod deschis. „Sunt ultima voastră carte", a spus la un miting în timpul campaniei sale prezidențiale. „Vă promit că nu mă voi da înapoi de la a-mi murdări mâinile pentru a rezolva problema."[27] Era oferta clasică a unui lider de mână forte: sistemul eșuase și doar el putea restabili ordinea, luând măsuri pe care nimeni altcineva nu le-ar fi luat. Davao – și implicit DDS – era dovada lui Duterte sau, după cum s-a exprimat el, „Proba A". Ironia promisiunii lui Duterte de a conduce statul Filipine precum orașul Davao este că Davao e încă un loc disfuncțional: a rămas capitala asasinatelor din Filipine[28]. Iar dacă Davao este mai sigur și mai bogat decât în anii 1980, la fel este și cea mai mare parte din Filipine.

Cu toate acestea, cosmetizarea pe care Duterte a aplicat-o palmaresului său în Davao a fost doar o parte din valul de dezinformare pe care l-a dezlănțuit în cursul campaniei

prezidențiale. Depășită financiar de rivalii politici, echipa lui Duterte pentru rețelele de socializare știa că trebuie să găsească modalități de promovare a mesajului său fără să se bazeze pe publicitatea plătită. A recurs rapid la Facebook. Declarațiile scandaloase ale lui Duterte, oricât de mincinoase, erau perfecte pentru a genera share-uri, like-uri și comentarii care să le facă virale. Fără să cheltuiască nimic, campania putea deja să ajungă la peste 70 de milioane de filipinezi (dintr-o populație totală de 108 milioane) care folosesc Facebook. Dar campania a investit fonduri suplimentare pentru a transmite informații pe rețelele de socializare, cheltuind 200.000 de dolari pe o armată de boți și troli care să colporteze știri false în numele lui Duterte. Acestea mergeau de la povești conform cărora fusese lăudat de membrii Casei Regale Britanice sau de papă până la casete pornografice cu adversarii săi politici și imagini detaliate cu presupuse acte de violență criminală, toate false. O poză, aparent a unei mame filipineze care își plângea copilul tăiat de o bandă criminală, s-a dovedit a fi fost făcută de fapt în Brazilia[29].

Filipine a fost în prim-planul epidemiei de știri false – „pacientul zero", după cum s-a exprimat un director de la Facebook[30]. Dar, în ciuda acestui lucru, Facebook a făcut prea puțin pentru a rezolva problema în perioada premergătoare alegerilor din mai 2016. În august 2016, după victoria lui Duterte, Maria Ressa, un jurnalist bine-cunoscut, directorul general al site-ului de știri independent Rappler, a încercat să alerteze Facebook în legătură cu această problemă. A furnizat unor angajați cu vechime ai Facebook dovezi cu privire la conturi false care răspândeau propagandă pro-Duterte și a emis un avertisment: că alegerile prezidențiale din SUA din noiembrie vor fi vizate în mod similar. Curând, s-a dovedit că avea dreptate.

După alegerile din SUA, Facebook a luat în sfârșit măsuri și a eliminat conturile pro-Duterte pe care le identificase Ressa. Dar, în mare măsură, răul fusese deja făcut. Exploatarea rețelelor de socializare de către Duterte contribuise la propulsarea lui către victorie în Filipine. De asemenea, le-a arătat liderilor de mână forte din întreaga lume cum pot fi

folosite știrile false pentru a obține un avantaj politic. După cum a afirmat Ressa, „ei testează în țara noastră tacticile pentru manipularea Americii. Dacă funcționează, le «portează» în restul lumii”[31].

Deloc surprinzător, Duterte are o relație proastă cu cei care contestă versiunea lui asupra evenimentelor. A amenințat să interzică Facebook în septembrie 2020, după ce compania a eliminat o rețea de știri false care ducea la poliția și armata filipineze. A acuzat Rappler, care a identificat rețeaua, că este finanțat de CIA și a remarcat că jurnaliștii obraznici „nu sunt exceptați de la asasinare”. Secretarul lui de presă a certat jurnaliștii că nu înțeleg umorul unic al președintelui, sfătuindu-i să îl ia „în serios, dar nu literal” (o expresie împrumutată de la susținătorii lui Donald Trump). Însă amenințările lui Duterte nu sunt doar o fanfaronadă, căci și-a urmărit fără milă criticii din presă. Ressa însăși a primit zece mandate de arestare pentru false delicte, în mare parte pentru calomnie și evaziune fiscală, și riscă ani de pușcărie[32].

Duterte a luat în vizor și ABS-CBN, o mare televiziune filipineză de știri, pe care a criticat-o aspru pentru modul în care a prezentat războiul împotriva drogurilor. După ce licența i-a expirat în mai 2020, televiziunea a fost forțată să își întrerupă emisia. Camera Reprezentanților din Filipine, controlată de aliații lui Duterte, a votat împotriva reînnoirii licenței și, cu pierderi masive de venituri publicitare, au dat faliment și canalele locale ale ABS-CBN. Este o tactică uzuală a liderilor autoritari: în 2019, Bolsonaro a amenințat să ridice licența unei importante televiziuni braziliene, în vreme ce presa din Ungaria, după cum am văzut, a fost adusă sub un control mult mai strict de Orbán.

Zdrobirea opoziției de către Duterte s-a extins și la justiție. După ce Conchita Carpio-Morales, principalul oficial responsabil cu combaterea corupției din țară, a deschis o investigație asupra finanțelor personale ale lui Duterte, președintele a amenințat să o pună sub acuzare și i-a ordonat să își suspende adjunctul, Arthur Carandang. Carpio-Morales a refuzat, dar, după ce i-a expirat mandatul, Duterte a înlocuit-o cu un loialist care l-a concediat pe Carandang. La Curtea

Supremă, președinta Maria Lourdes Sereno a fost îndepărtată printr-un mecanism juridic obscur după ce a exprimat îndoieli în legătură cu legalitatea războiului lui Duterte împotriva drogurilor și declararea legii marțiale în Mindanao. A fost acuzată că nu și-a declarat toate proprietățile – ceva ce Duterte însuși nu a făcut niciodată. Având la dispoziție o justiție în mare parte docilă, Duterte nu a fost tras niciodată la răspundere pentru încălcările drepturilor omului comise în războiul împotriva drogurilor sau în „războiul împotriva terorismului" din Mindanao, care a fost facilitat de faptul că Duterte a declarat legea marțială pe insulă.

Ce îl deosebeşte pe Duterte de mulți alți lideri de mână forte, precum Orbán, Putin și Xi, este lipsa unei ideologii. El manifestă un naționalism rudimentar și dispreț față de „clasele flecare" educate. Dar Duterte nu a încercat o justificare intelectuală pentru acțiunile sale și nici nu a articulat un proiect antiliberal de tipul celor care îi ghidează pe alți lideri autoritari. Acest lucru îl plasează pe Duterte mai aproape de Trump și Bolsonaro. La fel ca acești doi lideri, Duterte acționează pe bază de instinct și favoritism, numind oficiali guvernamentali pe criteriul loialității și prieteniei personale. Un prieten și coleg de școală din copilărie, Carlos Dominguez III, a fost făcut ministru de Finanțe în administrația sa; un alt coleg de clasă, Bingbong Medialdea, a devenit secretar executiv, cea mai înaltă poziție din cabinetul președintelui. Alți patru foști colegi de-ai lui Duterte au fost numiți miniștri de Externe și ai Justiției. Fiica sa, Sara, este acum primar în Davao și și-a reprezentat tatăl la evenimente internaționale, în vreme ce fiul său Paolo este viceprimar. Duterte a sugerat că Sara va fi succesorul lui natural*3.

Stilul instinctiv, nesistematic al președintelui se extinde și la politica externă. La începutul mandatului său, Duterte a generat consternare la Washington cu o vizită la Beijing, în cursul căreia a anunțat „separarea" țării sale de alianța tradițională cu SUA. În fața unei audiențe foarte apreciative, în Marea Sală a Poporului, președintele filipinez a declarat: „M-am realiniat la fluxul vostru ideologic și poate voi merge și în Rusia să vorbesc cu Putin și să-i spun că suntem noi trei

împotriva lumii – China, Filipine și Rusia. Este singura cale". Comentariile lui Duterte reflectau parțial furia lui personală împotriva președintelui Obama, a cărui administrație își exprimase îngrijorarea în legătură cu palmaresul lui în domeniul drepturilor omului. În replică, Duterte l-a numit pe Obama „fiu de târfă" și i-a spus să „se ducă la naiba"[33].

Lucru neobișnuit în Filipine, Duterte a întreținut mult timp un nivel ridicat al sentimentului antiamerican, dintr-un amestec de motive personale și politice.

În 2002 i s-a refuzat viza pentru a-și vizita iubita, Honeylet Avancena, în Statele Unite, din cauza preocupărilor privitoare la legăturile lui cu echipele morții. Încă dinainte de cearta sa cu Obama, îl numise pe ambasadorul SUA „fiu homosexual de târfă" după ce acesta criticase o remarcă făcută de Duterte în timpul campaniei prezidențiale, când a sugerat că își dorea să fi participat la violarea în grup a unei misionare, ucisă în 1989 la Davao într-o închisoare. După incidentul cu Obama, Duterte a anulat pentru scurt timp niște exerciții navale comune cu SUA în Marea Chinei de Sud, unde China a emis pretenții teritoriale agresive.

Este greu însă pentru orice președinte filipinez să persiste într-o poziție antiamericană. Studiile internaționale indică faptul că Filipine este una dintre țările cel mai constant proamericane. În loc să întrețină resentimente de durată, trecutul de colonie americană din 1848 până în 1946 a produs, în general, o afinitate culturală. Peste jumătate dintre filipinezi vorbesc engleză, există o mare comunitate expatriată de americani, iar baschetul este cel mai popular sport din țară. Flota din Pacific a SUA folosește baze din Filipine, iar forțele navale ale celor două țări desfășoară frecvent exerciții comune. Cei doi lideri străini pe care Duterte i-a citat în discursul său inaugural au fost Franklin Roosevelt și Abraham Lincoln.

În plus, Filipine are o veche dispută teritorială cu China asupra Mării Chinei de Sud, o mare importantă din punct de vedere strategic, prin care trece o treime din traficul maritim mondial. Acesta este un subiect ce pare să-l preocupe pe Duterte, care, în mod oarecum neobișnuit, a recomandat o

carte serioasă, *Butoiul cu pulbere al Asiei* de Robert Kaplan, reporterilor care doreau să înțeleagă problema. Uneori, Duterte a adoptat poziții antichineze sau naționaliste în această chestiune. În timpul campaniei prezidențiale a adoptat un ton belicos, spunând că va merge cu un jet ski până la una dintre insulele artificiale construite de China în apele disputate și va înfige acolo un steag filipinez.

Duterte a simțit și presiunea armatei filipineze, care, având în vedere lunga sa cooperare cu SUA, este puternic proamericană. În mod similar, opinia publică filipineză este în general fermă în ceea ce privește susținerea pretențiilor maritime ale țării. Drept urmare, Duterte și-a înăsprit tonul față de Beijing. Poate dobândind un fals sentiment de siguranță din cauza atitudinii inițial supuse a lui Duterte, China și-a supraestimat atuurile. În aprilie 2019, după o concentrare de forțe chineze lângă disputata insulă Thitu, Duterte s-a dezlănțuit, declarând că va trimite trupe într-o „misiune sinucigașă" împotriva chinezilor dacă nu se retrag. Adresându-se Adunării Generale a ONU în septembrie 2020, Duterte s-a lăudat cu decizia unui tribunal internațional în favoarea pretențiilor filipineze în Marea Chinei de Sud. În luna următoare, a ordonat reluarea exploatărilor de petrol și gaze în apele disputate.

Cu toate acestea, este uimitor că în primii patru ani ca președinte Duterte a avut șase întâlniri cu Xi Jinping – și s-a întâlnit o singură dată față în față cu Donald Trump. Deși președintele SUA a spus clar că, personal, nu avea de gând să facă caz de abuzurile privind drepturile omului, el nu controla pe deplin politica externă a SUA. Sugestiile că unor membri ai anturajului său li s-ar putea interzice accesul în SUA l-au făcut pe Duterte să nu accepte niciodată invitația lui Trump de a veni la Casa Albă.

Dar, când cei doi au reușit să se întâlnească, s-au înțeles de minune. La un summit al Asociației Națiunilor din Asia de Sud-Est desfășurat la Manila în noiembrie 2017, Duterte i-a cântat lui Trump un cântec popular filipinez, „Ești lumina lumii mele, jumătate din inima mea".

Episodul era tipic pentru relațiile dintre doi lideri de mână

forte, în care kitschul și lingușirea reciprocă în public se îngemănează cu violența și încălcarea legii în culise. Aceeași combinație de strălucire publică și brutalitate privată era caracteristică și liderului de mână forte care, mai mult decât oricare altul, putea pretinde că a construit o relație specială cu administrația Trump – Mohammed bin Salman, prințul moștenitor al Arabiei Saudite.

*1 Mandatul de preşedinte al lui Rodrigo Duterte s-a încheiat în iunie 2022. Constituţia nu permite candidatura pentru un al doilea mandat prezidenţial (n.ed.).

*2 După ce a fost eliberată în 2010, complicitatea lui Suu Kyi cu brutalizarea minorității rohingya din Birmania a fost un motiv de dezamăgire pentru mulți din comunitatea internațională. Dar Birmania a rămas o democrație. Furia armatei la aflarea rezultatului alegerilor din 2020 – însoțită de acuzații de fraudă în stilul lui Trump – a fost cea care a generat lovitura de stat din 2021.

*3 La alegerile din 2022, Sara Duterte a candidat şi a fost aleasă vicepreşedinte al Republicii Filipine. Alegerile pentru această funcţie se desfăşoară simultan, dar separat de cele prezidenţiale (n.ed.).

9

Ascensiunea lui MBS și fenomenul Netanyahu (2017)

Când Donald Trump a fost învestit în funcție în ianuarie 2017, o bună parte din Europa a avut o presimțire sumbră. Dar liderii celor mai apropiați doi aliați ai Americii din Orientul Mijlociu – Israelul și Arabia Saudită – au fost entuziasmați. Atât Benjamin Netanyahu, prim-ministrul Israelului, cât și prințul moștenitor Mohammed bin Salman al Arabiei Saudite considerau politicile administrației Obama în regiune ca fiind periculos de naive. Cu Trump la Casa Albă, aveau din nou un președinte american care urma să acorde prioritate stabilității regionale în detrimentul democrației și să înăsprească politica față de Iran.

Bibi și MBS – ca să folosim poreclele sub care sunt îndeobște cunoscuți – sunt figuri-cheie în epoca liderului cu mână de fier. Amândoi au ajuns să personifice politica națiunilor lor mai mult decât oricare dintre predecesorii lor recenți. În iulie 2019, după 13 ani de mandat, Netanyahu a devenit cel mai longeviv prim-ministru al Israelului, preluând această poziție de onoare de la părintele fondator al țării, David Ben-Gurion.

Mohammed bin Salman și-a făcut apariția pe scenă doar relativ recent: a intrat în guvern în 2015 și a fost numit oficial prinț moștenitor în 2017. Dar și el este o figură transformatoare. În epoca modernă, conducerea Arabiei Saudite nu a mai fost niciodată atât de strâns identificată cu un singur individ carismatic. Noul lider autoritar saudit a spulberat vechiul sistem de conducere regală colectivă, bazat pe vechime, consens și o împărțire a portofoliilor între prinți.

Până în 2018, după cum a explicat biograful său, Ben Hubbard, „MBS distrusese acest sistem (tradițional), extinzându-și controlul asupra armatei, industriei petroliere, serviciilor de informații, poliției și Gărzii Naționale”[1].

Centralizarea puterii și identificarea liderului cu națiunea – atât în țară, cât și în străinătate – constituie o caracteristică a epocii liderului cu mână de fier. Bibi și MBS sunt lideri foarte naționaliști, cu o puternică înclinație spre paranoia în raport cu lumea exterioară. Aversiunea lor comună față de Iran și dorința de a colabora cu administrația Trump au remodelat geopolitica Orientului Mijlociu între 2016 și 2020.

În ciuda similitudinilor în ceea ce privește temperamentele și obiectivele lor strategice, mediile politice și chiar fizice în care operează liderii saudit și israelian sunt complet diferite. Opulența condițiilor de viață ale prințului saudit este de neegalat. Printre fleacurile pe care Mohammed bin Salman și le-a cumpărat se numără un castel în afara Parisului, care a costat 300 de milioane de dolari[2]. Vizitatorii primiți la Riad de prințul moștenitor sunt adesea copleșiți de splendoarea regală a mediului în care trăiește acesta – așa cum se și dorește.

Prin comparație, spațiul de lucru din Ierusalim al prim-ministrului e cu adevărat spartan. Când l-am vizitat pe Netanyahu acolo în 2013, biroul său se afla într-un bloc neatractiv, dar bine păzit, la capătul unei scări de piatră. Camera sa de lucru nu era deosebit de mare sau de impresionantă. Singurul indiciu al luxului era trabucul gros pe care premierul israelian îl pufăia în timp ce vorbea despre politica globală stând comod pe canapeaua din biroul său.

Gustul lui Netanyahu pentru trabucuri și șampanie roz avea să figureze în cele din urmă într-un proces de corupție constant amânat, care amenința să pună capăt carierei sale politice și chiar să-l trimită la închisoare. În schimb, MBS operează într-un climat de impunitate totală – arestându-și și chiar asasinându-și adversarii politici.

Dar Bibi și MBS au fost uniți de un dușman și de un prieten comuni. Dușmanul era Iranul, iar prietenul era Jared Kushner, ginerele lui Donald Trump.

Netanyahu își petrecuse o mare parte din ultimii 20 de ani lansând avertismente sumbre cu privire la pericolul pe care îl reprezenta un Iran nuclear. Teama de influența iraniană l-a făcut pe MBS să ducă Arabia Saudită în război în Yemen și să instituie o blocadă asupra statului vecin Qatar.

Imediat ce Trump a ajuns președinte, a devenit evident că intenționa să-și trateze membrii familiei – în special pe fiica sa, Ivanka, și pe soțul ei, Jared – ca pe cei mai de încredere consilieri. Această abordare dinastică a guvernării li s-a părut ciudată și nepotrivită multora din establishmentul de la Washington, dar era o a doua natură pentru familia regală saudită. În contextele lor diferite, atât Kushner, cât și MBS erau nişte prinţişori: bărbați extrem de bogați, la 30 și ceva de ani, care își datorau pozițiile familiilor. La începutul mandatului lui Trump, celor doi li s-a făcut cunoștință de către niște parteneri de afaceri ai acestuia și s-au împrietenit rapid[3]. Schimbul frecvent de mesaje și de emoticoane pe WhatsApp dintre MBS și Kushner era o sursă atât de fascinație, cât și de îngrijorare pentru comunitatea americană de informații.

Jocul generațiilor s-a desfășurat puțin diferit în cazul lui Netanyahu. Prim-ministrul israelian era un prieten apropiat al tatălui lui Kushner, dezvoltatorul imobiliar Charles Kushner, locuind la un moment dat împreună cu familia acestuia în New Jersey, în anii 1980, când tânărul Jared și-a cedat propriul pat politicianului israelian în devenire[4].

Pentru Jared Kushner, un evreu ortodox cu un angajament constant față de Israel, Orientul Mijlociu era o zonă firească de interes. În vara anului 2020 a reușit să folosească teama comună israeliano-saudită față de Iran pentru a intermedia un succes diplomatic istoric: stabilirea de relații diplomatice între Israel și Emiratele Arabe Unite. Emiratele sunt o federație mică și bogată, strâns legată de saudiți. Au fost stabilite zboruri directe între Dubai, Abu Dhabi și Tel Aviv și, pentru prima dată, prin amabilitatea lui MBS, avioanele israeliene au primit dreptul de a survola Arabia Saudită. În Israel se spera că, odată ce regele Salman va muri și MBS îi va succeda, Arabia Saudită va stabili și ea legături diplomatice cu Israelul, punând efectiv capăt boicotului arab față de Israel care începuse odată cu

înființarea noului stat în 1948.

Acordul cu Emiratele Arabe Unite a fost pentru Netanyahu un triumf politic de care avea mare nevoie. În 2020 se agăța de scaun după trei rânduri succesive de alegeri indecise și, în plus, se confrunta cu un proces cu acuzații de corupție și fraudă. Acum avea un nou tratat de pace cu care se putea lăuda şi care urma să lărgească orizonturile turiștilor și oamenilor de afaceri israelieni. Acordul dintre Emirate și Israel a fost de asemenea o lovitură grea pentru palestinieni, deoarece fusese convenit fără ca Netanyahu să facă vreo mișcare în direcția „soluției celor două state", ce fusese mult timp prezentată drept soluția definitivă în conflictul israeliano-palestinian. În schimb, cauza palestiniană, care jucase un rol central atât în politica arabă, cât și în cea globală timp de decenii, părea să fi fost marginalizată. După încheierea acordului, Anshel Pfeffer, biograful lui Netanyahu, a speculat într-o discuție cu mine că palestinienii ar putea sfârși ca tibetanii – un grup oprimat, al cărui teritoriu era ocupat, dar a cărui soartă era din ce în ce mai ignorată de lumea exterioară[5].

Deși acest rezultat părea să fie potențial tragic pentru palestinieni, a fost un triumf pentru rezistența îndârjită a lui Netanyahu la presiunile internaționale de a accepta un stat palestinian propriu-zis. În timpul administrației Obama, Bibi susținuse ideea soluției celor două state. Când l-am întâlnit în biroul său în 2013, l-am întrebat dacă nu cumva doar îi făcea pe plac lui Obama angajându-se în favoarea soluției celor două state. Netanyahu a zâmbit și mi-a răspuns: „Păi, evident că asta fac". Dar, tot atunci, premierul israelian mi-a prezentat argumentul convențional pentru care Israelul trebuia să accepte un stat palestinian. Pericolul, a argumentat el, era că, dacă Israelul ar integra 2,7 milioane de palestinieni din Cisiordania în statul Israel, guvernul ar putea ajunge să trebuiască să aleagă între a fi un stat evreu și a fi o democrație, deoarece evreii ar fi periculos de aproape de a-și pierde statutul majoritar pe teritoriul Israelului*1.

Chiar și la acel moment m-a frapat faptul că exista ceva stereotip în felul în care Netanyahu recita argumentele în favoarea soluției celor două state. În mod clar, nu o făcea cu

entuziasm. Într-adevăr, de-a lungul carierei sale politice, se opusese viziunii liberale convenționale asupra a ceea ce trebuia să facă Israelul pentru a-și asigura viitorul. Acest punct de vedere – promovat în diferite moduri de personalități atât de diverse ca Bill Clinton, Tony Blair și foști prim-miniștri israelieni, precum Ehud Barak și Shimon Peres – era că, pentru a fi acceptat internațional și a-și asigura pacea cu vecinii săi arabi, Israelul trebuia mai întâi să facă pace cu palestinienii.

Netanyahu nu acceptase niciodată cu adevărat acest argument. În schimb, el și partidul său, Likud, formaseră o alianță cu puternica mișcare pentru colonizare din Israel, pentru care Cisiordania nu era locul unui viitor stat palestinian, ci o parte esențială a teritoriului Israelului, care în final ar trebui încorporată în acest stat. Cum anume se vor descurca palestinienii în acest scenariu nu s-a explicat niciodată pe deplin. Unii radicali israelieni de extremă dreaptă au sperat la expulzarea lor într-un stat arab vecin, cum ar fi Iordania. Alții s-au gândit să li se acorde palestinienilor dreptul la autoguvernare în unele zone care ar fi reprezentat doar ceva mai mult decât niște banale consilii locale – o soluție politică ce a fost uneori comparată cu politica de apartheid din Africa de Sud, unde guvernul încercase să le acorde dreptul de vot sud-africanilor de culoare doar în „bantustane” lipsite de putere.

În loc să vadă soluția celor două state ca pe o cale spre armonie regională, așa-numita cale a păcii „din interior spre exterior”, Netanyahu pledase pentru soluția „din exterior spre interior”, în care mai întâi ar fi fost obținută pacea cu vecinii arabi ai Israelului, problema palestiniană fiind abordată mai târziu de un Israel întărit.

Forma dură de sionism a premierului israelian era adânc înrădăcinată în istoria propriei sale familii. Născut la Tel Aviv în 1949, Benjamin Netanyahu este fiul lui Benzion Netanyahu, un intelectual israelian de dreapta care s-a născut la Varșovia, de unde s-a mutat în Palestina în 1924, pe vremea când aceasta se afla sub dominație britanică. Încă din adolescență, Benzion Netanyahu a fost, după spusele lui Anshel Pfeffer, „membru al singurei facțiuni politice [sioniste] care decisese să nu ia în

considerare revendicările arabe asupra teritoriului”[6]. Sionismul revizionist îmbrățișat de familia Netanyahu a fost construit în jurul filosofiei politice a unui singur om, Zeev Jabotinski, care a respins socialismul părintelui fondator al Israelului, David Ben-Gurion, și a îmbrățișat în schimb o formă mult mai militarizată de naționalism, ce vedea conflictul cu populația arabă ca fiind inevitabil. Ben-Gurion l-a considerat pe Jabotinski fascist, iar în primii aproape 30 de ani de existență a Israelului, începând din 1948, politica israeliană a fost dominată de Partidul Laburist al lui Ben-Gurion. Abia în 1977 partidul Likud, condus de adepți ai lui Jabotinski, a câștigat pentru prima dată puterea. Iar Likud a fost partidul pe care Benjamin Netanyahu urma să îl conducă[7].

Divergențele dintre laburiști și Likud nu erau doar ideologice, ci și de clasă și de origine. Laburiștii erau conduși de imigranți est-europeni de origine așkenază, cu vederi de stânga, considerați elita intelectuală și socială a noului stat israelian. Likud, în schimb, și-a asigurat o mare parte din sprijin de la evreii sefarzi care fuseseră expulzați sau emigraseră din țările arabe și, mai târziu, de la imigranții veniți din Rusia după destrămarea Uniunii Sovietice. Era partidul outsiderilor, care se opunea elitei liberale mulțumite de sine. În acest sens, politica partidului Likud și a lui Netanyahu a prefigurat cu zeci de ani înainte politica populistă a lui Donald Trump și Brexitul.

Respingerea de către Netanyahu a unora dintre ideile de bază ale părinților fondatori ai statului israelian amintește de asemenea de politica lui Modi în India și a lui Erdoğan în Turcia. Așa cum Netanyahu provine dintr-o tradiție care respinge multe dintre ideile relativ liberale ale părintelui fondator al Israelului, Ben-Gurion, în favoarea unui naționalism mai dur, mai populist și mai de dreapta, tot așa Modi și Erdoğan au respins ideile lui Nehru și Atatürk.

Dar cea mai puternică influență culturală asupra lui Netanyahu a fost cea a Statelor Unite. Întrucât Benzion Netanyahu nu a reușit să găsească un post universitar în Israel, familia s-a mutat în SUA. De la 8 până la 10 ani, Bibi a locuit la New York, iar apoi și-a petrecut o mare parte din adolescență

în Philadelphia. În SUA a urmat cursuri universitare și postuniversitare, în arhitectură și apoi în management, studiind la Institutul de Tehnologie din Massachusetts înainte de a se angaja pe post de consultant în management la Boston Consulting Group. Drept urmare, Netanyahu este impregnat de cultura americană, înțelege perfect scena politică din Statele Unite și s-a descurcat extrem de bine acolo. Mulți dintre cei mai apropiați consilieri ai săi, cum ar fi Dore Gold și Yoram Hazony, sunt vorbitori nativi de engleză, ședințele lui Netanyahu cu stafful ținându-se adesea în această limbă.

A fost nevoie totuși de o tragedie de familie pentru a propulsa familia Netanyahu din obscuritate în centrul atenției la nivel național. Este vorba despre moartea fratelui mai mare al lui Bibi, Jonathan (Yoni), în 1976, în timp ce conducea un raid reușit de comando pentru eliberarea ostaticilor evrei deținuți de militanți palestinieni și germani pe aeroportul Entebbe din Uganda. „Raidul de la Entebbe" a devenit subiectul a trei filme de lungmetraj și l-a transformat pe Yoni, postmortem, în erou național. Fratele său Bibi, bun orator, care servise și el în armata israeliană, a devenit rapid un tânăr promițător, fiind curtat de politicieni de frunte ai Israelului, inclusiv de Shimon Peres, pe care Netanyahu avea să-l învingă într-o bună zi în competiția pentru funcția de prim-ministru.

Talentul lui Netanyahu ca avocat al Israelului vorbitor de engleză l-a făcut să fie numit în înalta funcție de ambasador la ONU între 1984 și 1988. La întoarcerea în Israel, s-a alăturat partidului de dreapta Likud. În 1993 a ajuns liderul partidului, iar în 1996, la vârsta de 46 de ani, a devenit cel mai tânăr prim-ministru al Israelului de până atunci. Deși a pierdut puterea în 1999, a revenit în funcție un deceniu mai târziu, câștigând din nou alegerile în 2009. De atunci a repurtat o serie de victorii electorale, de obicei la limită, care au necesitat perioade chinuitoare de formare a unor coaliții pentru a se menține în funcția de prim-ministru. Cu cât Netanyahu a rămas mai mult timp la putere, cu atât mai mult a putut să joace rolul de bătrân înțelept și de imagine internațională a Israelului. Afișele Likud pentru campania electorală din 2020 înfățișau fotografii cu Netanyahu stând alături de Modi, Trump și Putin, sub sloganul

„O ligă diferită”.

În cele din urmă, Netanyahu și-a pierdut funcția de premier în 2021*2, după alte alegeri ajunse în blocaj. Dar longevitatea sa politică îi permisese să depășească lideri occidentali precum Bill Clinton, Barack Obama și David Cameron, pe care el îi considera naiv de liberali în chestiunea palestiniană. În anii de după Obama, Netanyahu a putut profita de ascensiunea unei noi generații de lideri naționaliști-populiști – de la Washington la Delhi, de la Budapesta la Brasilia – care erau mari admiratori ai statului evreu. Această schimbare a atmosferei politice internaționale a oferit un nou moment de respiro unei țări care se temuse mult timp de izolarea internațională și de boicoturile comerciale.

Cea mai importantă schimbare pentru israelieni a fost alegerea lui Trump în 2016. Noul președinte al SUA s-a bazat în mare măsură pe sprijinul alegătorilor evanghelici albi, care erau nu doar mai numeroși decât evreii, ci și adesea mai înflăcărați în sprijinul lor pentru Israel. (Evreii americani aveau încă tendința de a vota în mod disproporționat pentru democrați.) În calitate de președinte, Trump a îndeplinit o listă lungă de obiective israeliene care altădată păreau fantezii îndepărtate. În 2018, a mutat ambasada SUA de la Tel Aviv la Ierusalim și s-a retras din acordul nuclear cu Iranul, negociat de Obama. În anul următor, America a recunoscut suveranitatea israeliană asupra Înălțimilor Golan, care fuseseră capturate de la Siria în timpul Războiului de Șase Zile din 1967. Netanyahu părea aproape neîncrezător atunci când a primit acest cadou la Casa Albă.

Legăturile dintre Trump și Netanyahu nu erau doar diplomatice și familiale, ci și ideologice. În timp ce consilierii lui Trump se străduiau să transforme instinctele și tweeturile șefului lor în idei coerente, unul dintre gânditorii la care au apelat a fost filosoful de curte preferat al lui Netanyahu, Yoram Hazony. Fost consilier al lui Netanyahu, căruia i-a rămas un confident apropiat, Hazony a dat lovitura în plan intelectual cu cartea sa din 2018, *The Virtue of Nationalism*8. Oficialii administrației Trump care au lucrat la strategia de securitate națională a președintelui mi l-au menționat pe Hazony ca

având o influență majoră asupra gândirii lor. Wes Mitchell, care a ocupat funcția de asistent pentru Europa al secretarului de stat în cadrul administrației Trump, le-a sugerat diplomaților UE că ar trebui să-l citească pe Hazony dacă vor să înțeleagă modul de gândire al acesteia.

Diplomații europeni care au făcut acest efort au fost mai degrabă descumpăniți de ceea ce au găsit. Hazony era sincer în disprețul său față de UE, pe care a caracterizat-o drept un paravan pentru o nouă formă de imperialism german. Pentru Hazony, singura bază adevărată a ordinii politice și a libertății umane este națiunea, fondată pe o limbă, o cultură și o religie comune. Toate națiunile de succes, susține Hazony, trebuie să fie organizate în jurul unui grup „a cărui dominație culturală este evidentă și incontestabilă și împotriva căruia rezistența pare a fi zadarnică”[9].

Nu este greu de înțeles atracția acestei idei pentru susținătorii albi ai lui Trump, îngrijorați de proiecțiile demografice care arătau că, în anii 2040, albii vor reprezenta mai puțin de 50% din populația SUA. Ideea că o națiune trebuie să fie construită în jurul unui grup etnic sau cultural dominant, de importanță centrală pentru naționalismul secolului al XIX-lea, este îmbrățișată cu înflăcărare și de Viktor Orbán, care a avut întâlniri cu Hazony și îl menționează la rândul lui ca reprezentând o influență intelectuală.

Prim-ministrul Ungariei, un susținător al „democrației iliberale”, a vizitat Ierusalimul în 2018. Această vizită a fost controversată în Israel, deoarece Orbán avusese o campanie electorală plină de imagini antisemite, în care l-a prezentat pe finanțistul George Soros drept un păpușar bogat și malefic care intenționa să inunde Ungaria cu refugiați. Dar Soros era detestat și de Netanyahu, din cauza sprijinului acordat palestinienilor și organizațiilor israeliene pentru drepturile omului.

Există, într-adevăr, afinități ideologice clare între liderii israelian și maghiar[10]. Și unul, și altul sunt etno-naționaliști care cred într-un „Israel pentru evrei” și o „Ungarie pentru unguri”. Faptul că naționalismul lui Orbán are mai mult decât un iz de antisemitism nu este deosebit de șocant pentru

Netanyahu, a cărui marcă de sionism a presupus întotdeauna că lumea exterioară este inerent antisemită. În lunile care au urmat alegerii lui Trump, oficialii israelieni au lucrat din greu pentru a construi punți de legătură între Orbán și Casa Albă.

Pentru liderul israelian, o alianță tactică cu un personaj precum Orbán este justificată dacă ea ajută Israelul. Iar naționaliștii central-europeni au fost într-adevăr utili atunci când cehii, ungurii și românii s-au opus prin veto condamnării de către UE a mutării ambasadei americane la Ierusalim. Premierul român a sugerat chiar că propriul său guvern ar putea să-și mute ambasada la Ierusalim. În prezent, extrema dreaptă europeană este mult mai preocupată de musulmani decât de evrei, iar islamofobia sa se traduce adesea prin sprijin pentru Israel. În ciuda rădăcinilor sale antisemite, Frontul Național din Franța, condus de Marine Le Pen, a devenit un partid puternic pro-Israel.

Suspiciunea comună față de islam l-a ajutat de asemenea pe Netanyahu să strângă legăturile cu Narendra Modi, care, în 2017, a devenit primul premier indian ce a vizitat Israelul de la înființarea statului. Unii loialiști ai partidului BJP consideră că răspunsul feroce al Israelului la violențele palestiniene este un model pentru India în lupta sa cu teroriștii proveniți din Pakistan. De fapt, Israelul a vândut armament în valoare de miliarde de dolari Indiei – dintre care o parte a fost folosit într-un raid de bombardament asupra Pakistanului în 2019.

O călătorie în Israel a devenit rapid o escală aproape obligatorie pentru noua generație de lideri de mână forte, bucuroși să sfideze opinia publică liberală. În septembrie 2018, Rodrigo Duterte, liderul statului Filipine, a venit la Ierusalim și i-a spus lui Netanyahu: „Avem aceeași pasiune pentru ființele umane”[11] – un compliment cu două tăișuri, având în vedere sprijinul frecvent și vocal al lui Duterte pentru utilizarea echipelor morții.

În 2019, Jair Bolsonaro a fost instalat în funcția de președinte al Braziliei. Chiar în mai mare măsură decât Trump, Bolsonaro s-a bazat mult pe alegătorii evanghelici și și-a subliniat dragostea pentru statul Israel. Netanyahu a fost invitat de onoare la învestirea lui Bolsonaro, iar brazilianul a

fost lăudat în timpul unei vizite de stat în Israel câteva luni mai târziu. Faptul de a avea ca aliat cea mai mare țară din America Latină a fost o mare reușită pentru Israel, deoarece „Sudul global" al națiunilor în curs de dezvoltare fusese, în mod tradițional, constant în sprijinul său pentru palestinieni. Pentru Bolsonaro, susținerea Israelului a fost o modalitate de a face apel simultan la evanghelici și la Casa Albă a lui Trump, lovindu-și în același timp dușmanii din stânga liberală. Cu aproape un deceniu înainte, marele său rival politic, președintele Luiz Inácio Lula da Silva (numit întotdeauna „Lula"), vizitase Cisiordania și anunțase: „Visez la o Palestină independentă și liberă".

Cartea de vizită a Israelului în raport cu China lui Xi este tehnologia. Wang Qishan, vicepreședintele Chinei, a vizitat un târg israelian de tehnologie în octombrie 2018. Într-o perioadă în care firmele americane de tehnologie deveneau mai precaute în ceea ce privește colaborarea cu China, Israelul era o alternativă atractivă. O firmă chineză deține și operează acum portul Haifa, care este principala bază a marinei israeliene și totodată un port frecvent de escală pentru Flota a Șasea a SUA[12]. Această apropiere tot mai mare dintre Israel și China a fost una dintre puținele nemulțumiri exprimate de administrația Trump față de Israelul condus de Netanyahu.

Netanyahu consideră că aceste noi relații sunt o mare realizare și respinge scrupulele liberale cu privire la apropierea de politicieni gen Duterte, Bolsonaro sau Orbán. După cum remarca Avi Gil, un fost diplomat israelian de vârf, „o ordine mondială care pune mai puțin accent pe drepturile omului și pe drepturile democratice va exercita o presiune mai mică asupra Israelului"[13]. Cu toate acestea, chiar și în termeni de pur *Realpolitik*, diplomația lui Bibi implică riscuri substanțiale pentru Israel. Cea mai dăunătoare acuzație adusă Israelului de criticii săi este că pretenția statului evreu de a fi un model de democrație este subminată de modul cum îi tratează pe palestinieni. Aliniindu-se cu o nouă generație de naționaliști populiști – dintre care mulți au o credibilitate democratică îndoielnică –, Israelul își compromite și mai mult pretenția de a fi un campion al democrației.

Dar, pentru Netanyahu, beneficiile apropierii de liderii de mână forte ai lumii au depășit cu mult riscul pierderii sprijinului în cercurile progresiste din Occident. Vizitele unora precum Orbán, Duterte, Bolsonaro și Modi au fost utile. Însă liderul de mână forte care are cea mai mare putere de a crește prosperitatea și securitatea Israelului este cel din vecinătate – MBS.

Novice în politică, MBS are ambiții mari în a remodela Orientul Mijlociu. La îndemnul lui Kushner, Trump a efectuat prima sa vizită în străinătate, ca președinte, în Arabia Saudită, în mai 2017. Pe lângă faptul că această vizită a fost un compliment uriaș foarte prețuit de saudiți, a adus Riadului și beneficii practice directe. Disponibilitatea lui Trump de a anula acordul de pace al președintelui Obama cu Iranul era mult mai importantă pentru saudiți decât orice urmă de ofensă cauzată de hărțuirea musulmanilor în campania electorală a lui Trump din 2016. Trump a fost ovaționat în picioare de mai multe ori în timpul discursului său din Riad, în care a oferit monarhiei absolute un „parteneriat, bazat pe interese și valori comune".

Din punct de vedere formal, MBS nu era conducătorul Arabiei Saudite. Acest titlu îi aparținea tatălui său, regele Salman. Dar, în momentul vizitei lui Trump, la mijlocul anului 2017, nu prea mai existau îndoieli că prințul Mohammed, în vârstă de 31 de ani, era adevărata putere din spatele tronului. El era ministrul pe care liderii străini îl căutau pentru discuții. El era cel care expunea viziunea unei noi Arabii Saudite oamenilor de afaceri și jurnaliștilor internaționali.

Era o ascensiune extraordinară. Până în 2015, MBS fusese doar un „prinț între mii de prinți"[14] în familia regală saudită. Accederea sa la putere s-a datorat unei combinații de noroc și atitudine necruțătoare. Tatăl lui MBS, regele Salman, a fost al 25-lea fiu al regelui Abdulaziz (Ibn Saud), primul monarh al Arabiei Saudite. MBS însuși a fost doar al șaselea fiu al lui Salman. După cum spune Ben Hubbard: „Fiind al șaselea fiu al celui de-al 25-lea fiu al regelui fondator, nu prea erau motive să te aștepți că se va impune"[15]. Dar moartea a doi dintre frații mai mari ai lui Salman și succesul lui în calitate de guvernator al Riadului au făcut ca acesta să fie desemnat de regele

Abdullah drept noul prinț moștenitor al Arabiei Saudite în 2012. MBS a fost dintr-odată mult mai aproape de puterea reală. Când regele Salman a urcat pe tron în 2015, l-a numit pe fiul său preferat, prințul Mohammed, în funcția de ministru al Apărării.

La două luni de la numire, MBS și-a demonstrat cruzimea. În martie 2015, forțele aeriene saudite au lansat o serie de bombardamente asupra Yemenului învecinat, în încercarea de a-i alunga pe rebelii huthi, apropiați de Iran, care preluaseră controlul asupra capitalei yemenite. A fost o mișcare surprinzătoare. Regatul saudit fusese multă vreme un mare cumpărător de armament, dar nu păruse niciodată foarte dornic să îl folosească efectiv. Convingerea lui MBS că ar putea obține o victorie ușoară în Yemen s-a dovedit a fi greșită. Saudiții s-au împotmolit în conflict, iar bombardamentele lor la întâmplare au făcut ca regatul să fie acuzat de crime de război.

Dar decizia belicoasă și impulsivă a prințului de a intra în război în Yemen nu i-a afectat imediat decât în mică măsură reputația în Occident. În schimb, la fel ca Erdoğan înaintea lui, MBS a fost aclamat ca marea speranță pentru un Orient Mijlociu reformat. Într-un editorial influent scris în noiembrie 2015, Thomas Friedman de la *New York Times* l-a înfățișat pe MBS ca pe o vijelie reformatoare, având „misiunea de a schimba modul cum este guvernată Arabia Saudită". După o primire la MBS, Friedman a fost impresionat de hotărârea declarată a prințului de a elibera regatul de dependența de petrol și de a introduce reforme sociale. „De când a sosit Mohammed", a spus el entuziasmat, „decizii importante care erau luate în doi ani se iau acum în două săptămâni"[16]. În 2017, revenind pentru o altă seară în compania lui MBS, într-o perioadă în care plângerile privind încălcarea drepturilor omului se înmulțeau, Friedman a fost în continuare impresionat. A susținut că „cel mai semnificativ proces de reformă aflat în desfășurare oriunde în Orientul Mijlociu are loc în Arabia Saudită". Era adevărat, a recunoscut el, că, doar cu câteva săptămâni în urmă, MBS „arestase zeci de prinți și oameni de afaceri saudiți". Dar, a adăugat, „aici nu e vorba de

perfecțiune. Cineva trebuia să facă treaba asta – să tragă Arabia Saudită în secolul XXI”[17].

Ca să fim corecți, Friedman nu a fost nici pe departe singurul impresionat de MBS. Prințul Mohammed era expert în stabilirea de contacte cu formatorii de opinie occidentali, uimindu-i cu un amestec de hotărâre, opulență și sentimentul că le face confidențe. O persoană influentă de la Washington îmi arăta ocazional mesajele prietenoase pe care le primea de la MBS. Jurnaliștii își comparau notițele cu privire la opulența ambianței în care fuseseră primiți de prințul moștenitor.

Între timp, consultanții occidentali în management mergeau în număr mare la Riad în căutare de contracte profitabile pentru a contribui la implementarea programului de reformă economică al lui MBS – cunoscut sub numele de Viziunea 2030. Bancherii de investiții salivau la perspectiva lansării pe bursă a companiei petroliere naționale, Saudi Aramco: promitea să fie cea mai mare ofertă publică inițială din istorie. Producătorii de arme, cu influență în administrația Trump, rămâneau fixați pe Arabia Saudită, cel mai mare importator de armament din lume.

Prietenii Israelului au fost încântați de faptul că noului conducător al Arabiei Saudite nu părea să-i pese prea mult de palestinieni și vedea în schimb Israelul în primul rând ca pe un aliat împotriva Iranului. Chiar și activiștii pentru drepturile omului au aplaudat unele dintre reformele lui MBS, cum ar fi decizia mult așteptată de a permite femeilor să conducă vehicule, lucru care l-a obligat pe prinț să țină în frâu puterea foarte temutei poliții religioase.

Cu toate acestea, au existat și sceptici în Occident. După cum mi-a spus un oficial britanic de rang înalt: „Întrebarea mea este dacă MBS seamănă mai mult cu Lee Kuan Yew sau cu Saddam Hussein”. Cu alte cuvinte, prințul saudit era un reformator înțelept, deși autoritar, precum Lee, care modernizase Singapore? Sau era un dictator nemilos și scăpat de sub control, precum Saddam?

Paradoxul era că, sub MBS, libertățile sociale se extindeau pe fundalul unui regim de teroare. Prințul moștenitor era cu adevărat hotărât să extindă posibilitățile deschise tinerilor

saudiți. În mod neobișnuit pentru un membru al familiei regale saudite, el a înțeles importanța opiniei publice și a rețelelor de socializare. Personaj impunător, cu o înălțime de 1,83 metri, MBS a angajat experți pentru a-i șlefui imaginea pe Twitter, prezentându-l drept un modernizator și un naționalist[18]. După cum însuși MBS remarca adesea, două treimi dintre cei 34 de milioane de locuitori ai țării sale aveau sub 30 de ani. Societatea a fost lăsată mai liberă, astfel încât tinerii să poată mai ușor să se distreze, să deschidă afaceri, să socializeze și să călătorească.

Dar, în același timp, MBS arăta o intoleranță crescândă față de opoziție și disidență – chiar și în cadrul propriei familii. O notă extrem de discordantă a apărut la scurt timp după ascensiunea sa la putere, atunci când oficialii serviciilor de informații occidentale au primit rapoarte conform cărora prințul își plasase propria mamă în arest la domiciliu. (S-a speculat că MBS a vrut să o împiedice să-l influențeze pe tatăl său, regele.) Inițial, regele Salman îl pusese pe fiul său preferat doar pe locul al doilea în linia de succesiune. Înaintea lui MBS se afla vărul său, MBN, prințul Mohammed bin Nayef. Dar, în iunie 2017, MBN a fost reținut în secret și forțat să renunţe la poziţia sa. O înregistrare video în care acesta îi jura credință lui MBS a fost diseminată pe rețelele de socializare, înainte ca fostul prinț moștenitor să fie plasat în arest la domiciliu într-un palat din Jeddah[19].

Au avut loc de asemenea arestări în masă ale disidenților și criticilor lui MBS. Erai în siguranță doar dacă îl aprobai servil pe noul prinț moștenitor. Un jurnalist independent care a fost silit să fugă din țară a scris un articol pentru *Washington Post*, intitulat „Arabia Saudită nu a fost dintotdeauna atât de opresivă. Acum este insuportabilă”, în care se plângea de „frică, intimidare, arestări și umilirea publică a intelectualilor”[20].

Autorul articolului era Jamal Khashoggi. Un an mai târziu, jurnalistul era mort, ucis în consulatul saudit din Istanbul. Asasinarea oribilă a lui Khashoggi – al cărui corp a fost dezmembrat cu un fierăstrău de oase – a adus prejudicii uriașe reputației internaționale a lui MBS. Inițial, saudiții au sugerat

că jurnalistul dispăruse în mod misterios; apoi că fusese ucis accidental în cadrul unei operațiuni banditeşti de răpire. Dar puțini oameni care cunoșteau cu adevărat Arabia Saudită s-au îndoit că era vorba despre o operațiune ordonată personal de un MBS răzbunător. Aceasta a fost cu siguranță concluzia CIA, într-un raport care a fost rapid divulgat (și publicat ulterior în întregime de administrația Biden)[21].

Asasinarea lui Khashoggi a pus capăt profilurilor laudative ale lui MBS în presa occidentală. Dar nu a pus capăt relațiilor de afaceri și diplomatice ale prințului moștenitor cu Occidentul. Imediat după asasinat, mulți oameni de afaceri occidentali proeminenţi s-au retras de la o conferință extravagantă de investiții supranumită „Davos în deșert". Dar, când am întrebat un director general când crede că el și colegii săi se vor întoarce în Arabia Saudită, acesta a zâmbit și a răspuns: „Imediat ce nu va mai fi pe primele pagini ale ziarelor".

Reacția președintelui Trump a fost la fel de pragmatică. „Se poate foarte bine ca prințul moștenitor să fi avut cunoștință de acest eveniment tragic – poate că da, poate că nu... Statele Unite intenționează să rămână un partener stabil al Arabiei Saudite pentru a asigura interesele țării noastre."[22] Trump nu era singur în pragmatismul său amoral. În noiembrie 2020, Arabia Saudită a avut onoarea să găzduiască summitul G20 al celor mai puternice țări din lume. COVID-19 a făcut ca summitul să se desfășoare în format virtual. Cu toate acestea, activiștii pentru drepturile omului au organizat o campanie pentru a-i determina pe liderii lumii să boicoteze evenimentul din cauza participării lui MBS. Dar apelul la boicot a fost ignorat – ceea ce i-a permis liderului de facto al Arabiei Saudite să țină discursul de închidere, în fața unei audiențe care a inclus partizani fermi ai liberalismului precum Angela Merkel, cancelarul federal al Germaniei, și Justin Trudeau, premierul Canadei. De fapt, summitul G20 reunea deja alți lideri bine-cunoscuți pentru abuzurile în domeniul drepturilor omului – președintele Xi al Chinei, președintele Erdoğan al Turciei și președintele Putin al Rusiei.

Realitatea este că MBS nu reprezintă o anomalie în epoca

liderului cu mână de fier. Dimpotrivă, în dorința sa feroce de a centraliza puterea, în încurajarea unui cult al personalității și în disponibilitatea de a comite crime, este foarte în acord cu spiritul epocii.

*1 În 2020, populația Israelului era de aproximativ 8,8 milioane de locuitori, din care circa 20% erau arabi israelieni.

*2 Benjamin Netanyahu a redevenit prim-ministru în urma alegerilor legislative din 1 noiembrie 2022 (n.ed.).

10

Bolsonaro, AMLO și revenirea caudillo-ului latino-american (2018)

„Brazilia se confruntă cu o criză morală și politică.” Fernando Henrique Cardoso părea detașat și analitic în São Paulo, în august 2017. Dar descria potențiala distrugere a muncii sale de-o viață. Fost profesor de sociologie, Cardoso a fost președintele Braziliei din 1995 până în 2002 – consolidând democrația țării, reformându-i economia și punând bazele unui boom economic. Optimismul anilor post-Cardoso a fost surprins de o copertă celebră a revistei *Economist* din 2009, care înfățișa statuia lui Hristos Mântuitorul din Rio zburând în spațiu ca o rachetă, sub titlul „Brazilia decolează”. Dar Cardoso, acum în vârstă de 86 de ani, își privea țara cum se prăbușea înapoi pe pământ.

Afectată de conducerea politică defectuoasă și de o scădere a prețurilor la exporturile cele mai importante, cum ar fi minereul de fier și soia, economia braziliană se contractase cu aproape 8% în cei doi ani anteriori. Președinta Dilma Rousseff fusese pusă sub acuzare și înlăturată din funcție în 2016, iar aproximativ 40% dintre membrii Congresului Naţional erau cercetați pentru corupție. Mulți dintre cei mai puternici oameni de afaceri și politicieni brazilieni fuseseră trimiși la închisoare, în cadrul unei campanii anticorupție cunoscute sub numele de *Lava Jato* („Spălătoria Auto”). Sondajele de opinie arătau că doar 13% dintre brazilieni mai aveau încredere în democrația țării lor.

În condițiile în care brazilienii de rând sufereau, iar clasa politică era compromisă, se creaseră premisele ascensiunii

unui politician populist antisistem. Când l-am întâlnit pe Cardoso în São Paulo, primele sondaje de opinie pentru alegerile prezidențiale din 2018 îl arătau deja pe Jair Bolsonaro, un parlamentar de extremă dreaptă, pe locul al doilea. Ales pentru prima dată în parlamentul brazilian în 1990, fostul căpitan de armată nu se remarcase prea mult în politică timp de mai bine de 25 de ani. Dar, într-un climat de criză politică și economică, numele Bolsonaro a apărut brusc pe buzele tuturor. Promisiunea sa de a fi dur cu infractorii – atât în Congres, cât și în mahalalele afectate de infracționalitate din Brazilia – a avut efect. La fel ca Donald Trump în SUA și Rodrigo Duterte în Filipine, Bolsonaro își construise o rețea uriașă de adepți prin intermediul rețelelor de socializare și folosea o retorică șocantă pentru a se face remarcat. Declarase că, dacă ar vedea doi bărbați sărutându-se pe stradă, i-ar ataca. Apărase utilizarea torturii de către armată, proclamând sfidător că majoritatea brazilienilor erau de acord cu el. Votând pentru demiterea președintei Rousseff în 2016, își dedicase chiar votul colonelului Brilhante Ustra, care condusese o echipă de tortură notorie în cursul anilor de dictatură militară din Brazilia, între 1965 și 1985.

Cu un an înainte de alegeri, majoritatea membrilor elitei braziliene pe care i-am întâlnit în august 2017 nu erau încă dispuși să creadă că un om pe care îl considerau grosolan, prost și violent putea cu adevărat să ajungă la palatul prezidențial. „Majoritatea analiștilor îl văd pe domnul Bolsonaro ca fiind prea extremist ca să câștige", am scris după aceea. „Dar asigurările pe care le-am primit în birourile bine amenajate mi-au amintit în mod dezagreabil de conversațiile de la Washington din 2015, când o victorie a lui Trump era considerată de neconceput."[1]

Această presimțire a fost justificată. Pe 28 octombrie 2018, Bolsonaro a obținut o victorie zdrobitoare în alegerile prezidențiale braziliene, ajutat de faptul că cel mai carismatic politician de stânga din țară, fostul președinte Lula, fusese descalificat din cursa prezidențială, după ce fusese închis pe baza unor acuzații de corupție.

Victoria lui Bolsonaro a avut o însemnătate continentală, ba

chiar globală. Până la începutul anilor 1980, America Latină fusese dominată de lideri autoritari; în 1978, existau doar trei democrații pe întreg continentul. Peisajul politic era plin de junte militare și dictatori precum Augusto Pinochet în Chile sau Jorge Videla în Argentina. Dar, la începutul anilor 1990, democrația triumfase în cea mai mare parte a continentului. Tranziția la democrație în Brazilia în 1985, care a pus capăt unei conduceri militare de peste 20 de ani, a fost un moment deosebit de important, având în vedere mărimea țării și rolul său de lider regional. Cu o populație de peste 200 de milioane de locuitori, Brazilia este a șaptea cea mai populată țară din lume și cea mai mare din America Latină; aproximând, unul din doi sud-americani este brazilian.

În timpul președinților lui Cardoso și Lula, Brazilia a fost celebrată pe scară largă ca o națiune care îmbrățișase cu succes globalizarea și democrația și lăsase în urmă vremurile întunecate ale autoritarismului. Cardoso a devenit prietenul și confidentul lui Bill Clinton, urmând în Brazilia filosofia acestuia legată de „cea de-a treia cale", care combina economia tradițională și liberalismul social. Lula, un fost lider sindical de origine modestă, a pornit de la reformele economice ale lui Cardoso și a început să facă eforturi pentru a rezolva faimoasele inegalități din Brazilia prin reforme sociale – inclusiv un venit garantat pentru familiile mai sărace, legat de frecventarea școlii, cunoscut sub numele de *Bolsa Família* (Alocația Familială) – care au atras laude la nivel mondial. Așa cum Cardoso, un tehnocrat multilingv, se potrivise perfect cu Clinton, tot așa și Lula, reformatorul social și organizatorul comunitar, se potrivea perfect cu președintele Obama. Într-adevăr, președintele Obama și-a exprimat public sprijinul pentru omologul său brazilian, declarând: „Îl iubesc pe tipul ăsta".

Odată cu alegerea lui Bolsonaro, politica braziliană a urmat din nou tendințele politice din SUA. La fel ca Trump, Bolsonaro era un utilizator compulsiv de Twitter și adoptase multe dintre sloganurile președintelui american, denunțând „știrile false", „globalismul", „corectitudinea politică" și elita liberală. În contextul brazilian, iritarea față de corectitudinea politică se

traducea prin disprețul față de ecologiști și de ONG-urile internaționale care, potrivit lui Bolsonaro, frânau dezvoltarea țării, în special prin faptul că se opuneau dezvoltării Amazoniei. Într-o perioadă de tot mai mare îngrijorare cu privire la încălzirea globală, nerăbdarea lui Bolsonaro de a permite tăierea unei părți mai mari din pădurile tropicale i-a îngrozit pe ecologiștii lumii, deși a fost întâmpinată cu indiferență de administrația Trump.

Asemenea lui Trump, Bolsonaro a tratat politica de parcă ar fi fost o afacere de familie. Fiului său, Eduardo, i s-a acordat rapid un rol important în administrație și a fost trimis la Casa Albă ca să discute geopolitică cu Jared Kushner, ginerele lui Trump. Când m-am întors în Brazilia în 2019, la scurt timp de la instalarea noii administrații, un economist de renume mi-a spus că Bolsonaro era „la fel ca Trump, doar că mai prost". Având în vedere faptul că președintele american nu era renumit pentru inteligența sa, am fost un pic surprins. Dar apoi mi s-a amintit că Trump cel puțin construise și condusese o afacere importantă. Bolsonaro, în schimb, nu se ridicase niciodată mai sus de gradul de căpitan de armată. Nici măcar membrii propriei administrații a președintelui nu se oboseau să-și ascundă disprețul față de șeful lor. Când unul dintre colegii mei de la *Financial Times* a întrebat un ministru din cabinet despre una dintre declarațiile mai ciudate ale lui Bolsonaro privind economia, a fost informat fără menajamente: „Președintele spune o grămadă de prostii".

La fel ca în cazul lui Trump, faptul că intelectualii îl disprețuiau pe Bolsonaro nu i-a descurajat pe susținătorii președintelui – dimpotrivă, acesta avea o relație bună cu Brazilia rurală și a micilor orașe, ale cărei valori erau mai conservatoare decât cele ale marilor orașe precum Rio. Bolsonaro, spre deosebire de Trump, avea origini absolut modeste. Născut în 1955, a crescut în Eldorado Paulista, un oraș de 15.000 de locuitori, înconjurat de terenuri agricole – la 250 de kilometri de São Paulo, capitala comercială a Braziliei. Fiu al unui stomatolog fără licenţă, Bolsonaro a crescut în sărăcie, alături de doi frați și trei surori. În tinerețe, a fost fascinat de poliție și de armată. Când avea 15 ani, orășelul său

fusese scena unui schimb de focuri între poliție și gherilele de stânga, ceea ce îl entuziasmase pe tânărul Bolsonaro și îl determinase să se alăture forțelor de ordine. În 1973, a promovat examenele pentru a intra la academia militară – o adevărată realizare, care contrazice ideea, îndrăgită de adversarii săi, că Bolsonaro este un idiot[2].

În armată, a militat pentru solde mai mari și condiții mai bune pentru soldați. După ce a intrat în politică în anii 1990, s-a remarcat ca un susținător deschis al armatei. Într-o epocă în care majoritatea politicienilor brazilieni erau dornici să îmbrățișeze democrația, nostalgia sa declarată față de anii regimurilor militare a părut excentrică și în dezacord cu vremurile.

Dar, după cum sugerează biograful său Richard Lapper, conservatorismul social profund al lui Bolsonaro era în realitate mai în ton cu atitudinile multor cetăţeni obișnuiți decât ar fi putut realiza elita urbană a Braziliei. Un sondaj de opinie realizat în 2020 sugera că 61% dintre brazilieni sprijineau planul președintelui Bolsonaro de a deschide noi școli conduse de armată, iar majoritatea se opuneau atât căsătoriilor homosexuale, cât și avortului[3]. Ca și în cazul lui Trump și Duterte, Bolsonaro reușise să se impună în rândul publicului, denunțând „corectitudinea politică” și promițând soluții simple și remedii ce păreau dure.

La alegerile prezidențiale din 2018, Bolsonaro a alcătuit o coaliție populistă tipic braziliană, descrisă de Lapper drept „carne de vită, Biblie și gloanțe”. Carnea de vită erau puternicele interese legate de agricultură și creșterea animalelor, atrase de promisiunea lui Bolsonaro de a pune capăt restricțiilor de mediu care le limitau dezvoltarea. Biblia îi simboliza pe cei 30% dintre brazilieni care, ca și Bolsonaro, îmbrățișaseră creștinismul evanghelic. Gloanțele reprezentau puternicul lobby din Brazilia în favoarea armelor de foc.

Mulți dintre membrii clasei de mijloc din Brazilia l-au votat pe Bolsonaro de teama criminalității sau din repulsie față de corupție. Și, în timp ce cadrele universitare pe care le-am întâlnit erau de obicei disprețuitoare față de Bolsonaro, mulți dintre angajații cu care am vorbit – vânzători, ghizi turistici,

funcționari – păreau mai indulgenți. Ei îl vedeau pe Bolsonaro ca pe un outsider care se lupta cu îndrăzneală cu un sistem corupt și îi respectau curajul fizic. În campania electorală din 2018, Bolsonaro fusese înjunghiat în spate și rănit grav, supraviețuind doar după o intervenție chirurgicală complicată. Când l-am văzut vorbind în persoană pentru prima dată, la Davos în 2019, m-am întrebat de ce nu-și dăduse haina jos pe durata scurtei sale prezențe pe scenă. Răspunsul, mi-a spus cineva din stafful său, era că președintele încă purta o pungă de colostomie, ca parte a recuperării postoperatorii.

Ca și în cazul lui Trump în SUA, multe dintre marile companii din Brazilia erau pregătite să își înghită dezgustul față de Bolsonaro în schimbul promisiunilor de reducere a birocrației și a impozitelor. De asemenea, au fost încurajate de faptul că președintele a numit economiști liberali cunoscuți în poziții-cheie din administrația sa. La începutul carierei sale politice, Bolsonaro fusese un susținător al controlului statului asupra economiei – odată chiar a sugerat că Fernando Cardoso merita să fie împușcat, pentru că vânduse active ale statului. În campania electorală s-a prezentat însă ca liberal din punct de vedere economic, susținând privatizările și reducerile de taxe. Unii dintre simpatizanţii săi din mediul de afaceri susțineau că remarcile sale mai scandaloase aveau doar rolul de a atrage atenția și de a dramatiza o anumită problemă. Erau comentarii care – așa cum s-a spus cândva despre Donald Trump – „trebuiau luate în serios, dar nu literal”.

În curând a devenit evident că guvernul lui Bolsonaro era o coaliție dificilă între economiști liberali și războinici culturali de dreapta, care tunau şi fulgerau împotriva „marxismului cultural”. Oameni de afaceri și bancheri internaționali au fost impresionați de Paulo Guedes, un economist format la Universitatea din Chicago, care a fost numit ministru al Economiei, cu mandatul de a reforma sistemul de pensii al țării, puternic îndatorat, și de a realiza privatizări pe scară largă. Dar la masa guvernului, alături de Guedes, se afla Ernesto Araújo, ministrul de Externe, care susținea că schimbările climatice sunt o „dogmă”, promovată de „globaliști” cu intenția de a submina democrația și de a-i

face pe plac Chinei. Araújo a părut chiar să sugereze că și COVID-19 făcea parte dintr-un complot comunist pentru extinderea controlului statului, declarând: „Coronavirusul ne face să ne trezim încă o dată în coșmarul comunist”[4].

Unii dintre războinicii culturali din noul guvern s-au dovedit a fi prea ciudați chiar și pentru Bolsonaro. La începutul anului 2020, Roberto Alvim, ministrul Culturii, a ținut un discurs în care a declarat că „arta braziliană din următorul deceniu va fi eroică și națională”. Din nefericire, s-a dovedit că unele părți din discursul său păreau să fi fost plagiate dintr-un discurs ținut de ministrul Propagandei al lui Hitler, Joseph Goebbels. Bolsonaro a fost nevoit să își demită ministrul Culturii[5]. Afacerea Alvim a fost, dintr-un anumit punct de vedere, ridicolă. Dar sugestia că oficiali guvernamentali din Brazilia sau de oriunde din America Latină ar fi fost simpatizanți ai fascismului avea totodată un ecou vădit sinistru pe un continent care, de când își pot aminti oamenii, a fost gazda unei serii de regimuri militare brutale, dintre care multe au adoptat ideologii de extremă dreaptă.

Numai între 1962 și 1966 au avut loc nouă lovituri de stat militare în America Latină, inclusiv în Argentina și Brazilia – o demonstrație a naturii contagioase a tendințelor politice din regiune. Războiul Rece era în toi, iar majoritatea generalilor care au luat puterea au invocat necesitatea de a rezista influenței comuniste – exemplificată prin Cuba lui Castro. Regimurile militare care au răsărit pe tot continentul au guvernat cu niveluri diferite de brutalitate. Cele mai dure regimuri, cum ar fi cele din Argentina și Chile, au devenit notorii pentru „dispariția” a mii de disidenți politici, precum și pentru tortura pe scară largă. În Argentina, este posibil ca până la 30.000 de persoane să fi fost ucise în „războiul murdar” din perioada 1976-1982. Prin contrast, Comisia Națională pentru Adevăr din Brazilia, înființată în 2012, a identificat în mod clar „doar” 434 de disidenți care „dispăruseră” sau fuseseră uciși de conducătorii militari ai Braziliei. Dar comisia sugerează şi că este posibil ca mii de indigeni să fi fost uciși, iar torturarea brutală a disidenților era și ea o practică obișnuită[6]. Cu toate acestea, Bolsonaro susține că măsurile „dure” ale armatei au

fost justificate de ratele scăzute ale criminalității și de dezvoltarea economică.

Tranziția Americii Latine de la regimuri militare la forme democratice de guvernare a avut loc, în mare parte, în anii 1980, chiar înainte de căderea Zidului Berlinului. Cel mai important factor declanșator a fost criza datoriilor din America Latină din 1982. În acel an, după cum declară Michael Reid, „dictaturile au cedat sub oprobriul eșecului economic… Mai degrabă decât să-și riște coeziunea profesională, armatele din America Latină s-au așezat la masa tratativelor cu populația civilă și au negociat o întoarcere în cazărmi”[7]. Atunci, îndepărtarea de autocrație în America Latină a venit imediat după revenirea democrației în Spania și Portugalia – și a prefigurat evenimentele din restul lumii. În Europa de Est, presiunea creștea în țările blocului sovietic, cum ar fi Polonia, iar în Asia de Sud-Est, Ferdinand Marcos a fost dat jos de o revoluție a „puterii poporului” în Filipine, în 1986. În anul anterior, José Sarney devenise primul președinte civil al Braziliei de după anii 1960, iar țara a jucat un rol important în tendința regională și globală de îndepărtare de autoritarism și de apropiere de democrația liberală.

Odată cu accederea la putere a lui Bolsonaro în 2018, Brazilia a fost din nou parte a unei schimbări politice globale – dar, de data aceasta, în sensul îndepărtării de internaționalismul liberal și al apropierii de un regim populist autoritar. Deși președintele își amintea cu o nostalgie declarată de epoca regimului militar din Brazilia, nu era vorba de o reluare directă a autoritarismului latino-american din anii 1960 și 1970, ci de un stil de populism specific secolului XXI, ce i se datora mai mult lui Donald Trump decât generalilor care conduseseră cândva Brazilia. Spre deosebire de generali, Bolsonaro a fost ales și s-a confruntat cu o opoziție energică și cu o presă și instanțe judecătoreşti independente. Multe dintre formulele liderului brazilian erau împrumutate direct de la Trump, cum ar fi declarațiile sale despre „știrile false” și despre un „stat paralel”. Bolsonaro avea de asemenea o înclinație similară celei a lui Trump către teoriile conspirației, sugerând adesea, de exemplu, că activiștii de mediu erau

unealta unor puteri străine, care doreau să pună stăpânire pe Amazonia și să fure resursele prețioase ale Braziliei. Deși Trump a fost modelul personal al lui Bolsonaro, liderul brazilian a avut „suflete pereche" în politică și în Europa și Asia. Accentul pe care l-a pus pe criminalitate și pe temerile și insecuritatea clasei de mijloc semăna foarte mult cu abordarea lui Duterte în Filipine, la fel ca utilizarea abilă a rețelelor de socializare. La ceremonia de depunere a jurământului de învestitură în funcția de președinte, în 2019, principalii invitați de onoare străini ai lui Bolsonaro au fost Viktor Orbán din Ungaria și Benjamin Netanyahu din Israel.

Pentru cei care studiază populismul, America Latină este un teren fertil, căci acesta constituie un stil politic cu o istorie lungă și diversă pe continent. Michael Reid susține că populismul are două caracteristici principale, ambele cu o relevanță contemporană distinctă. În primul rând, este un „gen de politică în care un lider puternic și carismatic pretinde a fi un salvator, estompând distincția dintre lider, guvern, partid și stat și ignorând necesitatea de a limita puterea executivă prin mecanisme de control și echilibru. În al doilea rând, populismul a implicat adesea redistribuirea veniturilor și/sau a bogăției într-un mod nesustenabil"[8]. După cum subliniază Reid, deosebirea dintre „dreapta" și „stânga", care este în mod tradițional fundamentală pentru politica occidentală, nu este întotdeauna utilă atunci când se analizează populismul. Juan Perón, arhetipul populistului latino-american, care a îndeplinit trei mandate ca președinte al Argentinei între 1946 și 1974, s-a ridicat din rândul armatei, a protejat criminali de război naziști și a fost în mod clar influențat de fascism – dar a devenit, de asemenea, un erou pentru mulți dintre cei de stânga datorită autoproclamatelor sale eforturi de a elimina sărăcia și faptului că a susținut economia etatistă.

În America Latină contemporană, populiștii asociați cu dreapta, precum Jair Bolsonaro, au concurat cu populiști de stânga ca Hugo Chávez din Venezuela, Evo Morales din Bolivia și Andrés Manuel López Obrador, care a fost ales președinte al Mexicului în 2018. Principala asemănare dintre populiștii de stânga și cei de dreapta este că toți pretind că reprezintă

poporul împotriva elitei – și toți promit soluții simple la probleme complexe.

Așa cum Bolsonaro a format o alianță ideologică cu Trump și cu alți populiști de dreapta precum Orbán și Netanyahu, tot așa liderii autoritari de stânga din America Latină au atras laude și atenție din partea admiratorilor politici de peste ocean. În anii 1960 și 1970, Cuba lui Fidel Castro a atras pelerini politici din tot Occidentul. În anii 2000, Venezuela lui Hugo Chávez devenise cauza șic a stângii radicale. Jeremy Corbyn, care a condus Partidul Laburist din Marea Britanie spre două înfrângeri electorale în perioada în care s-a aflat în fruntea acestuia, l-a descris odată pe Chávez ca fiind „o sursă de inspirație pentru noi toți care luptăm împotriva austerității și a economiei neoliberale”[9].

Chávez a încercat prima dată să ia puterea în Venezuela printr-o lovitură de stat în 1992, dar apoi a câștigat alegerile democratice în 1998. În deceniul următor, a adoptat un model tipic de guvernare de mână forte: a înțesat Curtea Supremă cu oameni de-ai lui, a modificat sistemul electoral în favoarea sa, a încurajat un cult al personalității prin apariții incoerente și bombastice la televiziune și i-a denunțat pe criticii independenți drept instrumente ale unor puteri străine ostile. Pentru o vreme, rezervele uriașe de petrol ale Venezuelei au ținut economia pe linia de plutire. În timp ce Cuba lui Castro încercase să câștige favoruri prin trimiterea de medici peste hotare – precum și de soldați în Africa în anii 1970 –, lui Chávez îi plăcea să ofere petrol drept cadou prietenilor străini, din Bolivia până la New York. În 2007, Ken Livingstone, primarul socialist al Londrei, a anunțat că a reușit să reducă prețul transportului cu autobuzul datorită combustibilului ieftin oferit de Venezuela lui Chávez.

La vremea respectivă, unii au susținut că darul lui Chávez era nepotrivit, având în vedere estimările conform cărora o treime din gospodăriile venezuelene trăiau încă în sărăcie[10]. Însă Chávez se angajase și într-un război împotriva sărăciei din țară – subvenționând alimente, investind bani în programe de educație și alfabetizare și naționalizând industrii-cheie. Aceste programe i-au lustruit reputația internațională de progresist.

Dar ele au fost finanțate printr-un preț crescut al petrolului și prin acumularea de datorii. De asemenea, guvernarea lui Chávez a fost strâns asociată cu corupția, clientelismul și intimidarea presei și a oponenților politici.

Când Chávez a murit de cancer în 2013, prețul petrolului era în scădere și facturile curgeau. Sub conducerea lui Nicolás Maduro, succesorul său mai puțin carismatic, Venezuela s-a scufundat în sărăcie și dezintegrare socială, un proces pe care guvernul venezuelean l-a pus pe seama sancțiunilor americane, dar ale cărui rădăcini se aflau în țară[11]. În 2018, peste 80% dintre gospodăriile venezuelene trăiau în sărăcie, iar milioane de oameni părăsiseră țara. Aflându-mă într-o vizită în nordul Braziliei în anul următor, am întâlnit frecvent refugiați venezueleni care cerșeau pe marginea drumului – o soartă tragică și umilitoare pentru cetățenii unei țări care fusese cândva considerată una dintre cele mai de succes din America Latină.

Bilanțul economic dezastruos al Venezuelei sub conducerea lui Chávez și a lui Maduro a aruncat o umbră asupra unei mari părți a stângii latino-americane. În campania sa electorală, Bolsonaro nu a pierdut nicio ocazie pentru a încerca să-i lege pe Lula și Partidul Muncitorilor de catastrofa Chávez. Dar s-a întâmplat în Mexic, și nu în Brazilia, ca un alt populist de stânga să preia puterea. Andrés Manuel López Obrador, cunoscut de toată lumea sub numele de AMLO, a fost învestit în funcția de președinte al țării în decembrie 2018 – cu o lună înainte de Bolsonaro – după o victorie electorală răsunătoare, ce l-a plasat cu 31 de puncte procentuale în fața celui mai apropiat rival. În Mexic, la fel ca în Brazilia, alegerea unui populist carismatic a fost în general privită ca o repudiere a elitei conducătoare a țării.

Faptul că atât Brazilia, cât și Mexicul erau acum guvernate de lideri populiști a avut o semnificație regională mult mai largă. Brazilia și Mexicul sunt primele două țări ca populație din America Latină. Ambele sunt membre ale G20, grupul țărilor cu cele mai mari economii, și se consideră rivale pentru supremația regională. În timp ce Bolsonaro se revoltă împotriva „marxiștilor culturali”, inamicii aleși de AMLO sunt

„neoliberalii”. Bolsonaro a fost ofițer în armată, în timp ce AMLO a fost mulți ani organizator comunitar. Dar, în ciuda acestor diferențe, cei doi lideri au și anumite asemănări. Ambii au câștigat puterea pe fondul unei dezamăgiri generale în privința corupției, criminalității și violenței. Amândoi sunt populiști, pretinzând că au o conexiune directă cu poporul[12]. Amândoi sunt naționaliști și deschis religioși.

O diferență importantă este că, în timp ce Bolsonaro pare mulțumit să subcontracteze în mare măsură gestionarea economiei profesorilor și tehnocraților, AMLO a preluat personal controlul, în cadrul unui război împotriva sărăciei care amintește mult atât de Lula din Brazilia, cât și de Chávez din Venezuela. Printre politicile alese de AMLO s-au numărat un program de burse pentru cei defavorizați, o creștere a salariului minim și anularea unor proiecte majore de infrastructură pe care le considera o sursă de risipă și corupție. În mod neobișnuit pentru un populist de stânga, AMLO este totodată un puternic susținător al controlului cheltuielilor publice.

Unele dintre primele acțiuni ale lui AMLO au demonstrat nerăbdarea unui populist față de instituțiile independente: un judecător de la Curtea Supremă a fost forțat să plece, la fel ca șeful autorității de reglementare în domeniul energiei din Mexic, care se plânsese că în agenția sa erau angajați acoliți necalificați. Numărul de contracte atribuite fără licitație a fost de asemenea un semn de rău augur[13]. Propunerea lui AMLO de a organiza un referendum pentru a stabili dacă toți predecesorii săi în funcția de președinte trebuie să fie aduşi în fața justiţiei pentru corupție a combinat populismul cu dorința liderului de mână forte de a-și arunca adversarii politici în închisoare.

De cele mai multe ori, președintele mexican își începea ziua de lucru cu o conferință de presă la ora 7 dimineața. Arătând o pasiune asemănătoare cu cea a lui Castro pentru sunetul propriei voci, AMLO ținea deseori discursuri incoerente de două ore, care includeau frecvent atacuri personale la adresa jurnaliștilor, oamenilor de afaceri sau ecologiștilor ce-l nemulțumiseră. Dar, în timp ce inteligheția mexicană își

dădea ochii peste cap în fața acestui ritual zilnic, AMLO își păstra un sprijin considerabil la nivelul întregii populații. Mexicanii obișnuiți au fost impresionați în mod deosebit de faptul că își redusese propriul salariu la jumătate. La un an de la preluarea președinției, cota sa de popularitate era ridicată.

Cu toate acestea, reformele lui AMLO nu au fost încununate de succes economic. În 2019, primul său an complet de mandat, economia a crescut în cel mai lent ritm din ultimii zece ani. Ca să fim corecți cu el, președintele mexican s-a confruntat cu condiții foarte nefavorabile, inclusiv un război comercial cu SUA și o prăbușire a prețului petrolului, dar semnele erau de rău augur.

Cu economiile aflate în dificultate, Mexicul și Brazilia erau ambele slăbite când au fost lovite de coronavirus. Fideli instinctelor lor populiste, Bolsonaro și AMLO au reacționat în moduri similare. Liderul brazilian a susținut că de fapt COVID-19 nu era cu mult mai mult decât un guturai. Președintele mexican a fluturat un trifoi cu șase foi, despre care a afirmat că îl va proteja împotriva virusului. De asemenea, și-a sfătuit conaționalii să continue să meargă la petreceri și la restaurante. Refuzul lui AMLO de a lua în serios pandemia a avut drept consecință faptul că nu a făcut mare lucru pentru a întări fragilul sistem de sănătate al Mexicului sau pentru a implementa un plan de cheltuieli pentru stimularea economiei.

În scurt timp, ambele țări au fost printre cele mai afectate din lume de COVID-19. Până la sfârșitul anului 2020, Brazilia înregistrase al doilea cel mai mare număr de decese din lume, după SUA. Mexicul, a zecea țară din lume ca populație, se afla pe locul al treilea la nivel mondial în ceea ce privește numărul de decese înregistrate din cauza pandemiei. În ambele țări, a fost ușor să se dea vina pentru aceste rate ridicate ale mortalității pe nepăsarea liderilor lor politici, ce semăna cu cea a lui Trump. Opinia inițială a multor experți a fost că numărul îngrozitor de victime ale pandemiei demasca defectele populismului și, ca atare, avea să slăbească puterea unor lideri de mână forte precum Bolsonaro și AMLO. Ian Bremmer, șeful influentei companii de consultanță Eurasia,

scria în aprilie 2020: „Ce țară mare se confruntă acum cu cea mai gravă dezordine politică din lume? Ce șef de stat se confruntă cu cele mai mari probleme? Brazilia și președintele ei se recomandă de la sine”[14]. Am intervenit și eu cu un articol intitulat „Populismul lui Jair Bolsonaro conduce Brazilia spre dezastru”[15]. La mijlocul anului 2020, când COVID-19 era necontrolabil, s-a speculat că Bolsonaro ar putea fi suspendat.

Dar ratele ridicate ale mortalității din Brazilia și Mexic nu au distrus imediat nici poziția politică a lui Bolsonaro, nici pe cea a lui AMLO. În economii în care majoritatea oamenilor au foarte puțini bani puși deoparte, mulți au fost recunoscători pentru faptul că au fost scutiți de carantină. În Brazilia, popularitatea lui Bolsonaro a fost de asemenea susținută prin distribuirea unor ajutoare bănești de urgență săracilor. Consecințele economice, sanitare și sociale ale pandemiei se vor manifesta pe parcursul multor ani. Dar asemănările dintre reacțiile inițiale ale lui Bolsonaro și AMLO au demonstrat că populismul de dreapta și cel de stânga sunt adesea susținute de aceleași instincte.

Răspunsurile liderilor mexican și brazilian la înfrângerea lui Donald Trump au fost de asemenea grăitor de similare. Bolsonaro a continuat să își afișeze loialitatea față de Trump mult timp după ce majoritatea celorlalți tovarăși de drum acceptaseră realitatea înfrângerii președintelui. Pe 7 ianuarie, la o zi după ce o mulțime pro-Trump luase cu asalt Congresul SUA, Bolsonaro a preluat plângerile acestora cu privire la alegerile americane, spunându-le susținătorilor: „Au fost oameni care au votat de două, trei, patru ori. Au votat oameni morți. A fost la liber pentru toți. Nimeni nu poate nega acest lucru”[16]. Pentru unii analiști brazilieni, aceste remarci nu erau doar nechibzuite, ci și periculoase. Și susținătorii lui Bolsonaro făcuseră deseori acuzații cu privire la fraudele electorale din Brazilia, concentrându-se pe zonele sărace cu o populație de culoare numeroasă. În condițiile în care liderul brazilian avea să se confrunte și el cu alegeri prezidențiale în 2022, unii s-au temut că acesta se pregătea din nou să imite strategiile lui Trump[*1].

Consternarea lui Bolsonaro față de îndepărtarea de la Casa

Albă a „sufletului său pereche” din punct de vedere ideologic era previzibilă. Mai surprinzătoare a fost reticența lui AMLO de a recunoaște înfrângerea lui Trump. Ca mexican și om de stânga, AMLO nu avea aparent niciun motiv să simtă vreo afecțiune pentru un președinte care îi etichetase pe imigranții mexicani din Statele Unite drept violatori și criminali. Când candidase în alegeri, AMLO chiar îl numise pe Trump neofascist. Dar, ca lider mexican, a legat o prietenie neașteptată cu populistul din nord. În parte, era simplu pragmatism. Toți liderii mexicani trebuie să încerce să se înțeleagă bine cu președinții americani. Însă AMLO și Trump păreau să și vadă unul la celălalt ceva ce le plăcea. Ambii erau lideri populiști care declaraseră război instituțiilor politice și mediatice din țările lor. Amândoi criticaseră dur Acordul Nord-American de Liber Schimb (North American Free Trade Agreement, NAFTA) – demonstrând că dreapta populistă și stânga populistă sunt unite și de o suspiciune comună față de liberul schimb și economia liberală. Prima întâlnire a celor doi președinți la Casa Albă în 2020, care a fost și prima călătorie în străinătate a lui AMLO după 19 luni de mandat, a fost considerată un succes de ambele părți.

Sentimentul că exista o conexiune între AMLO și Trump a fost întărit de răspunsul surprinzător al președintelui mexican la înfrângerea electorală a lui Trump. Atât pragmatismul, cât și principiile ar fi trebuit să-l determine pe AMLO să recunoască rapid realitatea că Trump a pierdut și că Joe Biden era acum președinte legitim. Însă AMLO, alături de liderii Rusiei și Braziliei, a tras de timp, insistând asupra dreptului lui Trump de a contesta rezultatul alegerilor. Reacția liderului mexican reflecta probabil propria sa istorie politică: AMLO candidase de două ori fără succes la președințe. În 2006, pierduse alegerile la limită în fața lui Felipe Calderón. În loc să accepte rezultatul, el a strigat că se comisese o fraudă și a organizat proteste de masă în piața centrală din Ciudad de Mexico. Reacția sa la înfrângerile electorale din 2006 și 2012 a fost destul de asemănătoare cu cea a lui Trump la înfrângerea din 2020.

Întrucât politica braziliană și cea mexicană au urmat

adesea evoluțiile din SUA, este firesc să speculăm că înfrângerea lui Trump ar putea anticipa și o schimbare a tendințelor ideologice din cele mai mari două țări din America Latină. După alegerile din SUA, Bolsonaro era cu siguranță mai izolat la nivel internațional. În condițiile în care COVID-19 făcea un număr mare de victime, economia se prăbușea, iar Lula revenea pe scena politică, Bolsonaro își pregătea în mod clar terenul pentru a contesta rezultatul alegerilor prezidențiale din 2022 făcând afirmații în stilul lui Trump cu privire la frauda electorală. Pericolul este ca instituțiile Braziliei – în special armata – să nu fie la fel de robuste ca omoloagele lor americane în apărarea democrației și a statului de drept.

În alte țări din America Latină, valul populist ar putea fi încă în creștere. Mandatul lui AMLO durează până în 2024 și există deja speculații potrivit cărora, după modelul lui Putin și Xi, ar putea încerca să modifice Constituția pentru a-și prelungi şederea la putere. Cultul personalității președintelui mexican și dominația sa asupra scenei politice au fost surprinse de titlul unei cărți despre el foarte bine primite: *El país de un solo hombre* (*Țara unui singur om*)[17].

Între timp, o serie de lideri din America Latină, mai tehnocrați și mai apropiați de sistem, au plătit un preț politic ridicat în cursul pandemiei.

Țările sud-americane care au fost cele mai stricte în încercarea de a impune carantine au fost adesea conduse de președinți care au studiat la universități americane de elită, cum ar fi Sebastián Piñera din Chile (Harvard), Iván Duque din Columbia (Georgetown) și Francisco Sagasti din Perú (Penn). Dar țările care au impus carantine au fost prea puțin răsplătite pentru prudența lor. Șocurile economice din țările cu cele mai dure carantine au fost mai grave decât în Brazilia, care a fost mai permisivă. În Peru, la sfârșitul anului 2020, jumătate din populația urbană era șomeră[18]. În aceste condiții, nu a fost tocmai surprinzător faptul că Pedro Castillo, un populist de stânga, al cărui partid îl lăudase pe Hugo Chávez, a câștigat alegerile prezidențiale peruane din 2021[19]. Având în vedere că se apropie alegeri majore pe întreg continentul, există motive

întemeiate să ne temem că, în următorii doi ani, s-ar putea înregistra o creștere a numărului de victorii ale liderilor populiști, atât de dreapta, cât și de stânga.

După cum am văzut, în anii 1980, America Latină a dat startul valului democratic care avea să mătură autocrațiile din întreaga lume. Dacă și alte țări din regiune ar urma acum exemplul Braziliei și Mexicului de a se orienta spre o conducere carismatică în stil autoritar, efectul ar putea fi resimțit mult dincolo de marginile Americii Centrale și de Sud. Africa, care a cunoscut și ea un val democratic în anii 1990, este un alt continent ce se confruntă din nou cu pericolele și tentațiile guvernării de mână forte.

*1 După eşecul în alegerile prezidenţiale din octombrie 2022, Jair Bolsonaro nu a contestat deschis rezultatul, dar nici nu şi-a recunoscut înfrângerea. Acest lucru i-a încurajat pe unii dintre susţinătorii săi să demonstreze violent şi să provoace tulburări publice, culminând cu un asalt împotriva mai multor clădiri oficiale din capitala Brasilia, la 8 ianuarie 2023 (n.ed.).

11

Abiy Ahmed și deziluzia democrației în Africa (2019)

Epoca liderului cu mână de fier a implicat un tipar recurent. Un nou lider carismatic apare undeva în lume. Este zugrăvit în presa occidentală drept un reformator liberal. Politicienii și instituțiile occidentale intervin cu comentarii încurajatoare și cu oferte de asistență. Apoi, pe măsură ce trece timpul, se întâmplă lucruri ciudate. Reformatorul liberal devine tot mai autoritar. Apare deziluzia.

Din anul 2000, acest tipar s-a manifestat la Putin, Erdoğan, Xi, Modi și Orbán. Dar apariția de lideri autoritari pretutindeni în lume nu pare să fi anihilat impulsul Occidentului de a găsi și adopta noi eroi liberali. Din contră, este posibil ca acest lucru să-i fi făcut pe formatorii de opinie occidentali și mai dornici să găsească apărători ai democrației liberale într-o lume în care autoritarismul pare să fie în ascensiune.

Între 2018 și 2020, întregul ciclu – de la entuziasm la disperare – s-a manifestat în reacțiile internaționale față de Abiy Ahmed, care a devenit liderul Etiopiei, cea de-a doua țară ca populație din Africa, în aprilie 2018. În primele 100 de zile în funcție, Abiy a luat măsuri pentru liberalizarea sistemului politic etiopian – ridicând starea de urgență, eliberând mii de deținuți politici, invitând grupurile de opoziție să revină din exil și încurajând libertatea presei. De asemenea, a luat măsuri rapide pentru a pune capăt ostilităților cu Eritreea vecină, călătorind în capitala eritreeană, Asmara, și făcând concesii pentru a soluționa un vechi litigiu teritorial. Frontul Democratic Revoluționar al Poporului Etiopian, aflat la

guvernare, a primit și el o nouă imagine, devenind mai prezentabilul Partid al Prosperității[1].

Un rit de trecere pentru noii lideri care încearcă să-și creeze o bună imagine pe scena internațională este Forumul Economic Mondial de la Davos, unde l-am privit de la câțiva metri pe noul prim-ministru etiopian făcându-și debutul în ianuarie 2019. Era greu să nu fii impresionat de acest bărbat de 42 de ani, chipeș și plin de încredere, cu principiile sale liberale exprimate deschis. Audiența a izbucnit în aplauze spontane când el a anunțat că nu mai existau jurnaliști în închisorile etiopiene și că 50% dintre membrii cabinetului său erau femei.

În discursul său de la Davos, Abiy a atacat direct ideea că modelul autoritar este calea spre dezvoltare, spunând audienței: „Credem că nu este posibil să susținem creșterea fără să îmbrățișăm democrația... Credem că democrația și dezvoltarea sunt interconectate". Era exact ce voia să audă mulțimea de la Davos, iar întrebările au fost prietenoase și credule. BØrge Brende, moderatorul Forumului, a spus audienței că, la câteva luni de la preluarea puterii, Abiy își convinsese cetățenii să-și subordoneze identitățile etnice unei identități etiopiene comune. Întorcându-se spre Abiy, a întrebat admirativ: „Cum ați reuşit asta?". Abiy a răspuns, dezarmant, că este ușor să faci pace: „Stai împreună cu oamenii și lași orgoliile deoparte"[2].

Ulterior în acel an, lui Abiy Ahmed i s-a decernat Premiul Nobel pentru Pace – fără îndoială, spre mâhnirea lui Donald Trump, care nu-și ascunsese convingerea că ar fi un meritoriu beneficiar al premiului. Motivaţia de la decernarea Premiului Nobel l-a elogiat pe Abiy pentru că a făcut pace cu Eritreea și i-a lăudat reformele democratice „care au oferit multor cetățeni speranța la o viață mai bună".

Cu toate acestea, de la bun început, unii observatori experimentați ai Etiopiei au privit cu scepticism fenomenul Abiy. Încă din septembrie 2018, Michela Wrong a afirmat că, departe de a fi antidotul pentru modelul liderului de mână forte, Abiy ar putea fi doar un nou lider autoritar în devenire. „Adună comparații hiperbolice cu cei de genul lui Mahatma

Gandhi, Mandela și Mihail Gorbaciov", a scris ea. „Paralele mai bune ar fi cu contemporani populiști precum Donald Trump, Vladimir Putin și Recep Tayyip Erdoğan, care folosesc apeluri șoviniste la naționalism pentru a reduce sau, în unele cazuri, pentru a înlătura dezbaterea politică internă."[3] Wrong remarcase naționalismul etiopian strident al lui Abiy și potențialul său de a redeschide conflictele regionale.

La prima vedere, originea și formația lui Abiy îl făceau să fie aproape perfect poziționat pentru a reduce diviziunile etnice și religioase ale țării: mama sa era creștină și amhară, iar tatăl, musulman și oromoan. Vorbește chiar şi tigrina, limba tigrinilor, grupul etnic care a dominat guvernul timp de mulți ani înainte de venirea la putere a lui Abiy. Obiectivul său declarat ca prim-ministru era să creeze o identitate națională mai puternică, evitând vechiul model de federalism etnic.

Tensiunile etnice deja mocneau în anii anteriori accederii lui Abiy la putere, cu proteste de masă ale oromoanilor, cel mai mare grup etnic al Etiopiei, împotriva dominației tigrine din guvernul național. După ce a fost instalat ca prim-ministru, Abiy a epurat mulți tigrini cunoscuți din poziții înalte din armată, forțele de securitate și guvern. Frontul de Eliberare al Poporului Tigrin a părăsit guvernul, iar oficiali de rang înalt din cadrul partidului s-au întors în regiunea natală. Unii oromoani naționaliști au ieșit cu toate acestea în stradă pentru a protesta că Abiy nu făcuse suficient ca să încline balanța puterii și a privilegiilor în favoarea lor. Dar faptul că a contestat dominația tradițională a tigrinilor a fost ceea ce a declanșat războiul.

La finele lui 2020, Abiy i-a acuzat pe liderii tigrini că sfidează autoritatea centrală prin organizarea de alegeri neautorizate în regiunea lor natală. Forțele armate etiopiene au lansat o campanie de bombardamente și o ofensivă terestră pentru a reprima rebeliunea tigrină. Cele două părți s-au acuzat reciproc de atrocități împotriva civililor, pe fondul unor rapoarte potrivit cărora 50.000 de refugiați părăsiseră regiunea, iar 1,3 milioane de oameni aveau nevoie de asistență de urgență[4].

În noua atmosferă de război și conflict, Abiy și-a abandonat

liberalismul politic. Jurnaliști și politicieni din opoziție au fost arestați și au apărut rapoarte despre utilizarea torturii de către stat. După doar trei ani la putere, reputația lui Abiy ca portdrapel al valorilor liberale fusese puternic pătată. S-a repetat astfel un tipar global din epoca liderului cu mână de fier. Dar este și o poveste extrem de familiară în Africa, unde mulți lideri salutați ca eroi eliberatori în perioada care a urmat decolonizării s-au transformat ulterior în despoți autoritari.

Cu mult înainte de ascensiunea lui Putin, Xi, Modi și Trump, multe țări africane avuseseră experiențe amare legate de conducerea de mână forte. Cu un an înainte de a-l vedea pe Abiy vorbind la Davos, asistasem la efectele economice ale autoritarismului deraiat din Zimbabwe. Trecerea graniței într-o țară aflată la cheremul unui lider autoritar poate fi în același timp tensionată și dificilă. Așa se dovedise a fi la frontiera dintre Zimbabwe și Botswana în februarie 2018. Când un grănicer a dispărut cu pașaportul meu, am avut timp berechet să studiez portretul imens de pe un zid al noului președinte din Zimbabwe, Emmerson Mnangagwa. Fusese învestit în funcție cu doar două luni înainte, ca succesor al lui Robert Mugabe, care condusese țara începând de la obținerea independenței în 1980.

La vremea aceea, încă mai erau unii care sperau că Mnangagwa va salva Zimbabwe din situația politică și economică lamentabilă moștenită de la Mugabe. Dar porecla lui Mnangagwa, „crocodilul” – ce îi fusese pusă în perioada în care a fost șeful serviciilor de informații și ministrul Apărării al lui Mugabe –, sugera că acele speranțe puteau fi deșarte. (După cum mi-a spus odată un disident rus, într-o discuție despre foști membri ai Partidului Comunist sovietic care se „reambalaseră” în democrați: „Cineva nu poate să fie ticălos toată viața și apoi, brusc, să nu mai fie ticălos”.)

În cele din urmă, grănicerul a reapărut și mi-a înapoiat pașaportul cu un zâmbet ușor sardonic. Urcându-mă în mașină, i-am cerut șoferului să mă ducă la o bancă, pentru a scoate niște numerar. A râs și mi-a replicat: „Vă pot duce la bancă, dar nu veți găsi niciun ban acolo”. După o perioadă de hiperinflație sub Mugabe, dolarul zimbabwian fusese retras

din circulație. În schimb, zimbabwienii foloseau monede străine – în special dolari americani și ranzi sud-africani – și era o lipsă acută de bani. Chiar și în Victoria Falls, o destinație turistică majoră, banca locală era închisă, iar o mulțime de oameni deznădăjduiți stăteau prin preajmă sperând că, în cele din urmă, ar putea apărea ceva numerar. Singura monedă locală disponibilă erau bancnotele cu valori foarte mari, precum un miliard de dolari zimbabwieni. Relicve ale epocii de hiperinflație a lui Mugabe, erau acum niște curiozități fără valoare, vândute turiștilor cu un dolar bucata de către vânzători ambulanți.

Întreaga scenă amintea de pericolele conducerii de mână forte. Când venise la putere în 1980, Mugabe era un erou eliberator – un fost luptător de gherilă, care contribuise la negocierea unei încheieri a dominației minorității albe în Rhodesia. Om inteligent care se exprima cu ușurință și claritate, Mugabe părea genul adecvat de lider pentru a-și îndrepta țara spre un viitor mai prosper, mai democratic și mai echitabil. Zimbabwe însuși, cu o populație educată și cu un sector agricol înfloritor, părea bine plasat pentru a prospera în această nouă eră. Dar realitatea s-a dovedit deprimant de diferită. La câțiva ani de la venirea la putere, Mugabe lansase o campanie nemiloasă împotriva oponenților săi politici și a susținătorilor acestora. O unitate militară instruită în Coreea de Nord – celebra „Brigadă a cincea" – a fost dezlănțuită în regiunea Matabeleland, unde s-a făcut vinovată de masacre și abuzuri împotriva drepturilor omului. În deceniile care au urmat, conducerea lui Mugabe a devenit sinonimă cu despotismul, corupția și distrugerea economică.

Mnangagwa, fostul consilier al lui Mugabe, nu a reușit să iasă din acest tipar deprimant. Inițial, au existat speranțe prudente că ar putea oferi țării sale un nou început. În aprilie 2018, noul lider zimbabwian a fost întâmpinat cu bucurie la reuniunea de la Londra a șefilor de guvern din Commonwealth, unde a avut o întâlnire cordială cu Boris Johnson, pe atunci secretar de stat pentru Afaceri Externe al Marii Britanii. Dar, după doar câteva luni, forțele de securitate din Zimbabwe împușcau protestatari în capitala Harare. După

alte represiuni sângeroase în 2019, Marea Britanie a impus sancțiuni împotriva membrilor cercului apropiat al liderului zimbabwian[5].

Eroul luptei de eliberare care se transformă într-un conducător despotic este un personaj cât se poate de familiar în istoria Africii postcoloniale. Printre cei care se potrivesc descrierii se numără Mobutu Sese Seko din Republica Democratică Congo, Félix Houphouët-Boigny din Coasta de Fildeș, Hastings Banda din Malawi și Isaias Afwerki din Eritreea[6]. Dar nu toți eroii luptei de eliberare din Africa au urmat acest model sumbru. În Africa de Sud, eliberarea lui Nelson Mandela din închisoare, extraordinara lui mărinimie față de foștii săi opresori și ascensiunea sa către președinția Africii de Sud postapartheid au contrazis stereotipul liderului eliberator care, cumva, nu renunță niciodată la putere și se transformă în despot. Spre deosebire de Mugabe sau Mobutu, Mandela a demisionat pașnic din funcție, retrăgându-se în 1999 în favoarea fostului său coleg din Congresul Național African, Thabo Mbeki. Africa de Sud postapartheid a devenit un magnet pentru zimbabwienii disperați care fugeau de Mugabe.

Cu toate acestea, chiar și în Africa de Sud lucrurile au luat o întorsătură urâtă. Președinția lui Jacob Zuma din perioada 2009-2018 a fost asociată cu o corupție masivă, cu stagnare economică și cu discuții despre „statul capturat” și chiar despre „statul eșuat”. Vastul complex al lui Zuma de lângă orașul estic Nkadnla, construit din fonduri publice, are un amfiteatru, un bazin de înot, țarcuri pentru animale și un centru de informare[7]. Când a fost dezvăluită această extindere somptuoasă a fermei sale, bazinul a fost apărat ca fiind un „bazin de incendiu” din care serviciile de urgență ar lua apă. Toate acestea au fost dezvăluite, discutate și crunt parodiate în presa sud-africană și de către opoziția politică. Dar presa liberă sud-africană și instituțiile statului au fost prea slabe pentru a opri jefuirea visteriei statului până când, într-un final, Zuma a fost obligat să demisioneze în 2018.

Prejudiciul pe care l-a lăsat în urmă a fost considerabil, companii importante precum Eskom, compania publică de

electricitate, fiind efectiv falimentate. Când l-am intervievat pe Cyril Ramaphosa, succesorul lui Zuma, la o conferință la Londra în 2019, noul președinte a sugerat că este posibil ca toată corupția din perioada lui Zuma să fi costat Africa de Sud echivalentul a 10% din PIB. „A fost mult mai mult decât și-ar fi putut imagina oamenii", s-a plâns el; costul „depășește cu mult 500 de miliarde de ranzi" – 34 de miliarde de dolari[8].

În 2021, Zuma a fost în sfârșit adus în fața tribunalului și condamnat la 15 luni de închisoare pentru sfidarea instanței, fiindcă a refuzat să se prezinte la o anchetă judiciară asupra corupției din timpul mandatului său. A fost o dovadă că statul de drept încă funcționa în Africa de Sud și că instituțiile țării erau capabile să lupte împotriva conducerii autoritare. Dar Africa de Sud a plătit un preț ridicat. Încurajați de aliații politici ai lui Zuma, protestatari și jefuitori au ieșit în stradă. Întrucât țara era afectată de un șomaj de 32%, mulți oameni nu aveau nevoie decât de o mică încurajare pentru a se alătura jafurilor și furturilor. Peste 300 de persoane au fost ucise într-o săptămână de tulburări sălbatice.

Protestele din Africa de Sud au reamintit dificultățile susținerii democrației în țările care suferă de sărăcie cruntă și inegalitate. Dar, în ciuda eșecurilor unor lideri aleși precum Mugabe și Zuma, în general, africanii prețuiesc democrația. Într-un sondaj realizat în 2019 în 34 de țări de rețeaua de cercetare Afrobarometer, peste două treimi dintre cei intervievați au selectat-o drept cea mai bună formă de guvernare. Totuși, la fel ca în Occident, încrederea în democrație se eroda. Aproximativ jumătate dintre cei sondați în cercetarea Afrobarometer au spus că sunt „nemulțumiți" de democrație, în creștere de la 25% cu 20 de ani în urmă[9].

Faptul că eroi ai luptei de eliberare și-au putut duce țările la despotism și că președinți aleși democratic au jefuit finanțele publice i-a determinat pe unii africani și observatori externi să dea mai multă atenție modelului liderului de mână forte. În unele țări, liderii de mână forte au fost asociați cu restaurarea păcii și cu dezvoltarea economică rapidă. Cele două exemple cel mai frecvent citate sunt Paul Kagame din Rwanda și Meles Zenawi, liderul Etiopiei din 1995 până la moartea sa în 2012, cu

șase ani înainte ca Abiy Ahmed să vină la putere.

Kagame este, poate, cel mai cunoscut autocrat al Africii. Deși își conduce țara ca președinte sau lider *de facto* de aproape trei decenii, și-a format un mare grup de admiratori străini. Pentru Bill Clinton, Kagame se numără printre „cei mai mari lideri ai timpurilor noastre". Tony Blair l-a numit „vizionar". Fostul secretar general al ONU Ban Ki-moon a indicat Rwanda drept un model de urmat pentru alte națiuni africane[10].

La prima vedere, este greu să negi amploarea realizărilor lui Kagame. Sub conducerea sa, creșterea a fost în medie de aproximativ 8% pe an. Criticii lui Kagame au sugerat că cifrele acestei creșteri au fost mărite artificial. Dar și alți indicatori de dezvoltare, mai ușor de verificat, au crescut. Speranța de viață este de aproximativ 69 de ani, la fel ca în cea mai mare poveste de succes a Africii Subsahariene, Botswana. Oamenii de afaceri internaționali califică Rwanda drept un loc eficient, unde poți lucra și investi[11].

Admiratorii lui Kagame sunt impresionați îndeosebi de simțul ordinii prezent în întreaga națiune, având în vedere istoricul său înfiorător de genocid. În 1994, până la un milion de tutsi și hutu moderați au fost măcelăriți de membri extremiști ai etniei majoritare hutu. Kagame, care a devenit oficial președinte în anul 2000, a făcut din vindecarea disensiunilor etnice ale Rwandei tema centrală a mandatului său. Regimul său, deși dominat de tutsi, dezaprobă public distincțiile etnice, iar imnul național al Rwandei declară acum: „Suntem identificați prin cultura noastră comună, suntem uniți de limba noastră comună". Kagame a remarcat că propriul său ADN dezvăluie că are sânge hutu[12].

În Rwanda lui Kagame, satele sunt decorate cu straturi de flori plantate cu grijă, iar locuitorilor li se cere să poarte pantofi. Înainte de COVID-19, turismul era înfloritor. Kagame a evitat totodată unele dintre slăbiciunile mai evidente ale conducătorilor autoritari. A descurajat un cult deschis al personalității și, ca militar transformat în tehnocrat, are o reputație internațională de a lua foarte în serios guvernarea.

Totuși, aceste progrese au implicat un cost în privința

libertății politice. Controlul lui Kagame asupra Rwandei este total: a obținut 98,7% din voturi în 2017, iar Constituția a fost amendată pentru a-i permite să rămână la putere până în 2034. Și mai sinistru este faptul că disidenți și reprezentanți ai opoziției și-au găsit deseori sfârșitul în împrejurări bizare, precum fostul șef al spionajului din Rwanda, Patrick Karegeya, care a fost găsit drogat și strangulat într-o cameră de hotel din Africa de Sud în 2013. Când a fost întrebat de moartea lui Karegeya, Kagame a negat orice responsabilitate, dar a declarat: „De fapt, îmi doresc ca Rwanda să fi făcut asta. Chiar îmi doresc”[13]. O recentă biografie ostilă a președintelui îl învinuiește direct pentru asasinarea lui Karegeya și afirmă că liderul rwandez este legat și de o serie de asasinate cărora le-au căzut victime critici ai regimului său, atât în țară, cât și în străinătate[14].

Human Rights Watch a raportat că Charles Ingabire, un jurnalist rwandez exilat, a fost asasinat după numeroase amenințări și după un prim atac eșuat[15]. Criticii lui Kagame au fost urmăriți și în justiție. În septembrie 2020, omul de afaceri de renume internațional Paul Rusesabagina, care a salvat peste o mie de rwandezi în timpul genocidului – o poveste relatată în filmul *Hotel Rwanda* –, a fost arestat și acuzat că era „fondatorul, liderul, sponsorul și membrul unor organizații violente, armate, extremiste și teroriste... care operau în diferite locuri din regiune și din străinătate”[16].

Timp de mulți ani, susținătorii occidentali ai lui Kagame au fost dispuși să ignore aproape toate aceste lucruri. Bill Clinton, încă bântuit de lipsa de acțiune a administrației sale în timpul genocidului din Rwanda, a spus: „Presupun că sunt mai indulgent cu un guvern care generează atât de mult progres ca acesta”. Într-adevăr, SUA l-au protejat adesea pe Kagame, de exemplu, forțând înlocuirea unui procuror din cadrul Tribunalului Penal Internațional pentru Rwanda care se apropiase prea mult de a-l implica pe Kagame în represaliile brutale ale etniei tutsi împotriva refugiaților hutu[17]. Samantha Power, numită de administrația Biden la conducerea USAID, este și ea o cunoscută admiratoare a lui Kagame.

Liderul rwandez nu este singurul exemplu de „autoritarism

de dezvoltare” susținut de Occident. O evoluție similară a avut loc în Etiopia înainte de perioada lui Abiy Ahmed. Din 1995 până în 2012, națiunea est-africană a fost sub controlul strict al prim-ministrului Meles Zenawi. Instinctele sale represive au fost adesea scuzate datorită palmaresului său în domeniul dezvoltării economice și abordării tehnocrate a guvernării: oferea presei occidentale interviuri erudite pe orice teme, de la privatizarea companiilor de telefonie până la procesarea mărfurilor. Nimeni nu s-a putut îndoi că Zenawi avea o viziune atunci când a schițat viitorul Etiopiei, intenționând să-i dezvolte industriile interne la fel cum procedaseră „tigrii asiatici” Coreea de Sud și Taiwan[18].

La fel ca în Rwanda, cifrele dezvoltării Etiopiei erau impresionante. Din 2002 până în 2012, PIB-ul a crescut cu peste 10%, dublu față de rata medie a altor națiuni subsahariene. Sub Zenawi, sărăcia extremă s-a redus cu 15%. Au fost construite 15.000 de clinici sătești, iar rețeaua rutieră rudimentară a Etiopiei a fost vizibil îmbunătățită. S-a afirmat că speranța de viață crescuse cu o durată uimitoare de 25 de ani, de la 40 la aproximativ 65 de ani[19].

Capacitatea lui Zenawi de a discuta politică într-un fel care îi încânta pe spectatorii occidentali era doar o parte a farmecului său. Stabilizând Etiopia și urmând politici prietenoase față de SUA, Zenawi a servit și scopurilor strategice mai ample ale Occidentului. Pe de altă parte, mărimea, creșterea economică și poziția strategică a Etiopiei în Cornul Africii au atras un interes diplomatic și investiții chineze considerabile. China a finanțat construcția unui nou sediu pentru Uniunea Africană, inaugurat la Addis Abeba, capitala etiopiană, în 2012. Dar Zenawi a menținut și susținerea Washingtonului, permițând Statelor Unite să staţioneze drone în Etiopia și cooperând în exerciții antiterorism comune în Somalia.

Asemenea lui Kagame, Zenawi s-a prezentat drept o variantă acceptabilă a conducerii autoritare. Consilierul pentru securitate națională al președintelui Obama, Susan Rice, a vorbit la moartea lui, în 2012, despre „creierul său de clasă mondială”, declarând: „Nu a fost doar strălucit. Nu a fost

doar un negociator neobosit și un polemist formidabil. Nu a fost doar un consumator însetat de cunoaștere. A fost neobișnuit de înțelept”[20].

Dar, la fel ca în Rwanda, reversul medaliei a fost represiunea. La alegerile din 2010, cu doi ani înainte de moartea sa, Zenawi a pretins că a obţinut o cotă absurdă de voturi, de 99,6%. După alegerile din 2005, în jur de 200 de protestatari au fost împușcați de forțele de securitate. Sindicatele profesorilor și organizațiile pentru drepturile omului au fost dizolvate, iar partidele de opoziție, scoase în afara legii. De asemenea, Zenawi a asigurat o dominație politică continuă a tigrinilor, care reprezintă aproximativ 6% din populație. Deși se baza pe un fel de federalism etnic pentru a ține Etiopia unită, nu exista nicio îndoială în privința grupului etnic aflat la putere[21]. Poate că primirea entuziastă a lui Abiy Ahmed, aparent mai liberal, se explică parțial printr-o conștientizare a compromisurilor stânjenitoare implicate în acceptarea lui Zenawi de către Occident.

Dacă până și în bogatele și puternicele State Unite politica bazată pe identitate a devenit o forță suficient de puternică pentru a amenința structurile democratice consacrate ale țării, poate că nu e surprinzător că țări africane precum Etiopia, Rwanda și Zimbabwe – toate având diviziuni etnice puternice care au cauzat războaie – sunt nevoite să se zbată pentru a institui democrații pluraliste. Mergi la Beijing și probabil ți se va spune că doar naivii americani și europeni cred că democrația liberală este sistemul potrivit pentru Africa, unde sărăcia rămâne endemică și structurile statale, slabe. Opinia deprimantă din China este că majoritatea țărilor africane vor avea nevoie de o mână forte pentru a ține națiunile unite. Trebuie doar să spere că se vor alege cu un Kagame sau un Zenawi, și nu cu un Mugabe sau un Zuma.

Potrivit majorității statisticilor, democrația pe continentul african a fost într-un ușor declin în ultimul deceniu – o evoluție pe care Nic Cheeseman de la Universitatea din Birmingham o descrie drept „dificultăți democratice, nu colaps democratic”[22]. În anii 1990, după sfârșitul Războiului Rece, mulți lideri și multe națiuni africane s-au îndreptat spre

democrație, iar numărul țărilor considerate democrații a crescut. Dar, pe măsură ce influența Chinei crește, vânturile ideologice care bat pe continent vin dintr-o altă direcție. În 2007, valoarea comerțului chinez cu Africa s-a situat la aproximativ 148 de miliarde de dolari. SUA au reușit să ajungă la 39 de miliarde de dolari. Din motive evidente, Beijingul nu are niciun interes să-și condiționeze ajutorul sau comerțul de guvernarea democratică, așadar există o presiune mai mică pentru reforme politice. În anumite momente, China și-a protejat chiar în mod activ prietenii autocrați, de exemplu punând presiune pe Curtea Penală Internațională pentru a se abține de la investigarea lui Omar al-Bashir din Sudan[23].

China nu numai că validează dictatori – le furnizează și instrumente pentru a-și consolida controlul asupra puterii. De ani de zile, Partidul Comunist Chinez a invitat politicienii africani la propriile programe de pregătire. În vreme ce o parte din programa predată pare inofensivă, precum cultura tradițională chineză și strategii de dezvoltare economică, o bună parte este mai insidioasă. Participanții sunt învățați cum să realizeze o propagandă eficientă, cum să gestioneze opoziția și să monitorizeze disidența. Oficiali de rang înalt ai Congresului Național African din Africa de Sud, inclusiv 56 de membri ai Comitetului Național Executiv, au luat parte la aceste programe între 2008 și 2012. Conducătorii etiopieni au trimis delegații încă din 1994[24].

Chiar și state mai noi, precum Sudanul de Sud, au fost atrase pe orbita Chinei, care a acordat mii de burse studenților acestuia. Repercusiunile pentru cultura politică ar putea fi în mod clar iliberale. „Peste zece ani, unul [dintre acești studenți] va fi liderul Sudanului de Sud”, a remarcat Samson Wasara, prorectorul Universității Bahr el Ghazal din Sudanul de Sud. „Când te duci în China, acolo nu se discută despre democrație.”[25]

China a oferit ajutor și în privința tehnologiei. În 2014, compania chinezească de telecomunicații ZTE a furnizat Etiopiei infrastructura necesară pentru accesarea comunicațiilor cetățenilor. În Tanzania, Edwin Ngonyani, adjunctul ministrului Transporturilor și Comunicațiilor, a

declarat în 2007, la un eveniment găzduit împreună cu Administrația Cyberspațiului din China, că „prietenii noștri chinezi au reușit să blocheze astfel de media (site-uri internet precum Google) în țara lor și le-au înlocuit cu site-uri autohtone care sunt sigure, constructive și populare. Noi nu am ajuns acolo deocamdată, dar, câtă vreme folosim încă aceste platforme, ar trebui să ne ferim de utilizarea lor neadecvată".

Nicăieri exporturile chineze de tehnologie totalitară nu au fost mai evidente decât în Zimbabwe. În 2018, Zimbabwe a adoptat planuri pentru instalarea de sisteme de recunoaștere facială în orașe și în centrele de transport public cu ajutorul companiei tehnologice CloudWalk din Guangzhou. Deși aparent este o inițiativă ce vizează combaterea infracționalității, activiștii sunt îngrijorați. Jurnalistul zimbabwian Garikai Dzoma a prezis că „autocrații africani... o vor folosi neîndoielnic pentru a-și consolida pozițiile politice prin hărțuirea adversarilor". La rândul lor, planurile statului Zimbabwe pot întări capacitățile de supraveghere deja extraordinare ale Chinei – sistemul companiei CloudWalk îi va permite Chinei să-și extindă bazele de date pentru recunoașterea facială prin integrarea de chipuri fără trăsături specifice chinezilor Han[26].

Disponibilitatea Chinei de a furniza sprijin financiar pentru Zimbabwe îl ajută mult pe Mnangagwa să reziste presiunilor occidentale în direcția liberalizării politice. În mandatul său, a început lucrările la o nouă clădire cu șase etaje a Parlamentului în Harare, China achitând nota de plată de 140 de milioane de dolari[27]. Răsplata pentru Beijing în urma unei asemenea cheltuieli a devenit evidentă atunci când Zimbabwe, alături de alte 15 țări africane, a trimis o scrisoare Consiliului ONU pentru Drepturile Omului în care a lăudat „remarcabilele realizări în domeniul drepturilor omului" ale Beijingului și a rebotezat lagărele de concentrare pentru uiguri „centre de pregătire și educație vocațională"[28].

Și alte state autoritare netezesc calea liderilor de mână forte africani. În vreme ce țări precum SUA închid adesea ochii la ticăloșiile aliaților, Rusia distribuie fără a se preface deloc

îngrijorată. Când Alpha Condé, președintele Guineei, a declarat că va candida neconstituțional pentru un al treilea mandat, ambasadorul rus din țară a remarcat: „Constituțiile nu sunt o dogmă, Biblia sau Coranul. Constituțiile se adaptează la realități, nu realitățile se adaptează la Constituții”[29]. Rusia, ca și China, a fost direct implicată în susținerea dictaturilor. În Republica Centrafricană, un cetățean rus a fost chiar numit în poziția de consilier pentru securitate națională.

În epoca Trump, susținerea Americii pentru democrație în Africa a scăzut semnificativ. Când Republica Democratică Congo a avut alegeri în ianuarie 2019, SUA nu au făcut nimic pentru a condamna frauda masivă care l-a purtat pe Félix Tshisekedi spre președinție. În schimb, au susținut întru totul rezultatele. Mvemba Phezo Dizolele, de la Centrul pentru Studii Strategice și Internaționale, a caracterizat această mișcare drept o schimbare demoralizatoare de direcție: „SUA au făcut multe pentru a duce Congo acolo unde este în materie de alegeri, dar apoi, în ultima clipă, s-au lepădat de el”[30].

Administrația Biden a semnalat de la început că intenționează să revină la o abordare americană mai tradițională. La scurt timp după ce președintele Biden a depus jurământul, Jake Sullivan, noul consilier pentru securitate națională, și-a exprimat îngrijorarea cu privire la conflictul declanșat de Abiy Ahmed, avertizând în legătură cu „riscul de violență împotriva civililor, inclusiv potențiale crime de război, în luptele de lângă Mekelle în Etiopia”[31]. Abiy nu a fost descurajat de criticile americane sau de amenințarea foametei din Tigray și a continuat să-și ducă războiul. În iulie 2021, a repurtat o victorie majoră în alegerile parlamentare pe care SUA le-au descris drept „semnificativ viciate”. Însă, în condițiile în care China continuă să fie de departe cel mai mare investitor din Etiopia, criticile Washingtonului sunt ignorate cu ușurință.

Nu doar americanii sau chinezii aveau motive să urmărească evenimentele din Etiopia cu mare interes. Probabil că Europa este cel mai direct afectată de succesul sau eșecul guvernelor africane. Motivul este extraordinara creștere a populației care are loc pe continentul african. Proiecțiile

realizate de Națiunile Unite și de alte organizații sugerează că populația Africii este probabil să se dubleze între 2020 și 2050, crescând cu 1,2 miliarde de persoane[32].

Combinația de sărăcie, schimbări climatice și proastă guvernare – plus proximitatea – are ca efect faptul că mulți tineri africani s-ar putea îndrepta spre Europa în speranța unei vieți mai bune. Aproximativ o jumătate de milion de africani au cerut azil acolo în cei trei ani dintre 2015 și 2017. Mulți dintre ei fugeau din țări despotice precum vecina Etiopiei, Eritreea, unde Isaias Afwerki instituise o politică de serviciu militar obligatoriu pe durată nedeterminată pentru tineri.

Aceste presiuni migratorii asupra Europei probabil că vor crește în următoarele decenii. Și, după cum am văzut, teama de impactul cultural și economic al migrației este, poate, cea mai puternică forță care alimentează naționalismul autoritar populist de pe continentul european. Găsirea unor răspunsuri convingătoare la aceste temeri poate fi cea mai acută dilemă cu care se vor confrunta liberalii europeni în anii care vin.

12

Merkel, Macron și lupta Europei împotriva liderilor autoritari (2020)

Pe tot parcursul epocii liderului cu mână de fier, internaționaliștii liberali au căutat apărători ai democrației în lume: lideri politici care să poată opri expansiunea naționalismului populist. Diverse personaje au fost considerate apărători ai valorilor liberale, inclusiv Jacinda Ardern, prim-ministră a Noii Zeelande, și Justin Trudeau, prim-ministrul Canadei. În mandatul lui Trump, atenția s-a concentrat în special pe liderii celor mai puternice două națiuni ale Uniunii Europene – Angela Merkel și Emmanuel Macron.

După șocurile gemene reprezentate de Brexit și de alegerile prezidențiale din SUA din 2016, clasa politică din Franța părea foarte vulnerabilă. François Hollande, președintele în funcție, era atât de nepopular, încât nici nu a mai încercat să candideze pentru realegere în 2017. În cele 18 luni dinaintea votului, Franța a fost lovită de cele mai grave atacuri teroriste din istoria ei. Atentatele simultane comise de islamiști la Paris în noiembrie 2015 au ucis 131 de oameni. În vara următoare, alți 86 de oameni au fost uciși de un camion care a intrat în mod deliberat în mulțimile ce sărbătoreau ziua națională a Franței, la Nisa. Condițiile păreau favorabile unei victorii a extremei drepte.

După retragerea lui Hollande, la alegerile prezidențiale din 2017 au concurat doi candidați rebeli. Frontul Național de extremă dreaptă era reprezentat de Marine Le Pen. Împotriva ei a candidat în al doilea și ultimul tur de scrutin Emmanuel Macron, tânărul reprezentant al unui nou partid, En Marche.

L-am cunoscut pe Macron la un mic dejun la Ambasada Franței din Londra în 2015, pe când era ministrul francez al Economiei – un liberal în materie de economie în guvernarea de stânga moderată a lui Hollande. Era clar că diplomații care găzduiau evenimentul îl adorau. Era din lumea lor: pro-UE și partizan al economiei de piață, lucrase în domeniul bancar, era foarte educat și capabil să vorbească pe larg despre subiecte abstruse (şi-a făcut lucrarea de licență pe Hegel și Machiavelli). La o cafea cu croasante, trecând cu ușurință de la franceză la engleză, și-a expus planul de liberalizare a economiei franceze, promițând o reducere a impozitului pe avere și scutiri pentru antreprenori. Impresia generală făcută de tânărul ministru era că este capabil, carismatic și poate nițel încrezut.

În campania electorală, tinerețea lui Macron – avea 39 de ani în momentul votului pentru președinție – și faptul că era liderul unui nou partid i-au permis să canalizeze o parte din furia împotriva establishmentului care impulsionase atât Brexitul, cât și alegerea lui Trump. Macron s-a prezentat drept candidatul schimbării radicale. Cartea sa, publicată cu un an înainte de alegeri, se intitula *Révolution*. Dar, în multe privințe, Macron era un produs al elitei franceze tradiționale *par excellence*, educat la cele mai tradiționale și exclusiviste instituții ale țării, și un reprezentant de încredere al viziunii despre lume a establishmentului. Cu toate acestea, când și-a anunțat candidatura, a părut un competitor cu șanse mici de reușită. Dar a avut noroc. François Fillon, principalul candidat al dreptei franceze și favorit pentru președinție la începutul lui 2017, a fost lovit în mod surprinzător de un scandal de corupție și de cheltuieli. După eliminarea lui Fillon în primul tur, Macron a devenit candidatul tuturor celor care se opuneau extremei drepte.

Miza alegerilor franceze era cu adevărat globală. Marine Le Pen amenința să scoată Franța din zona euro și cocheta cu ieșirea din însăși Uniunea Europeană – promițând un referendum în stil britanic pentru Frexit. Acest lucru ar fi putut foarte bine să însemne sfârșitul Uniunii Europene. UE putea supraviețui Brexitului, dar Frexitul ar fi fost cu totul altceva. Politicienii și gânditorii francezi proiectaseră inițial

Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului, predecesoarea UE, în anii 1950. Franța insistase puternic pentru crearea monedei euro în anii 1980, iar retragerea ei ar fi putut determina prăbușirea acestei monede. Dacă ar fi câștigat Le Pen, proiectul european ar fi fost în mare pericol. Acest lucru le-ar fi convenit de minune lui Vladimir Putin și lui Donald Trump, iar mulți susținători ai Brexitului din Marea Britanie s-ar fi simțit răzbunați.

În lunile premergătoare alegerilor, mulți dintre prietenii mei francezi erau vizibil nervoși. Unii vorbeau chiar de emigrare dacă extrema dreaptă ar fi câștigat președinția. Dar Le Pen a avut o prestație dezastruoasă la dezbatere (ulterior a pretins că a suferit de o durere cumplită de cap), iar după aceea Macron s-a îndreptat destul de ușor spre victorie. De fapt, poziția sa de candidat antiextremist a reprezentat constant o bază solidă pentru victorie. La fel ca în Germania – și spre deosebire de Statele Unite –, extrema dreaptă franceză încă se luptă cu un stigmat ce datează din perioada celui de-al Doilea Război Mondial. În mai 2017, Macron a câștigat lejer, cu 66,1% din voturi în al doilea tur de scrutin.

Temele politice și sociale promovate de Macron în campania sa din 2017 l-au poziționat drept antiteza socială și ideologică a politicii de mână forte. Lideri precum Putin, Xi, Trump, Modi, Bolsonaro și Erdoğan sunt toți naționaliști; Macron, din contră, este un „globalist" sfidător. Viziunea lui, după cum i-a spus biografei sale Sophie Pedder, este că „noua diviziune politică este între cei care se tem de globalizare și cei care văd globalizarea ca pe o oportunitate sau, cel puțin, ca pe un cadru pentru politica ce încearcă să ofere progres pentru toți"[1]. Votanții de bază ai partidului En Marche al lui Macron erau liberali educați din clasa de mijloc – genul de oameni ai căror omologi americani și britanici votaseră pentru Hillary Clinton și *Remain*. Alegătorii albi din clasa muncitoare din regiunile „înapoiate" ale Franței, ai căror omologi britanici și americani votaseră Trump și *Leave*, reprezentau temelia susținerii pentru Marine Le Pen. Ulterior au format baza pentru protestele stradale organizate de *les gilets jaunes*[*1], care au zguduit Franța în 2018 și 2019 și care au fost provocate de

efortul lui Macron de a crește taxele pe combustibili.

Pentru Macron, creșterea taxelor pe combustibili era o necesitate ecologică. În vreme ce liderii autoritari occidentali precum Trump sau Bolsonaro aveau tendința să vorbească disprețuitor despre schimbările climatice și să-i privească pe experți cu suspiciune, Macron este un tehnocrat care a pus în centrul politicilor sale susținerea acordurilor climatice de la Paris. Respingând naționalismul nostalgic al multora dintre noii lideri autoritari, politica lui Macron are un ton evident futurist. După cum a proclamat el plin de încredere: „Ceea ce are nevoie țara noastră este să-și redescopere o predilecție pentru viitor, mai degrabă decât o fascinație morbidă față de un trecut nesigur”[2].

Dacă politica și perspectiva lui Macron sfidau modelul liderului de mână forte, acest lucru era și mai valabil în cazul celui mai important partener politic din Europa al președintelui francez, cancelarul german Angela Merkel. Stilul ei deliberativ și discret contrasta puternic cu postura macho adoptată de lideri precum Putin, Trump, Bolsonaro și Erdoğan și a contribuit la faptul că Merkel a primit porecla *Mutti* („Mămica”).

În vreme ce președintele SUA se desfăta în mediul țipător al cluburilor și turnurilor devenite celebre sub numele său, Merkel locuia modest cu soțul ei într-un apartament de la etajul al treilea din centrul Berlinului. Într-o zi de vară a anului 2020, din curiozitate, am mers pe strada ei, de unde se vede râul Spree către Insula Muzeelor din Berlin. Singurul semn vizibil că mă aflam în fața reședinței cancelarului îl constituiau o mașină de poliție și un mic post de pază în fața frumosului bloc de locuințe.

După victoria lui Trump din 2016, Merkel a fost salutată în unele cercuri drept adevăratul lider al lumii libere[3]. Colaboratorii ei apropiați insistau că această distincție o stânjenea, dar liderul german a ales în mod evident să devină purtătorul de cuvânt al valorilor liberale tradiționale. Când i-a oferit un parteneriat lui Donald Trump, a arătat explicit că acesta trebuia să se bazeze pe „libertate, respect pentru lege și pentru demnitatea ființei umane, indiferent de originile ei”.

Merkel a crescut în Germania de Est, ca fiică a unui pastor luteran. A fost un elev-vedetă care a câștigat premii pentru stăpânirea limbii ruse – o abilitate care ulterior avea să se dovedească utilă în discuțiile cu Vladimir Putin (deși președintele rus vorbește și germana, o moștenire a perioadei când a lucrat ca spion în Germania de Est). Născută în 1954, avea 35 de ani când a căzut Zidul Berlinului. În noaptea aceea din noiembrie 1989, în loc să se repeadă la Poarta Brandenburg ca mulți berlinezi, Merkel s-a dus la saună și apoi la o bere cu un prieten[4]. În Est, Merkel urmase o carieră de succes ca om de știință, obținând un doctorat în chimie cuantică în 1986. De asemenea, se ținuse departe de politica est-germană. Abia după căderea comunismului a intrat în politică în calitate de protejată a lui Helmut Kohl, cancelarul care a realizat reunificarea Germaniei. După ce a avansat în ierarhia Uniunii Creștin-Democrate, a devenit ea însăși cancelar în 2005 – primul est-german și prima femeie care a condus țara.

În 2015, când criza refugiaților a lovit Europa, Merkel era deja cea mai importantă figură politică a Europei. Modelase și controlase răspunsul Uniunii Europene la criza euro și, drept urmare, fusese diabolizată în Europa de Sud drept chipul conservatorismului german nepăsător. Dar nimeni nu îi punea la îndoială capacitatea de a înțelege problemele. Tim Geithner, secretarul american al Trezoreriei, a remarcat după criza financiară globală că Merkel era singurul lider mondial „alfabetizat” cu care lucrase[5].

Criza refugiaților și alegerea lui Trump un an mai târziu au transformat-o pe Merkel într-un fel de idol al liberalilor occidentali asediați. Decizia ei de a nu închide granițele Germaniei în fața milioanelor de refugiați blocați în Europa de Est a fost o mișcare îndrăzneață pentru un cancelar faimos pentru prudența sa plină de rezervă. Într-un moment crucial, Merkel a decis să suspende aplicarea de către Germania a Convenției de la Dublin, care prevede că refugiații trebuie să ceară azil în prima țară sigură în care ajung. În baza acordului cancelarului, sirienii și alții au putut să părăsească Ungaria și să intre în Germania. A fost o decizie profund înrădăcinată în

istoria Germaniei și în povestea personală a Angelei Merkel, o femeie care crescuse în spatele Zidului Berlinului. În timp ce Trump a mărșăluit spre putere cu sloganul „Construiți zidul", Merkel a devenit faimoasă pentru o formulă din trei cuvinte destul de diferită: *Wir schaffen das* („Vom reuşi") – răspunsul ei la provocarea de a asimila în societatea germană peste un milion de refugiați, în principal musulmani.

În timp ce acțiunile sale au făcut-o eroină pentru liberali, Merkel a devenit o nemernică în ochii multor populiști de dreapta. Pentru ei, cancelarul german era personificarea „globalismului" arogant, fiind dispusă să perturbe stabilitatea și viitorul propriei țări pentru a arăta bine în ochii inteligheției liberale. După atentatele teroriste din Franța din 2015 și 2016, dreapta populistă din Statele Unite și din Europa a devenit și mai insistentă în a afirma că Merkel fusese criminal de naivă când permisese unui val imens de musulmani, în principal din Siria devastată de război, să intre în Europa.

Adversarii ideologici ai lui Merkel au sperat ca șefa guvernului federal german să plătească un preț politic ridicat pentru poziția ei în privința refugiaților. La alegerile federale din Germania din septembrie 2017, atmosfera mitingurilor electorale ale lui Merkel era adesea neplăcută. Unul dintre consilierii ei mi-a spus cu durere că batjocorirea cancelarului era atât de zgomotoasă și de agresivă, mai ales în Germania de Est, încât de multe ori Merkel nu se putea face auzită în acel vacarm. Rezultatul alegerilor a fost o lovitură serioasă pentru cancelar. Cota-parte a votului pentru CDU a scăzut cu 8 puncte procentuale, la 33%. Pentru a forma un guvern, Merkel a fost din nou nevoită să construiască o coaliție cu social-democrații de centru-stânga (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD), care obținuseră la rândul lor cel mai prost rezultat de după cel de-al Doilea Război Mondial.

Zona de centru a politicii germane se restrângea. Cel mai mare partid de opoziție din Parlamentul german era acum partidul de extremă dreaptă Alternativa pentru Germania (Alternative für Deutschland, AfD), descris de Sigmar Gabriel, ministrul de Externe al Germaniei, ca fiind aproape neonazist.

Imaginea reală era ceva mai nuanțată, deși tot îngrijorătoare. Partidul fusese înființat în 2013 de niște economiști conservatori, furioși din cauza rolului jucat de Germania în salvarea Greciei în timpul crizei euro. Dar, mai ales după criza refugiaților, devenise un partid xenofob și antiimigrație mai convențional. De asemenea, o aripă radicală a AfD cocheta cu teme neonaziste. Un personaj bine-cunoscut, Björn Höcke, a criticat Memorialul Holocaustului din Berlin ca fiind un „monument al rușinii" și a cerut o reevaluare a atitudinii Germaniei față de trecutul ei. Höcke a fost acuzat și că a făcut referiri mascate la cuvântările lui Hitler și Goebbels în propriile discursuri[6]. Cu toate acestea, în unele regiuni ale țării, mai ales în fosta Germanie de Est, partidul a obținut 25% din voturi.

Cu tot calmul aparent din Berlin, atât situația internă, cât și cea internațională deveneau tot mai amenințătoare pentru sistemul politic german. Serviciile de securitate germane au plasat AfD sub supraveghere, considerându-l o potențială amenințare la adresa democrației. Dar, după cum mi-a spus un înalt oficial guvernamental: „Când extrema dreaptă este la 5%, putem cere poliției să stea cu ochii pe ei. Când sunt la 25% în Germania de Est, ei sunt poliția".

În secolul XX, niciun oraș nu a simțit mai mult decât Berlinul atracția fatală și consecințele dezastruoase ale unei conduceri cu mână de fier. Când, într-un final, Hitler s-a sinucis în buncărul lui, capitala sa era în ruine de jur împrejur. De aceea, pentru actuala elită germană, naționalismul în orice formă rămâne foarte suspect. După cum mi-a spus Thomas Bagger, un intelectual german de marcă și consilier diplomatic al președintelui țării, Frank-Walter Steinmeier, „Franța și Marea Britanie pot reveni oricând la statul național. Acest lucru este mult mai greu pentru Germania".

În viziunea lui Bagger, după 1989 Germania a adoptat o versiune a tezei „sfârșitului istoriei" a lui Francis Fukuyama, cu încrederea ei liniștitoare în triumful democrației liberale și internaționalismului. Bagger a declarat că, după căderea Zidului: „Simțeam că suntem și noi o dată de partea corectă a istoriei și era un sentiment destul de plăcut". Un lider autoritar

naționalist precum Vladimir Putin era tratat cu un anumit grad de superioritate. Merkel îl vedea ca pe un personaj din secolul al XIX-lea care se lupta să se adapteze la lumea modernă. Fermi în convingerea că au înțeles direcția istoriei și formula succesului în secolul XXI, liderii Germaniei au simțit că, în exprimarea lui Bagger, politica era acum doar ceva mai mult decât „administrarea inevitabilului”[7].

Din 2014 până în 2017, o serie de șocuri i-au obligat pe Merkel și establishmentul german să renunțe la această mulțumire de sine. Conflictul din Ucraina și anexarea Crimeii în 2014 de către regimul lui Putin au semnalat revenirea Rusiei ca amenințare militară. Germanii nu aveau teama viscerală de Rusia resimțită în Polonia sau în țările baltice, dar nici nu se puteau simți detașați de situația din Ucraina, precum italienii sau francezii – Berlinul, la urma urmei, fusese devastat de trupele rusești în 1945.

Șocurile veneau unul după altul: după Crimeea, în 2014, anul următor a fost marcat de vârful crizei refugiaților, iar 2016 a fost anul Brexitului și al lui Trump. Viitorul UE, temelia politicii externe germane, era pus sub semnul întrebării. La fel era și susținerea din partea Statelor Unite, garantul tradițional al securității germane. În vreme ce președinții americani anteriori, de la Kennedy până la Reagan și Obama, ținuseră discursuri majore în Berlin, Trump a ales să-și țină primul discurs important din Europa în Polonia. Antagonismul lui față de Merkel era atât ideologic, cât și personal. După cum mi-a spus unul dintre consilierii de rang înalt ai lui Trump: „Am fost în sală cu amândoi și e urât. Ea e ca o profesoară, iar el ca un puști care nu și-a făcut tema”.

În condițiile în care Trump ajunsese la Casa Albă și Marea Britanie ieșea din UE, alegerea lui Macron ca președinte al Franței în 2017 a fost salutată cu bucurie și ușurare la Berlin. Noul președinte francez a făcut un gest puternic și simbolic în noaptea victoriei, alegând să urce pe podium în acordurile *Odei bucuriei*, imnul Uniunii Europene, nu ale *Marseillezei*, imnul francez. Era o respingere clară a forțelor renăscute ale naționalismului din întreaga lume.

Victoria lui Macron a fost o binecuvântare pentru Merkel –

dar și o provocare. În vreme ce atitudinea caldă față de UE a noului președinte francez a fost primită cu foarte multă plăcere în Germania, propunerile sale specifice au fost privite cu suspiciune de guvernul Merkel. Macron privea cu entuziasm contractarea de credite comune europene și crearea unui minister european de finanțe, însă, de la Berlin, ambele idei păreau a fi niște tentative ceva mai sofisticate de a-i face pe cumpătații germani să-i subvenționeze pe cheltuitorii francezi*2. Pasiunea lui Macron pentru „suveranitatea europeană" și sugestia lui că NATO era tot mai mult în „moarte cerebrală" au fost, de asemenea, primite cu iritare de către guvernul german8, care continua să considere alianța nord-atlantică drept fundamentală pentru securitatea occidentală. Când am vizitat Berlinul spre finele lui 2019, i-am găsit pe oficialii germani oripilați de tendința lui Macron de a vorbi fără să gândească. Unul a sugerat chiar că Macron se transforma într-o versiune mai intelectuală a lui Trump, făcând politică din mers şi lăsându-şi oficialii să se zbată, încercând să înțeleagă și să explice ultimele declarații ale șefului lor.

A fost nevoie de COVID-19 pentru a încălzi relațiile uneori reci dintre Merkel și Macron. La început, coronavirusul a lovit cel mai greu Europa de Sud, în special Italia și Spania. Reticența inițială a nord-europenilor de a oferi o asistență financiară generoasă Sudului a amenințat să creeze o altă criză de solidaritate în interiorul UE. Matteo Salvini, portdrapelul populist al Italiei, fierbea de mânie că, din nou, egoiștii de germani îi lăsau pe italieni să sufere singuri. Unii au prezis că pandemia putea chiar să distrugă UE.

Confruntată cu astfel de amenințări la adresa proiectului european, Merkel a luat măsuri. La fel ca în timpul crizei refugiaților din 2015, cancelarul german și-a abandonat prudența obișnuită și a făcut un gest îndrăzneț. În martie 2020, Merkel a susținut ideea că UE ar trebui – după cum pledase de multă vreme Macron – să contracteze credite comune pe pieţele financiare pentru a finanța proiecte comune. A fost promovată ca un proiect unic de a finanța asistența pentru COVID. Dar detaliile contau mai puțin decât semnificația

gestului. La Berlin, Paris și Bruxelles, toată lumea era de acord că Rubiconul fusese trecut: moneda comună avea să fie susținută de acum prin credite contractate în comun. Pe termen lung, Macron preconiza dezvoltarea unei piețe lichide a obligațiunilor UE care să poată rivaliza cu piața americană de obligațiuni ca active cu risc redus pentru investitorii globali. La rândul său, acest lucru ar putea permite monedei euro să devină, în cele din urmă, o variantă alternativă la dolar ca principală monedă de rezervă a lumii. Întrucât dolarul este o sursă atât de importantă a puterii globale a Americii, internaționalizarea monedei euro avea să fie un pas important pe calea spre obiectivul lui Macron, *Europe puissance* – Europa ca putere globală.

Când Merkel a luat această decizie potențial crucială în 2020, se apropia de sfârșitul carierei sale politice. Era în funcție încă din 2005, dar, spre deosebire de liderii autoritari din lume, nu aspira să rămână în funcție pentru totdeauna, anunțând în schimb că se va retrage din poziția de cancelar în 2021. Dar pleca într-un moment ales de ea, iar anunțul a fost făcut într-o perioadă în care popularitatea sa era din nou la cote aproape record. Încheind un acord cu Turcia, Merkel reușise să oprească fluxul de refugiați. Era o înțelegere pragmatică, nițel murdară, despre care s-ar fi putut spune că reproducea unele dintre mecanismele de control al libertății de mișcare solicitate de personaje precum Orbán, fără să o recunoască pe deplin. Cu toate acestea, sentimentul de criză se diminuase în Germania, iar reprezentanții extremei drepte începuseră să se ciondănească între ei. Înfrângerea lui Donald Trump în noiembrie 2020 a însemnat și că Merkel își învinsese adversarul de la Washington.

Dacă politica globală ar urma curba unei simple povești moralizatoare, o Merkel triumfătoare s-ar fi retras cu viitorul democrației liberale asigurat în Europa și cu politica de mână forte în regres în lume. Dar realitatea este, inevitabil, mai complicată. La numai două luni după ultima zi a lui Merkel în funcția de cancelar, Rusia a invadat Ucraina. Susținătorii fideli ai lui Merkel au sugerat că Putin n-ar fi îndrăznit să acționeze dacă ea ar fi fost în continuare prezentă pentru a

organiza reacția europeană. Alții s-au arătat mai puțin binevoitori, arătând că Merkel a lăsat Germania într-o situație de dependență periculoasă de gazul rusesc. Îndeosebi angajamentul fostului cancelar față de Nord Stream 2 – un nou gazoduct între Rusia și Germania – părea naiv. I-a rămas succesorului lui Merkel, Olaf Scholz, să abandoneze gazoductul – și să anunțe o „revoluție" în politica de securitate germană, care implică creșteri masive ale cheltuielilor pentru apărare.

Populismul occidental pe care Merkel l-a înfruntat cu îndrăzneală ar putea să renască și el în curând. Merkel și alți lideri europeni știu foarte bine că președinția lui Biden ar putea fi doar un interludiu în SUA – înainte de revenirea lui Donald Trump sau a unui personaj similar în alegerile prezidențiale din 2024. Chiar în UE, Viktor Orbán și Jarosław Kaczyński au pus bazele unor guvernări iliberale și populiste în Ungaria și Polonia, care au amenințat unele dintre elementele de bază ale unui stat democratic, precum independența instanțelor judecătoreşti și a presei.

În Franța însă, Macron a înfruntat cu îndrăzneală populismul de extremă dreaptă atunci când a învins-o pe Marine Le Pen – pentru a doua oară – în alegerile prezidențiale din mai 2022. Realegerea lui Macron a constituit o recunoaștere a faptului că, în multe privințe, a fost un președinte francez de succes. Cererii lui pentru o integrare mult mai profundă în UE i s-a răspuns, în cele din urmă, pozitiv la Berlin. Și, deși adversarii lui politici interni l-au acuzat că este izolat și arogant, popularitatea lui Macron a fost permanent mai mare decât cea a lui François Hollande.

De asemenea, președintele francez a evitat scandaluri politice și personale majore în țară. Dar, în mod previzibil, nu a reușit să împlinească speranțele de schimbare dinamică și reînnoire pe care le generase în 2017 – sau să modifice sentimentul profund de pesimism din Franța. Protestele organizate de „vestele galbene" și actele continue de terorism intern – inclusiv decapitarea profesorului Samuel Paty de către islamiști în 2020 – au alimentat un sentiment intern de insecuritate. Un sondaj Harris făcut în aprilie 2021 a arătat că

84% dintre francezi erau de acord că „violența din Franța se intensifică pe zi ce trece”, 73% erau de acord că societatea franceză se prăbușește, iar 45% au afirmat că ei cred că va izbucni curând un război civil[9].

Macron și consilierii lui știau foarte bine că multe dintre condițiile sociale și economice care au alimentat ascensiunea dreptei populiste în alte țări din Occident sunt adânc înrădăcinate și în Franța. Într-un moment de sinceritate, președintele francez a admis în fața unui intervievator de la BBC că, dacă Franța ar organiza un referendum privind ieșirea din UE, precum Marea Britanie, „probabil” ar vota și ea să iasă[10]. Franța suferă de pe urma șomajului ridicat și a dezindustrializării. Decenii de imigrație i-au schimbat compoziția demografică, iar ţara are acum cea mai numeroasă populație musulmană dintre toate membrele UE. Teoria conspirației conform căreia o elită globalistă intenționează să inunde Occidentul cu imigranți non-albi este populară în Franța. Cartea *Le grand remplacement* a lui Renaud Camus, care detaliază presupusul complot, a devenit un text fundamental pentru naționaliștii albi din Occident. Nici sentimentele antidemocratice nu sunt departe de suprafață în Franța. În 2021, o scrisoare a unui grup de generali în rezervă care cochetau cu ideea unei lovituri de stat militare a fost elogiată de Le Pen – în timp ce sondajele sugerau că 49% din populație era de acord că armata trebuie să intervină pentru a garanta legea și ordinea în Franța.

Răspunzând provocărilor constante ale extremei drepte, Macron s-a deplasat el însuși spre dreapta, poziționându-se drept campionul Franței într-un război împotriva islamului radical. În politica externă, Franța lui Macron s-a ciocnit tot mai mult cu Turcia lui Erdoğan, în special în privința Libiei și a Mediteranei Orientale. Președintele francez, care în mod normal apără deschis și fără rezerve drepturile omului, a ajuns chiar să-i confere cea mai înaltă distincție a Franței, Legiunea de Onoare, lui Abdel Fattah el-Sisi, liderul de mână forte al Egiptului, care s-a ciocnit în mod repetat cu Erdoğan, dar în același timp a reprimat brutal Frăția Musulmană.

În țară, administrația Macron a promovat noi legi pentru

combaterea „separatismului” islamist și pentru protejarea valorilor seculare și republicane. Propunerile au inclus interzicerea emiterii de „certificate de virginitate” pentru femei și a programelor separate pentru bărbați și femei în ștrandurile publice. În privința problemelor legate de securitate și de valorile sociale, unii dintre miniștrii lui Macron au adoptat o retorică greu de diferențiat de cea a extremei drepte. Gérald Darmanin, inflexibilul ministru de Interne, a descris islamismul drept „un cal troian care conține o bombă cu fragmentație ce vizează societatea noastră”[11]. Așa cum Macron s-a deplasat spre dreapta înainte de alegerile prezidențiale din 2022, tot așa Le Pen s-a deplasat spre stânga, moderându-și politicile care speriaseră unii alegători în 2017, precum opoziția ei față de euro și aluziile la Frexit.

Cu toate acestea, diferențele dintre Le Pen și Macron au rămas puternice. Deși a condamnat islamismul, Macron a refuzat să intre în zona unei ostilități de tip Orbán față de migrație și refugiați. De asemenea, a rămas un adept înfocat al ideii de consolidare a UE și de reformare, nu de inversare, a procesului de globalizare.

Clivajul ideologic dintre Le Pen și Macron este specific politicii internaționale mai ample în epoca liderului cu mână de fier. După cum însăși Le Pen s-a exprimat: „Nu mai avem o diviziune dreapta-stânga, ci una între naționalism și globalism. În această confruntare avem toate șansele să venim la putere într-o perioadă în care, în lume, ideile pe care le promovăm – controlul imigrației, patriotismul economic, protecționismul rațional și rezonabil – sunt tot mai puternice”[12]. Le Pen se identifică cu o tendință internațională care a produs lideri autoritari naționaliști pretutindeni în lume. Îi vizează pe mulți dintre inamicii ușor caricaturizați care au fost deja identificați de cei ca Donald Trump: migranții ilegali, elitele snoabe, presa „știrilor false” și globaliștii dezrădăcinați.

Bătălia globală a ideilor este purtată nu doar de politicieni, ci și de intelectuali, de filantropi și de instituțiile finanțate de aceştia. Pentru mulți lideri autoritari, în special un anumit adversar simbolizează forțele globaliste împotriva cărora pretind că luptă: finanțistul și filantropul miliardar George

Soros. Le Pen a pretins că Soros este dușmanul Franței, cerând: „Trebuie să ducem o luptă de recucerire a libertății țării noastre împotriva acestui miliardar... Comite crime împotriva statelor naționale”[13]. Poziția importantă a lui George Soros în demonologia populiștilor naționaliști spune multe despre luptele ideologice din epoca liderului cu mână de fier – controverse care vor continua să influențeze politicile în Franța, în Europa și în lume în următorul deceniu.

*1 Vestele galbene (în franceză în original) (n.tr.).

*2 Aceasta era o suspiciune comună în Europa de Nord. În 2018 am moderat o discuție între Mark Rutte, prim-ministrul olandez, și Bruno Le Maire, ministrul Economiei al lui Macron, în care olandezul a subliniat în mod repetat că Franța nu mai avusese un buget echilibrat din anii 1970.

13

George Soros, Steve Bannon și lupta de idei

Liderii de mână forte au nevoie de dușmani. Și mulți dintre liderii autoritari naționaliști ai lumii au ales să denunțe același baubau. Ca filantrop evreu miliardar, cu pronunțate vederi liberale, George Soros a fost transformat în personificarea „globalismului". La fel ca Emmanuel Goldstein din romanul *O mie nouă sute optzeci şi patru* al lui Orwell, este denunțat ca fiind puterea ascunsă din spatele fiecărei crime sau conspirații împotriva oamenilor obișnuiți.

În 2017, am analizat diverse așa-zise crime și conspirații de care fusese legat numele lui Soros. Câteva ore de cercetare au arătat că, pe parcursul câtorva luni, bătrânul de 87 de ani fusese acuzat că simulase un atac chimic în Siria, că finanțase marșuri anti-Trump în Washington, că lansase un „Plan Soros" pentru a inunda Ungaria cu refugiați, că forțase o schimbare de guvern în Macedonia, că îl subminase pe prim-ministrul israelian și că determinase concedierea mai multor consilieri de primă importanță de la Casa Albă.

Câteva săptămâni mai târziu, după ce am scris un articol intitulat „Ura față de Soros este o boală globală", am primit o invitație neașteptată de a lua cina cu însuși Soros în casa lui din centrul Londrei[1]. A fost un moment plăcut, deși puțin straniu. În primul rând, articolul meu nu a fost menționat nici în invitație, nici în timpul mesei. În schimb, consilierii lui mi-au spus că Soros dorea să discute despre perspectivele democrației în China. Și, într-adevăr, acesta a fost aproape singurul subiect al conversației noastre. La un moment dat,

Soros m-a întrebat cât cred că va dura până când Partidul Comunist Chinez nu va mai controla puterea. Răspunsul sincer la această întrebare este că nu am nicio idee, dar m-am aventurat să estimez că 30 de ani. „Păcat", a replicat el, „speram să trăiesc să văd asta".

În mod inevitabil, adevăratul Soros este foarte diferit de versiunea de ticălos din filmele cu Bond care bântuie visurile și teoriile conspiraționiste ale extremei drepte. Deși energia lui intelectuală și cea organizatorică păreau intacte, avea probleme de auz și părea cam fragil. Pentru a-și combate surzenia tot mai acută, purta căști la masă, iar oaspeții trebuiau să vorbească la un microfon. Cu toate acestea, mi-a spus că intenționează să joace tenis în dimineața următoare. În mod foarte surprinzător, părea indiferent – și chiar ușor amuzat – în fața denigrărilor și amenințărilor care îi erau adresate din toate colțurile lumii.

În anii care au trecut de când am luat cina cu el, moda de a-l vedea pe „Soros" în spatele a orice s-a intensificat. A fost acuzat de președintele Trump că a finanțat imigrația ilegală în Statele Unite, iar de susținătorii lui Trump că s-a aflat în spatele procedurilor de punere sub acuzare și al „furtului" de la alegerile prezidențiale din 2020. Cu alte ocazii, a fost denunțat de lideri politici din Malaysia, Polonia, România, Turcia și Brazilia, toți pretinzând că filantropul miliardar complotează împotriva lor.

În anii 1990, Soros era în ton cu spiritul epocii, folosind miliardele pe care le făcuse în domeniul finanțelor pentru a susține tranziția la democrație în Europa postcomunistă și în alte regiuni. Dar acum atmosfera politică globală s-a schimbat, iar ideile liberale bat în retragere. Pentru o nouă generație de naționaliști, Soros a devenit ticălosul perfect. Este un internaționalist într-o epocă a naționalismului. Este un susținător al drepturilor individuale, nu colective. Este pe locul 56 în topul celor mai bogați oameni din America, potrivit clasamentului publicat de *Forbes* în 2020, care i-a calculat o avere de 8,6 miliarde de dolari[2]. (Averea lui ar fi considerabil mai mare dacă nu ar fi donat 32 de miliarde de dolari din 1984 până în prezent[3].) Faptul că Soros este evreu alimentează

sentimentele antisemite – facilitând distribuirea lui în rolul de finanțist internațional manipulator și misterios, odinioară rezervat membrilor familiei Rothschild.

Angajamentul lui Soros în favoarea individualismului liberal și a drepturilor minorităților este produsul propriei sale povești extraordinare de viață. Născut în Ungaria în 1930, avea 13 ani când naziștii i-au invadat țara. Tatăl lui, Tivador, era avocat și autor, editorul unei reviste literare în limba internațională esperanto, îndrăgită de cei care credeau într-o comunitate globală. Când au venit naziștii în 1944, viața lui George a fost salvată de decizia profetică a tatălui său de a-și dota fiul cu acte false și de a-l trimite la țară să locuiască cu un funcționar provincial, dându-se drept finul lui. Trăind această viață dublă, Soros a ajuns chiar să fie luat de tutorele său în călătorii pentru inventarierea bunurilor evreiești confiscate (un episod folosit ulterior de dușmanii lui pentru a-l defăima ca fiind colaborator al naziștilor*1).

Când regimul nazist a fost înlocuit de ocupația sovietică după război, Soros a plecat la Londra la vârsta de 17 ani, unde a lucrat ca ospătar și în alte posturi umile înainte să ajungă student la London School of Economics (LSE). Acolo a căzut sub vraja lui Karl Popper. Lucrarea de referință a filosofului născut în Austria, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, era o apărare energică a liberalismului și a democrației, profund influențată de propriile sale experiențe legate de tragediile care se abătuseră asupra Europei Centrale. Ulterior, Soros a scris că, atunci când a citit pentru prima dată cartea lui Popper, „m-a lovit cu forța unei revelații… Aveam experiența nemijlocită a ceea ce Popper numea societăți închise, unde impunerea dogmei de către statul cu partid unic duce la represiune și totalitarism”. Popper susținea, dimpotrivă, o societate deschisă ce „încearcă să construiască o guvernare care să le permită oamenilor cu interese și idei diferite să trăiască împreună în pace”4. Principiile toleranței, scepticismului raționalist și empirismului l-au influențat profund pe Soros. Fundația sa caritabilă se numește Fundațiile pentru o Societate Deschisă, ca omagiu adus mentorului său intelectual.

Insistența lui Popper asupra failibilității cunoașterii umane

a contribuit de asemenea la modelarea felului în care Soros a abordat finanțele. După ce și-a obținut diploma la LSE, a avut o serie de slujbe ocazionale, inclusiv de vânzător, înainte să fie angajat în 1953 de Singer & Friedlander, o bancă de investiții din Londra. În 1956 s-a mutat în Statele Unite pentru a lucra pe Wall Street, în cele din urmă înființându-și propria firmă, Soros Fund Management, în 1970. Aplicând ideile lui Popper pe piețele financiare, Soros a pus sub semnul întrebării ideea convențională potrivit căreia piețele sunt raționale. A căutat iraționalitatea în comportamentul pieței și s-a dovedit a fi un investitor extrem de abil. În anii 1980 era miliardar.

Apropiindu-se de cea de-a 50-a aniversare, Soros a început să-și caute un nou scop în viață. L-a găsit într-o formă de filantropie politică, folosindu-și averea imensă pentru a contribui la finanțarea cauzelor liberalismului, democrației și societății deschise. A făcut primele donații pentru a-i ajuta pe studenții negri din Africa de Sud afectată de apartheid. Și, pe măsură ce lumea comunistă a început să se deschidă treptat în anii 1980, Soros a căutat portițe în blocul sovietic și în China, în principal prin investiții în educație și în susținerea organizațiilor societății civile.

Când a căzut Zidul Berlinului, era ideal plasat – cu banii, cunoașterea locală și viziunea fundamentală – pentru a susține instituțiile democratice în curs de apariţie. În 1991 a înființat Universitatea Central-Europeană, inițial la Praga, înainte să o transfere în Ungaria sa natală. Într-o altă inițiativă tipică, a transferat 100 de milioane de dolari pentru a plăti salariile oamenilor de știință sovietici fără loc de muncă și pentru ca revistele științifice să ajungă în fosta URSS. După cum a observat Soros ulterior: „Aveam istoria de partea noastră în anii de început. A fost o perioadă în care societățile deschise aveau mare succes și câștigau teren”[5].

Pentru Soros, sintagma „societate deschisă” era „prescurtarea pentru o societate în care prevalează statul de drept, şi nu conducerea unui singur individ, și în care rolul statului este de a proteja drepturile omului și libertatea individuală. În opinia mea, o societate deschisă ar trebui să acorde o atenție specială celor care suferă de pe urma

discriminării sau a excluderii sociale și celor care nu se pot apăra singuri". În același timp, Soros a rămas un jucător abil și influent pe piețele bursiere. În 1992, și-a câștigat reputația de „om care a spart Banca Angliei", după ce fondul său de investiții a făcut pariuri imense împotriva lirei sterline, contribuind în cele din urmă la scoaterea Marii Britanii din Mecanismul European al Ratelor de Schimb (European Exchange Rate Mechanism, ERM) pe 16 septembrie, ziua care a ajuns să fie cunoscută în Marea Britanie drept „Miercurea Neagră". S-a presupus că Soros a câștigat peste un miliard de dolari în urma speculației sale reușite împotriva lirei sterline. Guvernul britanic al lui John Major a fost umilit și niciodată nu și-a regăsit cu adevărat echilibrul[6].

Rolul lui Soros în Miercurea Neagră i-a adus o faimă internațională și a contribuit foarte mult la crearea aurei sale misterioase. Inițial, acest lucru a părut a fi o evoluție în general pozitivă. Faima nou dobândită a lui Soros le-a deschis ușa și acestuia și Institutului pentru o Societate Deschisă. În Marea Britanie, majoritatea acuzațiilor de după Miercurea Neagră au fost îndreptate mai degrabă împotriva guvernului Major decât a finanțistului care îl păcălise. Într-adevăr, la drept vorbind, Soros a fost mai curând admirat pentru temeritatea și perspicacitatea speculației sale financiare.

Dar, în alte părți, bogăția lui Soros, influența sa globală, opiniile politice și originea lui evreiască au început să îl transforme într-un obiect al suspiciunilor. Prima oară când am dat peste o teorie a conspirației centrată pe Soros a fost în timpul crizei financiare asiatice din 1997, când Mahathir Mohamad, prim-ministrul Malaysiei, l-a acuzat pe investitor că încerca să ruineze finanțele țării[7]. La momentul respectiv, acest lucru nu a părut să anunțe o tendință globală. La urma urmei, Soros era un bine-cunoscut speculator valutar, faimos pentru rolul său în Miercurea Neagră, în vreme ce Mahathir era un bine-cunoscut antisemit.

Cu toate acestea, în prima parte a anilor 2000 Soros începea să apară în mod regulat în discursul extremei drepte americane. În 2007 a fost denunțat la Fox News drept „dr. Nenorocire al întregii lumi a fundațiilor de stânga"[8]. Ura față

de Soros în America poate avea la origine opoziția sa față de războiul din Irak și eforturile sale de a împiedica realegerea lui George W. Bush în 2004. Ajutorul financiar acordat de Soros cauzelor liberale în Statele Unite, precum campaniile de înregistrare a alegătorilor minoritari, a înfuriat și mai mult dreapta republicană, la fel și susținerea pe care a acordat-o instituțiilor internaționale, cum ar fi ONU.

Odată cu instalarea administrației Trump, propaganda anti-Soros s-a mutat în rândul oficialilor americani. Însuși președintele era fericit să încurajeze răspândirea de teorii ale conspirației care îl vizau pe Soros. În timpul luptei acerbe din Congres pentru confirmarea lui Brett Kavanaugh la Curtea Supremă în septembrie 2018, Trump a scris pe Twitter că demonstranții anti-Kavanaugh erau „profesioniști plătiți", iar pancartele lor erau „plătite de Soros și de alții".

Pentru naționaliștii din administrația Trump, Soros era întruchiparea „globalismului" pe care ei s-au angajat să îl distrugă. Uneori, aceștia își legau explicit dușmanii – din interiorul și exteriorul administrației – de George Soros. Când naționaliștii *America First* s-au îngrijorat că generalul H.R. McMaster, consilierul pentru securitate națională al lui Donald Trump în perioada 2017-2018, le epura aliații de la Casa Albă, au creat un website intitulat „McMaster leaks", care înfățișa o caricatură cu un McMaster manipulat de păpușari etichetați „Soros" și „Familia Rothschild". Fiona Hill, care în mandatul lui Trump a ocupat postul de director pentru Europa și Rusia în Consiliul pentru Securitate Națională, a fost acuzată că ar fi o „cârtiță a lui Soros" de Roger Stone, vechi prieten și consilier al președintelui, pentru că în trecut lucrase la Fundațiile pentru o Societate Deschisă ale lui Soros. În mărturia pe care a dat-o în fața Congresului în timpul primei proceduri de punere sub acuzare a președintelui, în noiembrie 2019, Hill a comparat atacurile la adresa lui Soros cu „Protocoalele înțelepților Sionului", una dintre cele mai vechi teorii conspiraționiste antisemite din istorie, afirmând: „Tropul împotriva domnului George Soros a fost creat și în scop politic". Pentru Hill, atacurile erau „o rușine absolută"[9].

Inevitabil, susținătorii lui Trump l-au acuzat pe Soros că a

orchestrat punerea sub acuzare a președintelui. Rudy Giuliani, avocatul președintelui, care jucase un rol-cheie în tentativa de a forța guvernul ucrainean să investigheze familia lui Joe Biden, a declarat revistei *New York* că Soros îl „controlase" pe ambasadorul SUA din Ucraina – care refuzase să coopereze cu Giuliani. Când i s-a spus că cochetează cu teorii conspiraționiste antisemite, Giuliani l-a acuzat pe Soros că este anti-Israel și a adăugat: „Soros nu prea e evreu. Eu sunt mai evreu decât Soros. Probabil știu mai multe despre sinagogă – el nu merge la biserică, nu este interesat de religie"[10].

Tendința aceasta de a-l vedea pe finanțist în centrul unei conspirații globaliste de subminare a națiunii a ajuns și în Marea Britanie, grație prietenului lui Trump, Nigel Farage, care a încorporat atacuri la adresa lui Soros în retorica sa politică, pretinzând la un moment dat că Soros „este, în multe privințe, cel mai mare pericol la adresa întregii lumi occidentale" și că încearcă să „submineze democrația și să schimbe în mod fundamental compoziția demografică a întregului continent european"[11]. De la nașul euroscepticismului britanic, retorica anti-Soros s-a propagat în Partidul Conservator, care conducea atacul pentru Brexit. Partidul lui Boris Johnson a fost forțat să lanseze o investigație asupra unuia dintre propriii parlamentari, Sally-Ann Hart, pentru că distribuise un videoclip care sugera că Soros controlează UE. *Daily Telegraph*, care susținea Brexitul, a publicat un articol de senzație în care îl acuza pe Soros că se afla în spatele unui „plan secret de zădărnicire a Brexitului"[12], referindu-se la un dineu pentru strângere de fonduri pe care Soros îl găzduise în casa sa din Londra pentru susținerea campaniei în favoarea unui al doilea referendum.

Adesea, adepții teoriilor conspirației despre Soros din Marea Britanie și SUA s-au apărat împotriva acuzațiilor de antisemitism folosind apărarea Giuliani, argumentând că Soros însuși nu mai poate fi considerat evreu deoarece este atât un ateu laic, cât și un critic al Israelului. Poate că unii dintre membrii mai mărginiți ai partidelor conservator și republican nu sunt conștienți de bagajul istoric atașat limbajului pe care îl folosesc. Dar utilizarea deliberată a

antisemitismului în campaniile anti-Soros a fost mult mai greu de ignorat când a apărut în Europa Centrală, unde Holocaustul a făcut cele mai multe victime, și în special în Ungaria, locul de naștere al lui Soros. La alegerile din 2017 din Ungaria, Viktor Orbán, prim-ministrul, a umplut țara cu afișe în care apărea un domn Soros rânjind și care cereau: „Nu-l lăsa pe Soros să râdă la urmă” – o referire la un presupus plan al lui Soros de a inunda Ungaria cu refugiați. Filantropul a fost demonizat ca un finanțist dezrădăcinat, decis să distrugă națiunea maghiară.

Campaniile anti-Soros au în mod clar ecou în întreaga lume, întrucât grupurile de extremă dreaptă reacționează la aceleași teorii ale conspirației. Dar unii lideri autoritari au motive mai concrete de a se teme de Fundațiile pentru o Societate Deschisă, care finanțează organizații ale societății civile ce promovează educația, presa liberă, drepturile minorităților și inițiativele anticorupție. Guvernul rus a fost deosebit de deranjat de susținerea acordată de Soros forțelelor prodemocratice care au jucat un rol în Revoluția Trandafirilor din Georgia în 2004, pe care Moscova a considerat-o un atac la adresa dominației sale în fostele teritorii sovietice[13]. În 2015, regimul lui Putin a dat afară din Rusia Fundațiile pentru o Societate Deschisă, întrucât nu mai era dispus să le tolereze susținerea pentru organizații precum Memorial, care promova cercetarea terorii sovietice și a gulagurilor lui Stalin.

Activitățile lui Soros l-au făcut să devină o țintă și în Israel, unde evidentul antisemitism al campaniilor anti-Soros din întreaga lume conta mai puțin pentru guvernul Netanyahu decât susținerea de către acesta a drepturilor palestinienilor, a think tank-urilor liberale israeliene și a altor cauze nepopulare pentru dreapta israeliană. Yair Netanyahu, fiul prim-ministrului, l-a denunțat pe Soros pe Twitter drept „principalul actor internațional anti-Israel și antievreu”[14]. Ba chiar a republicat o caricatură a lui Soros ținând globul pământesc suspendat în fața unei creaturi reptiliene pentru a o momi – genul de imagine pe care tatăl său ar denunța-o drept antisemită într-un alt context.

Teoriile conspiraționiste despre Soros nu doar că le oferă liderilor de mână forte un baubau convenabil și o retorică

ieftină. În unele locuri, ele au fost folosite pentru persecutarea persoanelor și organizațiilor care stau în calea dictaturilor incipiente. Poate cel mai grav exemplu individual a fost oferit de întemnițarea lui Osman Kavala, un om de afaceri turc liberal, care a fost cândva membru în consiliul de administrație al Fundațiilor pentru o Societate Deschisă. Kavala a fost închis de regimul Erdoğan, președintele turc acuzându-l în mod explicit că face parte dintr-o conspirație condusă de Soros împotriva statului turc. „Cine se află în spatele lui?", a întrebat retoric Erdoğan. „Celebrul evreu ungur George Soros. Acesta este un om care a fost desemnat să dezbine națiunile și să le distrugă – atât de mulți bani are"[15].

Aparent nemulțumit de acumularea de dușmani în Occident, Rusia și Orientul Mijlociu, la bătrânețe Soros și-a îndreptat tot mai mult atenția spre China, pe care a identificat-o corect drept cel mai periculos dușman individual pentru valorile unei societăți deschise. În ianuarie 2019, la scurt timp după ce l-am întâlnit la Londra, Soros a susținut un discurs la Davos, în care și-a rezumat îngrijorările: „China nu este singurul regim autoritar din lume, dar, fără îndoială, este cea mai bogată, mai puternică și mai avansată în ceea ce privește învățarea automată și inteligența artificială. Acest lucru îl face pe Xi Jinping să fie cel mai periculos adversar al celor care cred în conceptul de societate deschisă"[16].

Soros fusese de multă vreme interesat de China. Și-a început activitatea filantropică în această țară la mijlocul anilor 1980, aliindu-se cu economiștii și factorii de decizie politică apropiați de premierul reformist Zhao Ziyang, care și-a pierdut funcția chiar înainte de masacrul din piața Tiananmen din 1989. Dar, în perioada post-Tiananmen, Soros a fost dat afară din țară, ceea ce a prefigurat reacțiile puternic ostile împotriva „filantropiei sale politice" care aveau să apară mai târziu în Rusia, în Ungaria și chiar în SUA.

Discreditarea lui George Soros are o semnificație ce depășește cu mult povestea lui personală sau rolul de baubau pe care îl joacă pentru extrema dreaptă. Ea face parte dintr-o reacție ostilă împotriva liberalismului, cu ecouri neliniștitoare legate de Europa anilor 1930. În influenta sa istorie a

Holocaustului, Saul Friedlander vede ascensiunea nazismului și dorința de a-i extermina pe evrei ca parte a unei „crize a liberalismului în Europa continentală". El arată că „în Europa, evreii erau identificați cu liberalismul și, adesea, cu tipul revoluționar de socialism". Drept urmare, dreapta naționalistă „lua în vizor evreii ca reprezentanți ai unor viziuni asupra lumii pe care ea le combătea și, de cele mai multe ori, îi eticheta drept instigatori și purtători ai acestor viziuni asupra lumii". În opinia lui Hitler, „evreul se străduie să distrugă națiunile răspândind poluare rasială, subminând structurile statului... [și] obținând dezintegrarea nucleului vital al tuturor națiunilor în sânul cărora trăieşte"[17]. Ideile acestea par neliniștitor de asemănătoare cu unele dintre acuzațiile proferate la adresa lui George Soros și a presupușilor „globaliști" de astăzi.

Soros nu a dat niciodată prea multă importanță antisemitismului evident din spatele atacurilor asupra lui, amenințărilor cu moartea și tentativelor de a-l ucide, care au inclus o bombă trimisă prin poștă acasă la el în New York. Uneori, totuși, a admis că unele dintre acuzațiile care i-au fost aduse l-au „rănit enorm"[18]. Probabil că asociatul său Michael Vachon are însă dreptate când spune că Soros este, de asemenea, mândru de dușmanii pe care și i-a făcut, adăugând: „Nici nu e încântat de acest lucru și nici nu pierde timpul cu el"[19].

Soros nu este sub nicio formă un sfânt, desigur, și poate fi capricios și încrezut. Deși puriștii pieței cred că speculațiile financiare servesc unui scop important, mulți economiști nu sunt de acord și chiar Soros s-a arătat sceptic în legătură cu impactul social și economic al piețelor financiare globalizate, în care și-a făcut averea. Dar, născut în Europa chiar atunci când democrația se prăbușea în prima jumătate a secolului XX, a fost suficient de norocos să scape de totalitarism și să poată juca un rol activ în renașterea democrației și a societăților deschise în Europa și în lume. Totuși, pe măsură ce Soros se apropie de sfârșitul vieții, a devenit el însuși ținta furiei forțelor politice ale autoritarismului naționalist și a politicii de mână forte pe care a combătut-o atâția ani. Idei care cândva

păruseră dispărute sau limitate la periferia politicii au renăscut în epoca liderului cu mână de fier.

În anii 1930 și 1940, Statele Unite erau un bastion al democrației liberale și al valorilor societății deschise. Dar, în secolul XXI, ideile iliberale, naționaliste și antidemocratice au pus stăpânire pe dreapta americană și au început să revină din SUA în Europa. La fel cum Soros încercase să încurajeze liberalismul în lume, Steve Bannon, managerul de campanie al lui Trump în 2016, și-a dus bătălia ideologică dincolo de Atlantic. Bannon, la fel ca Soros, se consideră implicat într-o luptă internațională de idei care trebuie dusă în Europa – precum și în Statele Unite.

La mijlocul lui mai 2019 m-am trezit într-o cameră de hotel din Berlin, m-am întins după telefon și am început să-mi verific alene e-mailurile. Primul mesaj pe care l-am văzut venea de la un expeditor neașteptat – Bannon. Spunea: „Strălucită analiză în ziarul de azi. Mi-ar plăcea tare mult să ne cunoaștem ca să discutăm mai multe despre viziunea durilor din Occident".

Articolul din *Financial Times* la care se referea Bannon analiza politica occidentală cu privire la China. Argumentasem că atât America, cât și China sunt puteri revizioniste. China dorea să detroneze America din poziția de principală putere politică a lumii, dar, pentru a face acest lucru, avea nevoie să mențină actualul sistem economic global. Statele Unite erau hotărâte să rămână principala putere politică a lumii, dar, pentru a face acest lucru, durii din administrația Trump deciseseră să dezmembreze actualul sistem economic global. Am presupus că ceea ce îi atrăsese atenția lui Bannon fusese critica implicită a „globalismului"[20].

Să fii lăudat de un om general considerat ca fiind rasist sau chiar fascist nu era un sentiment cu totul liniștitor. Nici nu puteam fi sigur că e-mailul era, într-adevăr, de la Steve Bannon. Totuși, eram intrigat. Așa că am răspuns politicos, spunând că mi-ar face plăcere să-l întâlnesc pe domnul Bannon când voi ajunge data viitoare în America, însă acum eram în Germania. Am primit răspuns: s-a dovedit că și Bannon era în Germania, într-un tren care se îndrepta spre

Berlin, după ce petrecuse un timp în „hinterland”, unde se consultase cu partidul german de extremă dreaptă Alternative für Deutschland (AfD).

Am aranjat să ne întâlnim în acea seară la hotelul Adlon. Un coleg din Londra, căruia i-am pomenit despre apropiata mea întâlnire, mi-a trimis un mesaj pentru a-și exprima dezaprobarea – „L-ai fi intervievat și pe Goebbels?”, m-a întrebat el. Sala principală a hotelului Adlon părea un loc bun pentru a medita la această întrebare. Fiind cel mai elegant hotel din Berlin, fusese gazda multor naziști importanți, printre care și Goebbels însuși. Dar răspunsul meu la acea întrebare era că, în calitate de jurnalist, cu siguranță mi-aș fi dorit să-l întâlnesc pe șeful propagandei naziste – sau chiar pe însuși Hitler.

După câteva minute, agentul de securitate al lui Bannon – un britanic îndesat, musculos și cu capul ras – m-a abordat și m-a condus într-un apartament la etajul al treilea al hotelului. Omul botezat „Steve cel șleampăt” de Donald Trump purta blugi și un tricou și sorbea dintr-un pahar cu apă. Comportamentul lui era profesionist, dar cordial. I-am spus că celălalt e-mail de felicitare pe care îl primisem în dimineața aceea era de la profesorul Jeffrey Sachs, un critic înverșunat al lui Trump și un admirator al Chinei. Bannon a râs. „Ai acoperit chiar toate bazele ideologice.”

După cum sugerase e-mailul său, Bannon era mult mai dornic să vorbească despre China decât despre războaiele culturale sau naționalismul alb. Pe măsuța de cafea se afla un exemplar plin de sublinieri al numărului din acea zi al ziarului *Financial Times*, precum și o carte cu titlul *Unrestricted Warfare: China's Master Plan to Destroy America*[*2], pe care m-a îndemnat să o citesc[21]. Bannon – ca și Soros – era în mod evident preocupat de amenințarea politică și ideologică reprezentată de o Chină în ascensiune.

Rearanjând istoria, poate în avantajul meu, Bannon a afirmat că mesajele-cheie ale campaniei electorale de succes a lui Trump din 2016 fuseseră „naționalismul economic” și necesitatea de a înfrunta China, mai degrabă decât imigrația și naționalismul alb. Când l-am presat în privința asocierii lui cu

extrema dreaptă germană, a pretins că îndemnase AfD să pună mai puțin accent pe mesajul său antiimigrație și, în schimb, să militeze pentru naționalism economic. Părea un sfat ciudat, având în vedere că Germania – spre deosebire de SUA – avea un excedent comercial masiv și un sector manufacturier înfloritor. Dar Bannon a insistat că Germania nu reușise să înțeleagă amenințarea economică cu care se confrunta din partea Chinei. „Dacă germanii nu fac nimic", a afirmat el, „într-un deceniu, *Mittelstand* vor fi distruse"*3.

Cu toate acestea, Bannon nu dezavua „războaiele culturale". Plin de mândrie, a pretins că fusese coautor, împreună cu consilierul de la Casa Albă Stephen Miller, al „celui mai recent discurs interesant susținut de Trump", care fusese ținut la Varșovia ca un gest deliberat adresat aliaților ideologici ai lui Trump din guvernul polonez. În discurs, Trump redefinise ideea de Occident. În loc să prezinte Statele Unite și pe aliații lor drept apărătorii libertății și ai valorilor universale, prezentase o viziune asupra Occidentului „bazată pe legături culturale, de credință și tradiție" – legături care erau departe de a fi universale. „Noi scriem simfonii. Noi promovăm inovarea. Ne celebrăm eroii din vechime, îmbrățișăm tradițiile și obiceiurile noastre nemuritoare", declarase Trump. La fel ca în discursul lui inaugural, președintele a folosit un ton apocaliptic în Varșovia, pretinzând că „întrebarea fundamentală a vremurilor noastre este dacă Occidentul are voința de a supraviețui"22. Pentru mine, părea evident că eforturile lui Trump și Bannon de a submina UE ar slăbi Occidentul în orice confruntare viitoare cu China. Dar Bannon nu a fost de acord: „Iubesc Europa, doar că nu și UE. Pentru mine, oameni precum Orbán, Farage și Salvini sunt eroi. Statele Unite au nevoie de Europa – dar ca aliat, nu ca protectorat".

O amenințare asupra căreia se aplecaseră Orbán, Farage, Salvini și Trump era imigrația în masă, mai ales din lumea musulmană, care era tratată ca o amenințare pentru „tradițiile și obiceiurile noastre nemuritoare". Într-adevăr, dacă China era dușmanul extern, nu prea mă îndoiam că Bannon, Miller și Trump îi considerau pe imigranții non-albi drept dușmanul

intern. Pentru ce altceva l-ar fi descris Bannon pe Tommy Robinson, un activist antiimigrație de extremă dreaptă din Marea Britanie, drept „coloana vertebrală a țării”[23]? La rândul lui, Breitbart, serviciul de „știri” pe care îl condusese Bannon, se specializase în povești incendiare despre imigrație și probleme rasiale.

După întâlnirea noastră din Berlin, am urmărit cu un interes sporit știrile despre deplasările și legăturile internaționale ale lui Bannon. Câteva luni mai târziu a apărut la Paris, vorbind favorabil despre protestele stradale antisistem organizate de „vestele galbene”, dar instalându-se în același timp la hotelul Bristol. (Evident, populismul nu îl împiedica să se cazeze la cele mai luxoase hoteluri.) Într-o vizită la Tokyo, mi s-a spus că Bannon tocmai fusese în oraș, unde se întâlnise cu unii dintre naționaliștii duri din partidul de guvernământ al lui Shinzo Abe. În Brazilia mi s-a spus că Bannon era apropiat de Olavo de Carvalho, guru intelectual al lui Bolsonaro. La Milano, Bannon sărbătorise succesul electoral al partidului antiimigrație Liga Nordului, condus de Salvini, el însuși un mare admirator al lui Vladimir Putin.

În altă parte, am auzit de o lungă întâlnire pe care Bannon o avusese la Roma cu Aleksandr Dughin, unul dintre ideologii favoriți ai lui Putin[24]. Dughin părea a fi un alt personaj omniprezent în această rețea de gânditori de extremă dreaptă. Era apropiat de Konstantin Malofeev, un naționalist rus miliardar pe care l-am cunoscut la Moscova în vara lui 2019. Malofeev, la rândul lui, era apropiat de Salvini și de Liga Nordului. În Shanghai, în același an, am descoperit că Eric Li, un naționalist chinez pe care îl cunoșteam bine, îl găzduise pe Dughin în calitate de profesor invitat la Institutul Chinez al Universității Fudan.

Urmărirea tuturor acestor legături era fascinantă și m-a ajutat să înțeleg cum se formează teoriile conspirației. Era tentant să vezi ceva inerent sinistru în toate aceste legături transnaționale dintre extrema dreaptă și gânditorii naționaliști de diferite culori politice. Dar acest lucru, desigur, nu era foarte diferit de ceea ce extrema dreaptă atribuise stângii „globaliste”. Membrii acesteia observaseră că George Soros

finanțase proiecte ce implicau diverși gânditori pe care ei îi antipatizau. Se poate ca unii dintre acești oameni să fi lucrat pentru Tony Blair sau Bill Clinton ori pentru o mare instituție de presă. X îl cunoștea pe Y și ambii erau finanțați de Z – în scurt timp, apărea o mare conspirație.

În realitate, atât în cazul extremei drepte, cât și în cel al stângii globaliste am simțit că funcționează o dinamică mai simplă și oarecum mai șubredă. Oamenii interesați de ideile naționaliste și antiliberale erau curioși să se întâlnească; puteau să facă schimb de idei, de conexiuni și chiar să-și ofere reciproc finanțare. Dar asta nu însemna că făceau parte dintr-o rețea organizată care forma o mișcare globală. Mai mult decât atât, unii dintre acești gânditori aveau în mod evident vederi incompatibile. Misiunea principală a lui Bannon era să blocheze ascensiunea Chinei și să mențină SUA ca singura superputere. Dughin detesta SUA și dorea să construiască o relație specială între Rusia și China. Li era în mod clar interesat de Trump, dar, ca naționalist chinez, nu prea putea accepta ideile lui Bannon.

Era posibil și ca influența acestor oameni să fie exagerată. Bannon, la urma urmei, fusese concediat de administrația Trump în august 2017. Mulți experți în problemele Rusiei se îndoiau că Putin îl lua cu adevărat în serios pe Dughin, atrăgând atenția că acesta fusese concediat din postul lui de la Universitatea de Stat din Moscova în 2014. Și, deși Eric Li avea o vizibilitate ridicată în Occident datorită englezei sale fluente, părea să se afle la periferia puterii în China.

Cu toate acestea, acești oameni au contat – și contează. Au contribuit la crearea cadrului intelectual în care operează liderii de mână forte, furnizând o serie de idei, argumente și sloganuri esențiale ce stau la baza naționalismului populist. Și, deși între acești gânditori există în mod clar diferențe semnificative, există și anumite teme recurente comune în discursurile lor. În mod esențial, acestea includ antiliberalismul și antiglobalismul. Mulți dintre ei sunt adversari îndârjiți atât ai feminismului, cât și ai promovării drepturilor LGBT+, pe care le prezintă drept un atac „corect politic” asupra ordinii naturale. De asemenea, ura față de

liberalism și globalism este legată de venerarea statului național. Valorile universale sunt respinse deoarece se presupune că ele amenință specificitatea culturilor și civilizațiilor distincte; la rândul său, acest lucru duce adesea la rasism și la o punere a accentului pe puritatea etnică. Întrucât prezervarea unei anumite civilizații este capitală, democrația este importantă doar în măsura în care promovează acest obiectiv. Ea poate și trebuie să fie înlăturată dacă nu reușește să protejeze civilizația aleasă și valorile ei. Nu toate aceste idei sunt susținute de toți gânditorii care promovează politica autoritară, dar ele sunt teme recurente ce apar pe diferite continente.

Tentativa mea de a înțelege reacțiile ostile la nivel global împotriva liberalismului m-a îndreptat spre gândirea unui om care a predat la doar câteva sute de metri de hotelul Adlon, unde îl întâlnisem pe Steve Bannon, pe bulevardul Unter den Linden. Carl Schmitt a fost membru al Partidului Național-Socialist și a predat la Universitatea din Berlin (astăzi Universitatea Humboldt) între anii 1933 și 1945. A fost descris drept „principalul jurist al celui de-al Treilea Reich" și, decenii la rând după înfrângerea naziștilor, ideile sale au fost general considerate ca fiind complet inacceptabile. Dar, în ultimii ani, a avut loc o redeșteptare globală a interesului față de lucrările lui Schmitt. Specialiști chinezi în drept, naționaliști ruși, gânditori de extremă dreaptă din SUA și Europa se inspiră cu toții din opera principalului teoretician juridic al Germaniei naziste. Acești gânditori de extremă dreaptă au furnizat o mare parte din energia intelectuală, justificând acțiunile unor lideri de mână forte precum Xi, Putin și Trump.

Jan-Werner Müller, profesor la Princeton și expert în populism, îl descrie pe Schmitt drept „cel mai strălucit dușman al liberalismului din secolul XX"[25]. În ciuda trecutului său nazist, gândirea lui Schmitt a reintrat în curentul principal academic în ultimii ani. După cum afirmă Müller: „Când am început să scriu despre Schmitt la mijlocul anilor 1990, mi s-a spus că nu se poate scrie despre el decât ca personaj istoric – adică, întrucât fusese nazist, nu-l puteai lua în serios ca gânditor". Dar, de atunci, „în multe privințe gândirea lui a fost

normalizată”. În 2017, Oxford University Press a publicat lucrarea *The Oxford Handbook of Carl Schmitt*, a cărei prezentare menționează: „În ciuda antisemitismului înverșunat al lui Schmitt… atracția criticilor sale tăioase la adresa, printre altele… democrației reprezentative și dreptului internațional… este intactă”. Astăzi, Schmitt poate fi găsit în listele de lecturi ale cursurilor de filosofie politică predate la universitățile Cambridge, Harvard și Beijing.

Ostilitatea lui Schmitt față de democrația parlamentară și susținerea sa pentru dreptul unui lider autoritar de a decide legile l-au făcut să îmbrățișeze nazismul. El a emis o opinie juridică prin care justifica suspendarea democrației de către Hitler și asumarea unor puteri sporite în baza stării de urgență după incendierea Reichstagului în 1933. Iar când, în anul următor, naziștii au ucis sute de adversari în „Noaptea cuțitelor lungi”, Schmitt a scris un eseu notoriu, în care justifica asasinatele, intitulat „Führerul apără legea”. A cerut expulzarea universitarilor evrei din Germania și a organizat o conferință despre epurarea dreptului german de influența evreiască.

Cu toate acestea, antiliberalii contemporani găsesc multe de admirat în opera lui Schmitt. El disprețuia idei precum separarea puterilor în stat și drepturile universale ale omului și, în schimb, susținea că diferența dintre „prieten” și „dușman” este fundamentală pentru politică: „Spune-mi cine îți este dușman și îți voi spune cine ești”. Pentru Schmitt, discursul liberal despre fraternitatea oamenilor era un nonsens. „Oricine invocă umanitatea vrea să amăgească” este, poate, cel mai cunoscut dicton al său[26]. Pentru gânditorii de extremă dreaptă, care pun accent pe interesul național egoist în detrimentul drepturilor universale ale omului, atacul lui Schmitt asupra universalismului liberal este seducător.

În vreme ce liberalii sunt preocupați de instituirea statului de drept, Schmitt era mai interesat de modul în care statul de drept poate fi suspendat prin declararea unei stări de urgență. După cum scria el: „Suveran este cel care decide în privința excepției”. Acest argument are o rezonanță specială în Germania modernă, unde AfD insistă că Angela Merkel ar fi

trebuit să suspende tratatele internaționale referitoare la refugiați în loc să permită unui milion de migranți să intre în Germania în 2015 și 2016. Mai mult decât atât, administrația Trump a analizat, și ea, declararea unei stări de urgență limitate, în replică la pretinsa amenințare reprezentată de migranții și refugiații ilegali pentru granița sudică a Statelor Unite. Turcia și Egiptul de astăzi oferă exemple suplimentare despre modul cum declararea unei stări de urgență a dus la suspendarea drepturilor legale, cu efecte devastatoare.

Dar, poate surprinzător, reevaluarea lui Schmitt pare să fi mers cel mai departe și să fi fost cea mai influentă în China. După cum s-a exprimat în 2016 Lin Laifan, profesor de drept la Universitatea Tsinghua din Beijing, „Carl Schmitt este cu adevărat faimos în China de astăzi. Mulți teoreticieni politici, filosofi și specialiști în drept… consideră că gândirea lui este foarte convingătoare și foarte profundă”[27].

Omul considerat „strălucitul reprezentant al gândirii lui Schmitt”[28] în China este Jiang Shigong, directorul Centrului pentru Politică și Drept din cadrul Universității din Beijing. Jiang a funcționat și ca înalt oficial chinez în Hong Kong și ca un important exponent și promotor al gândirii lui Xi Jinping. A adoptat cu entuziasm diferențierea făcută de Schmitt între prieteni și dușmani. „Între prieteni și dușmani”, a scris el, „nu se poate pune problema de libertate, ci doar de violență și subjugare”[29]. Jiang mai afirmă, în stilul lui Schmitt, că „problemele cruciale din politică nu sunt probleme de bine și de rău, ci de supunere și nesupunere”[30].

Această linie de gândire stă la baza respingerii ferme de către președintele Xi a tradiției liberale din politica chineză. Atunci când Xi a preluat puterea, liberalii chinezi insistau ca ţara să avanseze pe calea statului de drept, care implica separarea puterilor și instituirea unei justiții independente; filosoful liberal american John Rawls era citat masiv. Dar Xi a respins cu fermitate aceste idei. După cum a declarat el categoric în 2018: „China nu trebuie să urmeze niciodată calea constituționalismului occidental, a separării puterilor sau a independenței justiției”[31].

O conversație cu Eric Li de la Universitatea Fudan m-a

alarmat pentru prima dată în legătură cu faptul că Schmitt este în vogă printre gânditorii autoritari din China și din lume. Li mi-a spus că îl convinsese pe Aleksandr Dughin să devină membru în consiliul de administrație al Institutului Chinez al Universității Fudan. „Dughin nu este un fascist?", l-am întrebat eu, încercând să par curios mai degrabă decât agresiv. „Nu", a răspuns Li. „Dar e foarte interesat de gândirea lui Carl Schmitt." „Ce înseamnă asta?", am întrebat. „Totul este politic", a fost răspunsul enigmatic al lui Li. Însemna – am ajuns eu să realizez – că justificarea filosofică a conducerii autoritare se baza pe ideea că nu pot exista instituții cu adevărat independente și nici măcar adevăruri obiective. Totul este politic. Într-un eseu intitulat „Cinci lecții ale lui Carl Schmitt pentru Rusia", Dughin a citat aprobator maximele gânditorului nazist: „Politica mai presus de toate" și „Întotdeauna vor exista dușmani". În vreme ce atitudinea lui Putin față de Dughin pare a fi destul de echivocă, Dughin însuși este un mândru celebrant al cultului liderului de mână forte. „Putin este pretutindeni", a scris el. „Putin este totul. Putin este absolut și Putin este indispensabil."[32]

Ca unul care crede în importanța teritoriului eurasiatic pentru destinul Rusiei, Dughin înțelege totodată importanța atribuită de Schmitt „spațiilor vaste", „marilor entități geopolitice, fiecare trebuind să fie guvernată de un superstat flexibil". În mod ironic, aceasta a fost o doctrină folosită pentru a justifica invadarea Rusiei de către naziști, în căutare de *Lebensraum*[*4]. Dar Dughin găsește la Schmitt nu numai o justificare morală pentru imperiile vaste, ci și „o înțelegere clară a dușmanului cu care se confruntă Europa, Rusia și Asia, iar acesta este Statele Unite ale Americii împreună cu aliatul său insular, Anglia". La Beijing, Jiang Shigong este și el tot mai interesat de ideea „spațiilor vaste". Acum că elita chineză îmbrățișează ideea înlocuirii SUA de către China ca principală putere a lumii, conceptul schmittian al construirii unui imperiu terestru în Eurasia capătă o nouă relevanță. Și, pe măsură ce rivalitatea pentru controlul asupra Mării Chinei de Sud se intensifică, ostilitatea lui Schmitt față de puterile maritime ale lumii anglofone – cu ideile lor (presupus) egoiste

despre dreptul internațional – atrage și ea atenția.

Și gânditorii de extremă dreaptă din SUA și Europa sunt atrași de ideile lui Schmitt. Richard Spencer, adeptul supremației albe care a inventat termenul *alt-right*, l-a citat pe Schmitt, ca și pe Nietzsche, ca fiind o sursă de inspirație. Spencer a fost filmat în noiembrie 2016 sărbătorind alegerea noului președinte cu strigătul „Hail Trump!". Fosta lui soție, rusoaică, a tradus operele lui Aleksandr Dughin în engleză.

Diferențierea prieten-dușman a lui Schmitt și insistența lui că instituțiile presupus „independente", precum instanțele judecătorești și universitățile, sunt, de fapt, parte a ordinii politice au avut o influență puternică și asupra faimosului guru intelectual al lui Jair Bolsonaro, Olavo de Carvalho, care a fost salutat de Steve Bannon drept „unul dintre cei mai importanți intelectuali conservatori din lume"[33]. Fost astrolog și filosof autodidact înclinat să lupte împotriva „marxismului cultural", Carvalho a folosit scrierile lui Schmitt pentru a justifica afirmația că până și predarea teoriei evoluționiste ar trebui văzută ca o chestiune politică, nu științifică[34]. Pentru Carvalho, politica este mai presus de toate o luptă nemiloasă, schmittiană, între prieteni și dușmani. Lupta politică, a scris el, „nu vizează distrugerea ideilor, ci distrugerea carierelor și puterii oamenilor. Trebuie să fii direct și să acționezi fără respect"[35]. Acest tip de gândire i-a asigurat locul de onoare lângă președintele Bolsonaro la un dineu de la ambasada braziliană din Washington în 2019. Persoana care stătea vizavi de Bolsonaro era Steve Bannon.

Bannon însuși este cunoscut drept un admirator al lui Julius Evola, un gânditor fascist italian, care a corespondat cu Schmitt. Dar oare fostul manager de campanie al lui Trump l-a citit vreodată pe Schmitt? Am discutat această chestiune la micul dejun într-o dimineață din 2019 cu Peter Wittig, fostul ambasador german la Washington, care atunci era în post la Londra. Era destul de sigur că Bannon dăduse peste ideile lui Schmitt. „De fapt, i-am dat chiar eu câteva lucrări de-ale lui Schmitt să le citească. M-am gândit că ar fi interesat." Ambasadorul a făcut o pauză, părând puțin mâhnit. „Poate că a fost o greșeală."

În realitate, Bannon este o coțofană intelectuală, culegând și folosind idei care servesc scopurilor sale personale și politice. O anumită fuziune între personal și politic în viața lui Bannon a devenit evidentă atunci când a fost arestat în 2019 la bordul iahtului lui Guo Wengui (cunoscut și sub numele de Miles Kwok), un miliardar chinez exilat în SUA care este un critic feroce al lui Xi Jinping. Guo, după cum s-a dovedit, era partener de afaceri și un finanțator generos al lui Bannon – ceea ce ar fi putut explica parțial faptul că Bannon își permitea să stea la hotelul Adlon și, fără îndoială, aducea un plus de pasiune pledoariei sale anti-China. Acuzația formulată împotriva lui Bannon când a fost arestat a fost că își însușise în mod necinstit bani din „We Build the Wall", o inițiativă de colectare de fonduri pentru construirea zidului promis de președintele Trump de-a lungul granței mexicano-americane. Toate acestea ne pot tenta să-l respingem pe Bannon ca nefiind altceva decât un escroc – un om care promovează idei populiste pentru a-și umple propriile buzunare. Dar, oricare ar fi adevărul acuzațiilor de deturnare de fonduri ce-i sunt aduse, Bannon este și un ideolog autentic care, prin asocierea cu Donald Trump, a schimbat lumea.

Când președinția lui Trump și-a atins momentul de tip *Götterdämmerung*[*5] odată cu luarea cu asalt a Capitoliului pe 6 ianuarie 2021, Bannon revenise pe scenă. În zilele pline de disperare ce au urmat înfrângerii sale electorale, Trump se consultase de mai multe ori cu fostul lui consilier în privința modului în care ar trebui să reacționeze. Prin podcastul său și prin celelalte organe de presă ale sale, Bannon promovase ideea că alegerile fuseseră furate și a îndemnat protestatarii să se năpustească asupra Washingtonului.

Efortul de a întoarce rezultatul alegerilor și de a distruge instituțiile democrației americane se potrivea foarte bine atât cu spiritul lui Steve Bannon, cât și cu cel al lui Carl Schmitt. Era genul de politică în care lumea era rigid împărțită între prieteni și dușmani și în care singurul imperativ politic era să triumfi asupra dușmanului tău. Și, într-adevăr, ca lider autoritar, Trump încercase să apeleze la instrumentele recomandate de Schmitt: declararea stării de urgență și

suspendarea funcționării normale a justiției.

Eșecul insurecției pro-Trump în ziua aceea din ianuarie 2021 a însemnat o mare ușurare pentru susținătorii democrației liberale din Statele Unite și din lume. Dar alături de speranță este și îndoială. America însăși este profund divizată, iar Partidul Republican rămâne înrobit de Donald Trump. Puterea globală a Americii se reduce. Și multe dintre celelalte mari puteri ale lumii – China, Rusia, India, Turcia, Arabia Saudită – sunt conduse de lideri de mână forte. Administrația Biden poate oare să schimbe cu adevărat cursul lucrurilor?

*1 Întrucât era un copil care se ascundea, acuzația este absurdă și de prost-gust.

*2 În traducere, *Războiul total. Marele plan al Chinei de a distruge America* (n.tr.).

*3 *Mittelstand* sunt firmele industriale mici și mijlocii care, adesea, sunt considerate a fi cheia capacității economice și de export a Germaniei.

*4 „Spațiu vital” (în germană în original) (n.tr.).

*5 *Amurgul zeilor* (în germană în original) (n.tr.).

Epilog

Biden în epoca liderului cu mână de fier

Pe 20 ianuarie 1961, John F. Kennedy, cel mai tânăr președinte american din toate timpurile, și-a susținut discursul inaugural pe treptele Capitoliului. După exact 60 de ani, Joe Biden, cel mai vârstnic președinte al Americii din toate timpurile, a depus jurământul în același loc.

Kennedy a folosit fundalul impresionant al clădirii Congresului pentru a proclama că „torța a fost transmisă unei noi generații". America era pregătită să „plătească orice preț, să suporte orice povară" pentru a asigura „supraviețuirea și succesul libertății" în lume. Pentru Biden, fundalul Capitoliului avea o nuanță mai sinistră. Vorbea la doar două săptămâni după ce Congresul fusese luat cu asalt de o mulțime turbulentă de susținători ai lui Trump, hotărâtă să răstoarne rezultatul alegerilor prezidențiale. Biden era un reprezentant al unei generații mai vârstnice care aproape că văzuse torța libertății stingându-se chiar în SUA. „Am învățat din nou că democrația este prețioasă", a proclamat el. „Democrația este fragilă. Și în acest moment, prieteni, democrația a învins." Într-un scurt pasaj adresat „celor de dincolo de granițele noastre", noul președinte a promis: „America a fost pusă la încercare și am ieșit mai puternici. Ne vom reface alianțele și vom restabili legăturile cu lumea".

Eșecul democrației în SUA ar fi fost un eveniment global cataclismic. Ultimii 15 ani au fost martorii celui mai constant declin al libertății politice în întreaga lume din anii 1930 încoace. Dar, în anii 1930, cele mai puternice două țări din

lume, Statele Unite și Marea Britanie, au rămas democrații liberale. Dacă Trump și susținătorii săi ar fi reușit să dea peste cap niște alegeri democratice, rolul tradițional al Americii de „lider al lumii libere" s-ar fi încheiat. Cele mai puternice două țări ale epocii actuale, Statele Unite și China, ar fi fost dominate de naționalismul autoritar.

Înfrângerea lui Trump în 2020 nu înseamnă că pericolul a trecut. Administrația Biden se luptă cu politica autoritară pe două fronturi. În țară, are de-a face cu amenințarea unui Partid Republican încă dominat de Trump. În străinătate, Biden se confruntă cu lideri de mână forte tot mai agresivi în China și Rusia. Unii dintre aliații pe care se va bizui pentru a le ține piept lui Xi Jinping și Vladimir Putin – inclusiv India, Polonia și Filipine – au adoptat ei înșiși anumite forme de conducere autoritară. La fel ca în Războiul Rece, acest lucru ar putea compromite capacitatea Americii de a trasa linii de demarcație clare între lumea liberă și cea neliberă.

Aceste provocări interne și externe sunt legate între ele. America nu va putea apăra libertatea peste hotare dacă nu își poate salva propria democrație. Pe de altă parte, dacă tulburările interne ale Americii consumă cea mai mare parte a energiei administrației Biden, SUA vor dispune de mai puțin timp și de mai puține resurse pe care să le dedice susținerii libertății politice în alte părți ale lumii. Și nu există nicio soluție alternativă plauzibilă la America în măsură să joace acest rol. Germania, Franța sau UE în întregul său nu dispun de structurile politice, de puterea militară sau de reflexele diplomatice pentru a interveni și a înlocui SUA ca susținător global al libertății politice. „Anglosfera" aliaților vorbitori de engleză ai SUA – inclusiv Marea Britanie, Australia, Canada și Noua Zeelandă – așteaptă să fie condusă de Washington. Când Biden a decis să retragă trupele americane din Afganistan în vara anului 2021 – precipitând prăbușirea guvernului de la Kabul –, o parte a aliaților europeni ai Americii au fost șocați. Dar au ajuns rapid la concluzia că nu își pot susține propria prezență în Afganistan fără sprijin american. Aliații nu au avut altă opțiune decât să urmeze exemplul Washingtonului.

În prima sa conferință de presă ca președinte, Biden și-a

definit clar propria sarcină: „Aceasta este o bătălie între utilitatea democrațiilor în secolul XXI și autocrații. Trebuie să demonstrăm că democrația funcționează”[1].

Pentru administrația Biden, lupta pentru a demonstra că democrația funcționează trebuie să înceapă la ea acasă. Este o sarcină redutabilă. Victoria lui Biden la alegerile prezidențiale din 2020 a fost clară, dar nu zdrobitoare. Și sunt puține semne că Partidul Republican l-ar repudia pe Trump. Chiar și înainte de votul din 2020, peste jumătate dintre republicani erau de acord că „modul de viață tradițional american dispare atât de repede, încât am putea fi nevoiți să folosim forța pentru a-l salva”[2]. După alegeri, aproximativ 77% dintre votanții republicani au fost de acord cu afirmația lui Trump că avusese loc o „fraudare majoră” a votului. După luarea cu asalt a Congresului, rata de aprobare a lui Trump în rândul republicanilor nu a scăzut decât foarte puțin, în vreme ce aceea a lui Mitch McConnell, liderul republicanilor din Senat, care votase pentru aprobarea alegerii lui Biden, s-a prăbușit[3]. Observând aceste tendințe, Michael Gerson, un fost autor de discursuri pentru președintele George W. Bush, a conchis că cea mai mare parte a Partidului Republican renunțase în esență la democrație în favoarea prezervării unei „Americi creștine albe imaginare”, despre care credea că este „în pragul distrugerii”[4]. După o lună de administrație Biden, 61% dintre alegătorii republicani au spus că susținerea lui Trump ar creşte probabilitatea ca ei să voteze un anumit candidat; aproape jumătate au fost de acord că Trump a fost „chemat de Dumnezeu să conducă”[5]. Cultul lui Trump s-a extins chiar și asupra familiei sale lărgite. Privind în viitor la cine va candida din partea republicanilor la alegerile prezidențiale din 2024, Mark Meadows, fostul șef de cabinet al lui Trump, a prezis: „Vă spun, toți cei care sunt în capul listei au Trump ca nume de familie”[6].

Eforturile lui Biden de a slăbi farmecul periculos al trumpismului au pornit cu dreptul, odată cu aprobarea unui pachet de stimulente de 1,9 trilioane de dolari, care au oferit beneficii financiare directe pentru milioane de americani. Dar retragerea haotică din Afganistan în vara lui 2021 a marcat

sfârșitul scurtei luni de miere a președintelui. Reapariția inflației, criza migranților la granița sudică a Americii și lupta internă din Partidul Democrat au afectat suplimentar popularitatea lui Biden. Când am vizitat Washingtonul în octombrie 2021, popularitatea președintelui era în jur de 40%, iar 60% dintre alegători credeau că America mergea într-o direcție greșită. După nebunia din anii Trump, întâlnirile mele de la Casa Albă și Departamentul de Stat au fost liniștitor de normale. Dar oficialii cu care am vorbit păreau deja bântuiți de teama că Biden ar putea eşua – și de spaima de ce ar putea însemna pentru America și pentru întreaga lume o a doua președinție a lui Trump. Problemele care motivează cel mai mult baza electorală a lui Trump – imigrația și politicile identitare – rămân foarte controversate. Iar Biden însuși va avea 82 de ani la următoarele alegeri. Vicepreședintele său este Kamala Harris – o femeie de culoare. Orice perspectivă a unei președinții Harris ar alimenta și mai mult temerile și energia bazei electorale a Partidului Republican.

Lumea care privește știe că forțele pe care le reprezintă Trump sunt încă puternice în SUA. Există o posibilitate reală ca Biden să nu reprezinte altceva decât o pauză de patru ani înainte ca acele forțe să revină la putere. După cum spune politologul Jonathan Kirshner: „Lumea nu poate uita președinția lui Trump... De acum înainte, țările lumii vor trebui să-și calculeze interesele și așteptările înțelegând că administrația Trump este ceva ce sistemul politic american poate produce în mod plauzibil”[7]. Dar nu numai umbra amenințătoare a lui Donald Trump va inhiba capacitatea lui Biden de a reafirma conducerea globală americană. Lumea are motive să se întrebe dacă SUA, ca națiune, mai au energia și mijloacele de a lupta pentru democrația liberală pe întreaga planetă.

Echipa Biden a vorbit în mod repetat despre ducerea unei politici externe pentru clasa de mijloc americană[8]. Cu alte cuvinte, toate angajamentele de politică externă vor fi examinate pentru a vedea dacă oferă beneficii americanilor de rând. Produsul probabil al acestui tip de atitudine este o abordare mai modestă și mai prudentă a lumii.

Consilierii lui Biden știu că poporul american este sătul până peste cap de războaie externe, așa că sunt prudenți în privința dislocării de forțe armate în străinătate. Scenele disperate în care americanii plecau din Afganistan, în timp ce talibanii redobândeau controlul asupra țării, au transmis un semnal mult mai puternic decât orice declarații prezidențiale cum că „America s-a întors".

Abordarea de tip „suportă orice povară" a lui Kennedy era produsul unei lumi în care puterea economiei americane nu avea rival. Dar administrația Biden și-a preluat funcția într-o epocă în care China era deja cea mai mare putere industrială și comercială a lumii. La sfârșitul lui 2019, 128 din 190 de țări ale lumii aveau un comerț mai mare cu China decât cu SUA. Atracția comerțului și investițiilor chineze reprezintă o forță diplomatică și politică puternică în Asia, Africa și America Latină. Dimpotrivă, protecționismul este încă în creștere în SUA. Este puțin probabil ca democrații să semneze multe acorduri comerciale cu alte țări (sau vreunul) – ceea ce face să fie și mai dificilă contracararea influenței economice chineze.

Toți acești factori limitează ambiția declarată a lui Biden de a restaura conducerea globală americană. Cu toate acestea, înfrângerea lui Donald Trump și sosirea lui Biden la Casa Albă au schimbat climatul politic global. Toți liderii autoritari analizați în această carte au fost nevoiți să se adapteze la noua situație.

Pentru Vladimir Putin, alegerea lui Biden a părut să fie o veste proastă. Trump se ferise întotdeauna să-l critice sau să-l înfrunte pe liderul rus. Mai mult decât atât, din perspectiva Kremlinului, Trump era sceptic pe față în legătură cu sistemul de alianțe al Americii. Un al doilea mandat al lui Trump ar fi putut atrage după sine sfârșitul NATO, ceea ce ar fi fost un triumf geopolitic pentru Kremlin. În schimb, Joe Biden este dedicat NATO și are un lung istoric de neîncredere față de Rusia[9]. Cu o săptămână înainte de alegerile prezidențiale din 2020, declarase: „Acum, cea mai mare amenințare la adresa Americii... este Rusia"[10]. La scurt timp după învestirea sa în funcție, Biden a fost întrebat la televiziune dacă îl consideră pe Putin un „criminal". Răspunsul lui, „Da", a generat indignare la

Kremlin – și a dus la retragerea temporară a ambasadorului rus la Washington.

Revenirea unui președinte american pregătit să îl înfrunte pe Putin în probleme de democrație și drepturile omului a coincis cu o intensificare a represiunii interne în Rusia. Închiderea lui Aleksei Navalnîi în februarie 2021 a avut loc la mai puțin de o lună de la învestirea lui Biden. Au urmat demonstrații de masă în Moscova și în alte orașe, întâmpinate cu violență polițienească și cu arestări în masă. Pentru mulți analiști ai Rusiei, acest lucru a părut să marcheze o nouă fază în lunga domnie a lui Putin. După cum s-a exprimat Andrei Kolesnikov de la Centrul Carnegie din Moscova: „Poate că a fost mereu brutal, dar acum a decis să fie brutal în mod deschis și fără restricții”[11].

Mulți liberali ruși au fost inițial revigorați și inspirați de rezistența lui Navalnîi. Au prins curaj datorită îndrăznelii discursului său de pe banca acuzaților, când a declarat că întemnițarea sa nu era „o demonstrație a puterii lui [Putin], ci a slăbiciunii lui” și a spus batjocoritor că Putin va rămâne în istorie ca „Vladimir, otrăvitorul de izmene”. Dar, cu trecerea timpului, euforia liberală în fața demonstrației de sfidare a lui Navalnîi a lăsat locul depresiei. Adevărul sumbru era că Navalnîi fusese trimis într-o colonie penitenciară, iar Putin se afla în continuare la Kremlin. În epoca liderului cu mână de fier, este tot mai dificil să rămâi încrezător că adevărul, curajul și protestele populare vor triumfa în cele din urmă asupra conducerii autoritare. Din Belarus până în Venezuela, din Rusia până în Hong Kong, dovezile contemporane par adesea să indice contrariul.

După ce s-a ocupat de Navalnîi, Putin s-a concentrat din nou pe dușmanii săi externi. Retragerea haotică a trupelor NATO din Afganistan în vara lui 2021 s-ar putea să-l fi convins pe liderul rus că, dacă atacă Ucraina, administrația Biden va fi prea slabă și concentrată pe propriile probleme ca să organizeze o replică eficientă. De asemenea, Putin s-ar putea să fi dat crezare propriei linii de propagandă, conform căreia Ucraina era un stat slab și corupt – iar mulți ucraineni i-ar fi primit pe militarii ruși ca pe niște eliberatori. Câteva dintre

convingerile sale erau larg împărtăşite în Vest. Când am discutat cu decidenţi politici occidentali importanți în weekendul dinaintea invaziei de pe 24 februarie, mi-am dat seama că aproape toți credeau că Kievul va fi repede cucerit de forțele ruse. Gândurile lor se îndreptau deja către sprijinirea unei lupte de partizani a ucrainenilor care să hărțuiască forțele ruse de ocupație.

În realitate, războiul din Ucraina a mers mult mai prost decât au anticipat autoritățile de la Moscova sau cele de la Washington. După ce au suferit pierderi grele, forțele ruse au fost obligate să se retragă de la periferia Kievului în aprilie 2022. În august, la șase luni de la declanșarea invaziei, până la 80.000 de soldați ruși fuseseră uciși sau răniți, dintr-o forță de invazie inițială de sub 200.000, potrivit estimărilor guvernului federal american[12]. În septembrie, Ucraina a lansat un contraatac încununat de succes, împingând forțele ruse înapoi în estul țării. Nevrând să ceară o mobilizare totală a populației ruse, Putin s-a împotmolit, cu niște câștiguri teritoriale mici și nesigure care constituiau o slabă justificare pentru pierderile masive ale trupelor ruse.

O invazie care ar fi trebuit să asigure poziția Rusiei ca mare putere și locul lui Putin în istorie mersese prost în mod clar. Putin era acum implicat într-un război de uzură brutal în Ucraina. Iar sancțiunile occidentale amenințau câștigurile economice pe care Rusia le realizase în generația anterioară, clasa de mijloc din Rusia văzând cum dispar multe dintre bunurile de consum și posibilitățile de călătorie care au apărut odată cu încheierea Războiului Rece.

Scopul nedeclarat al politicii occidentale este acum să-l forțeze pe Putin să renunțe la putere. Însă este foarte puțin probabil ca Putin să se retragă de bunăvoie, de vreme ce succesorii lui ar putea să-i repudieze politicile sau chiar să-l aducă în fața justiţiei. Protestele de stradă vor continua să fie zdrobite folosind violența și încarcerarea – așa cum s-a întâmplat în Belarusul vecin în 2020 și în 2021. Organizarea unei lovituri de palat împotriva lui Putin va fi foarte dificilă. Kremlinul a fost epurat încă de mult de toți disidenții. De asemenea, Putin își ia foarte în serios securitatea personală, iar

mai multe dintre fostele sale gărzi de corp au devenit oameni de afaceri foarte bogați pe cont propriu. Deși în statul rus există, poate, mulți oameni deconcertați de felul cum au evoluat evenimentele, organizarea acestei nemulțumiri difuze și transformarea ei într-un plan de lovitură de stat bine pus la punct pare extrem de dificilă.

O combinație de represiune internă și agresiune externă a definit atmosfera și în China lui Xi Jinping în primul an al președinției lui Biden. Activiști importanți din Hong Kong, precum Joshua Wong și Jimmy Lai, au fost băgaţi la închisoare și practic întreaga conducere a mișcării pentru democrație a fost trimisă în judecată pentru subversiune. În plus, China a adoptat o nouă lege pentru Hong Kong în martie 2021, anulând orice posibilitate de progrese suplimentare pentru mișcarea democratică, prin înființarea unui comitet pro-Beijing care să verifice toți candidații din alegeri în privința sentimentelor „patriotice”[13]. Pe parcursul anului 2021, exercițiile forțelor navale și aeriene chineze în jurul Taiwanului au devenit tot mai frecvente și mai amenințătoare.

În ceea ce privește China, Biden a continuat politica combativă adoptată de Trump. A promis că „atât cât sunt eu de gardă” China nu va „deveni prima țară din lume… cea mai puternică țară”[14]. Dar, în vreme ce Trump a văzut rivalitatea mai ales în termeni economici, Biden a adăugat o nuanță ideologică mai explicită. Pentru el, competiția dintre SUA și China este elementul central al luptei dintre autocrație și democrație, despre care crede că va defini secolul XXI.

În calitate de vicepreședinte în administrația Obama, Biden a petrecut multe ore în întâlniri directe cu Xi. Îi plăcea să spună că liderul chinez „nu are în corp niciun os democratic”. Prima întâlnire dintre Tony Blinken, noul secretar de stat al SUA, și Yang Jiechi, principalul responsabil chinez în domeniul politicii externe, a ajuns rapid la confruntare publică. Blinken a deschis ostilitățile condamnând acțiunile Chinei în Hong Kong, Xinjiang și Taiwan, atacurile ei cibernetice și „constrângerea economică” a aliaților Americii. În replică, Yang a acuzat SUA că sunt o putere imperială măcinată de rasism în interior, remarcând disprețuitor: „SUA nu au

calificarea necesară să spună că vor să discute cu China de pe o poziție de forță”[15]. Referirile batjocoritoare ale Chinei la slăbiciunea Americii nu erau doar pentru consum intern. Faptul că SUA înregistraseră 800.000 de decese din cauza pandemiei de COVID-19 înainte de iarna lui 2021 – în comparație cu un număr oficial de sub 5.000 de decese în China – era tratat de Beijing drept o legitimare a sistemului chinez și o confirmare a decadenței americane.

Probabil că aceste prime întâlniri cu administrația Biden au și întărit vechea convingere a lui Xi că SUA sunt o putere ostilă, hotărâtă să schimbe regimul în China. Argumentul că China este asediată de forțe străine ostile a fost folosit pentru a susține pledoaria în favoarea prelungirii mandatului lui Xi peste durata normală de zece ani, o decizie care a fost oficializată la congresul Partidului Comunist din iarna anului 2022. Pandemia a accentuat de asemenea izolarea Chinei de restul lumii. În vreme ce Europa, Statele Unite și o mare parte din Asia au revenit în 2022 la o stare apropiată de normalitate, China lui Xi a urmat cu încăpățânare o politică „zero COVID” care a dus la carantine prelungite în orașe precum Shanghai, supunând economia și societatea unor mari presiuni. Cu toate acestea, extinderea perioadei petrecute de Xi la putere în calitate de lider de mână forte a continuat conform planului.

Eforturile administrației Biden de a așeza din nou democrația și drepturile omului în centrul politicii externe au reprezentat o evoluție nedorită pentru Xi Jinping și Vladimir Putin. Dar, pentru alți lideri autoritari, situația este mai ambiguă. Personaje precum Narendra Modi, Mohammed bin Salman, Recep Tayyip Erdoğan și Jair Bolsonaro au toate motive să fie circumspecte în privința noului accent pus de America pe drepturile omului. Pe de altă parte, ca potențiali aliați ai SUA într-un nou Război Rece cu China și Rusia, acești lideri au toți motive să spere că Washingtonul va evita o confruntare cu ei pe tema propriilor lor aranjamente politice interne. Chiar și așa, o alianță cu America nu este o alegere simplă. Toți aliații Statelor Unite, inclusiv liderii autoritari, trebuie să aibă în vedere câtă încredere pot să acorde promisiunii lui Biden privind o conducere americană

reînnoită, în contextul ascensiunii aparent inexorabile a Chinei și al agresivității Rusiei.

Centralitatea Indiei în eforturile Americii de a limita puterea Chinei i-a oferit lui Narendra Modi motive foarte temeinice să spere că administrația Biden va minimaliza importanța erodării democrației în India. Prima deplasare externă efectuată de secretarul apărării al lui Biden, Lloyd Austin, a inclus o oprire la Delhi. Importanța Indiei în eforturile Washingtonului de a contracara Beijingul a fost subliniată în septembrie 2021, când Biden a găzduit primul summit al liderilor „Quad" – SUA, India, Japonia și Australia. Quad este considerat îndeobște o alianță informală, reunind principalele puteri din regiunea indo-pacifică în vederea contracarării Chinei.

Dar autoritarismul în creștere din India lui Modi nu a trecut neobservat la Washington. Când un membru-cheie al echipei de politică externă a lui Biden mi-a împărtășit îngrijorările sale în octombrie 2021, a menționat în mod spontan erodarea democrației în India. M-am arătat surprins, spunând că presupusesem că importanța strategică a Indiei va determina SUA să închidă ochii asupra acestui lucru. Interlocutorul meu a răspuns: „Din experiența mea, dacă te faci că nu vezi ceva, te alegi adesea cu o surpriză neplăcută".

Dar criticile și presiunile occidentale au puține șanse să îl slăbească pe Modi. Mai mult, i-ar putea chiar întări poziția în interiorul bazei lui electorale naționaliste hinduse. La fel ca Putin și Xi, liderul indian lucrează intens pentru un mandat lung.

Un aliat autoritar al Statelor Unite care avea motive să se teamă de o reacție ostilă după înfrângerea lui Trump era Mohammed bin Salman din Arabia Saudită. Asasinarea lui Jamal Khashoggi, catastrofa umanitară din Yemen și relația specială a lui MBS cu administrația Trump îl făceau pe liderul de mână forte saudit un personaj foarte suspect pentru echipa Biden. La câteva săptămâni de la confirmarea în funcție, administrația Biden a retras sprijinul american pentru războiul din Yemen și a fost de acord să publice raportul CIA despre asasinarea lui Khashoggi. MBS și saudiții au fost nevoiți

să se adapteze rapid. Au fost anunțate măsuri pentru instaurarea păcii în Yemen, iar blocada saudită asupra Qatarului a fost ridicată.

Dar campania de presiuni asupra lui MBS s-a dovedit a fi nesustenabilă. Confruntată cu o luptă pentru influență în Orientul Mijlociu cu Rusia și China, administrația Biden nu-și putea permite o relație antagonistă cu Arabia Saudită. Mai presus de toate, creșterea puternică a prețurilor energiei cauzată de războiul din Ucraina a forțat mâna Americii. În august 2022, Biden a făcut o vizită umilitoare în Arabia Saudită, unde a pozat pentru o serie de fotografii amicale cu MBS.

În iunie 2021, Benjamin Netanyahu a pierdut puterea în Israel după doisprezece ani neîntrerupți în funcție – și după numeroase alegeri indecise. Atunci când, într-un final, politicienii din opoziție au reușit să formeze o coaliție de guvernare, răspunsul lui Netanyahu la pierderea puterii a amintit puternic de Trump. A declarat că a fost victima „celei mai mari fraude electorale din istoria țării" și a unei conspirații a „statului paralel" din Israel, despre care a susținut că se afla în spatele inculpării sale pentru corupție. Dar în Israel, ca și în SUA cu șase luni înainte, instituțiile țării s-au menținut pe poziții. Netanyahu și-a pierdut funcția, iar procesul în care era acuzat de corupție a continuat.

Crizele politice americană și israeliană din 2021 s-au petrecut la șase luni distanță una de alta și au demonstrat ceva important despre lupta împotriva conducerii autoritare. Lideri cu instincte autocratice pot veni la putere oriunde în lume. Diferența dintre liderii de mână forte care reușesc să-și prelungească pe termen indefinit conducerea și cei care pot fi siliți să renunțe la funcție sau să fie trași la răspundere de către lege constă cel mai adesea în forța instituțiilor țării. În SUA și în Israel, instituțiile naționale au trecut acest test.

Coaliția guvernamentală care l-a înlocuit pe Netanyahu s-a întins de la stânga spectrului politic israelian până la extrema dreaptă. A inclus chiar și Ra'am, un partid islamist legat de Frăția Musulmană – primul partid arabo-israelian care a făcut parte dintr-un guvern al statului evreu. Singurul principiu

unificator pentru partenerii de coaliție a fost hotărârea comună de a-l îndepărta de la putere pe Netanyahu. Chiar și așa, noul guvern nu a putut strânge decât o majoritate parlamentară de un singur loc. Netanyahu, deși judecat pentru corupție, a rămas aparent încrezător că va reveni repede în funcția de prim-ministru. La sfârșitul lui 2022, ocazia pe care o aștepta s-a ivit atunci când coaliția anti-Netanyahu și-a pierdut majoritatea, deschizând calea pentru noi alegeri și pentru o posibilă revenire la guvernare a celui ce aspiră să fie liderul de mână forte al Israelului.

Experiența israeliană oferă o serie de lecții și întrebări pentru țările cu conducători autoritari care sunt încă suficient de norocoase să aibă alegeri competitive. Sunt forțele opoziției suficient de motivate pentru a se uni împotriva liderului autoritar? Sunt instituțiile țării încă suficient de puternice pentru a asigura niște alegeri libere? Se va retrage liderul autoritar dacă pierde puterea? Aceste dileme s-au manifestat în diferite feluri în Ungaria, Filipine, Brazilia și Turcia.

În perioada care a urmat înfrângerii lui Trump, Viktor Orbán, premierul Ungariei, a devenit un favorit și mai clar al dreptei populiste din Statele Unite. În vara lui 2021, Tucker Carlson, cel mai cunoscut realizator pro-Trump de la Fox News, și-a mutat întreaga emisiune la Budapesta timp de o săptămână, în încercarea de a prezenta Ungaria lui Orbán drept un model pentru America. Când l-a intervievat pe Orbán, Carlson i-a lăudat politicile din domeniul culturii și imigrației și a pretins că a cunoscut mulți americani care s-au mutat la Budapesta din motive politice, „pentru că vor să fie în preajma unor oameni care sunt de acord cu ei, care sunt de acord cu dumneavoastră”[16]. Aflat în dizgrație în cercurile oficiale de la Washington și Bruxelles, Orbán conta și pe Moscova și Beijing. În același an în care Universitatea Central-Europeană a fost, în cele din urmă, alungată din Budapesta, Universitatea Fudan din China și-a deschis un nou campus în capitala Ungariei.

Odată cu plecarea Angelei Merkel de la putere la sfârșitul lui 2021, Orbán a devenit liderul din UE cu cea mai mare vechime în funcție. Alegerile din 2022 păreau să ofere o ocazie de a pune capăt controlului său asupra puterii. Șase partide de

opoziție au folosit alegerile preliminare pentru a se uni în jurul unui candidat unic – Péter Márki-Zay, primarul unui mic oraș. La fel ca în Israel, dorința de a îndepărta un lider autoritar de la putere a produs o coaliție neverosimilă, reunind stânga liberală și dreapta naționalistă. Acceptând nominalizarea de către opoziție, Márki-Zay a anunțat fără echivoc: „Vom fi întotdeauna alături de homosexuali, la fel cum susținem evreii sau țiganii". De asemenea, și-a luat angajamentul că ungurii vor fi „cetățeni loiali ai UE"[17]. Dar, în cele din urmă, Orbán a obținut o victorie clară în alegerile din aprilie 2022. Izbucnirea războiului în Ucraina vecină l-a făcut pe liderul autoritar local să pară o opțiune mai sigură decât o coaliție instabilă formată din partide de opoziție. În ceea ce-l privește, Orbán a promis să țină Ungaria în afara războiului și, în mod predictibil, a devenit principala voce pro-Putin din UE.

În Brazilia, Jair Bolsonaro este un alt fost aliat al lui Trump care s-a confruntat cu niște alegeri dificile în 2022. Eliberarea din închisoare la decizia instanței a vechiului său rival, fostul președinte Lula, a făcut ca Bolsonaro să se confrunte cu un adversar redutabil la alegerile prezidențiale. Cu un an înainte de alegeri, cu o inflație și un șomaj cu două cifre, rata de dezaprobare a lui Bolsonaro se situa la 65%. Liderul de mână forte brazilian a arătat însă clar că, dacă pierdea, intenționa să-l imite pe Trump, refuzând să accepte rezultatul și încercând, în schimb, să submineze democrația. Înainte de alegeri, a insistat în mod repetat că probabil acestea vor fi trucate. La un miting, Bolsonaro le-a spus susținătorilor săi entuziaști: „Am doar trei sorți posibile: arestarea, moartea sau victoria"[18]. Dar când Bolsonaro a pierdut la mică diferenţă în favoarea lui Lula alegerile prezidenţiale din octombrie 2002, instituţiile din Brazilia au adoptat o atitudine fermă. Cum nici instanţele judecătoreşti, nici armata nu l-au încurajat pe Bolsonaro să conteste rezultatele sau să dea o lovitură de stat, liderul de mână forte al Braziliei a fost silit să accepte înfrângerea – în timp ce încă acuza vicierea rezultatelor.

Turcia, sub președintele Erdoğan, este amenințată de un scenariu similar înaintea unor alegeri prezidențiale programate pentru 2023. Până atunci, Erdoğan va fi împlinit 20

de ani la putere. Dar autoritarismul și incompetența sa economică tot mai accentuate au generat reacții ostile. La fel ca în Ungaria și Israel, s-a format o coaliție eterogenă de opoziție, dedicată îndepărtării de la putere a liderului de mână forte. În condițiile în care inflația a atins 80%, iar lira turcească se prăbuşeşte, opoziția – descrisă de *Financial Times* drept „o alianță improbabilă între naționaliști, kurzi, reprezentanți ai stângii, ai dreptei, susținători ai secularismului și conservatori religioși”[19] – are motive temeinice să spere la victorie la următoarele alegeri parlamentare și prezidențiale. Dar, dacă Erdoğan și partidul său, AKP, pierd la urne în 2023, nu există absolut nicio garanție că liderul autoritar turc va renunța la putere sau că statul turc va fi capabil să îl îndepărteze forțat.

În Filipine, din contră, Rodrigo Duterte și-a surprins o parte dintre critici neinsistând asupra unor modificări în Constituție care să-i permită să rămână în funcție pentru un al doilea mandat, după alegerile din mai 2022. Opțiunea liderului de mână forte din Filipine a fost să fie succedat la conducere de fiica sa, Sara. Dar Sara a ales să candideze pentru funcția de vicepreședinte în tandem cu Bongbong Marcos, fiul fostului dictator din Filipine, Ferdinand Marcos – hotărât să rescrie istoria, pentru a zugrăvi dictatura lui Marcos drept o epocă de aur a progresului și stabilității. Victoria listei Marcos-Duterte în alegerile prezidențiale din 2022 a reprezentat o fuziune între două clanuri politice autoritariste, cu implicații îngrijorătoare pentru democrația filipineză.

Cu toate acestea, retragerea lui Duterte a demonstrat că nu toți conducătorii autoritari se vor agăța de putere indiferent care vor fi consecințele. În unele locuri, instituțiile democratice au acționat ca o constrângere pentru conducerea autoritară. În SUA, Donald Trump continuă să se confrunte cu numeroase probleme juridice. Iar în Marea Britanie, Boris Johnson a fost silit să renunțe la funcție.

Problemele lui Johnson se încadrează într-un tipar specific multora dintre naționaliștii populiști care au venit la putere în întreaga lume în ultimul deceniu. Lideri precum Erdoğan, Modi, Trump, Bolsonaro, Johnson și Duterte s-au dovedit adesea mult mai buni la desfășurarea de campanii electorale

decât la conducerea țării. Sunt minunaţi când e vorba de formarea unui grup de admiratori personali – dar le lipsesc abilitățile tehnocratice și răbdarea pentru a guverna eficient.

Aceste defecte sugerează că stilul de mână forte în guvernare poate conține semințele propriei distrugeri. Iar acest lucru ridică o întrebare crucială: conducerea autoritară este în continuare o tendință în creștere pe scena internațională sau și-a atins punctul culminant?

Atunci când apare o nouă tendință politică sau ideologică puternică, este întotdeauna tentant să credem că va continua să se consolideze pentru mult timp. După Revoluția Rusă, mulți comuniști au ajuns să creadă că prăbușirea globală a capitalismului era inevitabilă. În anii 1930, era la modă să crezi că democrația liberală era într-un declin terminal pretutindeni în lume. Iar după sfârșitul Războiului Rece, Francis Fukuyama a proclamat faimosul „sfârșit al istoriei", argumentând că se încheiase competiția ideologică și că democrația liberală era singurul sistem viabil.

În realitate, istoria a fost adesea mai degrabă ciclică decât liniară. Tendințele politice s-au afirmat și au intrat în declin. Precedentele sugerează că epoca liderului cu mână de fier va ajunge și ea la final la un moment dat. Dar acest lucru ar putea dura nu mai puțin de 30 de ani.

Toate eforturile de periodizare istorică sunt oarecum artificiale. Dar este posibil să identificăm două epoci distincte în politica postbelică, fiecare dintre ele având o durată de aproximativ 30 de ani. Perioada dintre 1945 și 1975, cunoscută sub numele de *les trente glorieuses* în Franța, a fost identificată cu creșterea economică solidă în tot Occidentul, alături de edificarea statelor bunăstării și de managementul neokeynesian al cererii, toate acestea desfășurându-se pe fundalul Războiului Rece.

Pe la mijlocul anilor 1970, acest model a început să întâmpine probleme în lumea anglo-americană, Marea Britanie suferind de „stagflație", iar președintele Jimmy Carter diagnosticând o criză de încredere națională în SUA. O nouă epocă (adesea numită neoliberală de criticii ei) a început în

1979 odată cu alegerea lui Margaret Thatcher în Marea Britanie, urmată de cea a lui Ronald Reagan în SUA în 1980. Privind retrospectiv, și acest lucru a făcut parte dintr-o schimbare globală. În 1978, Deng Xiaoping a venit la putere în China și a inițiat o politică de „reformă și deschidere" bazată pe economia de piață. Blocul comunist din Europa a început să se fisureze odată cu formarea sindicatului Solidaritatea din Polonia în septembrie 1980. Bazele unei economii capitaliste globalizate își făceau apariția.

„Epoca neoliberală" a durat de asemenea aproximativ 30 de ani, până când a fost discreditată de criza financiară globală din 2008. Ulterior, Occidentul a părut slăbit, iar lideri autoritari precum Putin și Erdoğan au devenit mai dispuși să conteste puterea și normele politice occidentale. Odată cu ajungerea lui Xi Jinping la conducerea Chinei în 2012, epoca liderului cu mână de fier a început cu adevărat.

Este semnificativ că, spre deosebire de cele două cicluri descrise anterior, epoca liderului cu mână de fier a început în afara Occidentului. Într-adevăr, majoritatea intelectualilor occidentali au presupus, cu mulțumire, că SUA erau imune la stilul autoritar de politică. Alegerea lui Trump în 2016 a demonstrat în mod decisiv netemeinicia acestei gândiri. Votul britanic pentru Brexit din același an a dovedit că și Marea Britanie căzuse pradă populismului și naționalismului nostalgic. Centrele anglo-americane ale democrației liberale aflându-se în derută, susținătorii stilului autoritar de politică au căpătat putere în întreaga lume.

Cele două epoci anterioare din istoria postbelică urmaseră o curbă similară. O nouă ideologie a apărut, a înregistrat un oarecare succes inițial și astfel a dobândit un nou prestigiu și a atras noi adepți. Apoi, sentimentul unui avânt ideologic a generat cererea ca ideile originare din spatele mișcării să fie promovate mai puternic și mai rapid. Iar acest lucru a dus la exagerări, provocând în cele din urmă reacții ostile și cererea pentru o nouă abordare. Un bun exemplu de exagerare ideologică este felul în care cererea lui Reagan de reducere a taxelor și mai puțină birocrație a dus în cele din urmă la o dereglementare excesivă în domeniul finanțelor, care a

culminat cu criza financiară din 2008. La nivel geopolitic, entuziasmul elitei occidentale în privinţa globalizării a dus la încorporarea rapidă a Chinei în economia mondială. Dar acum bogăția și puterea în creștere ale acestei țări au declanșat o reacție puternică împotriva globalizării.

Dacă epoca recentă urmează un tipar similar, atunci stilul de mână forte a intrat de mult în etapa de emulație a ciclului. După 2016, a devenit o practică standard pentru lideri precum Bolsonaro, Orbán, Putin și chiar Netanyahu să folosească un limbaj și o tactică trumpiste: denunțarea „știrilor false", punerea sub semnul întrebării a științei climatice și condamnarea „globaliștilor".

Dar, deși precedentul epocilor anterioare sugerează că epoca liderului cu mână de fier ar putea dura 30 de ani, există un amendament important. Pentru ca liderii autoritari să prospere, trebuie ca naționalismul populist îmbrățișat de regulă de aceștia să fie validat de succes. China cu siguranță a învățat această lecție. A folosit pandemia de coronavirus pentru a argumenta că sistemul chinez – inspirat de gândirea lui Xi Jinping – și-a dovedit superioritatea față de liberalismul occidental. Dar, dincolo de granițele Chinei, incompetența pare să-i ajungă din urmă pe conducătorii de mână forte. Gestionarea deficitară a pandemiei de COVID-19 de către Trump a contribuit la înfrângerea sa. Bolsonaro, AMLO și Erdoğan au gestionat prost atât pandemia, cât și economiile lor naționale.

Liberalii politici au motive să spere că incompetența va submina în cele din urmă susținerea pentru liderii autocrați. Dar, spre deosebire de democrați, liderii autoritari nu au obiceiul să cedeze elegant puterea atunci când lucrurile merg prost. În Statele Unite, marja înfrângerii lui Trump și puterea instituțiilor americane au fost suficiente pentru a-i contracara eforturile de a întoarce rezultatul alegerilor din 2020. Dar, în alte contexte naționale, lideri autoritari precum Orbán, Bolsonaro și Erdoğan s-ar putea dovedi mai greu de schimbat din funcție.

Unele aspecte ale politicii contemporane sunt foarte similare ultimei mari crize a democrației liberale din anii 1930.

Libertățile politice și democrația bat din nou în retragere. Protecționismul este din nou în vogă. Liberalii își pierd încrederea. Dorința regimurilor autocratice de a anexa părți din statele vecine sau de a-și extinde altfel teritoriile – care se află în spatele atât de multora dintre problemele anilor 1930 – reîncepe și ea treptat să fie la modă. Anexarea Crimeii de către Rusia în 2014 a stabilit un precedent periculos. China este hotărâtă să transforme Marea Chinei de Sud în propriile ape teritoriale, cu încălcarea dreptului internațional. În plus, Beijingul este tot mai strident în cererile sale de „reunificare" cu Taiwanul.

În calitate de naționaliști, liderii de mână forte au tendința să caute dușmani în străinătate dacă lucrurile se complică în țară. Tensiunile tot mai mari din vecinătățile Chinei, Rusiei și Turciei reamintesc că, în epocile anterioare, politica autoritară a fost strâns asociată cu războiul. În anii 1930, a fost nevoie de un război mondial pentru a pune capăt epocii dictatorilor. Astăzi, riscul unei confruntări militare între SUA și Rusia și China, mai ales, este în creștere. Dar teama de un holocaust nuclear a contribuit la menținerea păcii în timpul Războiului Rece (deși cu unele mici scăpări). O teroare similară legată de un dezastru nuclear va împiedica, probabil, un război între marile puteri în epoca liderului cu mână de fier.

Un risc mai mare poate fi pericolul pe care îl reprezintă declinul internaționalismului liberal pentru economia globală și pentru mediu. Când criza financiară globală a izbucnit în 2008, liderii mondiali s-au reunit rapid în primul summit G20. Confruntându-se cu o amenințare comună, liderii Statelor Unite, Chinei, Uniunii Europene, Rusiei, Japoniei și ai altor națiuni au reușit să depășească diferențele politice dintre ei și să colaboreze.

Dar, în epoca politicii de mână forte, cooperarea internațională nu mai este la modă – după cum a demonstrat răspunsul global fracturat la coronavirus. Ascensiunea liderilor autoritari populiști face să fie mult mai puțin probabil ca lumea să se mobilizeze pentru un răspuns eficient la schimbările climatice. Această idee a fost subliniată la reuniunea Adunării Generale a ONU în 2019, când primul

vorbitor a fost președintele Bolsonaro al Braziliei. În loc să-și exprime regretul sau măcar preocuparea față de incendiile de pădure care devastau Amazonia, Bolsonaro s-a lansat într-o diatribă furioasă la adresa globaliștilor care îndrăzneau să încalce suveranitatea Braziliei în încercarea de a organiza un efort internațional pentru salvarea acesteia.

În 2020, China era responsabilă pentru 29% din emisiile globale de dioxid de carbon – mai mult decât SUA și UE împreună. Fără implicarea Chinei, nu va exista un răspuns global eficient la schimbările climatice. Dar creșterea antagonismului dintre SUA și China va complica ajungerea la un acord internațional cu privire la încălzirea globală. În loc să devină un stimulent pentru cooperarea între țările rivale, veștile tot mai amenințătoare despre schimbările climatice ar putea deveni încă o sursă de acuzații reciproce între China și SUA. Până la încheierea epocii liderului cu mână de fier, pot fi aduse daune ireparabile mediului.

În SUA, înfrângerea lui Trump poate părea o nouă șansă pentru democrația liberală. În China, în schimb, haosul și divizarea generate de alegerile prezidențiale americane din 2020 sunt prezentate ca o dovadă suplimentară a decadenței sistemului din SUA. Xi Jinping și ideologii care îl înconjoară sunt tot mai pregătiți să afirme superioritatea „modelului chinez" față de valorile predicate de Occident.

Cu toate acestea, o dificultate majoră pentru Beijing este că „modelul chinez" e tot mai asociat – în țară și în străinătate – cu cultul personalității care îl înconjoară pe Xi Jinping. Conducerea autoritară duce aproape întotdeauna la crearea unui cult al personalității, deoarece devine politic imposibil să admiți că liderul este supus slăbiciunii sau erorii. Întrucât liderul nu poate să greșească, dezbaterile și criticile trebuie oprite. În cele din urmă, conducerea autoritară trebuie să se bazeze pe teamă și coerciție. Acest model de guvernare nu este doar neatractiv: este și o rețetă pentru a da de necaz. Fără dezbateri deschise și modalități sigure de contestare a autorității, guvernele înrobite unui lider de mână forte pot adopta politici dezastruoase – și pot persista în aplicarea lor mult timp după ce un sistem mai deschis ar fi schimbat

direcția. Cultul personalității ce-l înconjura pe Mao a dus China spre dezastru. Într-adevăr, cultul personalității rareori a dus undeva la ceva bun.

Incapacitatea de a tolera criticile nu este singurul defect al modelului liderului de mână forte. Alte două dificultăți caracteristice (și interconectate) sunt centrate în jurul succesiunii și al neputinței.

În cea mai pură formă a sistemului autoritar, unde pârghiile de limitare a liderului sunt practic eliminate, totul ajunge să depindă de omul aflat la vârf. Înlocuirea lui – sau chiar discutarea eventualei sale plecări – este profund destabilizatoare. De aceea, odată ce liderul de mână forte dispare, tot felul de interese sunt amenințate când rivalii se luptă pentru putere și se plătesc polițe. Liderii autoritari, familiile și anturajele lor au motive serioase să se teamă că vor ajunge în boxa acuzaţilor dacă pleacă vreodată de la putere. Drept urmare, de obicei liderii autoritari se agață de putere.

Unii observatori ai Rusiei suspectează că Vladimir Putin și-ar putea dori să se retragă după mai mult de 20 de ani la conducerea Rusiei. Dar, dacă ar fi să plece Putin, sistemul juridic rusesc, pe care l-a folosit pentru a-și hărțui dușmanii, ar putea fi întors împotriva prietenilor și familiei lui de către oricine i-ar succeda la Kremlin. Lideri precum Xi și Erdoğan se confruntă cu riscuri similare. Când un lider de mână forte pierde puterea, stabilitatea întregului sistem politic construit în jurul lui este în pericol. Această nevoie de a rămâne în funcție este o trăsătură clară a epocii liderului cu mână de fier. Vladimir Putin și Recep Tayyip Erdoğan sunt la putere, unul, de peste 20 de ani, iar celălalt, de aproape 20 de ani. În China, președintele Xi se instalează pentru un nou deceniu la putere.

Dar chiar și un lider autoritar ajunge până la urmă bătrân și neputincios. Xi, Putin și Erdoğan au toţi în jur de 70 de ani. Zvonurile că Erdoğan suferă de cancer sunt obișnuite în Turcia. Xi este supraponderal și fost fumător. Dacă oricare dintre acești lideri ar muri sau ar deveni incapabil să-și îndeplinească atribuțiile, ţara lui ar fi aruncată în criză. Când sănătatea unui lider de mână forte se deteriorează, reacția uzuală este ascunderea problemei. Anturajul liderului trebuie

să îi gestioneze aparițiile publice și să găsească modalități de guvernare pe măsură ce șeful își pierde concentrarea.

Chiar dacă sănătatea lui fizică se menține, deceniile petrecute la putere pot face adesea un lider să cadă pradă megalomaniei sau paranoiei – ori să piardă contactul cu viața obișnuită a națiunii pe care o conduce. Sistemele democratice, cu toate slăbiciunile lor, au instituții și legi care gestionează problema crucială și delicată a succesiunii. În cele din urmă, sistemele politice durabile se bazează pe instituții, nu pe indivizi. Iar societățile de succes se bazează pe legi, nu pe o conducere carismatică.

Din toate aceste motive, conducerea de mână forte este în mod inerent o formă de guvernare deficitară și instabilă. În cele din urmă, se va prăbuși în China și în majoritatea celorlalte locuri unde este testată. Dar s-ar putea să ne confruntăm cu multe tulburări și suferințe înainte ca epoca liderului cu mână de fier să fie în fine încredințată istoriei.

Mulțumiri

Această carte este inspirată din numeroșii ani de călătorii și de muncă pentru *Financial Times*. Așadar, prima mea datorie de gratitudine este față de *FT*, pentru că mi-a oferit oportunitatea de a reflecta asupra politicii internaționale și de a scrie despre ea.

M-am inspirat și din înțelepciunea și ospitalitatea colegilor de la *FT* din întreaga lume. Aș vrea în mod deosebit să-i mulțumesc lui Ed Luce din Washington, un mare prieten care mi-a fost gazdă generoasă cu mai multe ocazii. La Moscova, aș vrea să le mulțumesc lui Henry Foy, Max Seddon și Kathrin Hille. Kathrin mi-a fost de mare ajutor și în alte posturi, la Beijing și Taipei. Le sunt recunoscător și Laurei Pitel din Turcia; lui Jamil Anderlini, Nicolle Liu și Tom Mitchell din Beijing și Hong Kong; lui Amy Kazmin, Victor Mallet și Jyotsna Singh din Delhi; lui John Reed din Ierusalim; lui Simeon Kerr din Dubai; lui James Shotter din Varșovia; lui Guy Chazan și Tobias Buck din Berlin; lui Andres Schipani și Joe Leahy din São Paulo. De asemenea, mulți colegi din Londra au fost pentru mine o sursă de ajutor și de idei. Aș vrea să le mulțumesc mai ales lui David Pilling, Martin Wolf, Jonathan Derbyshire, Fiona Symon și Roula Khalaf. Dan Dombey a citit mari secțiuni din carte și mi-a oferit o mulțime de reacții utile și încurajări. Jeremy Shapiro și Shruti Kapila au fost la rândul lor suficient de generoși pentru a citi părți din manuscris și a-mi furniza comentarii.

După cum este evident pentru cititori, cartea aceasta se bazează pe 20 de ani de conversații cu oameni din întreaga lume. Mulți dintre ei sunt citați sau menționați în ea. Unii trăiesc în țări amenințate de o conducere autoritară, așa că ar putea să nu-mi fie recunoscători dacă le-aș mulțumi nominal. Dar le sunt cu adevărat recunoscător tuturor celor care s-au străduit să îmi explice diverse lucruri de-a lungul anilor.

O bună parte din această carte a fost scrisă în timpul pandemiei de COVID-19, care mi-a oprit brusc călătoriile internaționale. Totuși, pandemia a avut un efect secundar pozitiv: a blocat în aceeași casă cu mine, multe luni la rând, patru proaspeți absolvenți. Copiii mei – Natasha, Joe, Nathaniel și Adam – au contribuit toți cu analize și idei. Adam și Nat m-au ajutat în mod deosebit, examinând capitolele despre Asia de Sud-Est, respectiv Africa. Soția mea, Olivia, s-a alăturat discuțiilor și ne-a ținut pe toți sănătoși și fericiți în timpul carantinei.

În sfârșit, aș vrea să le mulțumesc agenților mei literari, James Pullen și Sarah Chalfant de la Wylie Agency, care mi-au oferit mereu sfaturi bune și prietenești cu legendara promptitudine Wylie. A fost din nou o mare plăcere să colaborez cu Bodley Head și în special cu Stuart Williams și cu Jörg Hensgen. Editura Other Press, unde am fost îndrumat de Judith Gurewich și editat de Yvonne Cardenas, mi-a asigurat un cămin perfect în SUA.

Note

Introducere

1. Aceste cifre au fost compilate de Max Roser de la Martin School din cadrul Universității Oxford, având la bază datele proiectului *Varieties of Democracy*. Vezi ourworldindata.org.
2. Freedom House, „Freedom in the World 2021: Democracy under Siege".
3. Citat în Mehdi Hasan, „It Wasn't Just Trump – Every US President Has Gotten Putin Wrong", MSNBC, 16 iunie 2021.
4. Brian Parkin și Rainer Buergin, „Merkel Says Russia Risks Harm to Itself with Nineteenth Century Ways", *Bloomberg*, 13 martie 2014.
5. „A Turkish Success Story", *New York Times*, 28 ianuarie 2004.
6. Nicholas Kristof, „Looking for a Jump-Start in China", *New York Times*, 5 ianuarie 2013. Pasajul acesta mi-a fost adus în atenție de Richard McGregor în *Xi Jinping: The Backlash*, Lowy Institute, 2019, p. 9.
7. Thomas L. Friedman, „Letter from Saudi Arabia", *New York Times*, 25 noiembrie 2015.
8. Thomas L. Friedman, „Saudi Arabia's Arab Spring At Last", *New York Times*, 23 noiembrie 2017.
9. Gideon Rachman, „India Needs a Jolt and Modi Is a Risk Worth Taking", *Financial Times*, 28 aprilie 2014.
10. Freedom House, „Freedom in the World 2020: A Leaderless Struggle for Democracy".
11. Rachel Frazin, „Biden Calls Boris Johnson a Physical and Emotional Clone of Trump", *The Hill*, 13 decembrie 2019.
12. Vezi Masha Gessen, „Autocracy Rules for Survival", *New York Review of Books*, 10 noiembrie 2016.
13. „Trump Defends Putin Killing Journalists", *Daily Beast*, 13 aprilie 2017.
14. Rana Mitter, „The World China Wants", *Foreign Affairs*, ianuarie 2021.
15. Ramachandra Guha, „Modi Personality Cult Runs Contrary to BJP's Own Objections to Worship of Individuals", Scroll.in, 2 august 2020.
16. Charlotte Gao, „Xi: China Must Never Adopt Constitutionalism", *The Diplomat*, 19 februarie 2019.
17. Video Reuters, 14 aprilie 2020.
18. Citat în *The Economist*, „Getting Off the Train", 6 februarie 2016.

19. Vezi Nathaniel Rachman, „The Simpleton Manifesto”, *Persuasion*, 15 octombrie 2020.
20. John Johnston, „Boris Johnson Blasted over Claims Deep State Is Betraying Brexit”, *Politics Home*, 14 ianuarie 2019.
21. Conversație cu autorul, Berlin, octombrie 2019.
22. *Ibidem*.
23. Fiona Hill, *There is Nothing For You Here: Finding Opportunity in the 21st Century*, Mariner Books, 2021, p. 224.
24. „No Job, No House, No Welfare”, *The Economist*, 30 mai 1998.
25. Vezi Roberto Foa, „Why Strongmen Win in Weak States”, *Journal of Democracy*, ianuarie 2021.
26. „Genocide Aside”, *The Economist*, 13 februarie 2021.
27. Jeffrey Goldberg, „Why Obama Fears for Our Democracy”, *Atlantic*, 16 noiembrie 2020.
28. „Can You Foil the Love Tonight?”, *The Economist*, 19 noiembrie 2020.
29. Importanța machismului pentru liderii de mână forte de-a lungul istoriei, precum Mussolini, Gaddafi, Putin și alții, este o temă importantă a cărții lui Ruth Ben-Ghiat *Strongmen: How They Rise, Why They Succeed, How They Fall*, Profile, 2020.
30. Conversație cu autorul, Moscova, august 2019.
31. Mark Easton, „Coronavirus: Social Media Spreading Virus Conspiracy Theories”, *BBC*, 18 iunie 2020.

1

Putin – arhetipul (2000)

1. Mesajul de Anul Nou al președintelui interimar Vladimir Putin, 31 decembrie 1999, www.en.kremlin.ru.
2. Discutat în Ivan Krastev și Stephen Holmes, *The Light That Failed – A Reckoning*, Allen Lane, 2019, p. 108.
3. Citate din Lionel Barber și Henry Foy, „Vladimir Putin Says Liberalism Has Become Obsolete”, *Financial Times*, 27 iunie 2019.
4. Vezi Susan Glasser, „Putin the Great”, *Foreign Affairs*, septembrie/octombrie 2019.
5. Citat în Catherine Belton, *Putin's People – How the KGB Took Back Russia and Then Took on the West*, William Collins, 2020, pp. 26, 39-41.
6. Fiona Hill și Clifford Gaddy, *Mr. Putin: Operative in the Kremlin*, Brookings Institution Press, 2013, p. 76. Fiona Hill a continuat să conducă biroul pentru Rusia de la Casa Albă în timpul mandatului lui Trump și a depus mărturie în cursul audierilor pentru suspendarea președintelui Trump.
7. Belton, p. 85.
8. Hill și Gaddy, p. 9.
9. Citat în Belton, p. 112.

10. *Ibidem*, p. 11. Belton oferă și o relatare fascinantă despre felul cum sponsorii inițiali ai lui Putin din cercul lui Elțîn l-au promovat – iar apoi au ajuns să-și regrete decizia.
11. Citat în Anton Troianovski, „Branding Putin”, *Washington Post*, 12 iulie 2018.
12. James Ciment, „Life Expectancy of Russian Men Falls to 58”, *BMJ*, 21 august 1999.
13. Interviu cu autorul, Moscova, septembrie 2014.
14. „Putin’s Russia”, podcast Rachman Review cu Fiodor Lukianov, 9 octombrie 2019.
15. Krastev și Holmes, p. 82.
16. Conversație cu autorul, Moscova, 2008.
17. Citat în Jan Matti Dollbaum, Morvan Lallouet și Ben Noble, *Navalny: Putin’s Nemesis, Russia’s Future*, Hurst, 2021, p. 152.
18. Vezi Max Seddon, „Lunch with the FT: Alexei Navalny”, *Financial Times*, 22 noiembrie 2019.
19. Luke Harding, „Revealed: The $2 Billion Offshore Trail that Leads to Vladimir Putin”, *Guardian*, 3 aprilie 2016.
20. „Russian Billionaire Arkady Rotenberg Says «Putin Palace Is His»”, BBC, 30 ianuarie 2021.
21. „Vlad’s the Boss: «World’s Secret Richest Man» Vladimir Putin Guards His Secret Billions Like a Mafia Godfather, Expert Claims”, *Sun*, 22 martie 2018.
22. Chris Giles, „Russia’s Role in Producing the Tax System of the Future”, *Financial Times*, 29 iulie 2019.
23. Citat în Martin Chulov, „Can Saudi Arabia’s «Great Reformer» Survive the Death in the Consulate?”, *Guardian*, 13 octombrie 2018.
24. Citat în Troianovski, *Washington Post*.
25. Citat în Elias Isquith, „Rudy Giuliani”, Salon, 4 martie 2014.
26. Interviul original a fost realizat de Alastair Campbell pentru *GQ* în 2014.
27. Tobias Jones, „How Matteo Salvini Became Putin’s Man in Europe”, *Prospect*, 30 august 2019.
28. Anne Applebaum, „The False Romance of Russia”, *Atlantic*, 12 decembrie 2019.
29. Aceste legături sunt descrise în Belton, pp. 427-436.
30. Julian Borger, „Russia Is a Regional Power Showing Weakness over Ukraine”, *Guardian*, 25 martie 2014.

2

Erdoğan – de la reformatorul liberal la liderul autoritar (2003)

1. Robert Kaplan, „At the Gates of Brussels”, *Atlantic*, decembrie 2004.
2. Citat în „To Brussels on a Wing and a Prayer”, *The Economist*, 9 octombrie 2004.
3. *Ibidem*.
4. Vezi Gideon Rachman, *Easternisation*, Vintage, 2017, p. 202.
5. Vezi Soner Çağaptay, *The New Sultan: Erdoğan and the Crisis of Modern Turkey*, IB Tauris, 2020, p. 4.
6. Citat în Kaya Gene, „Erdoğan's Way”, *Foreign Affairs*, septembrie 2019, p. 29.
7. Vezi Steven Cook, „How Erdoğan Made Turkey Authoritarian Again”, *Atlantic*, 21 iulie 2016.
8. Vezi Aykan Erdemir și Oren Kessler, „A Turkish TV Blockbuster Reveals Erdoğan's Conspiratorial, Anti-Semitic Worldview”, *Washington Post*, 15 mai 2017.
9. Vezi Jenny White, „Democracy Is Like a Tram”, *Turkey Institute*, 14 iulie 2016.
10. Jonathan Head, „Quiet End to Turkey's College Headscarf Ban”, BBC, 31 decembrie 2010.
11. Gideon Rachman, „Don't Be Blind to Erdoğan's Flaws”, *Financial Times*, 10 octombrie 2011.
12. Hannah Lucinda Smith, în *Erdoğan Rising: The Battle for the Soul of Turkey*, William Collins, 2019, pp. 203-221, oferă o descriere sugestivă a tentativei de lovitură de stat.
13. Vezi Laura Pitel, „Turkey: Gulenist Crackdown”, *Financial Times*, 11 septembrie 2016.
14. Vezi Gene, *Foreign Affairs*, p. 33.
15. Laura Pitel, „Europe's Top Human Rights Court Orders Turkey to Release Jailed Turkish Politician”, *Financial Times*, 22 decembrie 2020.
16. Matthew Wills, „The Turkish Origins of the Deep State”, JSTOR Daily, 10 aprilie 2017.
17. Vezi mărturiile lui John Bolton și Fiona Hill, citate la p. 145.
18. Gideon Rachman, „Modi and Erdoğan Thrive on Divisive Identity Politics”, *Financial Times*, 10 august 2020.
19. Peter Spiegel, „José Manuel Barroso: Not Everything I Did Was Right”, *Financial Times*, 4 noiembrie 2014.
20. „Turkey Slams EU Officials in Row over Netherlands Campaigning”, BBC, 14 martie 2017.
21. Citat în Laura Pitel, „Erdoğan's Great Game: Soldiers, Spies and Turkey's Quest for Power”, *Financial Times*, 12 ianuarie 2021.
22. David Kirkpatrick și Carlotta Gall, „Audio Offers Gruesome Details of Jamal Khashoggi Killing”, *New York Times*, 17 octombrie 2018.
23. Laura Pitel, „Turkey Senses Growing National Challenge to Erdoğan”, *Financial Times*, 24 iunie 2019.
24. Tweet al lui @SonerCagaptay, 2 iunie 2020.

Xi Jinping – China și revenirea cultului personalității (2012)

1. Nicolas Berggruen și Nathan Gardels, „How the World's Most Powerful Leader Thinks", WorldPost, 21 ianuarie 2014.
2. John Simpson, „New Leader Xi Jinping Opens Door to Reform in China", *Guardian*, 10 august 2013.
3. Frank Dikötter, *How to Be a Dictator: The Cult of Personality in the Twentieth Century*, Bloomsbury, 2019, p. 105 [ed. rom.: *Cum să fii dictator. Cultul personalității în secolul XX*, Polirom, 2020, p. 132].
4. Citat în Chris Buckley, „Xi Jinping Opens China Party Congress, His Hold Tighter than Ever", *New York Times*, 17 octombrie 2017.
5. Citat în Tom Phillips, „Xi Jinping Heralds New Era of Chinese Power at Communist Party Congress", *Guardian*, 18 octombrie 2017.
6. „China's Economy in Six Charts", *Harvard Business Review*, noiembrie 2013.
7. Vezi Evan Osnos, „Born Red", *New Yorker*, 30 martie 2015.
8. Există o scurtă și bună descriere a anilor de tinerețe ai lui Xi în Kerry Brown, *The World According to Xi*, IB Tauris, 2018. Vezi și excelentul eseu al lui Evan Osnos citat mai sus.
9. Citat în François Bougon, *Inside the Mind of Xi Jinping*, Hurst, 2018, p. 56.
10. Vezi Osnos, *New Yorker*.
11. Brown, *The World According to Xi*, p. 16.
12. McGregor, *Xi Jinping: The Backlash*, p. 34.
13. Edward Wong, Neil Gough și Alexandra Stevenson, „China's Response to Stock Plunge Rattles Traders", *New York Times*, 9 septembrie 2015.
14. „Rumours Swirl in China after Death of Top Chongqing Party Official", Radio Free Asia, 4 noiembrie 2019.
15. Victor Mallet, „Interpol «Complicit» in Arrest of its Chief in China", *Financial Times*, 7 iulie 2019.
16. „Xi Jinping Millionaire Relations Reveal Fortunes of Elite", *Bloomberg News*, 29 iunie 2012.
17. Citat în Bougon, *Inside the Mind of Xi Jinping*, p. 39.
18. *Ibidem*, p. 154.
19. Yuan Yang, „Inside China's Crackdown on Young Marxists", *Financial Times*, 14 februarie 2019.
20. Gideon Rachman, „Lunch with the FT: Eric Li", *Financial Times*, 7 februarie 2020.
21. Citat în Don Weiland, „Inside Wuhan", *Financial Times*, 25 aprilie 2020.
22. Citat în Michael Collins, „The WHO and China: Dereliction of Duty", Council on Foreign Relations, 27 februarie 2020.
23. Aceste cifre au fost primite cu un oarecare scepticism în Occident. O

analiză a numărului de decese suplimentare realizată de *The Economist* a conchis că decesele cauzate de COVID-19 în Wuhan par mult mai numeroase decât afirmă statistica oficială (30 mai 2021). Conform cifrelor oferite de chinezi, numărul de decese din Wuhan, unde a izbucnit pandemia, s-a ridicat la 3.869. *The Economist* a revizuit acest număr la 13.400 până la sfârșitul lui martie 2020. Dar, chiar dacă această revizuire este corectă, ideea de bază – că au fost mult mai puține decese în China decât în Occident – nu este contestată.

24. Citat în „Xi Confers Medals for Virus Fight at Ceremony in Great Hall of the People", *Bloomberg*, 8 septembrie 2020.
25. John Sudworth, „Wuhan Marks Its Anniversary with Triumph and Denial", *BBC*, 23 ianuarie 2020.
26. „Unfavorable Views of China Reach Historic Highs in Many Countries", Pew Research Center, 6 octombrie 2020.
27. Jonathan Kaiman, „Islamist Group Claims Responsibility for Attack on China's Tiananmen Square", *Guardian*, 25 noiembrie 2013.
28. Stephanie Nebehay, „UN Says It Has Credible Reports that China Holds 1M Uighurs in Secret Camps", *Reuters*, 10 august 2018.
29. „China Forces Birth Control on Uighur Muslims, Other Minorities: Birth Rates Fall by 60% from 2015 to 2018 in Xinjiang", *Associated Press*, 29 iunie 2020.
30. James Landale, „Uighurs: Credible Case China Is Carrying Out Genocide", BBC, 8 februarie 2021.
31. Zheping Huang, „Xi Jinping Says China's Authoritarian System Can Be a Model for the World", *Quartz*, 9 martie 2018.
32. „The View from Bogotá – An Interview with President Iván Duque Márquez", Institutul Aspen, 22 ianuarie 2021.
33. Hu Xijin, „The More Trouble Taiwan Creates, the Sooner the Mainland Will Teach Them a Lesson", *Global Times*, 6 octombrie 2020.

4

Modi – politică autoritară în cea mai mare democrație a lumii (2014)

1. Conversație cu autorul, Delhi, mai 2018.
2. Citat în Benjamin Parkin și Amy Kazmin, „Narendra Modi Renames Cricket Stadium after Himself", *Financial Times*, 24 februarie 2021.
3. Multe dintre aceste exemple sunt luate dintr-un articol scris de Kapil Komireddi, „India, the World's Largest Democracy, Is Now Powered by a Cult of Personality", *Washington Post*, 18 martie 2021.
4. Debobrat Ghose, „1,200 Years of Servitude: PM Modi Offers Food for Thought", *Firstpost*, 13 iunie 2014.
5. Interviu cu Subramanian Swamy, *Huffington Post*, 14 aprilie 2017.

6. Ramachandra Guha, „How the RSS Detested Gandhi", *The Wire*, 30 ianuarie 2020.
7. Vezi „Why India's Hindu Hardliners Want to Sideline Mahatma Gandhi", BBC, 30 ianuarie 2017.
8. O prezentare a perioadei de început a carierei lui Modi și a relației sale cu RSS este oferită în Dexter Filkins, „Blood and Soil in Narendra Modi's India", *New Yorker*, 2 decembrie 2019.
9. Există o portretizare a lui Singh și a reformelor sale în cartea mea anterioară *Zero-Sum World*, Atlantic, 2012, pp. 78-83.
10. Gideon Rachman, „India Needs a Jolt – and Modi Is a Risk Worth Taking", *Financial Times*, 28 aprilie 2014.
11. *Ibidem*.
12. Barack Obama, „Narendra Modi", *Time*, 15 aprilie 2015.
13. Citat în Gideon Rachman, „How India's Narendra Modi will shape the world", *Financial Times*, 14 mai 2018.
14. Conversația a avut loc la un dejun organizat de misiunea diplomatică a Indiei la Londra pe 9 iulie 2019.
15. Interviu cu Swamy, Huffington Post.
16. Rachman, *Financial Times*, 14 mai 2018.
17. Milind Ghatwai, „Madhya Pradesh: You Vote for Lotus, You Are Pressing Trigger to Kill Terrorists, Says PM Modi", *Indian Express*, 18 mai 2019.
18. „Outrage Over Right-Wing Euro-MPs' Kashmir Visit", *BBC*, 30 octombrie 2019.
19. Citat în Isaac Chotiner, „Amartya Sen's Hopes and Fears for Indian Democracy", *New Yorker*, 6 octombrie 2019.
20. Pratap Bhanu Mehta, „Serial Authoritarianism Picks Out Targets One by One and Tires Out Challenges", *Indian Express*, 10 octombrie 2019.
21. Yogita Limaye, „Amnesty International to Halt India Operations", BBC, 29 septembrie 2020.
22. Vezi Filkins, *New Yorker*.
23. Shivshankar Menon, „Rulers of Darkness", *India Today*, 4 octombrie 2019.
24. Vezi Jo Johnson, „Narendra Modi's Culture War Storms India's Elite Universities", *Financial Times*, 26 ianuarie 2020.
25. Shruti Kapila, „Nehru's Idea of India Is under Attack from the Nationalist Right", *Financial Times*, 12 ianuarie 2020.
26. Jason Stanley, „For Trump and Modi, Ethnic Purity Is the Purpose of Power", *Guardian*, 24 februarie 2020.
27. „Supreme Court Judge Describes Modi as «popular, vibrant and visionary leader»", *The Wire*, 6 februarie 2021.
28. Citat în Amy Kazmin, „Indians Maintain Faith in Messianic Modi", *Financial Times*, 6 iulie 2020.
29. Citat în Gideon Rachman, „Narendra Modi and the Perils of COVID Hubris", *Financial Times*, 26 aprilie 2021.
30. Amy Kazmin, „Narendra Modi, the Style King, Puts On the Guru Look",

Financial Times, 1 iulie 2021.

5

Orbán, Kaczyński și ascensiunea Europei iliberale (2015)

1. Citat în Colin Woodard, „Europe's New Dictator", *Politico*, 17 iunie 2015.
2. Citat în Paul Lendvai, *Orbán: Europe's New Strongman*, Hurst, 2017, p. 195.
3. *Ibidem*, p. 192.
4. Citat în Krastev și Holmes, p. 68.
5. Citat în Lendvai, p. 201.
6. Krastev și Holmes, p. 14.
7. „Trump Calls for Total and Complete Shutdown of Muslims Entering US", *Politico*, 7 decembrie 2015.
8. Citat în Krastev și Holmes, p. 47.
9. Aceste detalii provin dintr-un portret al lui Kaczyński și un interviu cu el, realizate de colegul meu de la *FT*, Henry Foy, „Poland's Kingmaker", *Financial Times*, 26 februarie 2016.
10. Citat în Patrick Kingsley, „As the West Fears the Rise of Autocrats, Hungary Shows What's Possible", *New York Times*, 10 februarie 2018.
11. Viktor Orbán, discurs privind starea națiunii, 19 februarie 2020. Reproducere de la Remix News.
12. Vezi Paul Lendvai, „The Transformer: Orbán's Evolution and Hungary's Demise", *Foreign Affairs*, septembrie 2019, p. 46.
13. *Ibidem*, p. 48.
14. George Soros, „Rebuilding the Asylum System", Project Syndicate, 26 septembrie 2015.
15. Citat în Peter Conradi, „How the Billionaire George Soros Became the Right's Favourite Bogeyman", *Sunday Times*, 10 martie 2019.
16. Lendvai, *Foreign Affairs*, p. 52.
17. „How Viktor Orbán Hollowed Out Hungary's Democracy", *The Economist*, 29 august 2019.
18. Citat în Valerie Hopkins, „How Orbán's Decade in Power Changed Hungary", *Financial Times*, 21 mai 2020.
19. Citat în Lendvai, *Foreign Affairs*, p. 54. Interviul original în *La Repubblica*, în 2018.
20. *Ibidem*.
21. Tony Barber, „Europe's Patience with Viktor Orbán Starts to Wear Thin", *Financial Times*, 8 martie 2021.
22. Jan Cienski, „Poland's Constitutional Crisis Goes International", *Politico*, 24 decembrie 2015.
23. Jan Cienski, „New Media Law Gives Polish Government Fuller Control"',

Politico, 30 decembrie 2015.
24. Citat în Marc Santora, „After a President's Shocking Death, a Suspicious Twin Reshapes a Nation", *New York Times*, 16 iunie 2018.
25. „Half of Poles Believe Foreign Powers Deliberately Spreading Coronavirus", *Notes from Poland*, 20 aprilie 2020.
26. Citat în Anne Applebaum, *Twilight of Democracy*, Allen Lane, 2020, p. 31.
27. „Playing the Family Card", *The Economist*, 20 iunie 2020.
28. „Poland's Draconian Restrictions on Abortion", *Financial Times*, 8 noiembrie 2020.

6

Boris Johnson și Marea Britanie în epoca Brexitului (2016)

1. Gideon Rachman și Nick Clegg, „Is Joining the Euro Still too Big a Risk for Britain?", *Prospect*, 20 ianuarie 2002. Acest articol a fost o dezbatere cu Nick Clegg, care pe atunci era europarlamentar și ulterior avea să devină vicepremier al Marii Britanii. Clegg a argumentat în favoarea aderării Marii Britanii la euro.
2. Hill, p. 71.
3. Daniel Boffey și Toby Helm, „Vote Leave Embroiled in Race Row over Turkey Security Threat Claims", *Observer*, 22 mai 2016.
4. Tim Shipman, *All Out War: The Full Story of Brexit*, William Collins, 2017, p. 299.
5. Roger Eatwell și Matthew Goodwin, *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy*, Pelican, 2018, pp. 35-36.
6. *Ibidem*, p. 17.
7. Citat în Sonia Purnell, *Just Boris*, Aurum, 2012, p. 50.
8. Boris Johnson și Nicholas Farrell, „Forza Berlusconi", *Spectator*, 6 septembrie 2003.
9. Gideon Rachman, „Boris Johnson Has Failed the Churchill Test", *Financial Times*, 22 februarie 2016.
10. Rajeev Syal, „Cameron: Johnson Said Leave Campaign Would Lose Minutes before Backing It", *Guardian*, 16 septembrie 2019.
11. Rick Noak, „Brexit Needs Some of Trump's Madness, Boris Johnson Suggests", *Washington Post*, 8 iunie 2018.
12. Katie Weston, „Brexit Conspiracy: Boris Johnson Warns the Deep State's Great Conspiracy Will Backfire", *Daily Express*, 14 ianuarie 2019.
13. Sebastian Payne, „Downing Street Glee As Gang of 21 Expelled from the Tory Party", *Financial Times,* 4 septembrie 2019.
14. Blogul lui Dominic Cummings, „On the Referendum – Actions Have Consequences", 27 martie 2019.
15. Peter Walker, „UK Poised to Embrace Authoritarianism, Warns Hansard

Society", *Guardian*, 8 aprilie 2019.
16. Allison Pearson, „We Need You, Boris – Your Health Is the Health of the Nation", *Daily Telegraph*, 7 aprilie 2020.
17. Jonathan Ames, „Boris Johnson Plans to Let Ministers Throw Out Legal Rulings", *The Times*, 6 decembrie 2021.
18. Rush Doshi, *The Long Game: China's Grand Strategy to Displace American Order*, Oxford University Press, 2021, p. 13.

7

Donald Trump – liderul cu mână de fier american (2016)

1. Philip Bump, „The Real Story Behind that Viral Clip of Keith Ellison Predicting a Donald Trump Victory", *Washington Post*, 22 februarie 2017.
2. Gideon Rachman, „We Deride Chances of Marine Le Pen and Donald Trump at Our Peril", *Financial Times*, 30 noiembrie 2015.
3. *Ibidem*.
4. Conversație cu autorul.
5. Cercetări ulterioare realizate de Deaton și Case au arătat că, deși era o diferență în ceea ce privește speranța de viață între americanii negri și cei albi, determinantul cel mai semnificativ acum era nivelul de educație. Negrii și albii cu studii superioare aveau niveluri similare ale speranței de viață – care erau, la rândul lor, mai mari decât cele ale negrilor și albilor fără studii superioare.
6. Gina Kolata, „Death Rates Rising For Middle-Aged White Americans, Study Finds", *New York Times*, 2 noiembrie 2015.
7. Willam H. Frey, „The US Will Become Minority White in 2045, Census Projects", Brookings Institution, 14 martie 2018.
8. Michael Anton (scriind sub pseudonimul Publius Decius Mus), „The Flight 93 Election", *Claremont Review of Books*, 5 septembrie 2016.
9. Alec Tyson și Shiva Maniam, „Behind Trump's Victory: Divisions by Race, Gender, Education", Pew Research Center, 9 noiembrie 2016.
10. Vezi John Sides, Michael Tesler și Lynn Vavreck, *Identity Crisis: The 2016 Presidential Election and the Battle for the Meaning of America*, Princeton University Press, 2018.
11. *Ibidem*, p. 71.
12. *Ibidem*, p. 88.
13. Citat în Thomas Edsall, „White Riot", *New York Times*, 13 ianuarie 2021.
14. Citat în Larry M. Bartels, „Ethnic Antagonism Erodes Republicans' Commitment to Democracy", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 15 septembrie 2020.
15. Interviu în *Playboy* cu Donald Trump, 1 martie 1990.
16. *Ibidem*.

17. Michael Schmidt, „In a Private Dinner, Trump Demanded Loyalty: Comey Demurred", *New York Times*, 11 mai 2017.
18. John Wagner, „Praise for the Chief", *Washington Post*, 12 iunie 2017.
19. Vezi Jonathan Rauch, „Trump's Firehose of Falsehood", *Persuasion*, 18 noiembrie 2020.
20. Alexander Griffing, „Remember when Donald Trump Appeared on Alex Jones's Infowars", *Haaretz*, 6 august 2018.
21. Peter Baker, „Dishonesty Has Defined the Trump Presidency: The Consequences Could Be Lasting", *New York Times*, 1 noiembrie 2020.
22. Hill, p. 220.
23. *Ibidem*.
24. Citat în Franklin Foer, „Viktor Orbán's War on Intellect", *Atlantic*, iunie 2019.
25. Bolton, p. 312.
26. *Ibidem*, p. 181.
27. *Ibidem*, p. 63.
28. Conversație cu autorul.
29. Axios, 14 septembrie 2020.
30. Bolton, p. 191.
31. Gideon Rachman, „Lunch with the FT: Chris Ruddy", *Financial Times*, 2 martie 2018.
32. Hill, pp. 220-221.
33. Bolton, p. 297.
34. Edward Luce, „Beware Trump's Admiration for Putin, Xi and Erdoğan", *Financial Times*, 16 ianuarie 2020.
35. Hill, p. 221.
36. Aaron Blake, „What Trump Said before His Supporters Stormed the Capitol", *Washington Post*, 11 ianuarie 2021.
37. *Ibidem*.

8

Rodrigo Duterte și erodarea democrației în Asia de Sud-Est (2016)

1. Louis Nelson, „Trump Praises Duterte for Unbelievable Job Cracking Down on Drugs in the Philippines", *Politico*, 24 mai 2017.
2. Nicola Smith, „Trump Praises Kim Jong-un as «Terrific» and Pledges to Hold Second Summit", *Telegraph*, 25 septembrie 2018.
3. „Remarks by President Trump in Press Conference", Ambasada și Consulatul SUA din Vietnam, 28 februarie 2019.
4. Will Worley, „Philippines President Rodrigo Duterte Tells People to Go Ahead and Kill Drug Addicts", *Independent*, 3 iulie 2016.
5. „More than 7,000 Killed in the Philippines in Six Months", Amnesty

International, 18 mai 2020.

6. *Ibidem*.

7. Rambo Talabong, „Big Funds, Little Transparency: How Duterte's Drug List Works", Rappler, 16 februarie 2020.

8. Patrick Symmes, „President Duterte's List", *New York Times*, 10 ianuarie 2017.

9. Jonathan Miller, *Duterte Harry: Fire and Fury in the Philippines*, Scribe, 2018, p. 86.

10. Carlos H. Conde, „Killings in Philippines Up 50 Percent During Pandemic", Human Rights Watch, 8 septembrie 2020.

11. Davinci Maru, „CHR Chief: Drug War Deaths Could Be as High as 27,000", ABS-CBN News, 5 decembrie 2018.

12. Aurora Almendral, „Where 518 Inmates Sleep in Space for 170 and Gangs Hold It Together", *New York Times*, 7 ianuarie 2019.

13. „The Rodrigo Duterte Interview", *Esquire Philippines*, 25 august 2016.

14. „Philippines: Duterte Confirms He Personally Killed Three Men", BBC News, 16 decembrie 2016.

15. „Philippine Leader Says Once Threw Man from a Helicopter, Would Do it Again", Reuters, 29 decembrie 2016.

16. Eleanor Ross, „Philippines President Duterte's Drug War, One Year On", *Newsweek*, 30 iunie 2017.

17. Sheila Coronel, „The Vigilante President", *Foreign Affairs*, septembrie 2019.

18. Richard Heydarian, „A Revolution Betrayed: The Tragedy of Indonesia's Jokowi", *Al Jazeera*, 24 noiembrie 2019.

19. „Prevalence of Drug Use in the General Population – National Data", *World Drug Report*, Biroul ONU pentru Droguri și Criminalitate, 2018.

20. „The Dangers of Duterte Harry", *The Economist*, 19 mai 2016.

21. Miller, p. 194.

22. Coronel, *Foreign Affairs*.

23. Miller, p. 44.

24. Maria Cepeda, „Arroyo Thanks Duterte for Helping to Acquit Her of Plunder", Rappler, 9 iulie 2019.

25. O bună descriere a educației și carierei lui Duterte se găsește în *Duterte Harry* de Jonathan Miller. A se vedea și Michael Peel, *The Fabulists*, Oneworld, 2019.

26. Andrew R.C. Marshall și Manuel Mogato, „Philippine Death Squads Very Much in Business as Duterte Set for Presidency", Reuters, 25 mai 2016.

27. Vezi Miller, p. 2.

28. Mike Frialde, „Murder Rate Highest in Davao City", *Philippine Star*, 1 aprilie 2016.

29. Camille Elemia, „Photo Used by Duterte Camp to Hit Critics Taken in Brazil, not PH", Rappler, 26 august 2016.

30. Alexandra Stevenson, „Soldiers in Facebook's War on Fake News Are Feeling Overrun", *New York Times*, 9 octombrie 2018.

31. Dino-Ray Ramos, „«A Thousands Cuts» Trailer: Ramona S. Diaz's Docu About Journalist Maria Ressa and Press Freedom in Duterte's Philippines Sets Theatrical Run", Deadline, 12 iulie 2020.
32. Rebecca Ratcliffe, „Amal Clooney Decries Legal Charade after Journalist Maria Ressa Charged Again with Libel", *Guardian*, 12 ianuarie 2021.
33. Ben Blanchard, „Duterte Aligns Philippines with China, Says US Has Lost", Reuters, 20 octombrie 2016.

9

Ascensiunea lui MBS și fenomenul Netanyahu (2017)

1. Ben Hubbard, *MBS: The Rise to Power of Mohammed bin Salman*, William Collins, 2020, p. 267.
2. Vezi Bradley Hope și Justin Scheck, *Blood and Oil: Mohammed bin Salman's Ruthless Quest for Global Power*, John Murray, 2020, p. 54.
3. Hubbard, p. 110.
4. Jodi Kantor, „For Kushner, Israel Policy May Be Personal", *New York Times*, 11 februarie 2017.
5. Podcastul Rachman Review, interviu cu Anshel Pfeffer, *Financial Times*, 10 septembrie 2020.
6. Anshel Pfeffer, *Bibi: The Turbulent Life and Times of Benjamin Netanyahu*, Basic Books, 2018, p. 17.
7. *Ibidem*, p. 45.
8. Yoram Hazony, *The Virtue of Nationalism*, Basic, 2018.
9. Citat în Constanze Stelzenmüller, „America's Policy on Europe Takes a Nationalist Turn", *Financial Times*, 30 ianuarie 2019.
10. Gideon Rachman, „Why the New Nationalists Love Israel", *Financial Times*, 1 aprilie 2019.
11. „Duterte Meets Netanyahu: «We Share the Same Passion for Human Beings»", Rappler, 3 septembrie 2018.
12. William Galston, „What's Beijing Doing in Haifa?", *Wall Street Journal*, 28 mai 2019.
13. Citat în Robert Kagan, „Israel and the Decline of the Liberal Order", *Washington Post*, 12 septembrie 2019.
14. Hubbard, p. xv
15. *Ibidem*, p. 10.
16. Thomas L. Friedman, „Letter from Saudi Arabia", *New York Times*, 25 noiembrie 2015.
17. Thomas L. Friedman, „Saudi Arabia's Arab Spring At Last", *New York Times*, 23 noiembrie 2017.
18. Vezi Hope și Scheck, pp. 59, 64.
19. Vezi Hubbard, pp. 127-129.

20. Jamal Khashoggi, „Saudi Arabia Wasn't Always this Oppressive: Now It's Unbearable", *Washington Post*, 18 septembrie 2017.
21. Julien Barnes și David Sanger, „Saudi Prince Is Held Responsible for Khashoggi Killing in US Report", *New York Times*, 26 februarie 2021.
22. Citat în Hubbard, p. 272.

10

Bolsonaro, AMLO și revenirea caudillo-ului latino-american (2018)

1. Gideon Rachman, „Brazil and the Crisis of the Liberal World Order", *Financial Times*, 28 august 2017.
2. Vezi Richard Lapper, *Beef, Bible and Bullets*: *Brazil in the Age of Bolsonaro*, Manchester University Press, 2021, p. 22.
3. *Ibidem*, p. 29.
4. Vincent Bevins, „Where Conspiracy Reigns", *Atlantic*, 16 septembrie 2020.
5. Sam Cowie, „Brazil's Culture Secretary Fired After Echoing Words of Nazi Goebbels", *Guardian*, 17 ianuarie 2020.
6. Pentru a avea o idee despre ce s-a întâmplat în acea perioadă, merită citită cartea lui Luiz Eduardo Soares *Rio de Janeiro, Extreme City*, Penguin, 2016, în special capitolul 2, „No Ordinary Woman". Cartea lui Jacobo Timerman *Prisoner Without a Name, Cell Without a Number*, Knopf, 1981, este o relatare clasică a vieții din închisoare în timpul „războiului murdar" din Argentina.
7. Michael Reid, *Forgotten Continent: The Battle for Latin America's Soul*, Yale University Press, 2009, p. 123.
8. *Ibidem*, p. 12.
9. Citat în Anne Applebaum, „Venezuela's Suffering is the Eerie Endgame of Modern Politics", *Atlantic*, 27 februarie 2020.
10. Tom Burgis, „Livingstone Secures Cheap Oil from Venezuela", *Financial Times*, 20 februarie 2007.
11. Michael Albertus, „Chavez's Real Legacy is Disaster", *Foreign Policy*, 6 decembrie 2018.
12. Bello, „The Surprising Similarities Between AMLO and Jair Bolsonaro", *The Economist*, 7 decembrie 2019.
13. „It's All about Him", *The Economist*, 30 noiembrie 2019.
14. Citat în Michael Stott, „Pandemic Politics: the Rebound of Latin America's Populists", *Financial Times*, 23 septembrie 2020.
15. Gideon Rachman, „Jair Bolsonaro's Populism Is Leading Brazil to Disaster", *Financial Times*, 25 mai 2020.
16. „Brazil's Bolsonaro Backs Trump Fraud Claims After Unrest", France 24, 7 ianuarie 2021.
17. Alfonso Zarate, *El país de un solo hombre*, Temas de Hoy, Mexic, 2021.

18. *Ibidem*.
19. Gideon Long, „Leftist Pedro Castillo Finally Confirmed as Peru's Next President", *Financial Times*, 20 iulie 2021.

11

Abiy Ahmed și deziluzia democrației în Africa (2019)

1. David Pilling, „Why Abiy Ahmed Is More Popular in Norway than in Ethiopia", *Financial Times*, 29 februarie 2020.
2. O conversație cu Abiy Ahmed, prim-ministrul Etiopiei, Forumul Economic Mondial, 25 ianuarie 2019.
3. Michela Wrong, „Ethiopia, Eritrea and the Perils of Reform", *Survival*, septembrie 2018.
4. Michelle Gavin, „Ethiopian Conflict Erodes Abiy's Credibility", Council on Foreign Relations, 30 decembrie 2020.
5. „Will Mnangagwa Go East As More Sanctions Come In from the West?", Africa Report, 8 februarie 2021.
6. Poveștile unora dintre acești lideri, inclusiv Mugabe și Mobutu, sunt relatate de Paul Kenyon în *Dictatorland: The Men Who Stole Africa*, Head of Zeus, 2018.
7. „Jacob Zuma – the Survivor Whose Nine Lives Ran Out", BBC News, 6 aprilie 2020.
8. Tom Wilson, „Graft under Jacob Zuma Cost South Africa $34 Billion Says Ramaphosa", *Financial Times*, 14 octombrie 2019.
9. „Young Africans Want More Democracy", *The Economist*, 5 martie 2020.
10. Anjan Sundaram, „Rwanda: The Darling Tyrant", *Politico*, martie/aprilie 2020.
11. William Wallis, „Lunch with the FT: Paul Kagame", *Financial Times*, 13 mai 2011.
12. David Pilling și Lionel Barber, „Interview: Kagame Insists «Rwandans Understand the Greater Goal»", *Financial Times*, 27 septembrie 2020.
13. Aislinn Laing, „Rwanda's President Paul Kagame «Wishes» He Had Ordered Death of Exiled Spy Chief", *Daily Telegraph*, 24 ianuarie 2014.
14. Michela Wrong, *Do Not Disturb*, Public Affairs, 2021.
15. „Uganda/Rwanda: Investigate Journalist's Murder", Human Rights Watch, 6 decembrie 2011.
16. Jason Burke, „Rwandan Government Accused of Abducting Paul Rusesabagina", *Guardian*, 1 septembrie 2020.
17. Sundaram, *Politico*.
18. William Wallis, „FT Interview: Meles Zenawi, Ethiopian Prime Minister", *Financial Times*, 6 februarie 2007.
19. Armin Rosen, „A Modern Dictator: Why Ethiopia's Zenawi Mattered",

Atlantic, 21 august 2012.
20. Awol Allo, „Ethiopia's Meles Zenawi: Legacies, Memories, Histories", LSE Blogs, 18 septembrie 2014.
21. „The Man Who Tried to Make Dictatorship Acceptable", *The Economist*, 25 august 2012.
22. Nic Cheeseman, *Democracy in Africa*, Cambridge University Press, 2015, pp. 138-140.
23. *Ibidem*.
24. Yun Sun, „Political Party Training: China's Ideological Push in Africa?", Brookings Institution, 5 iulie 2016.
25. Lily Kuo, „Beijing Is Cultivating the Next Generation of African Elites by Training Them in China", Quartz, 14 decembrie 2017.
26. Amy Hawkins, „Beijing's Big Brother Tech Needs African Faces", *Foreign Policy*, 24 iulie 2018; Samuel Woodhams, „How China Exports Repression to Africa", *The Diplomat*, 23 februarie 2019.
27. Jevans Nyabiage, „How Zimbabwe's New Parliament Symbolises China's Chequebook Diplomacy Approach to Africa", *South China Morning Post*, 5 ianuarie 2020.
28. Abdi Latif Dahir, „Why these African Countries Are Defending China's Mass Detention of Muslims", Quartz, 16 iulie 2019; „Spotlight: Ambassadors from 37 Countries Issue Joint Letter to Support China on Its Human Rights Achievements", Xinhua Net, 13 iulie 2019.
29. Judd Devermont, „Russian Theater: How to Respond to Moscow's Return to the African Stage", Lawfare, 18 octombrie 2019. Autorul este un fost analist CIA.
30. Robbie Gramer și Jefcoate O'Donnell, „How Washington Got on Board with Congo's Rigged Election", *Foreign Policy*, 1 februarie 2019.
31. @jakejsullivan, 25 noiembrie 2020.
32. „Africa's Population Will Double by 2050", *The Economist*, 28 martie 2020.

12

Merkel, Macron și lupta Europei împotriva liderilor autoritari (2020)

1. Citat în Sophie Pedder, *Révolution Française: Emmanuel Macron and the Quest to Reinvent a Nation*, Bloomsbury, 2018, p. 73.
2. *Ibidem*, p. 129.
3. Sunny Hundal, „Angela Merkel Is Now the Leader of the Free World, Not Donald Trump", *Independent*, 1 februarie 2017.
4. „What Did Angela Merkel Do When the Wall Came Down?", BBC, 19 septembrie 2013.
5. Citat în Lionel Barber, *The Powerful and the Damned*, WH Allen, 2020,

p. 96.
6. Constanze Stelzenmüller, „The AfD Wolf Is at the Door in Eastern Germany”, *Financial Times*, 8 septembrie 2019.
7. Podcastul Rachman Review, „Germany’s Shifting Foreign Policy”, *Financial Times*, 20 noiembrie 2019.
8. „Emmanuel Macron Warns Europe: NATO Is Becoming Brain-Dead”, *The Economist*, 7 noiembrie 2019.
9. „Réactions des Français à la tribune des militaires dans *Valeurs Actuelles*”, Harris Interactive, 29 aprilie 2021.
10. „President Macron on Trump, Brexit and Frexit”, BBC, 21 ianuarie 2018.
11. Citat în Victor Mallet, „Debate on Islamist Extremism Law Exposes Deep Rifts in France”, *Financial Times*, 11 februarie 2021.
12. Victor Mallet, „Resurgent Marine Le Pen Revels in Macron’s Woes”, *Financial Times*, 30 ianuarie 2020.
13. „Scandale Soros Marine Le Pen: «Macron ne peut plus garder le silence»”, *Valeurs Actuelles*, 20 februarie 2020.

13

George Soros, Steve Bannon și lupta de idei

1. Gideon Rachman, „Soros Hatred Is a Global Sickness”, *Financial Times*, 18 septembrie 2017.
2. „The Forbes 400, 2020”, Forbes.com.
3. Cifre citate în Emily Tamkin, *The Influence of Soros*, Harper, 2020, p. 4.
4. George Soros, cuvânt-înainte la Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies*, Princeton University Press, 1994.
5. Roula Khalaf, interviu cu George Soros, Personalitatea Anului la *FT*, *Financial Times*, 18 decembrie 2018.
6. Vezi Tamkin, pp. 74-75.
7. Seth Mydans, „Malaysian Premier Sees Jews behind Nation’s Money Crisis”, *New York Times*, 16 octombrie 1997.
8. Vezi Robert Mackey, „The Plot against George Soros Didn’t Start in Hungary, It Started on Fox News”, The Intercept, 23 ianuarie 2018.
9. „Fiona Hill Blasts Anti-Semitic Conspiracy Theories against George Soros in Testimony”, *Huffington Post*, 22 noiembrie 2019.
10. „A Conversation with Rudy Giuliani”, *New York*, 23 decembrie 2019.
11. Peter Walker, „Farage Criticised for Using Antisemitic Themes to Criticise Soros”, *Guardian*, 12 mai 2019.
12. „George Soros, the Man who Broke the Bank of England, Backing Secret Plot to Thwart Brexit”, *Daily Telegraph*, 18 februarie 2018.
13. Vezi Tamkin, p. 172.
14. @YairNetanyahu, 28 aprilie 2019.
15. Osman Kavala, „710 Nights in a Turkish Prison”, *New York Times*, 11

octombrie 2019.
16. George Soros, „Remarks Delivered at the World Economic Forum", 24 ianuarie 2019.
17. Saul Friedlander, *The Years of Extermination: Nazi Germany and the Jews*, Phoenix, 2007, pp. xvii, xviii.
18. Citat în Khalaf, *Financial Times*.
19. Citat în Conradi, *Sunday Times*.
20. Gideon Rachman, „America Is the Revisionist Power on Trade", *Financial Times*, 13 mai 2019.
21. Qiao Liang și Wang Xiangsui, *Unrestricted Warfare: China's Master Plan to Destroy America*, Filament Books, 2017.
22. Discursul lui Trump de la Varșovia, transcriere completă, CNN, 6 iulie 2017.
23. Sarah Marsh, „Steve Bannon Calls for Tommy Robinson to Be Released from Prison", *Guardian*, 15 iulie 2018.
24. O relatare a acestei întâlniri apare la Benjamin R. Teitelbaum, *War for Eternity*, Allen Lane, 2020, pp. 153-161.
25. Jan-Werner Müller, *A Dangerous Mind: Carl Schmitt in Post-War European Thought*, Yale University Press, 2003, p. 11.
26. Această secțiune este puternic inspirată din propriul meu articol despre Schmitt. Gideon Rachman, „Liberalism's Most Brilliant Enemy Is Back in Vogue", *Financial Times*, 11 ianuarie 2019.
27. Citat în Ryan Mitchell, „Chinese Receptions of Carl Schmitt since 1929", *Journal of Law and International Affairs*, mai 2020.
28. Xu Jilin, *Rethinking China's Rise: A Liberal Critique*, Cambridge University Press, 2018, p. 27.
29. *Ibidem*.
30. *Ibidem*.
31. Citat în Gao, *The Diplomat*.
32. Citat în Mark Galeotti, *We Need to Talk about Putin*, Ebury, 2019, p. 68.
33. Leticia Duarte, „Meet Olavo de Carvalho", *Atlantic*, 28 decembrie 2019.
34. Vezi Olavo de Carvalho, „The Battle of the Monsters", *Diario de Comercio*, 26 iunie 2004.
35. Citat în Duarte, *Atlantic*.

Epilog

Biden în epoca liderului cu mână de fier

1. David E. Sanger, „Biden Defines His Underlying Challenge with China: «Prove Democracy Works»", *New York Times*, 29 aprilie 2021.
2. *Ibidem*.
3. Thomas Edsall, „Mitch McConnell Would Like Trump to Fade Away", *New York Times*, 24 februarie 2021.

4. Michael Gerson, „Trump's Rot Has Reached the GOP's Roots", 15 februarie 2021.
5. Vezi Edsall, *New York Times*.
6. Eliza Relman, „Mark Meadows Says All the Top 2024 GOP Candidates Have Trump as Their Last Name", *Business Insider*, 27 februarie 2021.
7. Jonathan Kirshner, „Gone But Not Forgotten: Trump's Long Shadow and the End of American Credibility", *Foreign Affairs*, martie/aprilie 2021.
8. Jake Sullivan *et al.*, „Making US Foreign Policy Work Better for the Middle Class", Carnegie Endowment, 23 septembrie 2020.
9. Citat în Belton, p. 445.
10. „Kremlin Accuses Joe Biden of Spreading Hatred", Reuters, 26 octombrie 2020.
11. Citat în Henry Foy, „The Brutal Third Act of Vladimir Putin", *Financial Times*, 11 martie 2021.
12. Olivier Knox, „Russia Has Lost Up to 80,000 Troops in Ukraine. Or 75,000. Or Is It 60,000?", *Washington Post*, 9 august 2022.
13. Tom Mitchell, Primrose Riordan și Nicolle Liu, „Hong Kong Will Sit on China's Lap", *Financial Times*, 13 martie 2021.
14. Citat în Sanger, *New York Times*.
15. Demetri Sevastopulo și Tom Mitchell, „Bitter Summit Shows No Reset in Chilly US-China Relations", *Financial Times*, 20 martie 2021.
16. David Smith, „How Tucker Carlson and the Far-Right Embraced Hungary's Authoritarian Leader", *Guardian*, 8 august 2021.
17. Martin Donai, „Political Outsider Prepares to Take on Orbán", *Financial Times*, 19 octombrie 2021.
18. Bryan Harris și Michael Pooler, „Bolsonaro Tests Brazilian Democracy", *Financial Times*, 28 septembrie 2021.
19. Laura Pitel și Funja Guler, „Turkish Opposition Leader Helps Shape Unlikely Alliance to Challenge Erdoğan", *Financial Times*, 5 decembrie 2021.

Index*

A

Abdulaziz (Ibn Said), regele Arabiei Saudite 173
Abe, Shinzo 20, 25, 228
Abiy Ahmed
  distins cu Premiul Nobel pentru Pace 15, 192
  la Forumul Economic Mondial 192
  la putere 191-192, 197, 199-200
  războiul împotriva tigrinilor 15, 193, 202
  trecutul personal 192-193
Abramovici, Roman 47
Administrația Cyberspațiului din China 201
Afganistan 105, 238-240, 242
Africa 15, 200
  autoritarismul 34, 190
  democrația în 200
  influența chineză 34, 200-201
  populația 203
  vezi și țările africane
Africa de Sud 195-196, 201
  Congresul Național African 195, 201
Afwerki, Isaias 195, 203
Aguirre, Vitaliano, II 156
Ahmedabad, India: Stadionul Narendra Modi 87
Ai Weiwei 76
al-Assad, Bashar 63
al-Bashir, Omar 200
Albayrak, Berat 20, 60-61
Alvim, Roberto 182
Amazonia 179, 183, 252
America Latină 190
  criza datoriilor 183
  loviturile de stat militare 182-183
  pandemia de COVID-19 189-190
  populismul 183-184

vezi și țările latino-americane
AMLO *vezi* Obrador, Andrés Manuel López
Amnesty International 96, 149
Anderson, Cameron 140
Ankara, Turcia 55, 64
antisemitism 112, 116, 128, 170-171, 221-225, 231
Anton, Michael: „Flight 93 Election" 138
Applebaum, Anne 49
Aquino, Benigno 151
Aquino, Corazon 151
Arabia Saudită 22
găzduiește summitul G20 (2020) 176
populația 175
războiul din Yemen 164, 173, 245
reformele 173-174
Saudi Aramco 174
și SUA 15, 245
vânzările de armament 174
vezi și bin Salman, prințul moștenitor Mohammed (MBS)
Araújo, Ernesto 182
Ardern, Jacinda 24, 205
Argentina 178, 184
„dispăruții" 182
lovitura de stat militară 182
războiul din Insulele Falkland (1982) 65
„războiul murdar" 182
Armenia/armeni 63-64
Arroyo, Gloria Macapagal 154-155
Asquith, Herbert Henry 122
Assam, India 29, 94
Atatürk, Kemal 53, 60
Aung San Suu Kyi 152
Austin, Lloyd 244
Australia 67, 238, 245
autocrații/autocrați 11, 13, 15-18, 20-21, 43, 56, 60, 62, 93, 107-108, 145-146, 151-152, 183, 197, 200-201, 238, 243, 246, 251
Avancena, Honeylet 160
Ayodhya, India 61, 90
Azerbaidjan 63

B

Bagger, Thomas 25, 210-211
Ban Ki-moon 197

Banda, Hastings 195
Bangladesh 94
bancheri/bănci 22, 26
Bannon, Steve 14, 26, 50, 85, 106, 118, 120, 226-230, 234-235
Barak, Ehud 166
Barroso, José Manuel 61
Bartels, Larry: „Ethnic Antagonism Erodes Republicans' Commitment to Democracy" 140
BBC 68, 78, 132, 215
  World Service 110
Beijing 76
  Jocurile Olimpice (2008) 72
  Piața Tiananmen 16, 67, 80, 141, 224
  Universitatea din Beijing 231
  Universitatea Tsinghua 71, 232
Belarus: proteste (2020, 2021) 241
Belton, Catherine: *Putin's People* 38
Ben-Gurion, David 163, 167-168
Berezovski, Boris 37
Berggruen, Nicolas 68
Beria, Lavrenti 21
Berlin 208-213, 226
  apartamentul Angelei Merkel 208
  avanpostul KGB 37
  căderea Zidului (1989) 25, 28, 38, 107, 151, 183, 208-209, 220
  hotelul Adlon 226, 234
  memorialul Holocaustului 210
  Universitatea Humboldt 230
Berlin, Isaiah 111
Berlusconi, Silvio 122
Biden, Joe, președintele 12, 34, 235
  apără democrația 12, 237-238, 243-244
  catalogheză modul în care îi tratează China pe uiguri drept genocid 29, 81
  dedicat NATO 241
  investigarea de către ucraineni a familiei sale 222
  îl compară pe Johnson cu Trump 18, 118
  învestirea ca președinte 148, 214, 237, 240
  provocările interne și externe cu care se confruntă 238-240
  și Abiy Ahmed 202
  și bin Salman 176, 245
  și China 133, 238, 240, 243-245
  și India 245
  și luarea cu asalt a Capitoliului 237
  și Obrador (AMLO) 189

și Putin 241, 243-244
și retragerea Statelor Unite din Afganistan 239-240
și Xi Jinping 133, 243-244
bin Laden, Osama 144
bin Nayef, prințul Mohammed (MBN) 175
bin Salman, prințul moștenitor Mohammed (MBS) 15-16, 18, 163-164
arestează membri ai propriei familii 175
arestează oponenți politici 22, 174-175
ascensiunea spre putere 173-174
averea 164, 175
ca reformator 174-175
caracterul și personalitatea 163, 174-176
cultul personalității 176
încălcări ale drepturilor omului 174-175, 244-245
și asasinarea lui Khashoggi 15, 175-176, 245
și Israelul 165, 172, 174
și Jared Kushner 165
și Putin 15, 48
și războiul din Yemen 174, 245
și Trump 15, 162-164, 172, 176, 245
ura față de Iran 164, 172, 174
Birmania *vezi* Myanmar
BJP (partidul Bharatiya Janata) *vezi* India
Black Lives Matter, mișcarea 148
Blair, Tony 106, 197, 229
Blinken, Anthony 243
Bloomberg News 74
Bo Xilai 73
Bogotá, Columbia: metroul 82
Bolivia 184-185
Bolsonaro, Carlos 20
Bolsonaro, Eduardo 20, 179
Bolsonaro, Flavio 20
Bolsonaro, Jair
ales președinte 10, 15, 28, 178-181, 183
caracterul și personalitatea 31, 154, 181, 207-208
cultul personalității 10, 32
disprețul față de ecologiști și ONG-uri 15, 179, 181, 207, 251-252
disprețul față de instituțiile statului 10
guvernarea sa 17, 31, 180-182, 249
originile și educația 15, 177-180
plângerile legate de „presa știrilor false” 15, 19, 251
și administrația SUA 244
și alegerile din 2022 247-248, 251
și Duterte 159, 180, 183

și George Soros 23, 218
și Netanyahu 171-172, 183
și Olavo de Carvalho 228, 234
și Orbán 183-184
și pandemia de COVID-19 129, 187, 189-190, 251
și presa 158
și rețelele de socializare 183
și teoriile conspirației 19, 23, 183
și Trump 15, 30, 178-181, 183, 187-190, 247-248, 251
Bolton, John: memorii 145-146
Botswana 193, 197
Brazilia
Comisia Națională pentru Adevăr 182-183
corupția 177
economia 177, 179-181, 188, 190, 247
fraudarea alegerilor 190
lovitura de stat militară 182-183
pandemia de COVID-19 182, 187-188
Partidul Muncitorilor 186
populația 30, 178-179
reformele sociale 179
refugiații venezueleni 185
sub președinția lui Cardoso 177-179
vezi și Bolsonaro, Jair
Breitbart (serviciul de „știri") 228
Bremmer, Ian 106, 228
Brende, Børge 192
Brexit
campania lui Johnson pentru 14, 17, 21, 23, 117-121, 131-132, 143
consecințele 131-132, 137
noul „Brexit dur" al lui Johnson 128-129, 131
și Farage 49, 118
și Franța 205-206, 211
și George Soros 222
și populismul 22, 26, 250
și teama de imigrația musulmană 14, 119-121
și Theresa May 125-127,
și UE 82, 206, 211
și Xi Jinping 82, 132
Vote Leave 14, 23, 85, 120-121, 124-125, 127-128, 137, 207, 211
Vote Remain 23, 120, 207
Brown, Gordon 67
Brown, Kerry: *The World According to Xi* 72
Budapesta 9, 59, 105, 108-109, 246-247
demonstrația 24, 108

Universitatea Central-Europeană 111, 220, 247
Universitatea Fudan 247
Bush, George W. 13, 221, 239

C

Cagaptay, Soner 65
Calderón, Felipe 189
Cameron, David 25, 122-124, 131, 140, 169
Campionatul Mondial de Fotbal (2018) 45, 48
Camus, Renaud: *Le grand remplacement* 29, 215
Canada 81, 238
Carandang, Arthur 158
Cardoso, Fernando Henrique 177, 179, 181
Carlson, Tucker 246-247
Carpio-Morales, Conchita 158
Carter, Jimmy 249
Carvalho, Olavo de 228, 234
Case, Anne *vezi* Deaton, Angus
Castillo, Pedro 190
Castro, Fidel 182, 184-485, 187
Caşmir 29, 93-94, 96
catastrofa aviatică de la Smolensk (2010) 114-115, 143
Cecenia 35, 37, 43
Cehoslovacia/Republica Cehă 151, 171
Centrul Carnegie din Moscova (think tank) 241
Charlie Hebdo 104
Chávez, Hugo 184-186, 190
Cheeseman, Nic: *Democracy in Africa* 200
Chen Quanguo 30
Chiang Kai-shek 151
Chile 178, 182, 190
China 10, 19, 25-26, 51, 151, 251
Administrația Cyberspațiului 201
capacitatea tehnologică 33, 201
Comisia Militară Centrală 72
economia 27, 33, 67, 70, 73-78, 86, 86n, 240, 250
gândirea schmittiană 232-233
Global Times 83
Marele Salt Înainte (1958-1961) 70
marina 33, 83
Nanfang Zhoumo 76
ONG-urile 96
pandemia de COVID-19 76-79, 82, 243-244, 251

Partidul Comunist 13, 17, 20, 29, 68, 72, 74-75, 78, 80-81, 140, 200, 217, 244
populația 30, 86
proiectele de infrastructură în străinătate 82, 201
Revoluția Culturală (1966-1976) 70-71
sistemul CloudWalk 201
și Africa 34, 201-203
și George Soros 224
și Hong Kong 21, 79-80, 232, 243
și India 84, 100-101
și internetul 33
și Israelul 172
și Marea Chinei de Sud 84, 160-161, 251
și Occidentul 23, 81
și rețelele de socializare 23, 32
și schimbările climatice 33, 252
și SUA 83, 100, 148, 226-228, 243-244, 252-253
și Taiwanul 11, 82-84, 243, 251
tratamentul aplicat uigurilor 29-30, 80-82, 202
ZTE (companie de telecomunicații) 201
vezi și Beijing; Deng Xiaoping; Mao Zedong; Xi Jinping
Chongqing, China 73-74
Chouhan, Shivraj Singh 87
Chow, Agnes 59
Churchill, Winston 124
CIA (Central Intelligence Agency) 43, 158, 176, 245
Clarke, Kenneth 127
Clinton, Bill 13, 25, 166, 169, 179, 197-198, 229
Clinton, Hillary 20, 31, 44, 48, 135, 207
CloudWalk (companie de tehnologie) 201
Colegiul Eton 122, 132
Columbia 82
vezi și Duque, Iván
Comey, James 142
Comisia Europeană 61, 103
Condé, Alpha 202
Conferința de Securitate de la München (2007) 41-43
Conway, Kellyanne 143
Corbyn, Jeremy 27, 128, 183
„corectitudine politică” 12, 15, 24, 31, 179, 181
Coreea de Sud 79, 151, 199
Cornstein, David 145
Coronel, Sheila 151
Crane, Tim 111
Crimeea 42, 44-46, 49, 62, 211, 251
criza financiară (2008) 26, 34, 109, 250, 252

Croația 45, 105
Cruz, Ted 144
Cuba 182, 184-185
cultul personalității 9, 19-20, 49, 57, 68-69, 96, 142, 253
Cumhuriyet (ziar) 65
Cummings, Dominic 120, 126-130, 130n
Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO) 59

D

Daily Mail 21
Daily Telegraph 117, 124, 130, 222
Darmanin, Gerald 215
Davao, Filipine 154-157, 159-160
  echipele morții 156
Davos, Elveția 35, 67, 85, 115
  Forumul Economic Mondial 181, 192-193, 224
Davutoglu, Ahmet 62
Deaton, Angus și Case, Anne: raport 137
Delhi, India 9, 59, 85, 91, 94-96, 98, 100, 118
  întâlniri între Trump și Modi 96
  Universitatea Jawaharlal Nehru 96
Demirtaș, Selahattin 58-59
democrație 17, 25, 56, 178, 192, 219, 230
  erodarea/respingerea 23, 231, 244
  liberală 12, 25, 37, 59, 111, 114, 170, 183, 191, 200, 211, 213, 225, 235, 240, 249-252
  promovarea 12, 43, 218, 237-238, 244
democrație liberală *vezi* democrație
democrații 10-11, 18, 30, 151-152, 183, 254
Deng Xiaoping 68-70, 82-83, 250
Deripaska, Oleg 47
Dikötter, Frank: *Cum să fii dictator* 68, 96
Dirty Harry (filmele) 150
Dizolele, Mvemba Phezo 202
Documentele Panama 46
Dominguez, Carlos, III 159
Doshi, Rush 133
drepturile LGBT 30-31, 113, 116, 230
drepturile minorităților 16, 25, 56, 218, 223
Duda, Andrzej 106, 115-116
Dughin, Aleksandr 229, 232-233
Duque, Iván 82, 190
Duterte, Paolo 159

Duterte, Rodrigo
alegerile 18, 149, 153-154
antiamericanismul 159-160
ca președinte 149-153, 248-249
ca primar al orașului Davao 155, 157
campaniile împotriva elitei urbane 24, 154
caracterul și personalitatea 10, 31, 152-153, 159
cultul personalității 20, 150, 248
discursul inaugural 160
discursurile sale 154
favoritismul 154, 159
folosirea rețelelor de socializare 32, 157-158, 178
pe coperta revistei *Foreign Affairs* 107
politica externă 159-161
„războiul împotriva drogurilor" 149-150, 152-153, 156-159
„războiul împotriva terorismului" din Mindanao 158-159
speranța lui că propria fiică îi va succeda la putere 20, 159, 248
și Bolsonaro 159, 180, 184
și China 159-161
și justiția 22, 150-151, 158-159
și Leila de Lima 21-22, 156-157
și Netanyahu 171-172
și presa 150, 158
și Putin 49, 159
și Trump 149, 153-154, 159, 161
și Xi Jinping 161
tehnicile populiste 28, 150, 153, 180, 184
trecutul personal 154-155
Duterte, Sara 21, 159, 248
Duterte, Vicente 155
Dzoma, Garikai 201

E

Eatwell, Roger și Goodwin, Matthew: *National Populism* 121
EAU *vezi* Emiratele Arabe Unite
Egipt 215, 232
el-Sisi, Abdel Fattah 215
Elțîn, Boris 36, 39
Emiratele Arabe Unite (EAU) 165
Entebbe, Uganda (1976) 168
Erdoğan, Recep Tayyip
anii de început ca prim-ministru 53-57, 62
ca naționalist 25, 168, 192, 207

ca populist 20, 86, 192, 249
ca președinte 10, 12, 15-17, 57, 60, 93, 112, 173, 191, 249-251
ca primar al Istanbulului 55-56, 65
cei „zece pași către putere” 65
la summitul G20 176
originea și educația 55-56, 155
palatul său 13, 54
politica externă 62-66, 215
și alegerile din 2023 248, 253
și armata 13, 56-59, 63
și drepturile omului 244
și economia 61, 248, 251
și George Soros 23, 218, 224
și islamul/musulmanii 55-57, 59-61
și jurnaliștii/presa 13, 57-58, 60, 65-66
și justiția 13, 22, 57, 60, 65-66
și membrii familiei 20, 60
și narațiunile mincinoase 65, 143
și Orbán 107
și pandemia de COVID-19 251
și protestele din parcul Gezi (2013) 57
și Putin 51, 53, 64-65
și Trump 18, 59-60, 65, 145-147
tratamentul aplicat oponenților politici 58-59, 65
trăsăturile de caracter și personalitatea 53, 55, 57, 131, 208
Eritreea 15, 191-192, 195
Estrada, Joseph „Erap” 154
Etiopia 15, 191, 197, 199-200
Frontul Democratic Revoluționar al Poporului/Partidul Prosperității 191
investițiile și tehnologia chineze 199-201, 203
naționaliștii oromoani 193
ostilitățile cu Eritreea 191
sub conducerea lui Zenawi 34, 197-199
Tigray/tigrinii 15, 193, 199
vezi și Abiy Ahmed
Evasco, Leoncio, Jr. 155
Evola, Julius 234

F

Facebook 32, 157-158
Farage, Nigel 27, 49-50, 118, 222, 228
FBI 142
Felcsút, Ungaria 108

feminism 30-31, 230
Filipine 20-21, 32, 151, 160, 246
  ABS-CBN 158
  abuzul de droguri 153
  Camera Reprezentanților 158
  Comisia pentru Drepturile Omului 150, 155
  Comisia pentru Justiție a Senatului 156
  Congresul Național 154
  economia 153
  Noua Armată Populară (NAP) 155
  revoluția „puterii populare” 151, 183
  și China 159
  vezi și Duterte, Rodrigo
Fillon, François 206
Financial Times 94, 180, 226-227, 248
Foreign Affairs (revista) 107
Forumul Economic Mondial *vezi* Davos
Franța 63, 94, 136, 211, 238
  atacurile teroriste 205, 209, 214
  economia 205-206, 211-212, 212n
  En Marche (partidul) 205, 207
  Frontul Național 50, 171, 205
  les trente glorieuses 249
  populația musulmană 214
  populația născută în afara țării 104
  populismul 27, 214
  și islamismul 214-215
  și UE 206, 214
  vestele galbene 207, 214, 228
  vezi și Le Pen, Marine; Macron, Emmanuel
Frăția Musulmană 63, 215, 246
Freedom House: *Freedom in the World*, raport din 2021 11, 97
Friedlander, Saul: *The Years of Extermination* 219, 224
Friedman, Thomas 16, 174
Frost, David, lordul 131
Fujian, China 72
Fukuyama, Francis 211, 249
Fundațiile pentru o Societate Deschisă 219, 222-224

G

G20, țările 13, 15, 66, 145, 176, 186, 252
Gabriel, Sigmar 210
Gaddafi, Muammar 43-44

Gaddy, Clifford *vezi* Hill, Fiona
Galtieri, Leopoldo, generalul 65
Gandhi, Indira 89
Gandhi, Mohandas („Mahatma") 88-89, 192
Gandhi, Rahul 91
Gandhi, Rajiv 89
Gardels, Nathan 68
Garnier, Edward 131
Gates, Robert 41
Geithner, Tim 209
Geng Biao 72
Georgia 13, 35, 42-43, 51, 146
Germania 136, 151, 210-211, 238
  Alternative für Deutschland (AfD) 210, 226-227, 230
  economia 227, 227n
  neîncrederea în Xi Jinping 78
  Partidul Social Democrat (SPD) 209
  populismul 27
  și Orbán 112
  și Rusia 212
  și Turcia 62
  Uniunea Creștin-Democrată (CDU) 105, 112, 208-209
  Uniunea Creștin-Socială (CSU) 105, 112
  vezi și Merkel, Angela
Gerson, Michael 239
Gessen, Masha 18
Ghebreyesus, Tedros 78
Gil, Avi 172
Giuliani, Rudy 49, 222-223
Gladstone, William E. 122
globalism/globaliști 15, 26, 49-50, 85-86, 118, 207, 216-218, 221-222, 225-226, 229-230
globalizare 11, 26, 28, 179, 206, 216, 250
Godse, Nathuram 88
Goebbels, Joseph 182, 210, 226
Gold, Dore 168
Goodwin, Matthew *vezi* Eatwell, Roger
Google 67, 201
Gorbaciov, Mihail 68, 75, 140-141, 192
Gove, Michael 125
Gramsci, Antonio 111
Grecia 63, 210
Guedes, Paulo 181
Guha, Ramachandra 20
Guineea 202

Gujarat, India 14, 88, 90-91, 97
Gülen, Fethullah 58
Guo Wengui (Miles Kwok) 234
Gusinski, Vladimir 37

H

Hammond, Martin 122
Harris, Kamala 239-240
Hart, Sally-Ann 222
Have I Got News for You (emisiune TV) 123
Hazony, Yoram 169-170
  The Virtue of Nationalism 170
Heath, Edward 122
Hedgewar, K.B. 88
Hennessy, Peter 132
Hill, Fiona 136, 145, 222
  Mr Putin: Operative in the Kremlin (împreună cu Gaddy) 39
  There Is Nothing for You Here 27, 145-147
Hitler, Adolf 182, 210, 225
Höcke, Björn 210
Hodorkovski, Mihail 21, 46, 59
Hollande, François 205, 214
Holmes, Steven *vezi* Krastev, Ivan
Holocaustul 105, 210, 223
Hong Kong 21, 26, 59, 232, 241
  protestele din (2019) 79-80
Hotel Rwanda (film) 198
Houphouët-Boigny, Félix 195
Howard, Michael 123
Hu Jintao 13, 49, 68
Hu Xijin 83
Hubbard, Ben: *MBS: The Rise to Power of Mohammed bin Salman* 163, 173
Human Rights Watch 198
Hun Sen 17
Hussein, Saddam 43, 175

I

Ianukovici, Viktor 44
Identity Crisis (studiu) 139
Ignatieff, Michael 111

Imamoglu, Ekrem 65
imigrație *vezi* migrație/imigrație
independența justiției 16, 19, 21, 79
India 10, 27, 29-30, 33, 85, 97, 138, 235
  Amendamentul la Legea Cetățeniei (2019) 95
  Banca Centrală 91
  Curtea Supremă 98
  economia 27, 86, 86n, 90-92
  fermierii 99-100
  hindușii 29-30, 87-88, 90-95, 99, 138
  împărțirea 88-89
  Kumbh Mela 99
  musulmanii 28, 30, 87, 90-96, 98, 101
  partidul Bharatiya Janata (BJP) 14, 20, 30-31, 88-96, 99-100, 171
  Partidul Congresului 86, 88-91, 93
  populația 86
  Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) 87-88
  revoltele împotriva comunității sikh (1984) 92
  și Amnesty International 96
  și China 84, 100-101
  și Pakistanul 93, 171
  și SUA 100-101, 238
  și vânzările de armament ale Israelului 171
  universitățile 96-97
  vezi și Delhi; Modi, Narendra
Indonezia 151-152
Ingabire, Charles 198
Institutul pentru o Societate Deschisă 220
internaționalismul liberal 25-26, 153, 183, 205, 252
Interpol 74
Iordania 166
Iran 146, 163-165, 169, 172-174
Irlanda de Nord: și Brexitul 126, 128-129
islam *vezi* musulmani
islamism/islamiști 104
  în Franța 205, 214-215
  în Indonezia 152
  în Israel 246
  în Pakistan 93
  în Turcia 54-57, 61
Israel 15, 138, 163, 245
  apropierea de China 171-172
  coaliția guvernamentală 245-246
  partidul Likud 167-168
  populația 138

Războiul de Șase Zile (1967) 169
și Înălțimile Golan 169
vânzările de armament către India 171
vezi și Netanyahu, Benjamin
Istanbul 55-56, 95
alegerile (2019) 65
Hagia Sofia 61
Piața Taksim 57
protestele din parcul Gezi 57
Italia
pandemia de COVID-19 212
Partidul Liga Nordului 49, 234
Iumașev, Valentin 39

Î

Înălțimile Golan 169

J

Jabotinski, Zeev 167
Jaishankar, S. 92
Jammu și Cașmir, India 29, 94
Japonia 20, 25, 79, 100, 245, 252
Jiang Shigong 232-233
Johnson, Boris
ascendența și trecutul personal 120-124
biografia lui Churchill pe care a scris-o 124
ca ministru de Externe 125
ca primar al Londrei 121
ca prim-ministru 10, 126-132, 248
ca redactor-şef la *Spectator* 117
caracterul și personalitatea 117-118, 120-124, 131-132
cultul personalității 128, 131-132
expulzarea din partid a unor parlamentari conservatori 127
se întâlnește cu Mnangagwa 195
și Berlusconi 122
și Biden 18, 118
și Dominic Cummings 126-130, 130n
și hotărârea Curții Supreme cu privire la suspendarea Parlamentului 17, 127
și membrii familiei sale 21, 121-122

și Michael Gove 125
și naționalismul nostalgic 25
și pandemia de COVID-19 118, 130-131
și petrecerile ilegale 132
și Trump 17, 118-119, 126-127
vezi și Brexit
Johnson, Carrie 118, 130
Johnson, Jo (baronul Johnson de Marylebone) 21, 121
Johnson, Marina 121
Johnson, Rachel 122
Johnson, Stanley 121
Jokowi *vezi* Widodo, Joko
Jones, Alex 144
Juncker, Jean-Claude 103-104, 112

K

Kaczyński, Jarosław 10, 106, 116, 214
în fruntea partidului Lege și Justiție (PiS) 14, 106
personalitatea 106, 115-116
și catastrofa aviatică de la Smolensk (2010) 114-115, 143
și justiția 21, 24, 113-114, 214
și Orbán 106-107
și presa 214
și teoriile conspirației 114-115
Kaczyński, Lech 114-115
Kagame, Paul 34, 197-200
Kapila, Shruti 97
Kaplan, Robert 54, 59
Butoiul cu pulbere al Asiei 160
Karegeya, Patrick 198
Kasparov, Garry 18
Kavala, Osman 224
Kavanaugh, Brett 221
Kemal, Ali 120
Kennedy, John F. 211, 237, 240
Khashoggi, Jamal 15, 63, 175-176, 245
Kim Jong-un 9, 17, 149
Kirshner, Jonathan 240
Kohl, Helmut 208
Kolesnikov, Andrei 241
Krastev, Ivan și Holmes, Stephen: *The Light That Failed: A Reckoning* 41, 106
Kristof, Nicholas 16
Kruk, Elżbieta 113

kurzi 58-59, 63-64, 248
Kushner, Charles 165
Kushner, Ivanka 164
Kushner, Jared 20, 60, 164-165, 172, 179
Kwok, Miles *vezi* Guo Wengui
Kîrgîzstan 43

L

Lai, Jimmy 59, 243
Lapper, Richard: *Beef, Bible and Bullets: Brazil in the Age of Bolsonaro* 180-181
laureați ai Premiului Nobel 15, 76, 95, 192
Le Maire, Bruno 212n
Le Pen, Jean-Marie 50
Le Pen, Marine 136, 171, 205-207, 214-216
Lee Kuan Yew 175
Lembong, Tom 152
Lendvai, Paul 111
Lenin, Vladimir 75
  Ce-i de făcut? 140
Lewis, Sinclair: *It Can't Happen Here* 136
Li, Eric 76-77, 229, 232-233
Li Wenliang, dr. 77
liberalism 26, 49, 53, 103-104, 106, 113, 219, 224, 230-232
libertatea de exprimare 16, 36, 40, 76-77
libertatea presei 17, 36
Libia 43-44, 63-64, 215
lideri autoritari/autoritarism 12, 15, 18, 20, 29-34, 36, 64-65, 77, 97, 101, 103, 140, 146, 151, 178, 191, 193, 198, 231, 233, 241, 244
lideri cu mână de fier/de mână forte
  atitudinea macho 31
  ca apărători ai credinței 61
  folosirea de minciuni și de narațiuni mincinoase 143
  întemnițarea oponenților politici 22-23
  respingerea democrației 23
  scopul suprem 45
  și centralizarea puterii 164
  și conspirațiile legate de „statul paralel" 23
  și corectitudinea politică 24
  și cultul personalității 21-22
  și domnia legii 23
  și identificarea dintre lider și națiune 164
  și înlocuirea/succesiunea în funcție 21, 253-254

și justiția 23-24
și megalomania/paranoia 254
și neputința 253-254
și războiul 251
și rețelele de socializare 32
Lima, Leila de 21, 156
Lin Laifan, profesorul 232
Litvinenko, Aleksandr 46
Liu Xiaobo 76
Livingstone, Ken 185
Lockwood, Christopher 123-124
Loya, Brijgopal 96
Lukașenko, Aleksandr 17
Lukianov, Feodor 41
Lula da Silva, Luiz Inácio („Lula") 172, 178-179, 186, 189, 247
Lutyens, Edwin, sir 85

M

Macedonia 217
Macron, Emmanuel 24, 45, 63, 205-209, 211-216
Révolution 206
Maduro, Nicolás 185
Major, John 221-222
Malaysia 218, 221
Malofeev, Konstantin 31, 49-50, 229
Mandela, Nelson 192, 195
Mao Zedong 13, 16, 20, 68-70, 73, 82-83, 140, 253
Marcos, Bongbong 21, 155, 183
Marcos, Ferdinand 21, 151, 155, 183, 248
Marcos, Imelda 151
Marea Britanie 40, 211
ca democrație liberală 237
economia 27, 220, 249
neîncrederea în Xi Jinping 79
pandemia de COVID-19 32
Partidul Conservator 124-127, 131, 222, 226
Partidul Liberal-Democrat 121, 127
Partidul Laburist 127, 184
politicienii de succes 25
populația născută în afara granițelor 104
și excepționalismul 134
și genocidul uigur 80
și SUA 238

„Vinerea Neagră” (1992) 220-221
vezi și Brexit; Johnson, Boris
Márki-Zay, Péter 247
Marx, Karl 76
masacrul de la Katîn (1940) 114
masacrul de la Sandy Hook, Connecticut (2012) 144
May, Theresa 17, 125-127
Mbeki, Thabo 195
MBN *vezi* bin Nayef, Mohammed
MBS *vezi* bin Salman, prințul moștenitor Mohammed
McCain, John 41, 141
McConnell, Mitch 239
McGregor, Richard: *Xi Jinping: The Backlash* 73
McMaster, H.R., generalul 221-222
Meadows, Mark 239
Mecanismul European al Ratelor de Schimb 220
Medialdea, Bingbong 159
Medvedev, Dmitri 43-44
Mehta, Pratap Bhanu 95
Memorial (organizația) 223
Meng Hongwei 74
Menon, Shivshankar 96
Merkel, Angela 24, 112, 205, 247
angajamentul faţă de Nord Stream 2 214
caracterul și personalitatea 49, 106, 209-210
deschide granițele pentru refugiați 105, 210, 213, 231-232
sprijină finanțarea de către UE a proiectelor comune 213
și Macron 212-213
și prințul bin Salman 176
și Putin 13, 41, 211, 213-214
și Trump 145, 211
trecutul personal 209
Mészáros, Lőrinc 111
Mexic 10, 22, 73, 184
economia 186-187
pandemia de COVID-19 187-188
zidul lui Trump 28, 139, 235
vezi și Obrador, Andrés Miguel López
migrație/imigrație 28-30, 216, 227-228
a africanilor 203
a musulmanilor 14, 29, 97, 101, 104-106, 119-121, 138-139, 153, 216, 227
în Germania 105, 210, 213, 231-232
și SUA 97, 216, 218, 239
Miller, Stephen 227-228
Mindanao, Filipine 155, 158-159

Mitchell, Wes 170
Mitter, Rana 19
Mnangagwa, Emmerson 194-195, 201
Mobutu Sese Seko 34, 195
Modi, Narendra
alegerea ca prim-ministru 16, 20, 85-87
atitudinea antimusulmană 14, 29-30, 138
autoritarismul tot mai pronunțat 93-96, 191, 244-245
ca populist 28, 86, 154, 249
caracterul și personalitatea 16, 87, 89, 92, 96
guvernarea 10, 14, 20, 63, 86, 168, 249
originile și educația 88-91
şi administraţia Biden 244
și BJP 14, 20, 30, 88-89
și Cașmirul 93-94
și cultul personalității 87
și economia 92
și justiția 96, 98
și naționalismul hindus 25, 61, 87-88, 207, 245
și Netanyahu 168-169, 171-172
și pandemia de COVID-19 96-97
şi Quad 244
și Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) 88-89
și Trump 96-98
Mohamad, Mahathir 221
Molotov, Veaceslav 40
moneda euro 117, 206, 209-210, 212-213, 216
Mong, Attila 109
Morales, Evo 184
Morawiecki, Kornel 113
Moscova 48, 95, 247
Mugabe, Robert 34, 194-196, 200
Müller, Jan-Werner 230-231
Mumbai, India 93, 95
Mussolini, Benito 88
musulmani
în Franța 215
în India 14, 29, 88-92, 94-98
în Turcia 54-56, 60-61
și imigrație *vezi* migrație/imigrație
și SUA 96-97
vezi și islamism/islamiști; uiguri
Myanmar 152
minoritatea rohingya 152n

N

NAFTA (Acordul Nord-American de Liber Schimb) 189
Nagorno-Karabah 63-64
Narîșkin, Serghei 35
NATO 11, 42-43, 54, 64, 119, 212, 241
naționalism/naționaliști 10, 19, 24-25, 31, 33, 42, 59, 106, 109, 113, 129, 154, 164, 167-170, 186, 203, 207, 210, 216, 228, 251
  „economic” 227
  hindus 14, 25, 27, 61, 87-90, 96-97, 245
  în China 10, 19, 27, 81, 83, 228-229
  în Etiopia 192-193
  nostalgic 25, 27, 31, 207, 249
  populist 17, 153, 205, 229, 248-250
  și George Soros 216-218, 221, 225, 228
Navalnîi, Aleksei 21, 32, 46-47, 54, 241-242
naziști/nazism 38, 62, 124, 136, 184, 210, 218-219, 224, 226, 230-231, 233
Nehru, Jawaharlal 86, 89, 96
Nemțov, Boris 46
„neoliberalism” 26, 185-186, 249-250
Netanyahu, Benjamin („Bibi”) 17, 163
  ca prim-ministru 20, 168-169
  caracterul și personalitatea 164
  construirea unui zid 28, 138
  declară Israelul stat evreu 29, 138
  filosoful său preferat, Yoram Hazony 169
  originile și educația 167-168
  pierde puterea 19, 245-246
  procesul pentru corupție 164, 246
  se plânge în legătură cu „știrile false” și „statul paralel” 19, 23, 246
  sionist 167, 170
  și acordul dintre Emiratele Arabe Unite și Israel 165
  și Bolsonaro 171-172, 184
  și Duterte 171-172
  și Erdoğan 63
  și George Soros 170, 223
  și Jared Kushner 165
  și Modi 171-172
  și Orbán 112, 170, 172
  și palestinienii 28-29, 165-167, 169-171
  și partidul Likud 167-169
  și Putin 169
  și Trump 163-164, 169, 251
  ura față de Iran 164
Netanyahu, Benzion 167-168

Netanyahu, Jonathan (Yoni) 168
Netanyahu, Yair 223
New York Times 16, 174
Ngonyani, Edwin 201
Nikonov, Veaceslav 40
Noua Zeelandă 24, 205, 238

O

Obama, Barack
despre democrația americană 30
îl agreează pe Lula da Silva 179
părerea lui bin Salman despre 163
personalitatea 13, 48
și Biden 243
și Duterte 159-160
și Erdoğan 53
și Germania 211
și Modi 91
și Netanyahu 163, 166, 169
și Putin 13, 48-49, 51
și Trump 115, 141, 144, 172
Obrador, Andrés Miguel López (AMLO) 10, 22, 186-190, 251
Olanda: rezidenții turci 62
Orbán, Viktor
autoritarismul tot mai pronunțat 191
ca prim-ministru 10, 17, 24, 103, 108-111, 115,
caracterul și personalitatea 108
câștigă alegerile din 2022 247, 251
favoritismul 103, 109, 111
ideologia „iliberalismului" 103-104, 106, 111
originile și educația 107-108, 110
părăsește Partidul Popular European 111
și Bolsonaro 184
și corupția 111
și dreapta populistă americană 246-247
și George Soros 23, 108, 110-111, 143, 170, 217, 223
și imigrația musulmană 14, 29, 104-105, 110-111, 138, 213, 228
și justiția 21, 109-111
și Kaczyński 106-107
și naționalismul 25, 170
și Netanyahu 170, 172
și presa 109-111, 152
și Trump 145, 170, 228, 246-247, 251

și UE 111, 246-247
Organizația Mondială a Sănătății 78
Organizația Națiunilor Unite (ONU) 40, 43, 57, 80, 153, 203, 221
Adunarea Generală (2019) 252, (2020) 161
Consiliul pentru Drepturile Omului 202
Orwell, George: *O mie nouă sute optzeci și patru* 19, 217

P

Pakistan 14, 89, 93, 171
tabăra de antrenament Jaish-e-Mohammed 93
Palestina/palestinieni 28, 165-170, 172, 174, 223
pandemia de coronavirus *vezi* pandemia de COVID-19
pandemia de COVID-19 32-33, 61, 77-79, 82, 98-99, 115, 129-131, 143, 176, 182, 187-189, 197, 212-213, 243-244, 251
Park Chung-hee 151
Parlamentul European 54, 94, 110, 112
Partidul Bharatiya Janata (Bharatiya Janata Party, BJP) *vezi* India
partidul Lege și Justiție (PiS) *vezi la* Polonia
Partidul Popular European (PPE) 112
Paty, Samuel 214
Pavlovski, Gleb 40
Pearson, Allison 130
Pedder, Sophie: *Révolution Française* 207
Pelosi, Nancy 11, 83
Pence, Mike 142-143
Peng Liyuan 72
Peres, Shimon 166, 168
Perón, Juan 184
Perú 190
Peskov, Dmitri 19, 47-48
Pew Research Center, Washington DC 139
Pfeffer, Anshel 165
Bibi: The Turbulent Life… of Netanyahu 166
Piñera, Sebastián 190
Pinochet, Augusto 178
PiS *vezi* partidul Lege și Justiție
Playboy (revista) 140-141
Polonia 10, 24, 42, 94, 103, 106, 113-116, 120, 183, 238
partidul Lege și Justiție (PiS) 14, 103, 106, 113, 115-116
partidul Platforma Civică 113
presa de stat 113
sindicatul Solidaritatea 250
și George Soros 218

și Trump 228
teama de Rusia 211
teoria conspirației privind catastrofa aviatică de la Smolensk 114-115
vezi și Kaczyński, Jarosław
Popper, Karl: *Societatea deschisă și dușmanii ei* 219
populism/populiști 22-24, 26-29, 31, 48-49, 73, 85-87, 122, 148, 150, 153, 177, 183, 214, 228, 248, 250
vezi și naționalism, populist
Portugalia 183
Power, Samantha 198
Prabhu, Suresh 87
Priebus, Reince 142
Prospect (revista) 117
protecționism 141, 216, 240, 251
„Protocoalele înțelepților Sionului” 222
Putin, Viktor 38
Putin, Vladimir 10
anexarea Crimeii 42, 44-45, 49, 62, 211, 251
averea 23, 47
ca apărător al credinței creștine 61
ca lider autoritar 10, 16, 18, 26, 43, 48-49, 93, 155, 190-191, 230, 251, 253-254
dificultatea unei lovituri de stat împotriva 243
discursul de la Conferința de Securitate de la München (2007) 41, 43
eseul „Despre unitatea istorică a rușilor și ucrainenilor” 50-51
gazdă pentru Macron și Grabar-Kitarović la finala Cupei Mondiale (2018) 45
invadarea Georgiei (2008) 13, 35, 42, 146
îl umilește pe Narîșkin 35-36
la Forumul Economic Mondial, Davos (2009) 35, 67
opus „corectitudinii politice” 12, 31
originile și educația 37-39
palatul său 46-47
pe coperta revistei *Foreign Affairs* 107
primul discurs televizat 36
relația cu poporul 20, 86
și Aleksandr Dughin 229, 233
și Angela Merkel 13, 208, 211, 213-214
și Campionatul Mondial de Fotbal (2018) 45, 48
și corupția și criminalitatea 39, 43, 47-49
și Duterte 159
și Erdoğan 51, 53, 63-64
și George Soros 23, 223, 241
și Hillary Clinton 44
și intervenția occidentală în Libia 44

și invadarea Ucrainei 11, 35-36, 40, 42-44, 51, 242
și naționalismul 25, 40, 42, 47, 49, 192, 207
și Netanyahu 161
și Obama 13, 49, 51
și oligarhii 21, 37, 42, 46
și Orbán 107, 111-112
și politica franceză 206
și presa 37, 39, 45
și președintele Biden 238, 241-242, 244
și prințul Mohammed bin Salman 15, 49
și războiul din Cecenia 35, 37, 49
și sancțiunile occidentale 48, 50
și SUA 12-13, 41
și summitul G20 176
și teoriile conspirației și falsurile 143
și Trump 18, 27, 49, 145-147, 250
și Xi Jinping 51, 75, 83
tratamentul aplicat oponenților politici 21, 37, 46-47, 51, 59, 241-242
trăsăturile de caracter și personalitatea 12-13, 35-40, 67, 131, 208
Putin, Vladimir (tatăl) 38

Q

QAnon 144
Qatar 164, 245
Qiao Liang și Wang Xiangsui: *Unrestricted Warfare: China's Master Plan to Destroy America* 227
Quad (alianța) 244

R

Ra'am (partid islamist) 246
Rajan, Raghuram 91
Ramaphosa, Cyril 196
Rappler (site de știri) 157-158
Ravi, Disha 100
Rawls, John 232
„războaie culturale/războinici culturali" 26, 58, 62, 116, 182, 227
războiul din Insulele Falkland (1982) 65
războiul din Irak (2003-2011) 26, 43, 55, 105, 221
războiul din Kosovo (1998-1999) 42-43
Războiul Rece 16, 18n, 28, 34, 41-42, 100, 110, 141, 182, 200, 238, 242, 244,

249, 252
Reagan, Ronald 123, 211, 250
refugiați *vezi* migrație/imigrație
Rehn, Olli 54
Reid, Michael: *Forgotten Continent* 183-184
Ren Xuefeng 74
Ren Zhiqiang 77
Republica Centrafricană 202
Republica Democratică Congo 195, 202
Ressa, Maria 157-158
rețele de socializare 31-32, 57
vezi și Facebook; Twitter
revoluțiile „puterii populare” 151, 183
Rice, Susan 199
Rihanna 100
Robinson, Tommy 228
România 103-104, 151, 171, 218
Rotenberg, Arkadi 47
Rousseff, Dilma 177-178
Roxas, Mar 153
Rudd, Kevin 67
Ruddy, Chris 146
Rusesabagina, Paul 198
Rusia 26-27, 31, 40, 45-46, 63, 253
amestecul în alegerile din alte țări 96, 136-137, 142
economia 13, 41, 44, 48, 50
FSB/KGB 36-40, 45
găzduiește Cupa Mondială (2018) 45, 48
invadarea Ucrainei 9-11, 213, 235
încălcările drepturilor omului 42
ONG-urile 96
rețelele de televiziune 37
Revoluția (1917) 249
și Germania 211
și homosexualitatea 24-25
și SUA 145, 233, 238
și țările africane 202
vezi și Putin, Vladimir
Rutte, Mark 212n
Rwanda 197-200
tutsi și hutu 197-198

S

Sachs, Jeffrey, profesorul 227
Sagasti, Francisco 190
Salman, regele Arabiei Saudite 165, 173, 175
Salvini, Matteo 31, 49-50, 212, 228-229
Sanders, Bernie 27
Sankt-Petersburg 38-39, 48
Sarney, José 183
Schiller, Keith 142
Schily, Otto 54
schimbările climatice 182, 203, 207, 252
Schmidt, Eric 67
Schmitt, Carl 230-235
Schöpflin, György 110
Sen, Amartya 95
Serbia 42, 105
Sereno, Maria Lourdes 158
Sessions, Jeff 142
Shah, Amit 96
Shanghai 20
  vezi și Universitatea Fudan
Sides, John, Tesler, Michael și Vavreck, Lynn: *Identity Crisis* 139
„simplism” 22
Simpson, John 68
Singer & Friedlander (banca) 219
Singh, Manmohan 90, 93
Sinha, Jayant 85-86
Siria/sirieni 42, 51, 63-65, 105, 209
Skripal, Serghei 45-46, 146
Soames, Nicholas, sir 127
Sobceak, Anatoli 39
„societatea deschisă” 220, 224-225
Somalia 199
Soros, George
  activitatea filantropică 108, 219-221
  averea 218
  ca finanțist 218-220, 225
  caracterul și personalitatea 218, 224-225
  denunțat de lideri politici 23, 58, 112, 216-218, 223-225
  finanțează Universitatea Central-Europeană 111
  originile și educația 218-219
  și China 217, 224
  și „Miercurea Neagră” (1992) 220-221
  și Orbán 23, 108, 110, 112, 143, 170, 217, 223
  și „societatea deschisă” 220, 224
  și susținătorii lui Trump 221-222

și teoriile conspirației 218, 220-223, 229
Soros, Tivador 218
Soros Fund Management 219
Spania 129, 183
Spectator (revista) 117, 122
Spencer, Richard 233
Stalin, Iosif 21, 39, 50, 75, 223
Stanley, Jason 97
statele baltice 42, 211
Statele Unite ale Americii 17, 25, 31, 225, 252
economia 33, 239
Fox News 221, 245
„morțile din disperare” 137
neîncrederea în Xi Jinping 79
pandemia de COVID-19 78, 243, 251
Partidul Democrat 135, 169, 239-240
Partidul Republican 12, 20, 115, 135, 138-140, 144-145, 148, 235, 238-239
populația 104, 137
protecționismul 240
Rust Belt (Centura de Rugină) 27, 121
și China 11, 81, 83, 100, 148, 225, 227, 229, 243-244, 252-253
și democrația 236-238
și Etiopia 199
și excepționalismul 136
și Filipine 159
și Germania 211
și ideile lui Carl Schmitt 233
și India 100-101, 245
și Marea Britanie 238
și Rusia 11, 148, 241-243
și țările africane 198-200, 202
ura față de George Soros 221
vezi și Biden, Joe; Trump, Donald
statul de drept 19-20, 23
„statul paralel” 19, 23, 53, 60, 126, 132, 143, 183, 246
Steinmeier, Frank-Walter 211
Stephanopoulos, George 135
Stone, Roger 222
Sudan 200
Sudanul de Sud 201
Suedia: candidatura la NATO 64
Suharto 151-152
Sullivan, Jake 202
Swamy, Subramanian 88, 92

Ş

„știri false”/„presa știrilor false” 15, 18-19, 31, 65, 147, 157-158, 179, 183, 216, 251

T

Taiwan 11, 72, 82-83, 151, 199, 243, 252
Tanzania 201
teoriile conspirației 29, 32, 39, 114-115, 126, 143-144, 147-148, 183, 215, 217-218, 221-224, 229, 246
Tesler, Michael *vezi* Sides, John
Thailanda 152
Thatcher, Margaret 250
The Apprentice (reality-show american) 123
The Economist 117, 152, 154, 177
Thitu, insula 161
Thunberg, Greta 100
Tibet 30
Tiborcz, István 111
Time (revista) 91
Tokio 228
Transparency International 111
Tratatul de la Trianon (1920) 104
Trudeau, Justin 145, 176, 205
Trump, Donald
admirația față de liderii de mână forte 146-147
alegerea ca președinte (2016) 15, 24, 26-27, 30-31, 115, 135-141, 145, 163, 180, 233, 250
atitudinea față de femei 31
ca președinte 9-10, 15-19, 34, 82, 86, 139, 147-148, 207, 230, 248
critic față de liderii democratici 145
cultul personalității 20, 142
discursul său inaugural 144
în Polonia 227-228
înfrângerea sa în alegeri (2020) și acuzațiile de fraudă electorală 19, 22, 24, 65, 115, 139-140, 142-145, 147-148, 235-239, 247, 250, 252
își dorește Premiul Nobel pentru Pace 192
minciunile și „faptele alternative” 142-145
numirea în funcții a membrilor propriei familii 20, 164-165, 169
procedurile de punere sub acuzare 127, 136n, 218, 221-222
se opune elitei intelectuale 92, 96-97, 180, 216
și Angela Merkel 112, 205, 208-209, 211-212, 214

și Bolsonaro 171, 179, 183-184, 188-189, 251
și Boris Johnson 118-119, 122, 126-127
și China 81, 243
și conspirațiile legate de „statul paralel” 23
și Duterte 149-150, 153-154, 158-159, 161
și Erdoğan 59-60, 65, 146-147
și George Soros 23, 218, 221-222
și globalismul 216, 226-227
și imigrația musulmană 29, 97, 106, 119, 138-139, 153, 216, 218, 227-228, 232
și „investigația privind Rusia” 143
și Israelul 169
și justiția 19, 21-22, 113, 150-151
și luarea cu asalt a Capitoliului de către susținătorii săi (2021) 147-148, 234-237, 238-239
și marile afaceri 171
și Mike Pence 142-143
și Modi 96-97
și Mohammed bin Salman 15, 161, 163, 172, 176, 245
și Netanyahu 163-164, 167, 169, 251
și Nigel Farage 49, 118
și Obrador (AMLO) 189-190
și Orbán 145
și pandemia de COVID-19 129, 243, 251
și politica franceză 205-206, 211
și presa 18, 150-151, 216
și problemele rasiale 88n, 138-139, *vezi și* imigrația musulmană (mai sus)
și Putin 18-19, 49, 145, 147, 240-241, 251
și realegerea în funcție (2024) 10, 12
și rețelele de socializare 31, 178-179
și schimbările climatice 207
și Steve Bannon 14, 226-229, 234
și Xi Jinping 133, 145-147, 149
și Yoram Hazony 169-170
și zidul dintre SUA și Mexic 28, 138-139, 209, 234-235
Trump, Melania 118
Tshisekedi, Félix 202
Turcia 10, 13, 53-54, 64-65
cererea de aderare la UE 14, 54-56, 62, 120
declararea stării de urgență 232
economia 13, 54, 61, 64, 248
HDP (partid kurd) 58
pandemia de COVID-19 61
Partidul Islamist al Salvării Naționale (Millî Selamet Partisi, MSP)/ Partidul Bunăstării 55

Partidul Justiției și Dezvoltării (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP) 55, 58-60, 64-65, 248
PKK (mișcare kurdă) 59, 64
populația musulmană 54-55
refugiații sirieni 105, 213
și invazia rusă din Ucraina 64-65
vezi și Erdoğan, Recep Tayyip
Twitter 31-32, 172, 179, 221, 223

U

uiguri 29, 80-81, 202
Ucraina 43, 45, 211, 222
doborârea zborului MH17 45, 143
invazia rusă 9, 11, 35-36, 48, 66, 83, 213, 242
UK Independence Party (UKIP) 49, 118
Ungaria
demonstrații antiguvernamentale 24
Fidesz (partidul) 103, 108-110
populația 104, 138
și refugiații/imigranții 105, 137-138, 209, 217, 220
și UE 110
vezi și Budapesta; Orbán, Viktor
Uniunea Europeană (UE) 10, 17, 103
OLAF 111
summitul (2015) 103
și criza financiară (2008) 252
și Franța 206, 211-214
și Germania 209, 211-214
și imigrația 101, 104-105, 111, 120
și Marea Britanie 117, *vezi* Brexit
și pandemia de COVID-19 212-213
și Polonia 106, 112, 116, 120
și SUA 170, 228, 238
și Turcia 14, 54-56, 62, 120
și Ungaria 107, 110-112, 116
Universitatea Ashoka, Haryana, India 95, 99
Universitatea Central-Europeană 111, 220, 247
Universitatea Fudan, Shanghai 76, 232, 247
Institutul Chinez 76, 229, 232
Universitatea Oxford
Clubul Bullingdon 122
Uniunea Oxford 122
USAID 198

Ustra, Brilhante, colonelul 178

V

Vachon, Michael 225
Vavreck, Lynn *vezi* Sides, John
Venezuela 184-186
Verniers, Gilles 99
Videla, Jorge 178
Volodin, Veaceslav 45

W

Wakefield, Humphrey, sir 130
Wang Qishan 73, 172
Wang Xiangsui *vezi* Qiao Liang
Wasara, Samson 201
Washington Post 144, 175
Weber, Manfred 112
Widodo, Joko (Jokowi) 152
Wittig, Peter 234
Wong, Joshua 59, 243
Woodward, Bob 18, 143
Wrong, Michela 192
Wuhan, China: pandemia de COVID-19 77-78

X

Xi Jinping 10-14, 16, 23, 25-26, 86, 191, 230
bântuit de prăbușirea Uniunii Sovietice 75
ca dușman al „societății deschise” 224
campania anticorupție 28, 73-74
caracterul și personalitatea 67-68, 71-73
căsătoriile lui 72
cultul personalității 14, 18, 20, 68-70, 79, 253
discursul la cel de-al XIX-lea Congres al Partidului Comunist (2017) 68-69
fiica sa 72
inițiativa „Centura și drumul” 82
la summitul G20 176
pe coperta revistei *Foreign Affairs* 107

primii ani ca lider 67-69, 73-75, 250
și abolirea limitelor mandatului prezidențial 14, 20, 112, 190, 254
și Biden 238, 243
și Brexitul 82, 133
și Coreea de Sud 79
și Duterte 159
și homosexualitatea 23
și Hong Kongul 21, 59, 79-80, 243
și invadarea Taiwanului 11, 82-84, 243, 251
și închiderea dezbaterii 76
și justiția 21, 232
și Mao Zedong 13, 20, 68-71, 76
și Marx 76
și naționalismul 24-25, 63, 207, 253
și pandemia de COVID-19 78, 243, 251
și Partidul Comunist 21
și populismul 86
și promovarea modelului de guvernare/sistemului politic în străinătate 81-82
și Putin 51, 75, 83
și Trump 133, 145-147, 149
tratamentul aplicat uigurilor 29, 79-81, 95, 145
trecutul personal 69-72
Xi Mingze 72
Xi Zhongxun 70-71
Xinjiang, China
represiunea împotriva uigurilor 29, 79-81, 145, 243

Y

Yang Jiechi 243
Yemen 164, 173, 245
YouTube 32, 46, 72

Z

Zenawi, Meles 34, 197-200
Zhao Ziyang 224
Zhejiang, China 72
Zimbabwe 193-195, 200-202
Zuma, Jacob 195-196

* Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii şi la ediţia digitală în format PDF.